

The background is a watercolor painting of a landscape. The top half shows a light blue sky with soft, blended colors. The bottom half shows a brownish, textured ground, possibly a path or a field, with some darker, more saturated areas suggesting shadows or trees in the distance. The overall style is soft and painterly.

Lengyel Imre Zsolt

Mezőről mezőre

Használat történeti tanulmányok
a „népi irodalom”-ról

Lengyel Imre Zsolt
Mezőről mezőre
Használat-történeti tanulmányok a „népi irodalom”-ról

Lengyel Imre Zsolt

Mezőről mezőre

Használat történeti tanulmányok
a „népi irodalom”-ról

A kötet megjelenését az Eötvös Loránd Tudományegyetem Oktatási és Képzési Tanácsának tankönyv- és jegyzettámogatási pályázata támogatta.

© Lengyel Imre Zsolt, 2026

Borítókép © depositphotos/avlntn

ISBN 978-963-489-945-7

ISBN 978-963-489-946-4 (pdf)

ELTE | EÖTVÖS
KIADÓ
Az ELTE bivatalt könyvkiadója

ELTE | BTK
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

---

eltebook.hu

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja

Projektvezető: Egresi Nóra

Kiadói szerkesztő: Csinta Áron

Tördelőszerkesztő: Serf Egyed – eClassic

Tipográfia, borító: Balogh Katalin

Nyomda: Multiszolg Bt.

Tartalom

Bevezetés	7
Recepció	35
Erdélyi József és az irodalmi piac (1921–1944)	36
Nagyítás: Erdélyi József <i>Ibolyalevél</i> című kötetének fogadtatásáról (1922–1923)	57
Veres Péter pályakezdéséről (1928–1936)	70
Sértő Kálmán megítélésének változatai és változásai (1932–1941)	96
Sértő Kálmán felfedezése (1932–1933)	96
<i>A Falusi pillanat</i> fogadtatása (1933–1934)	105
Kötetek között: publicisztikák Sértő Kálmán életéről (1933–1934)	129
<i>Az Új magyar líra</i> és a <i>Korunk</i> antológia fogadtatása (1934–1935)	147
<i>A Három év az aszfalton</i> című memoár fogadtatása (1934–1935)	151
A figyelem apadása (1936–1937)	163
Köponyegfordítás (1938)	166
Az utolsó kötetek fogadtatása (1939–1941)	170
Önreprezentáció	197
A költészet mint vállalkozás és képviselőlet (Sértő Kálmán: <i>Három év az aszfalton</i>)	198
„Parasztlátás” kontra „sajtókapitalizmus” (Veres Péter irodalmi tárgyú cikkei a harmincas években)	213
Kettős kívülállás és pozitív diszkrimináció (Sinka István: <i>Fekete bojtár vallomásai</i>)	230
Az irodalom mint társadalmi gyakorlat (Szabó Pál: <i>Tíz esztendő</i>)	238
Irodalmi érték vagy összeesküvés? (Erdélyi József: <i>A harmadik fiú, Fegyvertelen</i>)	259
A „zsidó” és a „paraszt” alakjának szimmetriája (Sásdi Sándor regényei)	267
Forrásjegyzék	282
Bibliográfia	297

Bevezetés

„Marcel író lesz”¹ – foglalta össze emlékezetes módon Gérard Genette *Az eltűnt idő nyomában* cselekményét. Miközben azonban könnyű megérteni, mire is gondolhatott a szerző (hiszen az elbeszélő-főhősnek a regényfolyam végére sikerül megalkotnia elméjében azt az episztemológiai-poétikai vázat, amely köré felépíthetőnek véli a betegséggel dacolva elkezdett művét), ugyancsak kézenfekvő módon lehet ezt a parafrázist tökéletesen elhibázottnak is látni (hiszen a regényfolyamból valójában semmi nem derül ki arról, hogy az elbeszélő-főhős befejezi-e művét, talál-e kéziratának kiadót, felfigyel-e arra a kritika, kialakul-e olvasóközönsége, termel-e bevételt, támad-e érdeklődés további alkotásai iránt stb.). A két ítélet közötti különbséget nyilvánvalóan az *író* szó eltérő értelmű használata határozza meg: az első esetben az egy személyiségtípusnak, míg a másodikban egy foglalkozásnak a neve; így az *íróvá válás* is mentális vagy pszichológiai folyamatot jelent az előbbi és egy intézményrendszerrel való interakciót az utóbbi megközelítés szerint. A szó kétféle használatának jelentősége között pedig számottevő különbség figyelhető meg: hiszen az utóbbi jelentéshez tartozó szempontok nem csupán – mint Genette mondata is szemlélteti – könnyen figyelmen kívül hagyhatónak bizonyulnak, de sokak számára kifejezetten kizorítandónak látszanak az irodalomról való gondolkodás területéről. A dolgozatom tárgyát képező korszak, vagyis a két világháború közötti évtizedek magyar irodalmára vonatkozó vizsgálatokról például Szolláth Dávid állapította meg, hogy azoknak nem jelentéktelen hányada kifejezetten „meg kívánja óvni a nyelvelméleti alapon idealizált, a mediális kölcsönhatások ellenére továbbra is egyszerűen »irodalom«-nak tekintett szöveget a kultúra, a társadalom, a politika, azaz a kontextus szempontjaitól”, és olyan módon igyekszik „biztosítani az irodalom autonómiáját, hogy nem vesz tudomást az irodalmi heteronómia jelenségeiről”.² Ezt az attitűdöt Szolláth a *Nyugat* és a „próza-fordulat” védekező autonómiaelvűségének offenzív-tudományos folytatásaként jellemzi – annak gyökerei azonban valószínűleg jóval visszább nyúlnak

1 Gérard GENETTE, *Az elbeszélő diszkurzus*, ford. SEPEGHY Boldizsár = *Az irodalom elméletei*, I, szerk. THOMKA Beáta, Jelenkor – Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1996, 66.

2 SZOLLÁTH DÁVID, *A kommunista aszketizmus esztétikája*, Balassi, Budapest, 2011, 11–12.

az időben. A műalkotásnak a gazdaság logikájával érintkező aspektusainak leértékelő leválasztása annak ideális lényegéről általában is a modern művészetelméleti gondolkodás egyik legerősebb tradíciójának látszik – amely viszont éppen a művészet piacosodásával párhuzamosan, sőt alighanem arra adott paradox válaszként, „a művészet árujellegére vonatkozó tapasztalat elfojtásaként” vált meghatározóvá.³ Megjegyezhető persze, hogy míg a világ számos országában már – mint Hites Sándor imént idézett összefoglaló tanulmánya is demonstrálja – oldódni kezdett ez az elfojtás a tudományos reflexió területén, addig Magyarországon inkább megerősödni látszott az elmúlt évtizedekben. Gyáni Gábor, aki szintén úgy véli, hogy „túlságosan is nagy a szakadék ma még a társadalomtörténet és az esztétikai értékek kérdései iránt érdeklődő tudományterületek szemléletmódja és érdeklődése között”, az egymással összefonódó tudomány- és politikatörténetben vélte megtalálni ennek magyarázatát:

A marxista szemlélet talaján álló tudomány [...] eredményeként az alap és a felépítmény közötti determinisztikus, mechanikus és egyirányú, vagyis magát a függőséget hangsúlyozó kapcsolat létezett csupán [...] Alkotás és élet, esztétika és szociológia kapcsolatának az ezzel szükségképpen együtt járó redukcionista felfogása pedig mindmáig riasztóan hat az esztétikai alkotó tevékenység önelvűségét valló szellemtörténeti megközelítés számára.⁴

Az említett, számos elemében leegyszerűsítő és voluntarista hagyomány és az ellenében megerősödött – egyéb eredményeket persze bőséggel produkáló – irányzatok tehát egyaránt számos feladatot hagytak még maguk után azzal kapcsolatban, hogy az irodalomértés „szociokulturális történések önmegejtő aktusa”-ként is működhessen, és a modern irodalomról beszélve viszonylag pontos képünk lehessen „születése meghatározottságának történeti föltételrendszerét, mechanizmusait és mindenkor »ideiglenes« alakzatainak valódi természetét s funkcióját” illetően is.⁵

---

3 HITES Sándor, *Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom: a New Economic Criticism*, Helikon, 2011/4., 489–490.

4 GYÁNI Gábor, *Az alkotó értelmiség társadalmi forrásai = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolatbálók, írócsoportosulások*, szerk. BIRÓ Annamária – BOKA László, Partium – reciti, Nagyvárad – Budapest, 2014, 155.

5 LENGYEL András, *Az irodalmi történet szociológiájához*, Műhely, 2009/3., 48.

Kutatásom kiindulópontját a két világháború között megjelent önéletrajzi típusú szövegek olvasásának tapasztalata jelentette.⁶ Azok központi témájaként minden esetben az *íróvá válás* nevezhető meg, ám hangsúlyosan nem az idézett getette-i értelemben: e kötetek világosan kirajzolódó közös tendenciája, hogy az írói szerepet olyasminek tekintik, ami a társadalmi környezetben is megalapozásra szorul, és azzal állandó kölcsönhatásban épülhet csak ki, illetve ami hordozójának egész életmódjától függ, egyúttal viszont képes befolyásolni is azt. Az imént jellemzett tudományosságban szocializálódott befogadó e művek kapcsán tanulságos metalepszisre figyelhet fel: az olvasását irányító elvárások ugyanis azokban nemegyszer a diegézis terében is megjelennek mint a történet menetét lényegi módon meghatározó tényezők, mint az írói pálya kibontakozását befolyásol(ni próbál)ó személyek és intézmények némelyike által képviselt felfogás. Az irodalom autonómiáját védő és heteronóm koncepcióit elutasító álláspontok ilyenképpen távolról sem látszanak abszolút érvényességgel rendelkezni e szövegek világában: egyrészt azok csupán *egyetlen* – rendszerint csekély szimpátiával, a főhóst akadályozni igyekvő ellenfélként bemutatott – pozíciót képviselnek azokban a narrátorok által felvázolt terekben, amelyekben szereplőik mozognak; másrészt természetesen már az ábrázolásmód megválasztása is azt sugallja, hogy a külsődleges tényezők tárgyalása elengedhetetlen az irodalom és az íráság mibenlétének megértéséhez – sőt az autonómia melletti elköteleződést a szövegek nem egyszer expliciten is megpróbálják visszavezetni heteronóm okokra vagy érdekekre. Az említett művek ezen implikációi termékeny provokációt látszanak jelenteni számomra, aligha függetlenül attól, hogy – mint részben már az eddig idézett tanulmányok is mutatják – az irodalomértés önreflexiójában mostanság ismét nem tűnik megnyugtatóan rendezett, lezárt kérdésnek a kultúra saját társadalmi kontextusához való viszonya,

---

6 Az „önéletrajzi típusú” kifejezést egyelőre tág értelemben használom, önéletrásként és kulcsregényként való olvashatóságot felkínáló szövegeket egyaránt beleértve. Az általam idetartozónak gondolt művek: KODOLÁNYI János, *Tavaszi fagy. Egy foglalkozás nélküli ifjú Pesten*, Grill, Budapest, 1926; NÉMETH László, *Ember és szerep*, Tanu-kiadás, Kecskemét, 1934; SÉRTŐ Kálmán, *Három év az aszfalton* = Uő., *Hírért megszennvedtem. Versek, napló és elbeszélések*, szerk. MEDVIGY Endre – TÜSKÉS Tibor, Püski, Budapest, 1996, 181–284 (eredetileg 1934 decembere és 1935 augusztusa között folytatásokban a *Társadalmunk* című lapban); VERES Péter, *Számadás*, Révai, Budapest, 1937; ERDÉLYI József, *A harmadik fiú*, Turul, Budapest, [1942]; ERDÉLYI József, *Fegyvertelen*, Turul, Budapest, [1943]; SZABÓ Pál, *Tíz esztendő*, Turul, Budapest, 1943; SINKA István, *Fekete bojtár vallomásai*, I–II, Magyar Élet, Budapest, 1944.

ráadásul az az attitűd is megerősödni látszik, amely adottságként fogadja el az egymással vitázó megközelítések pluralitását, és miközben valamelyik mellett elköteleződik, nem gondolja, hogy a helyzet pusztán az igazság/tévedés dichotómiája mentén kielégítően leírható lenne – amely tehát önmagát és ellenlábasaait is lehetséges ideologikus álláspontok képviselőinek tekinti.⁷

Ez a beállítódás persze maga is igen gazdag hagyományra támaszkodhat, amely éppen a gyanakvás (marxi–nietzschei–freudi) hermeneutikájára⁸ építkezve lépett túl annak reflektálatlanul önabszolutizáló, a másik „hamis tudatát” egy minden téveszmén túlinak gondolt pozícióból leleplezhetőnek vélt módszerein. Mannheim Károly – az említett önéletírások megjelenésével nagyjából egy időben publikált műveiben kidolgozott – tudásszociológiai elmélete, amelynek fő inspirációját a különböző társadalmi rétegek között meglátása szerint minden korábbinál szélesebb körű interakciókat lehetővé tevő korszak jelentette, már az „értékmentes, totális és általános ideológia-fogalom” megalkotására törekedett; az ezt elfogadó kutató Mannheim szerint „megszabadulhat a szó végső értelmében vett igazságproblematikától”, és többé „nem azzal a kérdéssel fog törődni, hogy melyik félnek van igaza, hanem elsősorban a lehetséges igazság mozgásformáját, a társadalmi folyamattal összefüggő geneziséét figyeli meg”.⁹ Ezt a pánideologikus szemléletmódot elsajátítva azonban végképp nem látszhatott szociális meghatározottságokon kívülinek vagy felülinek, így pedig elfogulatlan és érdekmentes végső fórumnak sem a tudomány, sem a kultúra – ezt a benyomást sokszorosan megerősítette azoknak a tudomány-szociológiai munkáknak a sora, amelyek újabb és újabb érvekre és esetekre hivatkozva igyekeztek a lineárisan előrehaladó,

---

7 Ilyenképpen írja le például Schein Gábor a magát sokáig mint tudományos, tehát nem ideologikus igazságként értő autonómiaelvű koncepciót (amely „a történetileg, társadalmilag, nota bene politikailag szituált individuumok nyelvi megalkotása helyett az »absztrakt individualitás« önreferencialitására bízta volna a kultúra intertextuális hagyománytörténésésként értett művelését”) „neokonzervatív kulturális szemlélet”-ként, amely viszont, teszi hozzá, „sok tekintetben indokolt válasz volt a 60-as, 70-es évek hatalmi ideológiájának sémáira”. SCHEIN Gábor, *Amikor irodalmárok a szegénységről beszélnek*, Kalligram, 2013/10., 65. Hasonló következtetésekre jutott a magyar irodalomtudomány és kritika némely jelenségeit vizsgálva: SÁRI B. László, *A hattyú és a görény. Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*, Kalligram, Pozsony, 2006.

8 Paul RICOEUR, *Az interpretációk konfliktusa*, ford. MARTONYI Éva = *A hermeneutika elmélete*, szerk. FABINY Tibor, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 1987, 199–218.

9 MANNHEIM Károly, *Ideológia és utópia*, ford. MEZEI I. György, Atlantisz, Budapest, 1996, 102.

az abszolút igazság felé konvergáló tudásról alkotott képzetet megrendíteni, és ahelyett realiztikusabbnak vélt modelleket felkínálni.¹⁰ Ezek a belátások az irodalomról való gondolkodást sem hagyták érintetlenül, az egymást is támogatva létrejövő antihegemón irányzatok pedig (Edward Said e korai korszakra visszatekintő tanulmányában saját orientalizmuskritikája mellett a női, fekete, etnikai, szocialista és antiimperialista szempontú kutatásokat említette)¹¹ meg is próbáltak leszámolni az „intellektuális semlegesség mítoszával”: ebben a legfontosabb eszköznek annak elismertetését tekintették, hogy „esztétikai ítéleteink sosem tévedhetetlenek, változhatatlanok vagy univerzálisak”, és e tétel alapján szükségesnek vélték felülvizsgálni „nem csupán esztétikánkat, de az esztétikai reakcióinkat többé-kevésbé formáló olvasásmódokat és az ezeket meghatározó előítéleteket és előfeltevéseket” is¹² – természetesen elsősorban azért, mert úgy látták, e konglomerátumok működése hozzájárul bizonyos embercsoportok marginalizálásához a művészetben és a kulturális életben, és ezeken keresztül általában a társadalomban is. Mindezek a törekvések az 1970-es évektől kezdve nagy hatású tényezővé erősödtek fel, és bár elismertségük természetesen sosem vált általánossá (hiszen a konzervatív felfogással alapvetően összeegyeztethetetlenek voltak), elsősorban az angolszász országokban viszonylag gyorsan sikerült saját tudományos intézményrendszerüket is kiépíteniük – a kidolgozott módszertanok megismerése és adaptálása pedig a rendszerváltás után Magyarországon is megkezdődött, ha a fentebb elmondottak értelmében lassan és sok ellenérvéstől kísérvé is.¹³ Így olyan szemléletmód jelentkezett, amely az önéletírások említett

---

10 „Tudománytörténeti tanulmányok sorában mutatták be, hogy az egyes tudományos elméletek valójában nem a popperi – szigorúan racionális és egyetemes – módszer szerint születnek, maradnak életben, illetve veszítik el relevanciájukat. Egy-egy gondolkodó elkötelezettségét valamely igazság érvényessége mellett speciális tudásszociológiai körülmények, meghatározott tudósközösséghez, hagyományhoz való tartozása, tudományos ízlése (Kuhn), életformához kötődő gondolkodásmódja (Wittgenstein nyomán Winch), életmódja (Duerr), hallgatólagos előfeltevései, személyes intuíciója, hite (Polányi), vagy szinte bármi – az általa megszokott tradíció, hirtelen ötletei, szimpátiái, kedélye – (Feyerabend) eldöntheti.” MIKLÓS Tamás, *Hideg démon. Kísérletek a tudás domesztikálására*, Kalligram, Pozsony, 2011, 370–371.

11 Edward W. SAID, *Orientalism reconsidered*, Cultural Critique, 1985/1., 91. (Ahol külön nem jelölöm, ott az idézet saját fordításom.)

12 Annette KOLODNY, *Dancing through the minefield. Some observations on the theory, practice and politics of a feminist literary criticism*, Feminist Studies, 1980/1., 8, 21.

13 A meghonosítási kísérleteket áttekintő Horváth Györgyi e téren ugyancsak a magyarországi „marxista” hagyomány taszító hatását említi a folyamat nehézkességét leginkább

csoportjában a maga előfutárát is felismerheti akár – hiszen az irányzat életre hívóinak, illetve a művek elbeszélőinek vagy főhőseinek élményei nagyjából megegyeznek: ők is úgy tapasztalják, hogy a neutrálisnak és elkötelezetlennek beállított irodalmi apparátusok egyik funkciója éppen az, hogy a hozzájuk hasonlókat lebecsüljék és távol tartsák; a szövegek maguk pedig mindkét esetben tudatosítani igyekeznek, hogy az ízlésítéletek társadalmi értelemben korántsem tekinthetők meghatározatlanoknak és ártatlanoknak.

Kérdés persze, miféle érvényességet tulajdoníthatunk ezeknek a szövegeknek – a tudományos gyakorlat mintha azt mutatná, hogy azok a módszerek váltak uralkodóvá, amelyek ezeket is primer irodalmi alkotásokként elemzik,¹⁴ miközben jobbára elvesztették hitelüket azok, amelyek történeti adatok kútfőjének tekintették az efféle műveket. E kérdést néhány éve Gyáni Gábor egy Németh László önéletírásairól (elsősorban az *Ember és szerepről*) szóló írása kísérelte meg újra megnyitni: a forrásérték elbizonytalanosításához vezető legalapvetőbb érvet (a verifikálhatatlanságot) ő is megemlíti ugyan,¹⁵ ám e fenntartások tanulmánya során eloszlani látszanak, és végül azt állapítja meg, hogy az elmondott történet „a szó tudományos értelmében – tényyszerűen és analitikusan egyaránt hiteles és igaz”. Gondolatmenete végeredményben arra bátorítja az olvasót, hogy azokban a témákban, amelyekről máshonnan úgysem szerezhet tájékoztatást, nyugodtan támaszkodjon a szöveg adataira, minthogy érdekeit egybeesni véli a szerzőével: szerinte ugyanis a narratív identitását megalkotni igyekvő Németh alapvetően arra törekedett, hogy annak szociológiai elemzésén keresztül minél pontosabban megértse a meghatározó konfliktusait generáló irodalmi élet működését és benne saját szerepét; és bár elismeri, hogy ezt a környezetet „az irodalomtörténeti mező egyik ágensének partikuláris nézőpontjából rögzíti” csupán a szöveg, az Gyáni számára kiemelkedően informatív beszámolót lehetővé

---

meghatározó okként: HORVÁTH Györgyi, *Utazó elméletek. Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban*, Balassi, Budapest, 2014.

14 Az említettek közül Veres Péter és Németh László művei kapcsán lásd: DOBOS István, *Az én színrevitele. Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban*, Balassi, Budapest, 2005.

15 „Hihetünk-e vajon egy olyan történetnek, amely vállaltan szubjektív (tehát önéletrajzi) jellegű beszámoló, ahol a tényeket a narrátor tapasztalatának az emlékezetén kívül semmilyen más írott forrás (például más ágenseknek a tárgyat illető emléke) nem igazolja [...]” GYÁNI Gábor, *Miről vallanak Németh László önéletírásai?*, Tiszatáj, 2008/1., 66.

tévő, kitüntetett pozíciónak látszik.¹⁶ Értelmezése azon a feltevésen alapul tehát, hogy pusztán teoretikus érdekű művét Németh kizárólag önmagának és esetleg kései olvasóinak szánta, így pedig nem is lehetett semmi oka arra, hogy bármilyen módon eltérjen az igazságtól – e modellen belül azonban az már nemigen látszik megmagyarázhatónak, miért érezte fontosnak a szerző memoárját nem csupán megírni, de azonnal publikálni is; és az eredeti megjelenés egykorú kontextusáról Gyáni tanulmányában valóban nem is esik szó. Ezt a hiányt különösen feltűnővé teszi, hogy mások számára a szöveg megjelentetése kifejezetten a kortárs helyzetbe való beavatkozást intencionáló cselekedetnek látszik: Poszler György megfogalmazása szerint például az *Ember és szerep* „robbantásra alkalmas könyv”, amelynek közreadásával szerzője „robbant, mert robbantani akar”¹⁷ – a szerzői attitűdnek ez a számomra érvényesnek tűnő értelmezése viszont nem csupán integrálhatatlan Gyáni rendszerébe, de az alapjainál ássa alá azt.

E példa tehát azt sugallja, hogy a Németh-memoár ideológiamentességének tézise csak történeti összefüggésrendszerének radikális és nem túlzottan meggyőző homályba burkolásával tartható fenn; úgy vélem azonban, hogy egyúttal ennek ellentette is igaz: annak szükségszerű ideologikusságának az elfogadása megnyithatja az utat az efféle művek történeti relevanciájának jobb megértése felé. Ha ugyanis a Poszler-idézet nyomán elfogadjuk, hogy e szövegek kortárs közönségüknek is szóltak, akkor aligha látszhat elégségesnek csupán a dokumentálás szándékával számolni funkciójuk kapcsán – a képletet érdemesnek tűnik kiegészíteni a hatásra és a meggyőzésre való törekvés vizsgálatával is. Az erről az alapról kiinduló Alan Sinfield számára éppen ezért tűnnek alapvető fontosságúnak az ilyesféle „irodalomról szóló, egymással versengő történetek”: azok szerinte „különböző, végső soron

---

16 „Annak [...], aki a mezőn belüli status quo felforgatására készül, különösen mély és alapos bepillantás engedtetik a mező hatalmi szerkezetébe, az ott zajló harcok mechanizmusába. Éppen ez felel meg Németh látószögének, ami arra bátorítja őt, hogy igaznak tüntesse fel a történetében előadottakat. Nem azért igaz a sztori, mert független forrásokból ellenőrizhetőek a tényei, hanem azért, mert a referált valóságról cselekvőként nyert (írói) tapasztalatok egy jó adag történeti dokumentációval érnek fel. [...] A történet hihetőségéért az emlékező narrátornak a történetben játszott szerepe kezeskedik, mert olyan diszpozíciót jelöl ki számára, amely garantálja, hogy elsőkézből nyert tapasztalatokat ad tovább a nem utolsósorban épp általa mozgásba hozott gépezet működéséről. Autentikus tanú vall tehát arról, amiről e tapasztalatok közreadása nélkül még csak tudomást sem szerezhetnénk.” *Uo.*, 66–67.

17 POSZLER György, *A jobb, a bal és a „harmadik” – a hamis tudat tragikomédiája* = *Uő., Az eltévedt lovas nyomában*, Balassi, Budapest, 2008, 412.

politikai pozíciók függvényei, a köztük folyó versengés tétje pedig az, ki lesz, aki meghatározhatja és uralhatja a kulturális apparátust”; úgy véli ugyanis, hogy „az irodalmi szöveg” általában véve is

intervenciónak tekinthető: kísérlet arra, hogy bizonyos történeteket meggyőzővé tegyen. Orwell válasza a kérdésre, miért írnak könyveket, az volt, hogy »bizonyos alacsony szint fölött az irodalom kísérlet, hogy tapasztalataink megörökítésével befolyásoljuk kortársaink nézőpontját«. A »megörökítés« szó persze félrevezető: az írás elkerülhetetlenül elrendez és interpretál, és a tapasztalatokhoz való hűség benyomása annak a valóságéffektusnak a része, amelynek segítségével a szerzők meggyőzőek igyekeznek lenni. Hihető valóságok ábrázolásával mindenesetre az irodalmi szövegek beavatkoznak a világ működésébe.¹⁸

Sinfield ajánlata szerint tehát nem arra érdemes törekednünk, hogy utólagosan szétválogassuk csupán, melyik leírás mennyire látszik igaznak saját képzeletünk szempontjából, hanem inkább arra, hogy megértsük, az egyes leírások milyen képzeteket igyekeztek elismertetni társaikkal, és hogyan tették azt. Annál is inkább, minthogy e koncepció elfogadása elkerülhetetlenül annak felismeréséhez vezet, hogy az ideológiákhoz hasonlóan ezeken a reprezentációs küzdelmeken sem lehetséges kívül kerülni – az „anakronisztikus és etnocentrikus »megértés«” csapdáját tehát a „kettős historizálás” segítségével lehet csak elkerülni, amely számol azzal, hogy *saját* perspektívánkat is „örökölt gondolati sémák és az általuk termelt illuzórikus evidenciák” határozzák meg, amelyek mind ilyesféle viták során formálódtak ki, tettek szert (több vagy kevesebb) jelentőségre, és váltak (többé vagy kevésbé) képviselhetővé.¹⁹

Mindezen elképzelések mögött végeredményben az az alapvető meglátás áll, hogy „az intézményes világ objektivitása, bármilyen kikezdetlennek látszik is az egyén számára, emberek által létrehozott-megalkotott objektivitás csupán”, és hogy „a társadalmi világ, ha az emberi tapasztalat számára objektívnek mutatkozik is, nem rendelkezik az azt létrehozó emberi tevékenységtől független ontológiai státusszal”.²⁰ Ezek a tételek pedig nem csupán

18 Alan SINFIELD, *Literature, Politics, and Culture in Postwar Britain*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 1989, 30, 35.

19 Pierre BOURDIEU, *A művészet szabályai. Az irodalmi mező genezise és struktúrája*, ford. SEREGI Tamás, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Budapest, 2013, 331–332.

20 Peter L. BERGER – Thomas LUCKMANN, *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Penguin, 1991, 78. A társadalmi konstruktivista néző-

nekünk segíthetnek a múltbeli történések értelmezésében, de úgy tűnik, pontosan ezek vezérelték az általunk értelmezni próbált művek szerzőit is: azok alapesztusát ugyanis nyilvánvalóan éppen annak tudatosítása jelenti, hogy az eldologiasodott, az emberek hatókörén túlnak látszó intézmények valójában esetlegesek – és megváltoztathatók, ha az azokat meghatározó elveket (például hogy előfeltételez-e a költői alkotás műveltséget, hogy mi teszi hasznossá az írást, hogy hogyan viszonyulnak egymáshoz az esztétikai és a morális vagy politikai értékek, hogy mitől válik alkalmassá valaki egy lap szerkesztésére, hogy kötelessége-e egy társadalomnak eltartania művészeit stb.) elég széles körben sikerül ismét kérdésessé tenni, majd újfajta válaszokat elfogadtatni. Antiesszencialista nézőpontból, vonja le a tanulságot egy helyen Richard Rorty, tulajdonképpen nincs értelme különbséget tenni az „objektív” és a „konszenzuális” jelző használata között: a társadalomban élve azokat a tényeket tudjuk probléma nélkül valóban *ténynek* tekinteni, amelyekkel kapcsolatban bárkivel könnyen egyetértésre tudunk jutni, és senki nem érzi úgy, hogy érdekében állna kétségbe vonni azokat; számos ennél fogva szubjektívnek látszó dologgal kapcsolatban azonban nem vagy csak szűkebb körökben teremthető megegyezés, össztársadalmi szinten nem²¹ – a két kategóriát azonban ilyen módon nem választja el éles és mozdíthatatlan határ, ezért lehet mindig kísérletet tenni egy-egy téma pozíciójának megváltoztatására.

Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy a konszenzusok kiterjedtségét és a véleménykülönbségek sorát végigkövetve retrospektíve megragadhatóvá válik, mi tartozott adott közösség számára adott időben a megkérdőjelezhetetlen, illetve csak bátortalanul vagy reménytelenül megkérdőjelezhető tények halmazába, és hol kezdődtek azok a kérdések, amelyekre nem voltak biztos válaszok, ezért különböző irány(zat)ok is megerősödhettek. Az pedig, ha tudatosítjuk, hogy a jelenbeli állapot az eddig tárgyaltakhoz hasonló intervenciók miatt nem hasonlított ezekhez a múltbeli viszonyokhoz, újabb esélyt jelenthet, hogy kiszabadulhassunk abból a struktúrából, amely számunkra látszik meghatározni a kétségbevonhatatlanság köreit; ehhez viszont, mint Martha Woodmansee figyelmeztet, szakítani kell azokkal a bevett módszerekkel is, amelyek egyébként képesek önfenntartóvá tenni az esszencialista eszmétörténeteket: egyfelől azzal, hogy már előzetesen kizárjuk a vizsgálatból a tiszta

---

pont integrálásának lehetőségére a kultusz kutatás szempontjából hívta fel a figyelmet: LAKNER Lajos, *Irodalmi kultusz, identitás, legitimitáció = Az irodalom ünnepei*, szerk. KALLA Zsuzsa, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2000, 148–169.

21 Richard RORTY, *Philosophy and Social Hope*, Penguin, 1999, 50–51.

spekuláció ösvényéről letérő, nyíltan a társadalmi gyakorlatok megváltoztatására törő, szokásosan alsóbbrendűnek tekintett szövegeket (pamfletek, tankönyvek, kritikák stb.), másfelől azzal, hogy úgy teszünk, mintha a megvizsgált szövegek minden esetben csupán leírását adnák egy tárgy előzetesen adott lényegének, nem pedig – akár a leírás tónusában – ajánlást fogalmaznának meg a tárgy követendő felfogását illetően.²² A határok elmozdulásának egyik nyilvánvaló példáját jelenti az irodalomról való beszéd, amelynek kapcsán a szabályok megszilárdulásának és tényszerűséggé változásának folyamata is jól megfigyelhető: a két világháború közötti időszakban is „olyan közösségi viselkedésmódok, érzelmi háztartások, az irodalmi szövegekhez való olyan viszony” volt széles körben meghatározó, „amely a mai befogadótól idegennek vagy távolinak tűnik”;²³ az azóta történt változások nyomán kiépült közmegállapodások alapján tehát számtalan ekkoriban keletkezett (primer és szekunder) szöveg mutatkozott alapvető elvárásoknak sem megfelelő, elemi szabályokat is áthágó, vagyis komolyan vehetetlen megnyilatkozásnak – e másodrangúnak látszó írásoknak az új elvárások alapjáról való kigúnyolása és elmellőzése viszont a múlt egy olyan képét hozta létre, amely szerint egyre inkább csak az új elvárásoknak megfelelő és azokat megerősítő szövegek tűnhettek számottevőnek. A hatalmas múltbeli anyag osztályozása és szűrése természetesen állandó és megkerülhetetlen feladatot jelent, amely mindig jelenbeli értékrend működtetését követeli meg – ez, amíg lehetőség van e műveletet többféleképpen is elvégezni, önmagában semmiképpen sem kifogásolható; egy magát az imént jellemzett módon az egyetlen, tudományos igazságként megértő és saját pozíciójának ideologikusságát elfeledő értékrend azonban a széttartó, állandó antagonizmusokon keresztül alakuló irodalom képzete felől nézve egyrészt megengedhetetlenül szűkössnek látszik, hiszen e komplexitás teljes körű kiiktatására törekszik, másrészt igénybejelentéseiben tökéletesen illuzórikusnak.²⁴

22 Martha WOODMANSEE, *The Author, Art, and the Market. Rereading the History of Aesthetics*, Columbia University Press, New York, 1994, 5–6.

23 TAKÁTS József, *A használatortörténet = Thomka-szimpózium. Ünnepi kötet Thomka Beáta köszöntésére*, szerk. KISANTAL Tamás – MEKIS D. János – P. MÜLLER Péter – SZOLLÁTH Dávid, Kalligram, Pozsony, 2009, 406.

24 Az új irodalomtörténeti összefoglalás kapcsán hasonló módszertani elveket és fenntartásokat fogalmazott meg Angyalosi Gergely és Tverdota György is: „folyamatok, jelenségek, egyéni írói teljesítmények szerepeltetésének arányát és módját annak a metodológiának az alapján lehetne elgondolni, amelyet Deleuze (Foucault-ra utalva) kartográfiai módszernek nevezett. Ez annyit jelent, hogy a hosszú távú történeti folyamatokon belül

Mindez azonban aligha tekinthető egyedi sajátosságnak: „Az adott csoport tagjainak preferenciáit meghatározó partikuláris esetlegességek abszolút előnyben részesítése (vagyis »standard«-izálása), és minden ettől eltérő esetlegesség patologizálása a nyugati kritikaelmélet meghatározó hagyománya” – írta például Barbara Herrnstein Smith, aki úgy vélte, ezzel a berögződéssel csak egy olyan program alapján lehetséges szembeszegülni, amely azt radikálisan opponálja:

Az általam elképzelt kutatás nem állítana fel normatív „kritériumokat”, nem szerkesztene objektívnek vélt értékelési eljárásokat, nem fedezné fel kritikai ítéletek vagy gyakorlatok „jogalapját”. [...] Arra tenne kísérletet inkább, hogy az érték fogalmának általánosabb újrarendelése mellett megpróbálja tisztázni az irodalmi (és általában: esztétikai) érték természetét; hogy feltárja az irodalmi értékelés változatos egyéni és intézményes formáit és funkcióit, ügyelve azokra a körülményekből adódó kényszerekre és lehetőségekre is, amelyek meghatározzák; hogy az értékelésmódok alakulásának általános történelmi modelljére és a sajátos helyi körülményekre egyaránt reflektálva megalkossa az „ízlés történetét”; és hogy leírja és megmagyarázza az irodalmi és esztétikai értékeléssel összefonódni látszó különféle jelenségeket és tevékenységeket, összefüggésbe állítja

---

az irodalmi diskurzusoknak sokféle, heterogén típusa él együtt rövidebb-hosszabb ideig. Az ilyesfajta koegzisztenciát pedig úgy ragadhatjuk meg a legalkalmasabban, ha mintegy kiterítjük őket a térben, vagyis »térképként« szemléljük őket. Ezzel jó esélyünk van arra, hogy elkerüljük a történeti teleológiának még a látszatát is, valamint, hogy semlegesítsük a nemkívánatos »külső« értékszempontokat (ilyenek például a politikai megfontolások, amelyeket sokszor lehetetlen kizárni).” ANGYALOSI Gergely, *Közéletsek a modernséghez. Az új magyar irodalomtörténet harmadik kötetének koncepcionális kiindulópontja*, Literatura, 2009/3., 322. „[B]e kell látnunk, hogy súlyosabb hibát vét a leírás hitelessége ellen az, aki túlságosan kevés ismérvet használ a fordulatban szerepet játszó szövegek és szerzők jellemzése során, mint aki az indokoltnál nagyobb bőséggel él a jellemzésül számba vett sajátosságokkal. A húszas évek második felében a magyar költészet történetében végbement fordulat ugyanis sokelemű és bonyolult volt. Akik tehát – mint az említett kötet szerkesztői – beérik azzal, hogy az ismérvek sorából lényegi és elsődleges vonásként a lírai szubjektum pozíciójának gyökeres megváltozását és a versszubjektum létesülésében a nyelvet illető prioritás belátását emelik ki, még akkor is a redukcionizmus hibájába esnek, ha a kor magyar költészetében ezeknek a mozzanatoknak tényleg kiemelt jelentőséget kellene tulajdonítanunk. Sem az alkotói szándékok, a költői programok nem egyszerűsíthetők le ilyen ambíciókra, sem a kritikában, a korabeli közvélemény öntudatában nem találunk ezt a hipotézist igazoló megfigalmazásokat. [...] A szubjektumpozíciók változása és a nyelvi megelőzöttség szűk körében maradvá téhat igazi kérdésekké kinevezett, ráerőltetett, utólag konstruált, művi szempont alapján értékeljük a kor magyar líráját.” TVERDOTA György, *A hagyományörző modernség születése*, Literatura, 2014/2., 120.

az emberi kultúráról és viselkedésről alkotott általánosabb elképzelésekkel – egyszersmind pedig ki is egészítve ezeket az elképzeléseket.²⁵

Ez a módszer tehát (a mikro-történetírás szellemében²⁶) nem eleve meglévő sémák szerint igyekezne elrendezni anyagát, és nem formálna előzetesen véleményyt arról, mi jelentős, és mi jelentéktelen – vagyis szakítana azzal a felfogással, amely transzhistorikus és transzkulturális módon tudhatónak véli, mi az irodalmiság lényege, hol húzódnak annak határai, és hogyan kell a *tulajdonképpeni* irodalmi diskurzusról leválasztani a szennyeződések, például a személyes(kedő), politikai, kultikus jellegű vagy dilettáns kijelentéseket;²⁷

25 Barbara HERRNSTEIN SMITH, *Contingencies of value*, Critical Inquiry, 1983/1., 10, 18. Efféle programot persze mások is megfogalmazták, a magyarra is lefordítottak közül például Siegfried J. Schmidt, aki úgy vélte, hogy magát „az értelmezést ki kell rekeszteni a tudományos műveletek voltaképpeni területéről”, minthogy az inkább „a társadalmi és egyéni azonosság tudat felépítéséhez” és az „olvasók erkölcsi, tapasztalati, kognitív és érzelmi irányultságához” kínál „szubjektív eszközöket” – ami hasznos, ám nem tudományos jellegű hozzájárulás; ehelyett pedig a mindenféle értelmezések működését kell tudományos vizsgálat alá vonni. Siegfried J. SCHMIDT, *Értelmezés – szent tehát vagy szükségesség?*, Helikon, 1989/1., 91–113.

26 „Ha a történelem vágya, hogy új belátásokra jusson a múlttal kapcsolatban, akkor az egyetlen nyitva álló út számára, hogy túltekintsen a metanarratívákra, minthogy azok igencsak szűk korlátok közé szorítják a különféle tudások fórumaként értett múlt megérthetőségét. A metanarratívák természetéhez tartozik, hogy egy mindent magába foglaló kép vagy egy kezdettel, véggel és egyértelmű belső összefüggésekkel bíró eseményláncolat elfogadására készítetnek. De elég magunkba tekinteni, hogy beláthassuk, az életet ellentmondások és véletlenszerű esetek végtelen sora jellemzi – a metanarratívák által felkínált értelmezési keretben azonban az efféle dolgokról egyszerűen lehetetlen számot adni.” Sigurður G. MAGNÚSSON, „*The singularization of history*”. *Social history and microhistory within the postmodern state of knowledge*, Journal of Social History, 2003/3., 719.

27 „[A] racionálisan ellenőrizhető kritikai kijelentések éppúgy hitekkkel kapcsolódnak össze, mint a kultikusak. Az utóbbinak a nyelvi formulái és az általuk előírt viselkedési minták éppúgy részei azon kulturális készletnek, amelyet a kortársak használhattak, mint az előbbinek a formulái és mintái. Nem az a kérdés, hogy számunkra mi tűnik kritikainak vagy kultikusnak az akkori kijelentések közül, hanem hogy a szövegek korabeli használói számára létezett-e egyáltalán ilyen megkülönböztetés, s hogyan szövődtek össze azok a formulák és minták, amelyeket mi hajlamosak volnánk elkülöníteni. [...] Ugyanígy problematikus különválasztani irodalmi viták értelmezésekor a kritikai normákat és a személyeskedő támadásokat, s eltekinteni az utóbbiak interpretációjától. A személyeskedésekben is valamifajta normák működnek, s a kritikai normaképzés éppúgy retorikus műveletek sorából áll, mint az ellenfél szövegbeli létrehozása. A viták elemzésének éppen az az egyik legfontosabb kérdése, hogy a szereplők számára milyen nyelvi lehetőségek állnak rendelkezésre saját szövegbeli autoritásuk, illetve az ellenfél megkonstruálására, továbbá a vita tárgyának meghatározására, s mennyiben tudják,

ugyanakkor nem jelölne ki előre társadalmi vagy ideológiai kategóriákat sem, amelyek befolyásának jeleit kutathatná azután.²⁸ Ezeket az alapelveket elfogadva persze (ugyancsak a mikro-történetíráshoz hasonlóan) nemigen lehetne befogadható módon elkészíteni egy nagyobb korszak általános szintézisét – amíg tehát ilyen áttekintésekre igény lesz, addig összességében mindig szükség lesz valamiféle szűkítő szempontokra –, ám például egy adott szerzővel kapcsolatos meghatározott intervallumon belüli összes megnyilatkozást összeolvasva meg lehet próbálni kideríteni, melyek voltak a nyilvános kommunikációt választó, közönségüket meggyőzni igyekvő, vagyis a közfelfogás formálására kísérletet tévő személyek számára relevánsnak tűnő szempontok. E módszer alkalmazására tesztek kísérletet a könyvem *Recepció* című fejezetében szereplő tanulmányokban – még ha természetesen a gyakorlatban az „összes” adat feltárása elérhetetlen ideált jelent is.²⁹

---

s minek az árán, saját verziójukat elfogadtatni/ráerőszakolni a többi szereplőre. [...] Antropológiai perspektívából inkább azt kellene hangsúlyozni, hogy a kritikai normák jellegzetesen közösségi teljesítmények, többé-kevésbé életformához kötöttek, egy részük explicit norma, más részük kimondatlan és a beszélők számára sem látható, továbbá egy-egy szövegben gyakran egymással konfliktusban álló normák érvényesülnek, s ez megint csak sokszor láthatatlan a beszélő számára, azaz a normakészletről csak konfliktuózus leírást lehet adni. A kritikában végbemenő egyéni önmeghatározás is preformált kulturálisan (közösséglel).” TAKÁTS József, *Módszertani berek. Írások az irodalomtörténet-írásról*, University of Jyväskylä, 2006, 35–36.

28 „Az egyik eljárást követve a hagyományos tudásszociológiára építünk: előre feltételezzük egy szociológiai kategória létezését (például [...] ideológiák, érdekek, értékek, intézményes pozíciók, előítélet, rasszizmus stb.) és ennek »jelei« után kutatunk a szövegben – amelyet tehát egy mögöttes valóság »dokumentumaként« kezelünk. [...] A másik eljárás szerint [...] tartózkodunk attól, hogy a priori kijelöljük azt a szociológiai kategóriát, amely elsődlegesen meghatározza a diskurzust. A cél ezen eljárás során (amelyet »strukturális diskurzuselemzésnek« nevezek) sokkal inkább egy diszkurzív mező struktúrájának leírása. [...] Miért állíthatjuk azt, hogy relevánsabb eredményekhez jutunk a második eljárással, mint az első révén? A választ a politikai diskurzusok »túldetermináltságának« fogalmában kell keresnünk. [...] ha az elemzendő jelenségekről tudjuk, hogy sokfajta tényező egyszerre határozza meg őket kauzálisan, akkor »túldetermináltak«, hiszen a sokféle oksági magyarázat kibogozhatatlanul összekeveredik – lévén konkurens és nem pusztán egymást kiegészítő magyarázati sémák. Ebben az esetben érdemesebb azokat a struktúrákat interpretálni, amelyek e sokirányú meghatározottság állapotában kirajzolódnak.”

29 A kutatást alapvetően *A népi írók bibliográfiája* tette lehetővé, amely kiemelkedően gazdag áttekintését adja a témával kapcsolatos korabeli irodalomnak. *A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom 1920–1960*, szerk. VARGA Rózsa – PATYI Sándor, Akadémiai, Budapest, 1972. Ezt az anyagot munkám során igyekeztem kiegészí-

Ilyen módon tehát nyomon követhetővé válhat a folyamat, amelynek során egy közösség egyetértésre jutott, zavarba került vagy csoportokra bomlott egy-egy (élet)mű megítélése kapcsán, és láthatóvá válnak a különféle irányokból kiinduló értelmezési és értékelési ajánlatok, a magas(abb)an vagy alacsony(abb)an való elhelyezésre biztató (vagyis a szimbolikus tőke³⁰ felhalmozását elősegíteni vagy ellehetetleníteni igyekvő) érvek, és hogy ezek közül melyik mennyire volt elterjedt vagy maradandó – vagyis hogy milyen kontextusokba látszott illeszkedni, és milyen asszociációkat hívott elő egy alkotás vagy alkotói stílus, sőt hogy egyáltalán kicsoda minnek és milyennek észlelte e személyeket vagy szövegeket egy-egy korszakban. Egy efféle korpusz ugyanis nem csupán azzal szembesít, hogy nem volt teljes összhang az értékeket illetően, azaz hogy „már a múltban sem létezett egységes magyar ízlés” (és hogy ilyenképpen „félrevezet a kérdés, igaza van-e vagy sem annak, aki értékeli egy művet”, mert „sokkal érdemesebb arra válaszolni, milyen kánon alapján fogalmaztak meg ilyen vagy olyan ítéletet”),³¹ hanem azzal is, hogy a különböző megszólalók, miközben elvileg ugyanazt nézték, sokszor radikálisan mást láttak – az előzetesen meg nem szűrt véleményhalmaz igen csak elbizonytalanítja a hipotézist, hogy „a műalkotás orientálja az ízlésítéletet, s [...] ez az orientáló képesség a műegész hatásában összegeződő, valójában a nyelvi-jelentésbeli felépítésében mutatkozó teleologikus értelmén alapul”,³² hiszen ez a „műegész” is megragadhatatlannak mutatkozik. A vizsgálat ilyenképpen már akkor is elveszíti szándékolt pártatlanságát, ha evidensnek tekinti, miféle tulajdonságsor írja le a szóban forgó tárgyakat – hiszen így elkerülhetetlenül dichotómia képződik a tiszta és az elhomályosult percepció között; ez pedig egyedül akkor küszöbölhető ki, ha a korábban

---

teni az azóta megjelent bibliográfiák, repertóriumok hivatkozásaival és a digitalizált korpuszokban való keresések eredményeivel, illetve a szövegekben talált utalásokat követve.

- 30 Vö. „A szimbolikus tőke olyan uralmi formákat tesz lehetővé, amelyek feltételezik a függőséget azoktól, akiket általa uralni lehet, mivel csak mások megbecsülése, elismerése, hite, bizalma révén léteznek, és csak addig tartható fenn, amíg sikerül elhíttetni a saját létezését.” Pierre BOURDIEU, *Pascalian Meditations*, ford. Richard NICE, Stanford University Press, Stanford, 2000, 166. „A szimbolikus tőke egy hatalmas viszony értékelési viszonyra való átforgatása révén jön létre, s ezáltal képes megóvni a társadalmi szereplőket a jelentéktelenségtől, az értelem és a társadalmi fontosság hiányától.” *Uo.*, 242.
- 31 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A bizony(talan)ság ábrándja. Kánonképződés a posztmodern korában*, Literatura, 1992/2., 125–126.
- 32 VERES András, *Irodalomértelmezés és értékorientáció = A strukturalizmus után*, szerk. SZILI József, Akadémiai, Budapest, 1992, 263.

elmondottak értelmében lemondunk a leírásaitól függetlenül, magánvalóan adott, csak eltalálható vagy elvethető valóság képzetéről.

Érdeemesnek látszik tehát elvetni azt a koncepciót, amely a médiumokat transzparens, nélkülük is hozzáférhető és értelmezhető témákat csupán megörökítő közegeknek tételezi (hiszen egy „tévedés” cáfolatának kommunikációja a publikum felé sosem lehetséges közvetlenül, csak újabb média-beli reprezentációként);³³ valamint azt is, amely egyértelműen elhatárolhatónak gondolja a dolgokat és interpretációikat, és elfogadni, hogy

„maga a szöveg” is konstrukció, méghozzá változékony konstrukció, hiszen az eszközök, amelyek segítségével a szöveg efféle felfogását létrehozzák, kritikai irányonként különböznek. Valójában amit mint „maga a szöveg” hoznak létre, az mindig egy arra vonatkozó ajánlat terméke, milyen intertextuális, ideologikus és kulturális vonatkozások érvényesüljenek az olvasási gyakorlatok megszervezésében; ilyenképpen pedig nem tud eszközöket biztosítani az eltérő olvasatok elbírálásához. Vagyis „maga a szöveg” alapján megpróbálni meghatározni a mondható és mondhatatlan közötti határt szükségszerűen metafizikus törekvés, hiszen azon a feltevésen alapul, hogy a különböző olvasási formációkban a szöveg köre helyezett diszkurzív burkolatok elbontása szabad hozzáférést enged majd a szöveg megmagyarázhatatlan magjához, tisztán és közvetlenül átetsző viszonyban téve lehetővé a tárgy vizsgálatát; vagy pedig pusztá rövidlátás, amely nem vesz tudomást a történelemtől, amely miközben meghatározza a formát, amelyben a szöveg mint olvasható tárgy hozzáférhetővé válik – vagyis „az előttünk fekvő szöveg” látszólagos kézreállóságát kialakító anyagi, társadalmi és ideologikus összefüggések teljes együttesét –, egyúttal el is rejtőzik abban.³⁴

Ha tehát elfogadjuk, hogy a vitázó felektől független evidenciák híján voltaképpen nem a bizonyítás, hanem a meggyőzés³⁵ teszi elfogadottá (és

33 „Ha tehát a média nem a valóságot mutatja be, hanem a fentiek értelmében a valóság konstrukcióját tárja a befogadó elé, és ez a konstrukció ellentmondásokkal és alternatív olvasatokkal van tele, akkor az elemző kérdésének nem annak kell lennie, hogy mi a különbség a »valóság« és a média által bemutatott világ között, hanem annak, hogy milyen ez a bemutatott világ mint önmaga referenciája, hogyan jön létre és mit jelent a befogadók számára.” BELINSZKI Eszter, *A kritikai kultúrákutatók a médiaelemzés gyakorlatában*, Médiakutató, 2000/1., 73. A konstruktivista elméletek és a *cultural turn* hatásáról a médiakutatásra általában lásd: RÁKAI Orsolya, *Médiatörténet a kultúratudományok után/között*, Magyar Könyvszemle, 2014/4., 415–430.

34 Tony BENNETT, *Texts in history. The determinations of readings and their texts*, The Journal of the Midwest Modern Language Association, 1985/1., 11–12.

35 Stanley Fish terminusai: „A bizonyítás-modellben feladatunk az, hogy megfeleljünk a tárgyak tevékenységünktől független leírásának; ez vagy sikerül, vagy nem, de bármit is teszünk, figyelmünk tárgyai megőrzik ontológiai különállásukat, és ugyanolyanok maradnak, mint mielőtt foglalkoztunk volna velük. Ezzel szemben a meggyőzés modelljé-

ami ugyanaz: igazzá) a tényállásokat, akkor világossá válik, hogy a történetüket és szerepüket saját szempontjaik szerint elismertetni kívánó önéletrírók, az egykori kritikusok vagy riporterek és a múlt mai értelmezői mind ugyanabban a konstrukciós munkában vesznek részt, egymást támogatva vagy egymással vetélkedve; vagyis az általunk adott leírás igazságát ugyancsak nem szavatolják transzcendens biztosítékok, ám *éppen ezért* szükséges és érdemes érvelnünk mellette, ha azt hasznosabbnak gondoljuk, mint más változatokat – azokat például, amelyekről úgy ítéljük meg, túlzott sematizáláshoz és a történelmi-ideologikus feltételezettség szem elől tévesztéséhez vezetnek.

Én a magam részéről ezúttal azért gondolom produktívnak az eddigiekben bemutatott értelmezési keret alkalmazását, mert azt remélem, segítségével lehetőségessé válik a dolgozatomban tárgyalt szerzők kapcsán – akiket az irodalomtörténet-írás szokásosan a „népi” jelző által meghatározott kategóriába sorol³⁶ – távolságot tartani mindkét olyan pozíciótól, amely a közelmúltban nagy erővel volt képes meghatározni e téma tárgyalását: egyfelől attól, amely egyszerűen művésztelennek és tudománytalannak véli az általuk alkotott műveket és az általuk kifejtett elképzeléseket, másfelől attól, amely az elkötelezettség kiindulópontjáról az apológiájukra vállalkozik.

Amit Kulin Ferenc írt egyik összefoglaló tanulmányában: „A XX. századi népi írói mozgalom sok tekintetben »újratermeli« a reformkori népiesség dilemmáit...”, az mutatis mutandis kiterjeszthető és kiterjesztendő a népiességről és népiségről szóló irodalmi diskurzus folyamatosságára is. [...] A nép és irodalom összefüggéseit fenntartó képzetkör számbavétele azért ütközik folyamatosan súlyos problémákba, mert az alkalmazott kategóriarendszer alapelemei fogalmilag rendkívüli mértékben tisztázatlanok, s ráadásul az a hagyományozódott retorika, mely élteit és fenntartja, szinte büszkén utasítja el a rákérdés jogosultságát is. A népiesség ideológiájának fogalmi szerkezetét a mindenkori axiomatikus érvelés jellemzi – mintha mindenki számára tökéletesen világos kellene hogy

---

ben tevékenységünk közvetlen módon konstruálja e tárgyakat, és azokat a fogalmakat, melyekkel leírhatók, továbbá megítélésük mércéit. E modellben a kritikus felelőssége valóban nagyon nagy, hiszen nem pusztán részt vesz az értelmezés játékában, hanem e játék szabályainak megalkotója és érvénytelenítője.” Stanley FISH, *Bizonyítás vagy meggyőzés. A kritikai tevékenység két modellje*, ford. BECK András = *Az irodalom elméletei*, III, szerk. THOMKA Beáta, Jelenkor, Pécs, 1997, 19–20.

- 36 A terminus megszületését hagyományosan Németh László *Népiesség és népiesség* című 1928-as írásához szokás kötni; Borbándi Gyula klasszikus monográfiája szerint a „népi” jelzővel eleinte csak a költőket és írókat illették, a körülöttük támadt mozgalmat csak akkor kezdték annak nevezni, amikor megerősödött és kiterelvényesedett”. BORBÁNDI Gyula, *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*, Püski, Budapest, 1989, 129–131.

legyen, mit is jelent egy modernizálódó (mint Petőfiék idejében) vagy modern (mint a huszadik században) társadalomban a nép mint szociológiai jelenség

– írta Margócsy István fontos tanulmányában, amelyben számos további homályosságra és fogalmi önellentmondásra is rámutatott.³⁷ A diskurzus-elemzési módszer, amely „nem az igazságot magát keresi, hanem inkább arra kíváncsi: ki állítja magáról, hogy az igazság birtokában van, és állítását hogyan próbálja meg nyílt vagy rejtett hatalmi narratívákkal igazolni”,³⁸ éppen azt lehet képes megmutatni, hogy ez a konceptuális zavarodottság, amely valóban jellemzőnek látszik a két világháború közötti időszakra is, hogyan járult hozzá új alkotók feltűnéséhez és új típusú szerzői identitások megképződéséhez: mint az érintett szerzők fogadtatásának alakulása megmutatja, éppen az biztosított tágas teret a viták, illetve a kritikusi és önreprezentációs manőverek számára, hogy a közönség számos releváns területen nem rendelkezett a fentebb elmondottak értelmében vett objektív tudással. Az például, hogy ezekben az években már „parasztírók” (vagy mentoraik) is jelentősebb számban vélték érdemesnek felkínálni műveiket az irodalmi intézményrendszer számára, valamint hogy a szerkesztők, a kiadók és a közvélemény megfontolásra méltó ajánlatot látott bennük, és ez tartósan bizonyuló karrierépítéshez is elvezethetett,³⁹ végső soron elválaszthatatlannak tűnik attól, hogy a korábban természettől adottnak és így megkérdőjelezhetetlenül érvényesnek vélt viszonyok egyre szélesebb köre vált problematikusá az irodalom tekintetében is – ami nyilvánvalóan a modernség jellegadó

---

37 MARGÓCSY István, *Nép és irodalom. Tézismondatok és alapkérdések* = „De mi a népiesség...”, szerk. SALLAI Éva, Kölcsey Intézet, Budapest, 2005, 306–307. A definíciós kísérletekről és nehézségekről lásd még: MILBACHER Róbert, *A népművészeti program elméleti alapvetése = A magyar irodalom történetei*, II, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, Gondolat, Budapest, 2007, 220–233.

38 Terrell CARVER, *Diskurzus-elemzés és a „nyelvi fordulat”*, Politikatudományi Szemle, 2004/4., 146.

39 Mint Keszeg Vilmos összefoglalása emlékeztet rá, a művek kinyomtatása egyáltalán nem tekinthető újdonságnak, hiszen „a lapok mindenkor teret engedtek e költészetnek”, az tehát önmagában nem magyarázza a „népi verselőtől” elkülönülő, kanonizálható életművet létrehozó új szerzőtípus létrejöttét: az – igazán jelentős mértékűvé az 1868-as oktatási reform után váló – paraszti írásbeliség dokumentumainak megjelenése a sajtóban a Keszeg által közölt adatok szerint már az 1850-es évektől folyamatosnak mondható. KESZEG Vilmos, *Népi verselők, alkalmi versek: a betolakodó írók = Uő., Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008, 250–252.

vonása. Ezek közé a nagyobb léptékű eszmetörténeti-művészet-szociológiai fejlemények közé számítható, hogy a huszadik század elejére rég megrendült az elképzelés az írói szerepnek a műveltség követelményétől való elválaszthatatlanságáról;⁴⁰ a *Nyugat* körüli állásfoglalások és viták viszonylag széles körben tették kérdéssé a külsődleges módon megállapított elveken alapuló kritika létjogosultságát;⁴¹ a „rendi kötődések mellett megjelenő, majd azokat lassan felülíró szakmai identitás”⁴² uralkodóvá válásával pedig plauzibilis gondolatná válhatott, hogy valaki a „tollából éljen”,⁴³ és a kifejlődő irodalmi piacra alapozza egzisztenciáját,⁴⁴ ami potenciálisan csökkentette a származásbeli meghatározottság súlyát. Kutatásom, amely a kortársak perspektívájához igyekszik igazodni, nem vállalkozik e szövevény kibogozására – mindazonáltal azzal, hogy megvizsgálja, milyen konstellációkba rendeződtek az e folyamatok által is meghatározott állásfoglalások a nyilvános diskurzus néhány szeletében, ebben a hosszabb távú munkában szeretne közreműködni és ahhoz lehetséges kiindulópontokat biztosítani.

E szemléletmód ugyanakkor a vizsgálati terep egzakt körülhatárolását sem teszi lehetővé, hiszen a tárgy megjelölésére használt szókapcsolat („népi író”) egyik elemének jelentése sem látszik semlegesnek és magától értetődőnek ebből a nézőpontból: az, hogy kicsoda és milyen alapon nevezhető

-
- 40 Az ezeket különválasztó álláspont képviselhetővé válását Gunter E. Grimm esztétika-történeti szempontból elsősorban Lessinghez, a Sturm und Dranghoz, majd Herderhez köti. Gunter E. GRIMM, *Einleitung = Metamorphosen des Dichters. Das Selbstverständnis deutscher Schriftsteller von der Aufklärung bis zur Gegenwart*, Hrsg. u.ö., Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1992, 10–12.
- 41 Erről összefoglalóan lásd: BALÁZS Eszter, *Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról 1908–1914*, Napvilág, Budapest, 2009. Ez persze szintén hosszabb folyamat része volt, Kosztolánczy Tibor például Gyulai Pálnál mutatta ki az „előzetes megfontolásoktól független irodalom” gondolatát. KOSZTOLÁNCZY Tibor, „Egy phalanx”? *Az 1890-es évek irodalompolitikai küzdelmeiről új megközelítésben*, ItK, 2008/3., 287–305.
- 42 T. SZABÓ Levente, *A modern irodalmár hivatás kialakulásának társadalomtörténete. Módszertani vázlat a társadalom- és irodalomtörténet kapcsolatának új irányához* = Uő., *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*, Komp-Press – Korunk, Kolozsvár, 2008, 200.
- 43 E gondolat konfliktuózus geneziséről lásd például: Geoffrey TURNOVSKY, *The Literary Market. Authorship and Modernity in the Old Regime*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2010.
- 44 E lehetőség kiépüléséről a magyar irodalomban lásd például: MARGÓCSY István, *Petőfi és az irodalmi gépezet* = Uő., *Petőfi Sándor. Kísérlet*, Korona, Budapest, 1999, 48–74. SZILÁGYI Márton, *Petőfi, a polgár*, Kortárs, 2012/10., 48–55.

írónak, és ahhoz milyen (anyagi, morális, szakmai stb.) feltételek és elvárások kapcsolódhatnak, éppúgy kérdésként merülhetett fel ugyanis a korszakban, mint az, releváns-e, és pontosan mit jelent a néphez való kötődés, hol vannak annak határai, illetve milyen következményekkel jár mindez;⁴⁵ idővel ráadásul nemcsak az íróként való elfogadottság, de a „népi” jelző birtoklása is fontos tényező lett a szerzők közötti presztízsharcnak, vagyis ezekben a vitákban is állásfoglalást jelent eldönteni, kire gondoljuk azt alkalmazhatónak⁴⁶ – a kortársi (ön)értelmezések és osztályozási ajánlatok rekonstruálására való törekvés nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen tehát azzal a szakirodalmi hagyománnyal, amely eleve ismert körvonalú irányzatként vagy mozgalomként fogja fel tárgyát, és csupán ezen az egységen belül számol annak politikai, ideológiai, attitűdbeli, műfaji, stiláris heterogenitásával.⁴⁷ Könyvem ezért hangsúlyosan nem

45 Azon újabb kutatások fényében ráadásul, amelyek a népköltészet, a közköltészet és az elitköltészet változatos formákat és attitűdöket eredményező állandó egymásra hatását tekintik meghatározónak és vizsgálandónak, az egyes életművek és az egyértelműen körülírhatónak vélt népköltészet viszonyának meghatározása módszertanilag is eleve matematikus kísérletnek látszhatna; erről lásd például: MIKOS Éva, *A népiesség fogalma a néprajztudományban*, ItK, 2015/1., 89–107.

46 Sinka István például írásaiban „szétválasztja az új népieseket és az igazi népi írókat. Népiesnek azokat tartja, akik tanulhattak, megszerezték az írástudói oklevelet, de ezzel együtt életük korán el is vált a néptől. [...] Népi íróknak csak azokat ismeri el, akiknek az útja nem felfelé ívelt, hanem felnőtt korukban is a mélyvilágban szenvedtek, akik autodidakták csupán, tehát Veres Pétert, Szabó Pált, Sértő Kálmánt és Sinka Istvánt”. GÖRÖMBEI András, *Sinka István*, Akadémiai, Budapest, 1977, 123–124.

47 Ezt a kettőséget fejezi ki például a Féja Géza memoárja által kanonizált „szabadcsapat” kifejezés (FÉJA Géza, *Szabadcsapat. Életregény*, Szépirodalmi, Budapest, 1965), lásd például: „Ennyi sokfelől seregő ember csak szabadcsapat módján tarthatott együtt: olyan mozgalomban, amely az alapvető célban egyetért, de a megközelítésnek egyéni útjait is elfogadja.” CZINE Mihály, *Népi irodalom = Uó., Nép és irodalom*, I, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 209. Vö. még: „kezdettől többféle írói gyakorlat és társadalmi program tartozott jelentéstartományába [...] a népi írók pályája, sorsa is arra vall, hogy világnézeti hajlamaikat s írói ars poeticájukat tekintve egyaránt sokfélék voltak, ha testületi ideológiát kérünk rajtuk számon, következetlenek, de e heterogén társaságot egyetlen eszme igénylése közös nevezőre tudta hozni.” ÁCS Margit, *Irodalom-e a népi irodalom?* = Uó., *A hely hívása*, Antológia, Lakitelek, 2000, 51. „A »népi« mozgalom máig tartó történetének sok irányú mozgása – a frontok kicserélődése és átszerveződése, a történelmi helyzet serkentő vagy bénító hatása, az egyéni pályák emelkedése és hanyatlása arra figyelmeztet, hogy számolni kell az egyes történelmi szakaszok sajátos tanulságaiival, a jellegzetes meghatározó világnézeti és irodalmi jegyek áthangolódásával, a mozgalom változó arculatának új hangsúlyaival. [...] A »népiek« tábora nem mindenben azonos nézetű írókat fogott össze, s ez abban is megnyilvánult, hogy a módosuló külső és belső körülmények mindig más csoport tevékenységét emelték ki; más eszmekor, ízlésirány ha-

a „népi irodalom” mint olyan újraértelmezésére vállalkozik – és főleg nem a „mozgalom” leírására, amit friss szempontok mentén, elfogulatlanságra törekedve kísérelt meg a közelmúltban Papp István népszerűsítő monográfiája⁴⁸ –, hanem csak néhány olyan, a terminus asszociációs mezejébe eső jelenségcsoportot igyekszik alaposabban szemügyre venni, amely véleményem szerint izgalmas módon exponál különböző irodalomfelfogásokat, illetve teszi láthatóvá azok kölcsönhatásait; ebből következően nem a vizsgálandó terület zártságát sugalló monografikus formában, hanem esettanulmány-sorozatként épül fel. A következőkben olvasható tanulmányok tehát, minthogy azokban éppen a különböző szándékok egyedisége és azok interakcióinak esetlegessége jelenti a kiindulópontot, nem tekinthetőek reprezentatívnak abban az értelemben, hogy bármely megállapításuk külön vizsgálat nélkül applikálható lenne valamely más alkotóra vagy műre, vagy hogy valamiféle nagyobb egység lényegét világítanák meg; a feldolgozott témák ugyanakkor reményem szerint képesek lehetnek alátámasztani, miért gondolom a „népi-ek” esetében különösen érdemesnek és szükségesnek a különféle társadalmi kontextusokkal való összefüggésében és kölcsönhatásaiban szemlélni a művészetet. Könyvem alapvető szemléletmódja tehát – Takáts József kifejezéseivel élve – „nem prezentista és nem törvénykereső, hanem empirista és kontextualista”⁴⁹ – ilyen módon véleményem szerint beilleszthető abba a tendenciába, amelyet Takáts idézett tanulmányában használatörténetnek nevez: engem is az érdekel, mi mindenre használták annak idején konkrét helyzetekben az irodalmat, miért tűntek fontosnak bizonyos személyek-intézmények számára bizonyos szövegek és szerzők, és hogyan, miféle diskurzusokra, logikákra, érzelmekre támaszkodva igyekeztek az egyes alkotók hasznosság-fontossá tenni, illetve annak mutatni magukat és szövegeiket fennmaradásuk és egyéb céljaik érdekében.

Könyvem *Recepció* című szakaszában három alkotó, Erdélyi József, Veres Péter és Sértő Kálmán útját igyekszem nyomom követni a két világháború közötti sajtónyilvánosságban azzal a céllal, hogy feltárjam, milyen tényezők befolyásolták kiemelkedésüket az ismeretlenségből, majd későbbi sikereiket vagy sikertelenségüket. A három tanulmányt összekapcsolja a törekvés arra, hogy az adott szerzővel foglalkozó korabeli írások minél nagyobb hányadát

---

tékonyágát növelték meg.” BÉLÁDI Miklós, *A „népi” írók mozgalma* = Uő., *Érintkezési pontok*, Szépirodalmi, Budapest, 1974, 63–64.

48 PAPP István, *A magyar népi mozgalom története, 1920–1990*, Jaffa, Budapest, 2012.

49 TAKÁTS, *A használatörténet, I. m.*, 400.

figyelembe vegyem, függetlenül attól, hogy azok milyen igénnyel keletkeztek, hogy milyen fórumon jelentek meg, hogy állításaik rigorózus forráskritika nyomán igazolhatók lennének-e, illetve hogy a mai tudományosság elvárásai szerint milyen színvonalúnak tűnnek – ezen túlmenően azonban némileg eltérő módszertant érvényesítenek. Az Erdélyi Józsefről szóló szövegeket a kezdetektől a második világháború végével bekövetkező cezúráig követem nyomon – e csaknem két és fél évtizedet átfogó anyagban mindenekelőtt arra koncentrálok, hogyan alakították Erdélyi pályáját saját és közönségének ellentmondásos attitűdjei az irodalom piacosíthatóságával és általában a kapitalizmus elfogadhatóságával kapcsolatban. Ezt a vizsgálatot egészíti ki egy rövidebb esettanulmány Erdélyi első kötetének (*Ibolyalevél*) fogadtatásáról, amelyet lényegi módon határozott meg a kiépülő új politikai rendszer etnicista-antimodernista diskurzusa, illetve az ennek ellenében kiépülő pozíciók. A fejezet második tanulmánya Veres Péterrel foglalkozik, ám csupán pályakezdő éveinek leírására szorítkozik. Arra a kérdésre keresem ugyanis itt a választ, hogyan járultak hozzá ahhoz, hogy Veres a figyelem középpontjába kerülhetett, egyfelől a korábban jelentkezett, hozzá hasonlóan látott pályakezdők kapcsán keletkezett tapasztalatok, másfelől a nyilvános tér erőteljes, egy mű egyértelmű ideológiai pozicionálhatóságát is kérdésessé tenni képes politikai megosztottsága – Veres sikere végeredményben elválaszthatatlannak tűnik az ideológiai megosztottság feloldódásának reményétől, amelynek feltámadásához származása, életmódja és városellenessége mind hozzájárult. A harmadik tanulmány Sértő Kálmánnal foglalkozik, akinek korai halála és a róla megjelent írások viszonylag belátható mennyisége lehetőséget jelentett egy teljes életút mikro-kritikatörténeti végigkövetésére; az általam ismert teljes recepció feltárására törekvő, kismonográfia-terjedelmű fejezet ilyen módon kísérletet tesz arra, hogy láthatóvá tegye mindazokat a megközelítésmódokat, amelyek megpróbálták befolyásolni, minek lássa, és miként értékelje a közönség Sértőt, illetve művészetét. Pályáját azért gondolom különösen tanulságos, alapos feldolgozást érdemlő témának, mert mai, nyilvánvalóan kánonon kívüli pozíciójának és a korabeli lelkesedésnek a kontrasztja már eleve az értékelési rendszerek mozgékonyására irányíthatja a figyelmet; az egykori lelkesedés következménye az volt, hogy Sértő megjelenése az ideológiai spektrum számos pontján váltott ki reakciókat, így rajta keresztül attitűdök széles köre válik megfigyelhetővé, főként mivel idővel ő maga is radikálisan megváltoztatta elköteleződéseit. Karrierje ráadásul elkerülhetetlenné teszi a tömegszórakoztató szerepűvé vált média

jelentőségével való számvetést is; ahogy annak tudatosítását is, hogy a rendszerint egységes entitásként elgondolt szerzők és művek egymással csak korlátozott mértékben összeegyeztethető változatokra hullnak szét folyamatosan: Sértő karrierjének kezdetén több eltérő karakterű figura látszott megjelenni a színen ugyanazon név alatt a különböző lapok olvasói számára, majd a recepció később is rögzetszemesnek tűnő módon, különböző nézőpontokból, különböző céllal mesélte újra és újra Sértő életét, amely így kétszer sem mutatkozott egészen egyformának. A *Recepció* fejezetben idézett-hivatkozott korabeli kritikák sora véleményem szerint világossá teheti, hogy az irodalom társadalmi létét és alakulását lehetetlen lenne megérteni, ha azt képzelnénk, hogy az azzal kapcsolatba kerülő ágensek célja vagy fő tevékenysége az „olvasás”, a szorosabb értelemben vett interpretáció⁵⁰ volt: a szerzők által folytatott irodalmi hagyományok, testük állapota, arcvonásaik, származásuk, lakhelyük, bevételi forrásaik, politikai elköteleződések stb. változatos konstellációkban mind szerepet játszottak egy-egy életmű értelmezésében és jelentőségének kijelölésében.

Az *Önreprezentáció* című szakaszban olyan szövegeket vizsgálok, amelyek – egymással is nyílt vagy implicit vitában állva – az irodalom, az író és konkrétan a „népi” író társadalmi helyével, szerepével, ideális megítélésével kapcsolatos állásfoglalásokat artikulálnak. E szövegek interpretációja során elsősorban azt a kreatív, „barkácsoló”⁵¹ munkát igyekszem feltárni, amelynek során az egyes szerzők a rendelkezésükre álló, változatos eredetű

---

50 Vö. „Amit Radnóti »olvasásfordulatnak« nevezett, azt én inkább a szövegközpontú értelmezés dominanciájának láttam [...]. A szövegközpontú értelmezésnek különféle változatai, iskolái alakultak ki, részben az egyes tudományos világok nemzeti tradícióinak vagy filozófiai környezetének az eltéréseit követve, részben az irodalomelmélet ambíciójának növekedése következtében. Ám valamennyinek az érdeklődése középpontjában a szöveg jelentése, méghozzá az interpretáció során létrejövő jelentése állt. Ha szó esett olvasásról, akkor vagy a hivatásos, képzett értelmező olvasását jelentette, vagy az olvasás olyan általában vett fogalmát, amelynek a kimondatlan modellje megint csak a hivatásos interpretáció volt.” TAKÁTS, *A használati történet, I. m.*, 398.

51 A „barkácsolás” (*bricolage*) kifejezést Derrida klasszikus szövege nyomán használom, amely hangsúlyosan érvényteleníteni igyekezett a terminus (a „mérnök” figuráját érvényes viszonyítási pontként tételező Lévi-Straussnál még jelen lévő) leértékelő konnotációt. Jacques DERRIDA, *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában*, Helikon, ford. GYIMESI Tímea, 1994/1–2., 27–28. Mint a *Recepció* fejezet talán világossá teszi, álláspontom szerint a kulturális élet minden regiszterében efféle barkácsoló munka folyik – leginkább mivel ennek, mint Derrida meggyőzően állítja, nincs alternatívája.

gondolkodási alakzatok összeillesztésével olyan konstrukciókat hoztak létre, amelyek alkalmasnak tűnhettek a közgondolkodás saját céljainak vagy aktuális érdekeiknek megfelelő befolyásolására. Sértő Kálmán memoárjának középpontjában az az elképzelés áll, hogy az irodalom a szerzők számára szakmát és pénzkereseti forrást jelent, önmagát pedig úgy ábrázolja, mint akinek a mecenatúra és a kapitalista sajtóipar működése képes megélhetést biztosítani, és mentesíteni őt mindenféle fizikai munka alól – így, bár a parasztsághoz való kötődése különféle módokon megjelenik a szövegben, a paraszti életformához való visszatérés szerencsésen elhárított lehetőségnek látszik a szövegben. Veres Péter ellenben éppen az íróságra alapított egzisztencia és a siker erkölcsstelenségét hangsúlyozza cikkeiben, és a hivatásos szerzővé válás elutasításának felsőbbrendűségéről igyekszik meggyőzni olvasóit, Sértőhöz képest éppen ellentétes pozíciókat felvéve: míg Sértő memoárja liberális, hedonista és a hibriditást elfogadó álláspontot szólaltat meg, Veres írásainak alapállása antikapitalista, aszketikus és tiszta identitáskategóriákat igénylő. Sinka István önéletrajzi regénye Vereshez hasonlóan elveti a nagyvároshoz való közeledést, ám vele szemben komoly problémának tekinti a kanonizálódás jelenbeli nehézségeit: szerzői alakmása elszánt küzdelmet folytat a műveltségtől megfosztottak kirekesztésével a társadalmi *status quó*t őrző autonóm irodalmiság ellen, ugyanakkor elfogadhatatlan szélsőségként utasítja el az irodalmat csupán eszközként használó politikát is, a két irány általa megvalósított szintézisét értékelve tehát fel. Szabó Pál *Tíz esztendő* című művének főhőse az öncélúságot határozottan elvetve a társadalmi változás szolgálatát tekinti az írással való foglalkozás egyetlen elfogadható céljának, ennek mikéntje azonban számos válaszkísérlet megfogalmazásához vezető dilemmaként jelenik meg a kipróbált életstratégiák széles spektrumát színre vivő műben. Szabó regényének alapvető gesztusa értelmezésem szerint az ellenszegülés az irodalom dekontextualizálódásának: az írói pályafutást mint számtalan lokális kontextusba illeszkedő, számtalan tényező által meghatározott, illetve azoknak kiszolgáltatott tevékenységet mutatja be. Erdélyi József önéletírásai pedig arra tesznek kísérletet, hogy az irodalom piaci működését és az értékek ebből fakadó esetlegességét mint „zsidó” összeesküvést mutassák be, hogy saját művészetének értékessége azzal szembeállítva, a magyarság élet-halál harcának ügyéhez kapcsolva abszolútumként tűnhessen fel – egyszerre elfedve és láthatóvá téve az irodalom kiszolgáltatottságát a piacnak. Ezt a sorozatot egészíti ki a könyv utolsó tanulmánya, amely Sásdi Sándornak a negyvenes évek közepéig született műveivel foglalkozik. Erdélyi

önéletrésai csupán kiélezett formában demonstrálják azon, a „népi” csoport konstituálódása, az idetartozó alkotók leírásai és önleírásai kapcsán általában is meghatározónak tűnő körülményt, hogy a két világháború között a társadalmi imagináció konszenzuális változatában a „paraszt” és a „zsidó” egy áthatolhatatlan határ két oldalán látszott elhelyezkedni, két külön szimbolikus földrajzi tájhoz, a „vidékhez” és a „nagyvároshoz” kapcsolva. Ezen háttér előtt mutatkozhat meg Sásdi műveinek jelentősége: azok sorozata meglátásom szerint ezeknek az imaginárius struktúráknak az átrajzolását, a határok kikezdését célzó intervencióként is értelmezhető.

Azt remélem, mindezen vizsgálódások révén – a hangsúlyt a „népi író” alakjának ellentmondásos megalkotására áthelyezve – sikerülhet kilépnem a Margócsy által említett „axiomatikus érvelés” területéről, és ilyenképpen hozzájárulni annak belátásához, hogy jóval kevésbé zárványszerű kérdéskörrel van szó, mint azt méltatói és kritikusi egyaránt sokszor feltételezni látszanak. Úgy vélem, Jánosi Zoltán fontos javaslatot fogalmazott meg, amikor a „népi irodalom” témáját a (poszt)gyarmati művészet jelenségkörével vélte összevetendőnek; ő azonban – minthogy elsődleges célja az volt, hogy elbizonytalanítsa a világirodalomnak azt a fogalmát, amelyről úgy látta, a naprakészségre hivatkozó kanonizáló módszerek alapjává vált Magyarországon, illetve hogy megmutassa, a világirodalom nem egyetlen szálon futott, és a „népi” törekvésekkel harmonizáló tendenciái is léteztek – ennek az irányzatnak csak a korai szakaszára hivatkozott, a későbbi fejleményekre és (ön)bírálatokra nem.⁵² Újabb tanulmányok viszont sokat foglalkoznak azzal is, hogy fáradozásaik belső problémáira és önellentmondásaira is reflektáljanak: például hogy a posztkoloniális írások és írók egzotikumként asszimilálódni látszanak az általuk kritizált rendszerbe, illetve a szimbolikus tőkéküket néptömegek szenvedésével foglalkozva megszerző alkotók világvárosokban kötnek ki kényelmes pozíciókban, míg a szenvedés minden látszat szerint alig csökken⁵³ – az ezzel párhuzamba állítható tény viszont, hogy „a népi írói mozgalom minden politikai akciója végül is tökéletesen érintetlenül hagyta a tényleges hatalmi viszonyokat, s legfeljebb önmaga

---

52 JÁNOSI Zoltán, *Jajgató paradigmák. A népi írók és a harmadik világ = Uő., Barbárok hangszerén. Társadalom és antropológia XX. századi irodalmunk életműveiben*, Holnap, Budapest, 2010, 126–148.

53 Graham HUGGAN, *The Postcolonial Exotic. Marketing the Margins*, Routledge, London – New York, 2001, viii, xv.

menedzselésének intézményeihez került közelebb”,⁵⁴ hogy némely szerzők a recepció elemzésén keresztül láthatóvá tehető különféle, a társadalom által elfogadott (illetve azzal elfogadottnak) ideológiák által támogatva ugyancsak szimbolikus tőkét halmozhattak fel, és ennek köszönhetően többé vagy kevésbé mind megváltoztatták életmódjukat, a témakör kutatásában egyelőre megmaradt időről időre konstatált, de szisztematikusan nemigen vizsgált adaléknak.⁵⁵ Ha a „népi” kísérleteket az elemzett szövegek problémakijelöléseit követve visszahelyezzük kortársi kontextusukba és vitaszituációikba, és ezen keresztül felismerjük azok alapvető hasonlóságait a korábban említett huszadik századi antihegemón kultúraértelmező irányzatokkal, véleményem szerint jótékony módon válik áthelyezhetővé a fókusz a „népiek” konkrét hatásukban és hagyományként egyaránt kétséges értékű politikai törekvéseiről⁵⁶ arra, milyen jelentős mértékben voltak képesek katalizálni

---

54 KULIN Ferenc, *A népköltészet fogalmi megragadása = A XIX. század vonzásában. Tanulmányok T. Erdélyi Ilona tiszteletére*, szerk. KICZENKO Judit – THIMÁR Attila, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 2001, 156.

55 „Kastersztejn modellje alapján a népi mozgalom érdekes kettősséget mutat. A társadalomreformer népiek jelentékeny hányada ugyanis több szempontból sikerrel integrálódott abba a középosztályba, melyet vehemensen ostorozott egy többmillió, jogfosztott csoport nevében. [...] modernitás és népiség disszonáns kapcsolatának feltárásával még adós a történelemtudomány, azonban aligha kétséges, hogy a határozott paraszti érdekképviselő mellett modernizációs öntudat is szükségeltetett a népi politikához, melybe a nagyvárosi lét lehetőségeinek (könyvkiadók, kávézók, monstre tüntetések) igénye ugyanúgy beletartozott, mint a polgári életnívó vagy bizonyos nyelvi minták követése [...]” BARTHA Ákos, *A népi szociográfia elmélete és gyakorlata: Kovács Imre és A néma forradalom*, Szociológiai Szemle, 2014/2., 117–118. „[K]öltészetének hívei és támadói egyaránt elfeledkezni látszanak arról a szemük előtt álló tényről, hogy Erdélyi az értelmiségi létformát választotta, annak is legkivánatosabb változatát, a szabadon lebegő értelmiségiét. Magatartásának és nézeteinek olykor kirívó antiintellektualizmusa ezt nem cáfolja – csupán az intellektueleknek abba a kategóriájába sorolta, amelyről Babits *Az írástudók árulását írta.*” FARKAS János László, *Az összegyűjtött és a teljes. Olvasónapló Erdélyi Józsefről*, Holmi, 1996/7., 1057. „Hisz a népi mozgalom alkotói és befogadói közösségének egy jelentős része polgári miliőben élt, s nem tudta távol tartani magát a modernitás életközegétől.” N. HORVÁTH Béla, *Népi, nemzeti irodalom? A népiek irodalomszemléletéhez = „De mi a népiesség...”*, I. m., 94.

56 A „népiek” politikai pozíciójának meghatározását tekintve azzal a többek által képviselt, Trencsényi Balázstól idézhető állásponttal értek egyet, amely szerint „a polgári radikális kánon »diszkreditálódása« és a szociáldemokrata reformizmus perifériára szorulása nyomán az egyetlen »védhető álláspont« – ahonnan a társadalom demokratizálását és a szociális emancipációt szorgalmazni lehetett – csaknem kizárólag [...] az etnikus nyelv-

írásaikkal, sőt bizonyos esetekben már a fellépésükben rejlő provokációval a művészet társadalmiságáról való gondolkodást – hiszen ez az aspektus, úgy vélem, a kérdést némileg elhanyagoló jelenbeli diskurzus számára is bőszéggel kínálhat tanulságokat. Ekképpen ráadásul hasznosíthatóvá válhat az a gazdag intellektuális hagyomány is, amely a hasonló törekvések nyomában máshol felhalmozódott – másfelől e keretek is új tapasztalatokkal válhatnak kiegészíthetővé.⁵⁷ E szempontok beépítése a vizsgálódásokba, azt hiszem, megerősítheti a feltételezést, hogy nem valamiféle különlegességről van szó, hanem a modernítésra igen jellemző eseménysorról, amely jóformán teljes körét felmutatja azoknak a konfliktusoknak és dilemmáknak, amelyeket a szimbolikus termelés mezejének önállósodása létrehozott – ahol az egzisztenciájukat részben vagy egészen erre alapító, egymással vitázó termelők különböző célokra vagy különböző társadalmi csoportok érdekeire hivatkozva

---

hez kapcsolódhatott. A népi mozgalom demokratikus és szociális reformokat követelő retorikája épp az »etnoprotektionista« beszédmód ilyen értelmű kihasználására épült. [...] A rendszer legitimációs ideológiájának ellentmondásos használata miatt a népiek viszonya a hivatalos nacionalizmushoz tehát kezdettől fogva kétértelmű volt, hiszen lényegében a rendszer ideológiájának elemeit forgatták a rendszer ellen.” TRENCSENYI Balázs, *A „harmadik út” és az antiszemitizmus = Uő., A politika nyelvei*, Argumentum, Budapest, 2007, 269. Korábban Lengyel András is arról írt, hogy a „népiek” végső soron mindannyian belül maradtak a Horthy-korszak etnicista nacionalizmusának közmegegyezésén (LENGYEL András, *A népi-urbánus szembenállásról = Uő., Utak és csapdák. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, Tekintet Alapítvány, Budapest, 1994, 167–192.), Lackó Miklós pedig az „erkölcsi fajiság”-hoz hasonló kifejezések kapcsán állapította meg, hogy ez a retorika csupán „kulturális aurával vonja be a nemzet etnikai szemléletét” (LACKÓ Miklós, *Népiek tegnap és ma = Uő., Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok*, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, Budapest, 1996, 174.). Ez az álláspont nyilvánvalóvá teszi, hogy a „népiek” csupán osztoztak egy széles körben elfogadott nyelvváltozaton, vagyis önmagában nem alapozza meg általános morális elítélésüket (amely bizonyos konkrét esetekben viszont jogosnak látszik) – ugyanakkor véleményem szerint nyomós érvek szólnak amellett, hogy ezt a két világháború közötti konszenzust ne tekintsük vállalható hagyománynak.

- 57 John Guillory például az amerikai kánonvita kapcsán írt arról az alapvető különbségről, amelyet a nem és az etnikum, illetve az osztály kategóriája között látott: szerinte míg az önaffirmáció működőképes politika lehet az első kettő esetében, a harmadik szükségszerűen más stratégiát követel meg, hiszen egyébként az a nélkülözés értékékként való tételezését vonná maga után – ehhez a koncepcióhoz érdekes adalékot jelenthet, hogy a „népiek” közül némelyek (a legkidolgozottabb formában Veres Péter) éppen erre tettek kísérletet, valóban ellentmondásos, ám figyelemre érdemes eredményekkel. John GUILLORY, *Canon, syllabus, list: A note on the pedagogic imaginary*, Transition, 1991/52., 39–40.

próbálnak szimbolikus tőkét gyűjteni, és így megnyerni a dominanciaküzdelmet, amelynek végső tétje az értékesség, jogosság, plauzibilitás határait megszábó imaginárius struktúrák formálása.⁵⁸ Ilyen módon talán pontosabban leírhatóak lesznek a „népiekkel” kapcsolatos problémák – és jobban méltányolhatóak lesznek erőfeszítéseik, anélkül, hogy muszáj lenne esztétikai vagy ideológiai álláspontjaikkal is azonosulnunk.

---

58 E gondolatmenet kifejtéséhez lásd: Pierre BOURDIEU, *Language and Symbolic Power*, Polity Press, 1991. Bourdieu mezőelméletének a „népiek” vizsgálatának szempontjából is alapvető fontosságú kritikájához (amelynek lényege, hogy ez a modell nem szentel kellő figyelmet egy-egy mező ágenseinek „mezőn kívül töltött idejének”; a jogászi vagy egyházi foglalkozásoktól, illetve az örökségből élő Flaubert esetétől eltérően, amelyek alapján Bourdieu eredetileg kialakította koncepcióját, az íróság gyakran nem válik a megélhetést egészében biztosító szakmává, ami a lehetséges életstratégiákat is döntően befolyásolja) lásd: Bernard LAHIRE, *The double life of writers*, *New Literary History*, 2010/2., 443–465.

Recepció |

Erdélyi József és az irodalmi piac (1921–1944)

1932-ben az Írók Gazdasági Egyesületének az évi megalakulásához kapcsolódva „szociográfiai kísérlet” jelent meg Supka Géza tollából a *Literatura* című lapban.⁵⁹ Az alcíme szerint „a mai magyar szellemi élet gazdasági vonatkozásairól” beszámoló cikk egy kérdőíven alapult, amelyet 109 (túlnyomórészt 50 év alatti) író és tudós töltött ki névtelenül. Az összességében igen csak sötét képet festő eredmények közül ezúttal egyet emelnék ki csupán: a válaszadók közül mindössze ketten nyilatkoztak úgy, hogy nincsen más foglalkozásuk az íráson kívül. A két világháború közötti korszak irodalmi értelmisége e kérdőív tanúsága szerint tehát jellemzően félhivatásokból⁶⁰ állt, akik ha íróként identifikálták is magukat, és számítottak is efféle tevékenységeikből bevételre, megélhetésüket nem arra alapították. Az, hogy ki volt a két atipikus kitöltő, a *Literatura* cikkéből nem derülhetett ki – a főállású írók szűknek mutatókozó rétegének egy prominens tagját azonban más források nyomán biztosan megnevezhetjük: Erdélyi Józsefet, aki az *Ujság* egy 1930. februári riportjában azt állította: „soha másból pénzt nem kerestem, mint költészetből”;⁶¹ és aki tizennégy évvel később is, immár az *Egyedül Vagyunk* című lapban, ezzel egybehangozón nyilatkozott: „Én arra vállalkoztam, hogy költő leszek, érzem magamban a hivatást és jogot, hogy mással ne foglalkozzak. Versenyparipát nem lehet teherhúzással rontani, hegedűművész nem mehet el vasat verni, talicskázni.”⁶²

De efféle ambíciókra lehetett következtetni már az egyik legelső Erdélyiről szóló cikk alapján is. Az *Új Nemzedék* 1921. októberi tárcája népköltőként mutatta be a huszonhárom éves Erdélyit, akinek bár érettségije és hadnagyi rangja volt, továbbá németül és franciául is tudott, idejét azzal töltötte, hogy a Centrál kávéházban koplalt, illetve hogy „étlen-szomjan barangol az utcán, s ahol vidám embereket talál, [...] melljük szegődik, s a boros, vidám emberekben tél-túl lézengő ritmusokat szöveghez segíti”; és aki nyáron vidéken csavargott, ahol „ha elfogyott a pénze, beállt tavaszi

59 SUPKA Géza, *A magyar író 1932-ben*, *Literatura*, 1932/10., 678–682.

60 A kifejezésről és kontextusáról lásd: T. SZABÓ, *I. m.*, 199–200.

61 K. A., *Erdélyi József, akit kibuktattak a Baumgarten-díjból, nem ír többé verset – rajzoló és festő lesz...*, *Ujság*, 1930. február 9., 7.

62 GÖDÉNY Zoltán, *Amikor az Akadémia főtükára Erdélyi Józseftől megtagadott ezer pengőt. Elégia az Akadémia műpártolásáról*, *Egyedül Vagyunk*, 1944/17., 9.

munkára [...] dalolt egyet-kettőt, amiért aztán megszerették, és kapálás nélkül is jóltartották”.⁶³

E szöveg alapján, amely a „falu” Budapest iránti múltó haragjának szimbólumaként mutatta fel őt, az irodalmi intézményrendszeren kívül mozgó, költeményeit anonim módon terjesztő garabonciás népfinek képzelhették el tehát az olvasók Erdélyit – aki valójában rendszeres szerzője volt a *Nyugat*-nak is eddigre. Azon viszont, hogy alakjához a periferikus helyzet képzete társult a nyilvánosságban, az sem változtatott, hogy a következő évben *Az el-sodort falu* kiadásáról híres Táltosnál első kötete is megjelent (az *Ibolyalevél* fogadtatásáról részletesebben lásd e tanulmány függelékét) – ehhez kapcsolódóan ugyanis arról jelent meg glossza a *Magyarságban*, hogy Erdélyi kapta könyvéért „a mai viszonyokhoz képest a legcsekélyebb írói tiszteletdíjat [...] ezer koronát”,⁶⁴ amely nagyjából tíz kiló kenyér árának felelt meg ekkoriban; Szabó Lőrinc kritikájából pedig arra lehet következtetni, hogy a könyv az olvasók körében sem talált számottevő érdeklődésre:

Ideje volna, hogy most, amikor általános a panasz az irodalom „pangása” miatt, a nagyközönség és az íróvilág fokozottabb érdeklődéssel kísérje két fiatal magyar költőnek, Sárközi Györgynek és Erdélyi Józsefnek a fejlődését. [...] A Nyugat irodalmi forradalmának új generációja nagyjában, a modern líra második frontja pedig csaknem teljesen kialakult, és hogy emberei még nem mutatnak fel olyan külső sikereket, mint az előző generáció, annak véleményem szerint a gazdasági krízis okozta általános érdektelenség az egyedüli oka.⁶⁵

Mindennek ellenére Erdélyi nem csupán írónak tekintette magát, de nem is létezett más kategória, ahová besorolható lett volna – erről látszik legalábbis árulkodni 1923. májusi rendőrségi ügye. Az *Est* tudósítása Erdélyi szavait is idézte az esetről, amelynek előzménye az volt, hogy a költő gyalog ment el Szegedre Juhász Gyulát meglátogatni:

Odamentem az első rendőrhöz, és megkérdeztem tőle, hogy hol van a Kékgolyó-kocsma. Jóruhájú ember előtt haptákba állt volna a rendőr, és megmondta volna. Engem igazoltattott, nem volt nálam igazolvány, bevitt a kapitányságra. Megmondtam, hogy ki vagyok, író, de egyszerűen lecsuktak. [...] Pesten kihallgattak, azt mondtam, író vagyok. Azt kérdezték, miféle író? Hát levélíró, mondtam erre dühösen, elkeseredetten. Természetesen rabnak írtak be, letegeztek, megmotoztak, nincs-e nálam fegyver? Hiába mondtam,

63 R. V. [ROZVÁNYI Vilmos?], *Mint a falevél...*, Új Nemzedék, 1921. október 16., 6.

64 *Irodalmi körökben*, Magyarság, 1922. szeptember 15., 3.

65 SZABÓ Lőrinc, *Két fiatal magyar költőről*, Pesti Napló, 1922. szeptember 10., 4.

hogy a Napkelet és más irodalmi lapok munkatársa vagyok, nem használt semmit. Egy hétig voltam a toloncházban. Mikor a lapok írtak rólam, akkor aztán kiengedtek.⁶⁶

A cikk a rendőrség álláspontjának ismertetésével zárult, amely szerint Erdélyinek mihamarabb állást kellene szereznie egy lapnál, „mert ha nem lesz igazolványa, ismét megtörténhetik vele ez az eset”. A jelek szerint tehát költői teljesítményének presztízse elég magas volt ahhoz, hogy a sajtófigyelem megmenthette végül a magyarországi állampolgársággal nem rendelkező Erdélyit a kitoloncolástól, de *önmagában* nem biztosíthatta számára a legminimálisabb társadalmi státuszt sem, és nem látszott elegendőnek még a közveszélyes munkakerülés árnyának bizonyos távoltartására sem.⁶⁷ Erre a diszcrepanciára több újság is reflektált azután: a *Szózat* ironikus cikkekcskéje azzal magyarázta, hogy a költőséget nem ismerik el foglalkozásként, hogy nem lehet megélni belőle, ennek fényében pedig kérdésesnek ítélte, hogy más „becsületes életpályák” foglalkozásnak tekinthetők-e;⁶⁸ a *Magyarság* pedig az ország lassú fejlődésének jeleként mutatta be, hogy Petőfi halála után háromnegyed századdal még mindig nem tekintik kellő igazolásnak, ha valaki költő „Isten kegyelméből és a Sors haragjából”, a rendőrök pedig nem olvasnak „lírai termékeket”.⁶⁹ Erdélyi státusza kezdetől paradoxnak mutatkozott tehát: annak ellenére identifikálta magát főállású költőként, hogy az aktuálisan és reálisan nemigen látszott megvalósítható lehetőségnek – még azok számára sem, akik ennek elvi kívánatosságát állították.

A kételkedés azonban a következő években ellentétébe látszott átcsapni. Mikes Lajos 1924. októberi cikkében Erdélyi neve már egy irodalomtörténeti fordulópont jelzésére szolgálhatott: véleménye szerint a világháború alatt és után irreális várakozás volt „új nagy írók” jelentkezésére számítani, hiszen a folyóiratok jobbára megszűntek, a lerövidített napilapokból kiszorult az irodalom, és ez az elsovadt intézményrendszer nem lehetett képes jövedelemhez és térhez juttatni az induló írókat. Az *Est*-lapok másfél évvel korábban indított, Mikes által szerkesztett szépirodalmi rovata azonban alapjaiban változtatta meg szerinte a helyzetet, amint ezt Erdélyi újdonsült

66 m. c., *A költő gyalogsétája Szegedig és toloncútja Budapestre*, Az Est, 1923. május 12., 4.

67 Az 1913. évi XXI. törvénycikk szerint „az a keresetre utalt munkaképes egyén, aki munkakerülésből csavarog vagy egyébként munkakerülő életmódot folytat, kihágás miatt nyolc naptól két hónapig terjedhető elzárással büntetendő”. Budapesti Közlöny, 1913/160., 1.

68 *A szegedi rendőrség költőt fogott*, Szózat, 1923. május 1., 5.

69 *A költő és a sorsharag*, Magyarság, 1923. május 4., 7.

népszerűsége is igazolta.⁷⁰ Ez az értékelés aligha volt alaptalan: Erdélyi kuriózumból, periferikus alakból rövid idő alatt a *sikeres költő* reprezentánsává változott a nyilvánosság terében. A változást világosan jelezte Molter Károly 1925. januári cikke a kolozsvári *Ellenzék*ben:

Hallom, hogy végleg befutott. Úr lett, rendes ember, házasodik [...]. [...] polgár lesz a csavargó deákból, akit lantja nemesített a hír hátára és egy egész nép tiszteletére, szeretetére. [...] Az Est, a Pesti Napló, a Magyarország, a Nyugat és a Napkelet, minden fórum rendelkezésére áll, és most rajta, költői fejlődésén múlik, hogy igazolja a személyéhez fűzött nagy várakozást.⁷¹

E tendencia másik oldalaként pedig már olyan hangok is megjelentek, amelyek elpuhulással, a kenyértelen évek tiszta művészi ideáljainak elárulásával vádolták a költőt:

Amikor a címlapot néztem, a szép, egyszerű címlapot, már akkor is meg voltam hatva: nagy, óriási kiadvállalat foglalkozik könyved terjesztésével. Megérdemled. [...] Jóskám, pajtásom, darócbán jártunk, szél bélelte ruhánkat, és dideregtünk a téli pesti fagyban. Emlékszem: csodaszép zengésű, mélységesen mély magyar gyönyörűségeket meséltél nekem versekben, amelyek meggyújtották a jeget... [...] Kedves jó barátom, már szégyelled a harcot? Már elpuhultál volna? Nem hiszem. Most csak kedves, szép játékot hajszolsz [...] így, drága jó cimborám, így csak a Petőfi Társaság ölel a keblére.⁷²

A túlzó magasztalóktól óvták volna:

Túlzó magasztalói is akadtak, de reméljük, hogy ezeknél – kik csak elkapatnák – különösen irányműtől önmagában, meg a magyar líra legnagyobb mestereiben.⁷³

Vagy, mint az *Élet*, egyenesen a zsidóság új „udvari költőjét” vélték felfedezni benne:

Az talán már fontosabb, hogy azok, akiknek mintegy „adott érzékük” van arra, miként lehet kihasználni, könnyű eszközökkel a maguk portájára terelni a magyarság értékeit, kinyújtották a sokat ígérő sudárrá serkent Erdélyi felé is csápjaikat, hogy udvari költőjükké avassák épp úgy, mint ahogy kibérelték Gárdonyi Gézánek agyát, amint a maguk vágányára terelték Mikszáth termékeny vénáját, miként udvari írófejedelemükké tömjéneztek

70 MIKES Lajos, *Van-e új magyar irodalom?*, Az Est, 1924. október 26., 5.

71 MOLTER Károly, *Erdélyi József*, *Ellenzék*, 1925. január 19., 9.

72 GERGELY Sándor, *Két fiatal magyar író*, *Reggeli Hírlap*, 1924. november 9., 9.

73 RÉDEY Tivadar, *Erdélyi József*, *Napkelet*, 1925/6., 67.

Móricz Zsigmondot, vagy amint a maguk képére és hasonlatosságára mázolták át szentibilis Ady Endrénk magyarságát.⁷⁴

Erdélyi nyilvánvalóan kihasználni igyekezett a konjunktúrát: a csúcson, 1924-ben 77 verse jelent meg egy év alatt *Az Est*-lapokban⁷⁵ – ez viszont idővel egyre növekvő gyanakvást keltett művészetének értékével kapcsolatban. Marconnay Tibor például a költészet és a népszerűség összeegyeztethetőségére vélte szükségesnek Erdélyi figyelmét felhívni:

Jó, hogy népszerűsíteni akarja a költészetet, egészséges. A bizarréria, a különcködés idejét múlta. Mégsem szabad figyelmen kívül hagyni s félreismerések, vershez nem-értők barbársága észbe is fogja még juttatni Erdélyinek, hogy a költészet nem az emberekhez, hanem kivételes emberekhez szól.⁷⁶

Féja Géza pedig így kommentálta helyzetét:

Az irodalompolitika azonban mindig egyet dopingol közülök ön maga s az egész generáció rovására. Így Erdélyi József is beleesett a tömegtermelésbe. [...] Nagy nyugalom kell most Erdélyinek.⁷⁷

Féja a folyamatos jelenlét helyett egy „válogatott, erős gyűjtemény” megjelentetését ajánlotta volna Erdélyinek művészi hitele helyreállítása érdekében; e tanácsot azonban lényegi módon árnyalta, hogy a korszakban egyébként konszenzuálisnak mutatkozott a nézet, amely szerint verseskönyvek megjelentetése piacilag tekintve irracionálisnak számított. „A közönség líra-süketsége teljes, verskötetet nem vesz senki” – összegezte megfigyeléseit Kilián Zoltán 1928-ban;⁷⁸ „a pesti könyvkiadóknak már régóta fájdalmat okoz, hogy a magyar költő könyve olyan, mint a rossz tészta. Nem kel. Nem kel el. Nem kell” – vezette fel egy cikkét Somlyó Zoltán 1929-ben;⁷⁹ „ha egy műfaj igazolója, mint tollforgató barbárjaink hiszik, a mögötte álló szociális igény, akkor a vers holt műfaj, mert versolvasó ma alig van, kis elhanyagolással:

74 GYULAI Ádám, *Erdélyi József*, Élet, 1925/18., 345.

75 Erdélyi publikációiról a legteljesebb tájékoztatást az alábbi bibliográfia adja: HARTYÁNYI István, *Mutató Erdélyi József munkáihoz*, Csornai Városi Tanács, Csorna, 1988.

76 MARCONNAY Tibor, *Erdélyi József: Az utolsó királyság*, Protestáns Szemle, 1928/9., 668.

77 FÉJA Géza, *Erdélyi József*, Előőr, 1929. május 25., 11.

78 KILIÁN Zoltán, *Erdélyi József: Az utolsó királyság*, Magyar Kultúra, 1928/19., 296.

79 SOMLYÓ Zoltán, *Költők sátora*, A Toll, 1929/5., 50.

nincs” – írta ugyanebben az évben Németh László,⁸⁰ aki máshol „a magyar poétaság axiómaszerű nyomorát” emlegette.⁸¹ Az idézetek mind Erdélyivel kapcsolatos cikkekből származnak; így azután e publicisták számára nem is tűnt igazán meglepőnek, hogy Erdélyi Athenaeum-kiadású, 1924-es *Világ végént* követő kötetei szerzői kiadásban jelentek meg. Ez a kontextus ugyanakkor alapot teremtett Erdélyi olyasféle megítélése számára is, amely nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen volt a lehetőségeket sikerrel kihasználó költő képzetével: Stima Ilona egy kritikája például elismerően állította szembe Erdélyit azokkal, akik piacképes dolgokat írtak inkább, mert *tudták*, hogy a versírástól „éhen halhat” az ember:

Egyszer láttam Erdélyi Józsefet az Est-lapok előszobájában. [...] Erdélyi ott állt szerényen s két másik ifjú titán jött felé. [...] Mikor bement Mikeshez, a másik kettő széles gesztusokkal tárgyalta hitét és bizalmát. Ez azt hiszi – mondták – hogy az jelent valamit, ha megjelennek a versei. Mi az? Semmi! Afelől éhen hallhat. Írjon „marhaságokat” mint én – nevetett csúfondórosan az egyik –, ha hosszú, kihúzok belőle egy csomót, ha rövid nekik, hozzá teszek. Minél nagyobb marhaság, annál jobb... Ebből lát pénzt is az ember. De a vers? Mi az? Semmi...! [...] A másik] megjegyezte, hogy nem nagy érdem költőnek lenni. Erdélyi pedig azt hiszi... Mégis mikor visszatért, láttam arcán a ragyogást... És... azok is meglátták... És... hallgattak... Mintha lélegzetük is megakadt volna. Talán akkor érezték meg, amint Erdélyi feléjük jött ragyogó arccal s boldog szemekkel, eltelve hittel és rajongással, hogy... Ez: Az utolsó Királysas.⁸²

Ekkoriban tehát Erdélyi egyszerre látszott sikeres irodalmi *self-made man*-nek és az üzletiesség ellenlábásának, bár egyik szereplehetőség sem mutatkozott problémátlannak – és Erdélyi saját döntései is hasonló kettősséget látszottak mutatni. Az újságolvasók 1927-ben például arról értesülhettek, hogy tizennyolc oldalas, negyven fillérbe kerülő füzetet jelentetett meg, amellyel az volt a terve, hogy „bejárja az egész országot, és maga fogja terjeszteni személyesen”,⁸³ és így „az irodalomból csak a maga arcára kíváncsi városi intellektuális rétegek mellett – vagy azok teljes mellőzésével” kapcsolatot talál „a magyarsággal, elsősorban a parasztsággal, amely könyvesboltban ugyan soha, de hetivásárok sátraiban esetleg érdeklődik versek iránt”.⁸⁴

80 NÉMETH László, *Három verskötet*, Erdélyi Helikon, 1929/1., 67.

81 NÉMETH László, *Erdélyi József*, Protestáns Szemle, 1927/3., 157.

82 T. S. I. [TARTALLYNÉ STIMA Ilona], *Az utolsó királysas*, Nyírvidék, 1928. december 25., 13.

83 *Mi készül?*, Magyar Hírlap, 1927. május 15., 14.

84 SZABÓ Lőrinc, *Erdélyi József a ponyván*, Pandora, 1927/2., 107.

Ez az elképzelés mások számára ugyanakkor illuzórikusnak látszott, mivel Szabó Lőrincsel ellentétben úgy látták, éppen a városi olvasók jelentik Erdélyi ideális vagy egyedül lehetséges közönségét: „sikerült darabjaiban elragad a költői üdeség, ami különösen a főváros agyonkulturált rétegeiben támaszt erős nosztalgikus varázst – épp ellentéténél fogva [...]”⁸⁵

Szívesen osztom Tersánszky örömét azon, hogy ama legősibb s legmodernebb magyarosságnak, melyet ő Bartók, Kodály és Erdélyi műveiben lát megtestesítve, ma már „rokona, fejlettebb, hogy úgy mondjam, nagyvilágian udvarképesebb válfajai vannak” „a legpipiskedőbb Lipóciában” és vidékén is. Csak azt sajnálom, hogy legfőként éppen abban a legpipiskedőbb Lipóciában és vidékén vannak. A „magyar és fél-oláh vidékek kispolgári, paraszti környezeté”-nek szűz ősforrásai a tulajdon lelkületükből eredő „nagyvilágian udvarképesebb válfajok” ellen is ugyanolyan lesújtó érényességgel oltalmazták meg a maguk virginitását, mint az egyéb pipiskedések ellen. [...] az új művészet, minden új művészet azokat a rétegeket fogja meg leginkább – tehát szükségszerűen azoknak a rétegeknek is szól elsősorban –, akik a legrugalmasabban tudnak modernnek lenni, s akikben legtöbb az intellektuális érdeklődés.⁸⁶

Mindössze két évvel e piacszerzési célzatú akció után viszont már azzal hívta fel magára a sajtó figyelmét Erdélyi, hogy könyveit a Dunába hajította, mert szégyellt volna velük a könyvheti sátorban olyan költőnők mellé állni, akik „egy külvárosi krajzleros vénájával agítálnak a saját kiadványaik és arcképes levelezőlapjaik mellett”.⁸⁷ Igaz, más híradások szerint csak *tervezte* a vízbe dobni őket, és azt is csak azért, mert „a verskötetek iránt vajmi kevés kereslet mutatkozik”.⁸⁸ Erdélyi helyzetének instabilitását jól szemléltetheti az az interjú, amelyet annak kapcsán adott, hogy a következő évi jutalmazottak listájára már nem került fel, miután 1929-ben megkapta a Baumgarten-díjat, és amelyben arról beszélt, hogy ilyen körülmények között inkább felhagy a költészettel, mert nem akar óvónő felesége nyakán élősködni; az alternatívák ilyen tételezése mindenesetre világossá tette, hogy Erdélyi számára nem volt elképzelhető, hogy a költészettel más tevékenység *mellett* foglalkozzon. Ebből az interjúból ugyanakkor az is kiderült, hogy bár elveszítése miatt bosszús volt, magát a díjat sem látta egészen jótékony hatásúnak: „Tavaly megkaptam a Baumgarten-díjat, sehol nem vettek verset tőlem, azt mond-

85 JUHÁSZ Géza, *Az egyéniség az új magyar lírában*, Debreceni Szemle, 1928/9., 529.

86 IGNOTUS Pál, *Disputa. A propos: Erdélyi József*, Nyugat, 1928/17., 293–294.

87 SOMLYÓ, I. m.

88 *Közepes érdeklődés mutatkozott a könyvből első napján az írók sátrai iránt*, Ujság, 1929. május 15., 4.

ták, most van pénzem, most nem támogatnak...”⁸⁹ – a helyzet és a szóhasználat mintha arról árulkodnának, hogy a szerkesztők nem tekintették megtérülő befektetésnek verseinek megszerzését, és ez Erdélyi számára is nyilvánvaló volt.

Fenyegetőzése ellenére azonban végül nem vonult vissza, bár a napilapokban látványosan megfogyatkoztak a versei – 1932-re legfontosabb publikációs fórumai irodalmi folyóiratok lettek, a *Nyugat* és a *Napkelet*. Ez év őszén viszont jelentős médiavisszhangot kiváltó kísérletet tett arra, hogy visszatérjen az újságolvasó közönség látóterébe: *Felkelt a nap* című, napilapformátumban kinyomtatott versgyűjteményét árulva jelent meg a Nemzeti Színház előtt. Az üggyel kapcsolatban íródott tucatnyinál is több cikkből az derült ki, hogy az esemény igen széles spektrumon bizonyult interpretálhatónak – és alighanem éppen jelentésének ez a bizonytalansága provokálta ki az újabb és újabb állásfoglalásokat. A hozzászólók már Erdélyi alapvető motivációit is eltérő módokon rekonstruálták. A kommentátorok egyik nagy csoportja mint máshol már szokásos gyakorlat meghonosítását⁹⁰ vagy a költészeti piac reformjára irányuló kísérletet értékelte Erdélyi gesztusát. Szabó Lőrinc például „kulturcselekedetként” jellemezte, amelynek célja, hogy a „városi és falusi tömegekhez” olcsón és nagy példányszámban juttasson el jó verseket, és amelyet „legfeljebb naivnak lehet tartani, de nem szánandónak” – véleménye alátámasztásaképpen Szabó arra hivatkozott, hogy egy hagyományos formájú könyvet kiadni sem került volna kevesebbe.⁹¹ A törekvést a közönség kibővítésére a sikerben bízva üdvözölte a *Magyarság*:

Maga a költő különben ujjong a reménykedéstől, mert hiszi, hogy legalább félmillió példányt sikerül szétszórnia első füzetéből a magyar nép soraiban, amelyet e nemzet minden rétegének szánt: úrnak és szegénynek egyaránt. [...] S bizonyos, hogy nagy lesz a sikere Erdélyi Józsefnek. Mert ugyan ki ne vásárolná meg a Felkel a nap egy-egy példányát? Tíz filléren meggazdagszik mindenki.⁹²

A *Szabadság* cikkírója így vélekedett:

89 K. A., *I. m.*

90 „Voltak, akik csodálkoztak ezen, pedig külföldön az ilyesmi se nem esemény, se nem furcsaság.” *Aktuális furcsaságok*, Tolnai Világlapja, 1932. december 7., 23.

91 SZABÓ LŐRINC, *Erdélyi József és versujságja*, *Nyugat*, 1932/24., 630.

92 *Költő az utcán*, *Magyarság*, 1932. november 19., 8.

Bizonyos oldalról hipokrita fájdalommal nagyon fájlalják Erdélyi vállalkozását. A sajnálkozás mögött azonban nem nehéz fölfedeznünk a bujkáló irigységet. Vannak, akiknek fáj, hogy a költő közvetlenül keresi népét, olvasóit. Azok azonban, akik kezdettől fogva szerető figyelemmel kísérték Erdélyi József költészetének fejlődését, úgy érzik, hogy ezekkel az üzleti hangokkal szemben vállalkozásának szép sikere lesz a legjobb védelem.⁹³

Németh László írta:

A verses újságot különben életrevaló ötletnek tartom. Az író törjön utat a közönséghez, hódítsa meg az egyszerű embereket is.⁹⁴

Pakots József szerint:

Az oltárnak templomban a helye! Úrnapján azonban a katolikus egyház az utcán, zöldgallyas sátorokban oltárokat emel, hogy a hívők minél nagyobb számban zárandokoljanak az Úr színe elé. Én a kitűnő költőnek, Erdélyi Józsefnek lelkes tüzességű elhatározását, hogy az utcára kiállt, ilyen áhítatos, alázatos gesztusnak tekintem, amikor költészetének nemes virágaiból sátozt emel a tiszta magyar gondolatnak és irodalomnak.⁹⁵

Akadts viszont, aki túlzottan is üzletiesnek ítélte Erdélyi próbálkozásait, és mint a költészettől idegen, „nem ízléses” „reklámozási módot” határozottan visszautasította azt.⁹⁶ A *Pesti Napló*ba cikket író Kárpáti Aurél tagadta, hogy bármi „kivetendőt vagy éppen »lealacsonyítót«” lehetne találni a kísérletben, ám azokkal sem értett egyet, akik azt üzleti szempontból életképesnek vélték – szerinte ugyanis a költő mint „tőke, szervezet, apparátus nélkül indul”, ráadásul nem „tömegcikket”, hanem „kiválasztottak számára való különlegességet” termelő és árusító „kisvállalkozó” törvényszerűen alulmarad a valódi ponyva terjesztőivel szemben; végeredményképpen arra jutott, hogy főállásként, a piacról élve költészettel foglalkozni nem lehetséges, tehát az államnak kellene hivatali állások biztosításával a költők segítségére sietnie:

A költőnek a vers nem ad kenyeret. Azt tehát másutt kell megszereznie. De hol? [...] ha arra gondolok, hogy például Románia – amely pedig kultúr színvonal tekintetében össze

93 K. I., *Krónika*, Szabadság, 1932. december 4., 5.

94 NÉMETH László, *Erdélyi József: Felkelt a nap*, Protestáns Szemle, 1933/1., 43.

95 *Magyar világhíradó* 458., 1932. november, <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=413> (Hozzáférés: 2026. 01. 17.)

96 *Jól informált körökben beszélnek*, Magyar Közélet, 1932/23–24, 11.

sem vehető Magyarországgal – tehetséges fiatal költői sorsáról úgy gondoskodik, hogy megfelelő állami hivatalokba ülteti őket: mégis dereng valami.⁹⁷

Mások viszont úgy vélték, Erdélyi nem önszántából próbált újítani, hanem csupán *rakényszerült* az utcai árusításra – „ha már éhen veszni nem kívánt”, mint Császár Károly fogalmazott⁹⁸ –, a témát ezért együttérzéssel vélték il-
lőnek megközelíteni. Helyzetének okát viszont ezek a szerzők is különböző tényezőkben vélték megtalálni: Féja Géza a „szédítő magyar zuhanás”, vagyis az 1920 utáni fellendülést követő általános erkölcsi süllyedés és megalkuvás egyik tüneteként tárgyalta Erdélyi esetét;⁹⁹ a *Népszava* az „örök emberi értéket” és „a ma szeméthullámaikat” szembeállító újságírója a közönség érdeklődését és pénzét magához vonzó bulvárlapokat kárhoyztatta;¹⁰⁰ a *Keleti Ujság* cikke pedig a kiadók felelősségét emelte ki, amelyek „legtelhetségesebb magyar költők írásait legfeljebb minden öt évben csak szemszúrásból adják ki – hogy milyen feltételek mellett, ne is emlegessük”.¹⁰¹

A kialakuló diskurzus világosan megmutatta, hogy a költészet és a piac összefüggésének kérdései – aligha függetlenül a többek által diagnosztizált általános irodalmi válságtól¹⁰² – széles körben foglalkoztatták az értelmiséget, amely ideológiailag radikálisan megosztottnak bizonyult e téren is. Erdé-

97 KÁRPÁTI Aurél, *A költő az uccán*, Pesti Napló, 1932. november 26., 8.

98 CSÁSZÁR Károly, *Irodalmi napló*, Páosztortúzt, 1932/22–24., 378–379.

99 FÉJA Géza, *Zubanunk lefelé...*, Előörs, 1932. december 4., 3.

100 *A költő...*, Népszava, 1932. november 23., 5.

101 I. e. [LIGETI Ernő?], *Nagyvilág*, Keleti Ujság, 1932. november. 27., 6.

102 Két példa ebből az évből: „a költészet felesleges kultúrfényűzésnek látszik [...] A munkában megtorpant, kilátástalanságotól keserített, felőrölt kedélyű, nyűtt idegű ember lassankint néhány mégis nélkülözhetetlen szellemi narkotikuma közül is száműzi a költészetet. [...] megtűrt koldus maga a líra is. Könyöradományokból él, amelyet szegény rajongók, talán még szegényebb költők, esetleg lelkes snobok vetnek neki.” KÁLLAY Miklós, *A magyar költészet új ösvényein*, Magyar Szemle, 1932. november, 241. „A magyar kiadók évről évre elárasztják a könyvpiacot selejtes külföldi termékek fordításával, amelyek megjelenésük eredeti helyén alja egy-egy nemzet termelésének. A kéziratokért csak pár pengőt kell fizetni a magyar kiadónak, és reklámszolgálatával el tudja hitetni, hogy e külföldi írók »európai értékek«. Vannak kiadók, akik kijelentették, hogy hazai szerzőtől egyáltalában nem hoznak ki könyvet [...] Tucátjával porosodnak becsületes, értékes magyar írók asztal fiókokban, amelyek színvonal tekintetében magasan felette állanak a külföldi behozatalnak, de a könyvkiadó nem reagál rájuk [...]” LIGETI Ernő, *Keszthelyi Helikon – 1932-ben*, Keleti Ujság, 1932. szeptember 25., 5. A *Literatura* már idézett felmérése szerint „a beküldők 70%-a semmit, egy fillért sem keres a tollával, és 25%-ának az írásból való keresete havi 60 pengőn alul marad”. SUPKA, I. m., 679.

lyi így ismét egyszerre látszott nyereszkeskedőnek, innovátornak és mártírnak; miközben nyilatkozatai alapján meghasonlottnak tűnt ő maga is: november végi interjúit, amelyekben arról beszélt, hogy bár könyvként is akármelyik kiadó kiadta volna verseit, ő a tömeg kultúrához juttatása mellett kíván demonstrálni, és ki akarja szorítani a piacról az eddigi ponyvát,¹⁰³ december elején egy vers követte, amelyben már mint megalázó, fájdalmas képtelenség jelent meg a műalkotások utcai árusítása.¹⁰⁴ És ellentmondásos volt az eset emlékezete is a következő években: míg valaki követendő példaként idézte fel, amellet érvelve, hogy „a közönybe fáradt emberek” figyelmének felkeléséhez „ma ötletek kellenek és merészség” a kultúra terén is,¹⁰⁵ addig más teljes kudarccal végződött taktikaként hivatkozott rá:

Megpróbálta ponyvába öltözve megtéveszteni a közönséget. De a közönség megérezte, hogy „becsapják” és egyrészt nemigen vette, másrészt elkezdte egészen méltánytalanul valami olyan Hazaffi Verai János félének tekinteni, s azok a lapok, amelyek mindaddig szívesen hozták a verseit per „Jóska a rikkancsköltő” emlékeztek meg uccai kirándulásáról. Szóval megbukott az ötlet.¹⁰⁶

Ismét más a „zsidókéze” jutott irodalom tüneteként említette, hogy Erdélyi (és Szabó Dezső) kiszorult a kiadókból, és „az utcára került”,¹⁰⁷ és olyan is volt, aki Dunába ugrásával összekapcsolva a költő elszegényedésének jeleként értelmezte az utcai versárusítást.¹⁰⁸ Amikor viszont Erdélyi három évvel később ismét megjelent a pesti utcákon, arról már egyedül a *Népszava* számolt be; és a cikk alapján ez a megmozdulás nem is engedett volna sok teret eltérő magyarázatoknak. Eszerint ugyanis a „kopottruhás” költő a könyvnapon a kiadók sátrai mellett a földre pakolt könyvei mellé az alábbi felíratú táblát állította: „Itt Erdélyi József, a jól ismert költő személyesen árusítja műveit, minden sátorból kitagadva kéri a közönség pártfogását.”¹⁰⁹ A két performansz fogadtatása közötti különbség általában is jellemzi az Erdélyivel kapcsolatos írások változásának irányát: gyakoriságuk az évtized közepére radikálisan lecsökkent, az irodalmi közgazdaságtan komple-

103 Erdélyi József, *az uccai költő rikkancs*, *Az Est*, 1932. november 23., 9. *Költő az utcán*, I. m.

104 ERDÉLYI József, *Költő az uccán*, *Pesti Napló*, 1932. december 4., 35.

105 KEKEL Béla, *Kórus*, *Erdélyi Lapok*, 1933. március 16., 9.

106 TÖRÖK Sándor, *Pesti levelek. Könyvnap után*, *Keleti Ujság*, 1933. június 4., 2.

107 DAR Béla Sándor, *Irodalom zsidókézen*, *Bajtárs*, 1934. május 10., 4.

108 KORVIN Sándor, „*Lehet-e az író demokrata?*”, *Brassói Lapok*, 1934. március 18., 9.

109 szp. á. [SZÉLPÁL Árpád], *A költő*, *Népszava*, 1935. június 5., 10.

xebb problémái pedig morális alapú, a sérelmek konkrét felelőseit kereső (majd „a századforduló ideológiájához” ragaszkodó „írónemzedékben”,¹¹⁰ a „Nyugat-klikkben”¹¹¹ vagy a „zsidó tőkében”¹¹² megtalálni vélő) diskurzusnak adták át helyüket, amelyben Erdélyi egyértelműen a *nyomorgó költő* szerepkörét töltötte be. Ezt a képet közvetítette a *Társadalmunk* interjúja is 1935-ben, amelyben Erdélyi az irodalom piaci intézményrendszerével kapcsolatos panaszait foglalta össze: hogy egyfelől lealacsonyítónak érzi művészi rangban alatta álló szerkesztőkkel elbíraltatni műveit (név szerint Zsigray Juliannát, a Singer és Wolfner lektorát említette), másfelől viszont hiába is alázkodik meg, mert egy verséért csak „nyolc pengő tiszteletdíjat” kap, és legjobb esetben is „félévenként egyszer” közlik csupán egy-egy lapnál. A megoldást egyértelműen az államtól várta volna: példa gyanánt azokat az országokat említette, ahol állítása szerint „úriasan” eltartják az írókat mint „a nép, a nemzet lelkének megszólaltatóit” – nyilatkozatát azzal zárta, hogy amíg „éhen hagyják veszni a magyar író”, addig szerinte nem is lenne joguk irodalomról tanítani az iskoláknak.¹¹³

Erdélyi verspublikációinak bibliográfiáját áttekintve kitűnik, hogy ezekben az években valóban elveszítette annak lehetőségét, hogy valamely lap rendszeres és biztos megjelenést biztosítson neki. Alighanem ezzel függött össze kísérlete 1935 második felében egy saját folyóirat alapítására; a *Fegyver*nek azonban csak két száma jelent meg, majd megszűnt.¹¹⁴ 1936-ra pub-

110 FÉJA Géza, *Erdélyi József: Téli rapszódia és három mese*, Válasz, 1935/10., 615.

111 *A Baumgarten-díj és a Nyugat-klikk*, Szabadság, 1936. január 26., 7.

112 KÁRÁSZ József, *A nép az új magyar irodalomban I.*, Magyar Út, 1936. november 1., 8. Erdélyi e cikkben idézett megszólalása egyébként az állam felelősségét hangsúlyozta – rácafolva egyúttal korábbi fogadkozásaira: „A magyar állam szegénye az, hogy az iskoláiban érettségiztet a műveimből – s a szegény kis óvónő feleségem tart el.”

113 SZOMBATI [Sándor], *Erdélyi József: Magyar író döögöljön meg*, *Társadalmunk*, 1935. október 18., 6.

114 Fodor József évtizedekkel későbbi visszaemlékezése a lapszerkesztő Erdélyit úgy mutatta be, mint aki gazdasági szempontból nézve irracionális módon viselkedett, döntéseit ugyanakkor a piaci érvényesülés vágya motiválta: „Erdélyi ünnepélyesen, nagyfőnöki arccal fogadott bennünket, lapterveiről magyarázott. (Öccsével együtt valami földcecskét adtak el Biharban.) / – Megmutatom – kiáltja –, hogyan kell megfizetni egy író! Tízszer annyit fizetek, mint más! Százezer példányban fogom eladni a Fegyvert! Megdöntöm az összes lapokat! Megtanítom a szerkesztőket és kiadókat! – hadonászott öklével a levegőben, – ezeket a gazembereket, akik minket kizsároltak! [...] Szabó Dezsőnek háromszáz pengőt küldött egy cikkért, Móricznak hasonlóképpen. (Egy cikk legmagasabb honoráriuma akkoriban száz, százhusz pengő volt. Babits nyolcvanot kapott Az Esttől a »Balázsolás« című nagy versért.) [...] – Add el azt a két holdat! Minden megtérül! –

likációinak éves száma ismét az 1933–1935-ös szint fölé emelkedett, ehhez viszont a megjelenési helyeknek számottevően diverzifikálódniuk kellett: a spektrum ekkor már a gömbösista *Új Magyarágtól* a népi *Válaszig* és a szociáldemokrata *Népszaváig* terjedt; és ez a tendencia 1937-ben is folytatódni látszott. Ez év elején Erdélyi az írókkal szemben ekkoriban megsűrösödő perek egyikében a földbirtokos osztály elleni izgatás vádjával került bíróság elé, viszonylag széles körű szimpátiahullámot váltva ki a mérsékelt jobboldali *Magyarágtól*¹¹⁵ *Az Esten*¹¹⁶ keresztül a *Népszaváig*¹¹⁷ – miközben az inkriminált vers az *Új Magyarágban*, vagyis – mint az egyik cikk fogalmazott – „a kormány reggeli hitlerista lapjában”¹¹⁸ jelent meg. Az eset kapcsán íródott támogató cikkekben a költő nagy tehetsége, szabad kifejezéshez való joga és nehéz anyagi körülményei is szóba kerültek – és ezek a témák domináltak abban a figyelemreméltóan kiterjedt vitában is, amely azután bontakozott ki, hogy Erdélyi 1937 augusztusának elején a *Virradat* című hungarista lapban publikálta *Solymosi Eszter vére* című versét.

E polémiával kapcsolatban (amelynek részeként csak 1937-ben mintegy harminc érdemi hozzászólás jelent meg) fontosnak gondolom felhívni a figyelmet arra, hogy a cikkek jelentékeny hányada nem annyira Erdélyit, mint inkább Rónai Mihály Andrászt állította a középpontba, aki az egyik első publicisztikát írta az ügy kapcsán. *Egy költő halálára* című, a *Pesti Napló*-ban megjelent szövege arra az alaptételre épült, hogy esztétikum nem képzelhető el moralitás nélkül, költőnek lenni pedig törekvést jelent az igazság, a becsületesség és a humanitás felé – ha tehát valaki az *ellenkező* irányba indul el, mint tette Erdélyi a vérvád felelevenítésével, az elárulja magáról, hogy nem költő valójában:

A templom architektonikus szépségei soha nem vonhatják el figyelmünket arról, vajon odabenn Istenhez vagy a Sátánhoz imádkoznak-e – mert a szépségnek csontváza mindig

---

folytatja Erdélyi József, csöndesebb hanglejtéssel. – Most kell belenyomni az ügybe még egy kis pénzt! [...] – Még egy roham és az ellenállás megtörik! [...] – Utolsó holdunkat mégse adhatjuk el! Egy ilyen örültségért! – kiáltotta vissza Ferenc [a költő testvére]. / – Örültség! Kikérem magamnak! Ez igenis jó üzlet lesz! igenis! – kiáltotta megint Erdélyi Jóska.” FODOR József, *Emlékek a hőskorszakból*, Kortárs, 1963/5., 655–656. A szokásosnál magasabb honoráriumokat Erdélyi saját önéletrása is említi: „meg akartam mutatni: hogy kell bánni az íróval, abból a kevés alapból [...]” ERDÉLYI, *Fegyvertelen*, 183.

115 KATONA Jenő, *Veres Péterék és Szálasiék*, Magyarság, 1937. április 17., 1.

116 *A Hőrség című verse miatt 2 hónapra ítelték Erdélyi Józsefet*, *Az Est*, 1937. április 24., 15.

117 BARABÁS Gyula, *A költő*, *Népszava*, 1937. április 24., 5.

118 KATONA, *I. m.*

az igazság, s maga az úgynevezett homo aestheticus sem aestheticus többé, mihelyt bársonyos bőre alatt nem tudjuk kitapintani a homo moralis csontszerkezetét. [...] Felhozhatnám mentségére régebbi tételemet, hogy a kor, melyben élünk, megfertőzi s megrontja íróit, de hangomat bennem magamban is túlkialtja a legnagyobb élő regényíró, a hazájából kiüldözött Thomas Mann kísérteties igazsága: „Ha egy író cserbenhagyja a tiszta humanitás eszményeit, összes korábbi művei s akár remekművei is megromlanak, hitelüket, értéküket veszítik.” Ha ez a költő tehát valóban költő lett volna, ezzel a legutóbbi egyetlen versével retrospektíve is tönkretette volna mindazt a nagyot is, amit alkotott. De nem volt mit tönkretennie: soha nem volt költő. Aki ilyet írt, ilyen szégyenre képes, vagy akár csak kapható volt, annak lelkében soha egy költői redő meg nem lebbenhetett. [...] nem eszményt hagyott cserben, hanem ellene tört mindannak, ami eszmény – kannibál verset írt.¹¹⁹

Rónai megjegyzései nyilvánvalóan a modern irodalomfelfogás legalapvetőbb kérdéseit érintették – és néhány napon belül magában a *Pesti Napló*ban is megjelentek e régi vita ellenpártjának képviselői: Bálint György azt hangsúlyozta, hogy a *költő* fogalma nem jelent „misztikusan magasztos értékítéletet”, csupán „egy művészi tevékenységi körre vonatkozik”,¹²⁰ Fodor József arra emlékeztetett Erdélyi költői tehetségének bizonyítékeképpen, hogy az irodalmi mező prominens alakjai (Mikes Lajos, Osvát Ernő, Babits Mihály és mások) nyilatkoztak róla kedvezően vagy közölték szívesen műveit,¹²¹ és mindketten amellet érveltek, hogy bármilyen elítélendő is politikailag vagy morálisan Erdélyi gesztusa, ez nem változtat azon, hogy művészként megbecsülést érdemel:

[H]a Erdélyi egy gyalázatos verset írt is és – ennek a versnek erejéig – egy sötét mozgalomhoz szegődött, az irodalom számára az marad, aki volt: a mai magyar líra egyik legkiválóbb alakja. Ezen nem fog változtatni semmi, amit Erdélyi, az ember elkövet, legfeljebb mélyen sajnáljuk, hogy az Istennek egy remek, tiszta hangszerén néha ilyen fülsértő botránys hangok csendülnek meg.¹²²

Erdélyi József, akit a felejthetetlen Mikes Lajos fedezett fel a *Pesti Napló*ban, és akinek versei tizenöt éven át jelentek meg ezeken a hasábozon, kétségtelenül kiváló költő, a háború utáni lírikusnemzedék legjobbjai közül való. Ezen még az a sajnálatos tény sem változtat, hogy politikai beszámíthatatlanságában, rejtelmes honoráriumsérelmekről hevenyre fűtött hisztériájában egy stupidan rosszhiszemű versezettel állt be a nyilas táborba.¹²³

119 RÓNAI Mihály András, *Egy költő halálára*, Pesti Napló, 1937. augusztus 8., 36.

120 BÁLINT György, *Az „Erdélyi-ügy”*, Pesti Napló, 1937. augusztus 10., 8.

121 FODOR József, *Levél egy botránys versről és egy jó költőről*, Pesti Napló, 1937. augusztus 10., 8.

122 *Uo.*

123 BÁLINT, *I. m.*

A vita későbbi, vele kevésbé barátságos hozzászólói bizonyos értelemben szintén ez utóbbi álláspontot kérték számon Rónain: a számtalan változtatban elismételt vád szerint cikke annak leleplezését jelentette, hogy bár a „baloldal” az elfogulatlanság, a tiszta művészet, a *l’art pour l’art* elveit hirdeti, gyakorlata valójában világnézeti vagy zsidó érdekvédelmi alapú, és a nem párizsozóktól nyomban megtagadja a költői rangot, vagy egyenesen – mint Rónai cikkének címe szerintük demonstrálta – a jogot az élethez:

Csak azt akarom szeretettel megkérdezni, hogy micsoda ábrázattal mernek folyton tárgyilagosságról, igazságszeretetről, pártatlanságról szavalni ott, ahol valakinek a költői értékelését aszerint végzik, hogy verseivel az ő világnézetüket, s ezzel az ő érdekeiket szolgálja-e, vagy pedig kellemetlen talál lenni azoknak az érdekeknek! Micsoda ábrázattal merik az ilyen urak hirdetni azt, hogy ők nem ismernek irodalompolitikát, hogy ők nem engedik az irodalmat a politika prédájává tenni és főképp azt, hogy náluk nincs – fajvédelem!¹²⁴

És az a sajtó, amely évtizedeken keresztül a „l’art pour l’art” elve mellett tört pálcat, most egyszerre arról elmélkedik, hogy nincs „homo aestheticus” „homo moralis” nélkül, hogy nincs szépség erkölcsi igazság nélkül. [...] A zsidó sajtó azonban újra leleplezte magát. Letagadhatatlanul elárulta, hogy a legizsibb faji gyűlölet nem a szélsőjobboldalon, hanem a baloldalon van. Csak egyben tévedtek: Erdélyi Józsefet már nem lehet kivégezni.¹²⁵

[E]z az a bizonyos tiszta irodalmiság, abszolút művészet, *l’art pour l’art*, amit a baloldal mindig a fejünkhöz csap! Csak addig vagytok művészek, írók és költők, ameddig használni tudtok liberális dogmáknak vagy faji érdekeknek, de abban a pillanatban pusztulnotok kell a Parnasszusról, ahogy megsértitek valamelyiket is. Mi ezt különben rég tudtuk, de a baloldal ilyen ügyetlenül és durván sohasem árulta el még magát.¹²⁶

Baloldali elfogult és gyűlölködő „irodalom” az, amely egy költőt egy nem tetsző verse miatt élve elföldel, ahogy Erdélyi Józseffel cselekedtek. Az az irodalmi, tudományos és művészeti angyalcsinálás, amely évtizedek óta nem engedi megnyilatkozni a nem „baloldali” felfogást, mindennél beszédesebb igazolása az irodalom és művészet sokat reklamált szabadságának és pártatlanságának.¹²⁷

E vita során olyasvalaki álláspontja vésődött be tehát az irodalmi intézményrendszer hivatalos álláspontjaként, aki még saját lapjában is kisebbségbe került – de azt, hogy véleménye valójában mennyire súlytalan volt, az Erdélyi válogatott verseit tartalmazó *Fehér torony* megjelenése és fogadtatása

124 Nomád [LENDVAI István], *A zsidó fajvédelem*, Magyarország, 1937. augusztus 12., 4.

125 PAP Béla, *Solymosi Eszter vére*, Magyar Út, 1937. augusztus 12., 1.

126 *Tollhegyvel*, Magyar Kultúra, 1937/17., 128.

127 HB, *Baloldal – jobboldal*, Dunántúl, 1937. szeptember 28., 1.

mutatta meg egészen világosan.¹²⁸ Az ekkoriban Illyés Gyulát is elnökségi tagjai között tudó Bartha Miklós Társaság a *Solymosi Eszter vére* megjelenése után tíz nappal jelentette be a gyűjteményes kötet kiadását,¹²⁹ és a következő évben az irodalmi mező számos jelentős fóruma (a *Nyugat*,¹³⁰ a *Vigilia*,¹³¹ a *Válasz*,¹³² *A Toll*,¹³³ az *Erdélyi Helikon*,¹³⁴ *Az Ország Útja*,¹³⁵ a *Katolikus Szemle*¹³⁶) közölt róla nagy és elismerő kritikát, egymást erősítő módon jelölve ki Erdélyi számára a háború után válságba került magyar irodalom megújítójának, az „új népiesség” megindítójának szerepét; a *Solymosi Eszter vére* ügyét nem is említve.¹³⁷ A költő előtt tehát nem zárult be az irodalmi mező, kinyílt viszont az ezekben az években felburjánzó szélsőjobbaldali-nemzetiszocialista nyilvánosság. Itteni kanonizációjának sarokköve értelemszerűen a *Solymosi Eszter vére* lett, ám nem önmagában, hanem egykori sikereinek emlékével és a Rónai-cikkkel szorosan összekapcsolva: az ebben foglalt állítólagos fenyegetések fénytörésében a vers publikálása az igazság ellehetetlenülést is vállaló kimondását példázta, és így az állítólagos zsidó kulturális szupremácia elleni heroikus lázadás jelképévé változott:

Eltemették azon egyszerű oknál fogva, hogy megírta az azóta már nagy magaslatra elérkezett Solymosi Eszter vére című halhatatlan versét [...] egy Rónai nevezetű,

- 128 A könyvbe a *Solymosi Eszter vére* nem került be, az néhány hónappal később az *Örök kenyér* című, borítóján a Nemzeti Front nyilaskeresztes emblémáját viselő új Erdélyi-kötetben jelent meg. A *Fehér torony* terjesztése nehézségekbe ütközött, példányait ugyanis az ügyészség néhány héttel a megjelenés után lefoglalta. *Elkobozták Erdélyi József új verskötetét*, Pesti Napló, 1938. február 9., 9. Erdélyit az ügyben indult perben végül felfüggesztve kéthónapi fogházbüntetésre ítélték sajtó útján elkövetett izgatás miatt. *Erdélyi Józsefet öt verséért két hónapra ítélte a Kúria*, Népszava, 1939. március 18., 9.
- 129 *A Bartha Miklós-Társaság kiadja Erdélyi József összes költeményeit*, Budapesti Hírlap, 1937. augusztus 12., 8. Egy későbbi, a kötet elkobzása kapcsán írt cikk szerint annak megjelentetését elsősorban karitatív cél motiválta: „E könyvet a költő barátai, a Bartha Miklós Társasággal karöltve azért adták ki, hogy a minden anyagi alap nélkül élő Erdélyi Józsefnek a könyv jövedelméből valami megélhetést biztosítsanak. Erdélyi most ettől is elesett.” *Erdélyi József elítéléséről*, Magyar Élet, 1939/5., 30.
- 130 SZEGI Pál, *Erdélyi József*, Nyugat, 1938/7., 15–21.
- 131 FÜSI József, *Erdélyi József: Fehér torony*, Vigilia, 1938/2., 78–79.
- 132 JANKOVICH Ferenc, *Fehér torony*, Válasz, 1938/3., 172–177.
- 133 FODOR József, *Erdélyi József: Fehér torony*, A Toll, 1938/5., 220–221.
- 134 VITA Zsigmond, *Erdélyi József válogatott versei*, Erdélyi Helikon, 1938/10., 776–778.
- 135 BÓKA László, *Erdélyi József: Fehér torony*, Az Ország Útja, 1938/5., 349–350.
- 136 SZIRÁK Ferenc, *Erdélyi József költeményei*, Katolikus Szemle, 1938/7., 434–436.
- 137 Az csak a kötet szélsőjobbaldali kritikáiban került szóba, például: Dr. V. K. [Vámos Kálmán], *Erdélyi József: Fehér torony*, Hajnalodik, 1938/2., 60.

ismeretlenségéből jött és ismeretlenségbe visszatérő „műkritikus” temette el olyan felháborító cikkben, ami méltán rámutatott hazai zsidóságunk végtelen agresszivitására és kiapadhatatlan szemtelenségére. Igaz, hogy Erdélyi József a bethleni rendszer álmagyarsága miatt hosszú ideig liberális lapoknál dolgozott, ők adták ki és ők közzölték legszébb verseit, tirádákat, dicshimnuszokat zengtek róla. Petőfihez hasonlították addig, amíg egyszer az asztalra nem vágott és azt nem mondta, hogy: elég! Nem volt hajlandó tovább vállalni azt a sok sunyiságot, önmegtagadást és megalkuvást kívánó elkötelezettséget, amelyben – az úgynevezett keresztény kurzus nagyobb dicsőségére – még mindig annyi becsületes magyar költő sínylődik [...] legújabb verseskötetét minden magyarnak ismernie kell, és azon túlmenőleg terjeszteni és támogatni is kötelességük, már csak azért is, mert Erdélyi Józsefet – szeretnék volna eltemetni azok, akik a magyarországi zsidóság kötelességévé tették a magyar írók kenyérhez juttatását.¹³⁸

Solymosi Eszter vére című verséért meg éppen megtagadta költőiségét az az oldal, amelyik eddig nagy költőnek tisztelte és portálta a poétát, a nagy költőnek kijáró tisztelettel. A költő ezzel a versével se tagadta meg lelkiismeretét, mert kiállt ez ellen az oldal ellen, s a maga iránti becsülést csak növelheti véreinek, a magyar olvasóknak részéről.¹³⁹

Nyilvánvalóan ezzel a jelentéssel szavalták el például 1938-ban egy Turulgyűlésen is a „a liberális sajtó ellen folytatott röpcédula-harc” ismertetése és egy liberális lap címdoldalának felgyújtása előtt.¹⁴⁰ A főáramú kritika által szentesített irodalomtörténeti elbeszélést Erdélyi úttörő-paradigmaváltó szerepéről, amely könnyedén asszimilálhatónak bizonyult a magyar faji öntudat feltámadásáról szóló narratívába, ugyancsak felhasználta ez a diskurzus:

Ady halála után költészetünk kis híján Európába fulladt, Ő egyaránt volt magyar és európai, de a kortársakban és követőkben egyre vékonyabbra kopott a magyarság. Gőgösen lubickoltak Európában, s lenézték azokat, akik nem kértek a fürdővizükből. Mellettük szólt a szalonok ítélete, a döntő irodalomformáló tényező. [...] A megindulás Erdélyi József volt.¹⁴¹

Kereken két évtizeddel ezelőtt feltűnt Budapesten egy fiatal költő, aki az elzsidósodott és dekadens magyar költészetbe merőben új hangot hozott: azt a szép, tiszta, zengő ritmust és rímet, a világosságot, az érthetőséget, a tiszta érzelmeknek és a ragyogó tájaknak azt a líráját, amely a legkedvesebb, ha ugyan nem az egyedül kedves a magyar fülnek és a magyar szívnek.¹⁴²

138 *Erdélyi József: Örök kenyér*, Összetartás, 1938. július 31., 5.

139 Sz. J., *Örök kenyér*, Magyarság, 1938. június 16., 12.

140 *A Turul-szövetség erélyes harcot bírdet a baloldali liberális sajtó ellen*, Új Magyarság, 1938. február 4., 7.

141 E. Kovács Kálmán, *Erdélyi József: Villám és virág*, Magyar Élet, 1942/2., 15.

142 *A lejáróskozott költő*, Magyarság, 1943. február 11., 6.

De az érvkészllet részévé vált Erdélyi nyomora is: „Lehetetlen állapot, hogy a legkisebb zsidó kabarétehetség is tízezer pengős sikerekkel eljegyezve jöjjön a világra, amikor Erdélyi Józsefek [...] pengős kenyérgondokkal küszködnek” – jelentette ki például ugyancsak 1938-ban Oláh György,¹⁴³ aki értelem-szerűen *nem* az elitirodalom és a populáris kultúra eltérő piaci lehetőségeit kívánta hangsúlyozni. A szélsőjobbaldali kritika a következő években végig ezeket az elemeket kombinálta Erdélyiről beszélve; ennek hatásától nyilván nem függetlenül egyes későbbi megszólalók már úgy véltek emlékezni, hogy Erdélyi pályájának „első tíz éve csaknem teljes részvétlenségben” telt el,¹⁴⁴ vagy hogy sosem kapta meg a Baumgarten-díjat: „Mert például Kodolányit, Németh Lászlót, Sinkát, Erdélyi Józsefet [...] sohase olvastuk a jutalmazot-tak és díjban részesítettek között. Jellegzetes »pesti nagyság« viszont annál többet szerepelt közöttük”¹⁴⁵

A *Solymosi Eszter vére* megjelentetése tehát korábbi piacbővítésű célza-tú gesztusainak sorába illeszkedő, jól kiszámított és kifizetődő lépésnek mu-tatkozhatott: hatására Erdélyi újra a figyelem homlokterébe került, új pub-likációs fórumokat szerzett, megszervezték első előadói estjét,¹⁴⁶ és további könyveit (köztük gyűjteményes kiadásokat) sem magának kellett kiadnia. Amikor azonban Szombati Sándor a *Társadalmunk* című lapban annak a meglátásának adott hangot, hogy Erdélyi művészeti termelését nem meg-ygőződésai, hanem anyagi megfontolások motiválják,¹⁴⁷ ő pert indított az új-ságíró ellen.¹⁴⁸ Szombati sértőnek szánt megfogalmazása, amely szerint Er-délyi „úgy tud, ahogy a gavallér akarja”, nyilvánvaló rokonságban áll Bálint

143 *Kaput kell nyitni a népből jövő magyar tehetségeknek*, Esti Ujság, 1938. december 24., 8.

144 JUHÁSZ Géza, *A harmadik fiú* = Uő., *Népi írók*, Magyar Élet, 1943, 17.

145 WALTER Gyula, *A Baumgarten-díj*, Erdélyi Szemle, 1943/2., 14. (A valóságban 1929 után 1931-ben és 1933-ban is évdíjban részesült.)

146 Az estet a Turul Szövetség szervezte (SOLYMOSSY Béla, *Erdélyi József előadóestje*, Ma-gyarság Útja, 1939. október 27., 4.); egy rivális szélsőjobbaldali csoport lapja szerint az esemény – szerintük a szervezők hibájából – csekély érdeklődést keltett: „Szétnéztünk és elszörnyedtünk. Alig pár százan voltak a nagy teremben s ha alaposabban szemükbe néztünk az embereknek, megállapíthattuk, hogy a jelenlévők közül harminc százalék személyes ismerőse a költőnek, húsz százalék potyajegyet élvezett, és a hallgatóság fele része rötta le anyagiakban is a modern magyar líra legnagyobb élő kiválósága iránti tisztel-etét. Hát ezt nem így képzeltük.” Mk., *Az Erdélyi József-est margójára*, Sorakozó, 1939. november 3., 6.

147 SZOMBATI Sándor, *Vérvád*, *Társadalmunk*, 1937. augusztus 6., 1.

148 *Bonyodalom Solymosi Eszter vére körül*, Magyar Nemzet, 1939. február 12., 22. A per kimeneteléről korabeli tudósítást nem ismerek, de egy későbbi interjú szerint Szombati

György a költőt védelmező esztéta tételével, amely szerint a művészi tehetség a tartalmi kérdésektől független szakmai készséget jelent – Erdélyi viszont mindkét állásponttól elhatárolódva azt igyekezett bizonyítani, hogy a mondanivalója nem lényegtelen, abban meggyőződéssel hisz; és valóban: ekkortól egészen a második világháború végéig a nemzetiszocialista eszmék propagátoraként szerepelt a nyilvánosságban (amiért azután 1947–1948-ban börtönbüntetésre is ítélték).¹⁴⁹

A harmincas-negyvenes évek fordulóján megnövekedett hatóerejét Erdélyi a Tücsök nevű művészeti szövetkezet megszervezésére fordította, amely a költő nyilatkozatai szerint a közvetítőket és a profitelvet kiiktató, a „túlnyomóan nem magyar vállalkozókra” jellemző kizsákmányolást megszüntető, altruista szervezet lett volna,¹⁵⁰ vagyis „nem üzleti vállalkozás [...] a szó kapitalista értelmében”,¹⁵¹ amely ugyanakkor a befektetések megtérülését ígerte, hiszen Erdélyi – a versújsággal és a *Fegyverrel* kapcsolatos terveit idéző – elképzelései szerint „az író jövedelmét száz százalékkal” megemelve, „nagy példányszám mellett féláron” kiadott könyvekkel és „országos propagandával” letarolni volt hivatott a piacot.¹⁵² Az üzletrészek árusítása – a tagoknak különféle szolgáltatásokat ígérve, például egy „kultúrszalont”, ahol házi árban kaphatják majd a kávé, és ingyen a kéziratpapírt¹⁵³ – 1939-ben megkezdődött, a következő évben pedig egy persorozat tervével hívta fel magára a figyelmet a szövetkezet, amelynek során írók és kiadók közötti szerződéseket kívántak volna „erkölcstelennek és kiuzsorázónak és semmisnek” nyilváníttatni.¹⁵⁴ A várt sikerek azonban nem érkeztek meg, és Erdélyi az antikapitalista aspirációjú cég irányvonalát a piac valóságához igazítani alkalmatlannak bizonyulván 1941-ben távozni volt kénytelen:

---

egyhónapi fogságra és 300 pengő pénzbírságra ítélték. G. H. S., *Egy magyar újságíró belgiumi karrierjének története*, Szivárvány, 1946/22., 13.

149 Az Erdélyi perével kapcsolatos körülményeket alaposan feldolgozta Ständeisky Éva és a vele vitázó Petrik Béla: STANDEISKY Éva, *Bűnbocsánat*, 2000, 2001/6., 49–62. PETRIK Béla, *Sodrásban*, Hittel, 2005/8., 61–90.

150 BAKÓ Ferenc, *A „Tücsök” Irodalmi és Művészeti Szövetkezet megkezdte működését. Erdélyi József nyilatkozata*, Sorakozó, 1939. április 1., 7; GOMBOS Gyula, *A tücsök*, Magyar Út, 1940. december 5., 6.

151 E. KOVÁCS Kálmán, *Költők a háborúban. Beszél Erdélyi József, Illyés Gyula és Sinka István*, Magyar Út, 1941. május 29., 4.

152 D. M., *Írók az utcán*, Sorakozó, 1940. június 7., 5.

153 ERDÉLYI József, *A Tücsök*, Magyar Élet, 1939/10., 1–2.

154 B. D., *Negyvenötzörös hasznot vágott zsebre a Dante könyvkiadó?*, Magyarság, 1940. július 19., 5.

Jellemző művészetünknek a magyar társadalom életében ma betöltött szerepére, hogy a Tücsök két és fél év alatt minden jószándéka és hite segítségével sem juthatott túl a legegyszerűbb kereteken: álom maradt. A költő nem üzletember, s az üzletemberek nem az Erdélyi Józsefek segítségére sietnek manapság. A szövegkezet élére most új igazgatóságot választottak [...] realisabb formák között mozoghat, nőhet tovább.¹⁵⁵

Erdélyi helyzete azonban költőként sem válhatott egészen stabilá: minthogy szimbolikus tőkájének forrását új közönsége körében nem egyes műveinek esztétikai tulajdonságai, hanem identitása és élettörténete jelentette, tekin-télyét egyaránt fenyegették azok a költők, akik az általa elfoglalt strukturális pozíció betöltésére e szempontokból ugyancsak alkalmasnak látszhattak, és azok, akik elköteleződési önzetlenségét vonták kétségbe:

Az olyan költő azonban, aki túlságosan érzékenységet tanúsít a politikai széljárás iránt és minden alkalommal a pillanatnyilag napsütésesnek látszó oldalt keresi, magára vessen, ha abba a gyanúba esik – rendszerint joggal – hogy politikai érdekekkel akarja biztosítani önmaga számára a költői érvényesülést. A román származású Erdélyi Józsefben mindenkinek meg kell becsülnie azt, hogy ő legalább nem csinál titkot ebből [...]!¹⁵⁶

[...] nagyon közelről tudhatna olyan messiáskodó tollforgatókról, akiknek legalább is hétlövetű „meggyőződési” zsebük van [...]!¹⁵⁷

Egyesek bizonyos múltbeli körülményekre emlékeztettek:

Néhányan még emlékszünk, amikor a költő szakállasan s bizony hiányos testi burkolattal állított be a körüti sajtó szerkesztőségébe, ahol az a bizonyos Mikes Lajos, Az Est szerkesztője felkarolta a nyomorban. Szerény személyem tanúja volt, mennyi pénzt kapott Erdélyi, a „liberálisok meghajszoltja” Miklós Andor lapjától. [...] sohasem állott útjában senki. Tehetségéhez képest nagyon érvényesült. A megnyergelt konjunktúra szárnyaira vette.¹⁵⁸

Erdélyi kétkötetes önéletírásának (*A harmadik fiú, Fegyvertelen*) 1942–1943-as megjelentetése az efféle veszélyek semlegesítésére tett kísérletként is felfogható¹⁵⁹ – bár egyes kritikusan szerint ennek sem sikerült konzisztens

155 Szij, *Erdélyi József nagy álma*, Magyar Út, 1941. június 12., 2.

156 *A leplezett költő*, Népszava, 1943. január 20., 3.

157 Nomád [LENDVAI István], *Nomád levele „melymagyarok”-ról*, Magyar Nemzet, 1942. január 11., 4.

158 FODOR József, *A jóakarát jegyében*, Magyar Nemzet, 1942. április 19., 6

159 Lásd erről az *Irodalmi érték vagy összeesküvés?* című tanulmányt.

választ adnia minden kényesnek ítélt kérdésre¹⁶⁰ –, ahogy az irodalmi élet más szereplői ellen indított sorozatos támadásai is, amelyek 1943-ra csoportos elhatárolódó nyilatkozatot provokáltak ki:

Alulírottak kijelentjük, hogy Erdélyi Józsefnek azokat az írásműveit, melyekben sorozatosan beleköt író-, művésztársaiiba, gyakran a durva becsületsértés határát súrolva, felebaráti szeretettel megbocsátjuk és azokra többé nem válaszolunk. Magatartását példának nem tekintjük, és sajnáljuk, hogy az utókor ítélőszéke előtt a mienknél keményebb törvény alá kell esnie. Barsi Dénes, Boda Gábor, Féja Géza, Kádár Lajos, Kodolányi János, Muhoray Mihály, Németh László, Sinka István, Szabó Pál, Veres Péter¹⁶¹

Ezeknek az összetűzéseknek a tétjét jól érzékeltetheti Sinka István egy cikke, amely Erdélyi szülőjobboldali reputációjának három alapelemét is kikezdeni igyekezett: *Az Est*-lapok és a Baumgarten-díj „zsidóságának” emlegetésével exponálta élettörténeti narratívája ellentmondásos elemeit, saját alacsony származására és nehéz sorsára hivatkozva elvitatta az érettségizett, szerinte csak „népies” Erdélyitől a népi irodalom megindítójának státuszát, és kétségbe vonta döntései érdek nélküli voltát is: „Nem olyan ártatlan ember ő, hogy ne tudna jó boltot csinálni. [...] Az elvet így váltotta fel Erdélyi zsebretehető pengőkre.”¹⁶² Nem tűnik tehát indokolatlannak az a korabeli vélekedés, amely szerint a két költőt „versenyre szorították”,¹⁶³ és Erdélyi viszonyát íróársaihoz általában is a konkurencia logikája látszott alakítani – még ha ezen a piacon egyebek mellett a (visszatérően a „zsidó” alakjához kapcsolt) gazdasági elv és önzés demonstratív tagadásával előnyhöz is lehetett jutni. Az itt vehemensen érvényesülni igyekvő Erdélyi azonban még 1943-ban is arról volt kénytelen ábrándozni egy cikkében, hogy életében először talán saját lakáshoz juttathatja a nemzetiszocialista Matolcsy Mátyás képviselő által indítványozott állami írósegély.¹⁶⁴

160 „Más kérdés, vajon az erősen antiszemitának mutatkozó Erdélyi József miért és hogyan talált el a zsidók segítő jobbábjához oly gyakran életében. A kérdésre maga is válaszol, válassza azonban nem egészen logikus [...]” VÁROSI István, *Erdélyi József: Fegyvertelen*, Magyar Kultúra, 1943/11., 176.

161 *Népi írók Erdélyi József támadásairól*, Magyarország, 1943. április 10., 6.

162 SINKA István, *Magam védelmében*, Nemzetőr, 1943. március 26., 5.

163 Szíj Gábor, *Két költő önéletrajza*, Magyar Út, 1942/30., 5.

164 ERDÉLYI József, *Lakásaim*, Új Európa, 1943/3., 135–137. A cikk szerint Erdélyi családja a feleség szolgálati lakásában élt, így nem is választhatták meg lakóhelyüket, nem költözhetek a költő kívánságának megfelelően Budapestre.

Mindez együttes, ellentmondásosan összefonódó jelenlétére engedhet következtetni az Erdélyi habitusában nagy intenzitással megnyilvánuló két tendenciának: a kalkulatív, haszonmaximalizáló, a piacokon való boldogulást affirmáló racionalitásnak egyfelől – és ennek tagadásának a piacot transzcendáló eszmények nevében másfelől. Ezek, mint a fentebbiekből talán kiderülhetett, a korabeli magyar közgondolkodást is együtt és egymással viaskodva határozták meg: az irodalom ideális helyét a piacon vagy azon kívül jelölve ki; illetve tágabb perspektívában: a kapitalizmus jótékony vagy kártékony volta mellett érvelve. E kiélezett viták terében Erdélyi habitusának mindkét pólusa külső megerősítésre találhatott, fenntartva azok sajátos dinamikáját. Több évtizeden át tartó elszánt küzdelmét, hogy mindenáron, minden erejét oda összpontosítva érvényesüljön egy olyan terepen, amely anyagi értelemben alig nyújtott többet a pusztá életben maradásnál, illetve paradox elköteleződését azon elképzelés mellett, amely szerint költőnek lenni bármiféle tőke híján is főállásban választható szakmát jelent, az önmagával meghasonlott kapitalista modernség tanulságos interferenciajelenségeként gondolom tehát megérthetőnek.

Nagyítás: Erdélyi József *Ibolyalevél* című kötetének fogadtatásáról (1922–1923)

Erdélyi József 1924-ben, második kötete megjelenésének évében családi háttérét és élettörténetét röviden ismertető önéletrajzi jegyzetet írt *A Hét*-be, amelynek közreadására, mint a szövegből kiderült, egy reprezentációs hagyomány érvénytelenítésének szándéka jelentette fő motivációját.¹⁶⁵ Úgy látta ugyanis, hogy egy róla adott korábbi, önmagában is torzképszerű leírás a diskurzusban újabb, tovább torzult koncepciók alapjává vált, ilyenképpen tökéletesen téves elképzelésrendszer nyert teret vele kapcsolatban: hogy Érmindszenten született, ismeretségben volt Adyékkel, majd négy elemi elvégzése után – apja kiátkozásától sújtva, helyesírást sem tudva – Pestre menekült Móricz Zsigmondhoz a kapa-kasza elől, hogy költővé válhasson, és azóta „mágnások és zsidók” egymással versengve, ám eredménytelenül próbálják őt pénzükkel elcsábítani.¹⁶⁶ A vallomás központi gesztusa ennek

165 ERDÉLYI József, *Vallomás*, *A Hét*, 1924/4., 10.

166 Erdélyi a Nagy Endre által szerkesztett rövid életű bulvárfolyóiratot, a *Hetilapot* említtette név szerint, ahol tényleg jelent meg róla ismertetés bevezetőül egy verséhez.

a fikciónak bélyegzett identitásképnek a határozott elutasítása volt; az igaznak állított, az előzőeket tételesen is cáfoló életrajzi adatok egészen másfajta modellt kínáltak fel az olvasók számára Erdélyi személyének és különösen osztálykötődéseinek és kultúrához való viszonyának értelmezésére: a költő leszögezte, hogy nem falusi és nem paraszti családból származott, hiszen apja egy Bihar megyei mintagazdaságban volt kulcsár, ő maga pedig sem iskolázatlan nem volt, sem földet nem művelt, hiszen kijárta a gimnáziumot, és rövid ideig egyetemi hallgató is volt; elmondta magáról továbbá, hogy „apai ágon román, anyai ágon magyar származású”, és hogy „semmiféle irodalmi irányhoz” nem kötődik, csak szeretné „a magyar költészet elakadt szekerét” jó versekkel „a haladó világ kocsisorához” csatolni. Erdélyi cikkéből a nyilvánosság olyan képe rajzolódott ki, amelyben irodalomról beszélve a biográfikus szerző tulajdonságai is jelentőséggel bírtak, amelyben a reprezentációk autonómak, a valóságtól potenciálisan függetlenek voltak, és amelyben a valóságot is szöveggént publikálható ellenreprezentációvá látszott szükségesnek formálni, hogy hatóerőre tehessen szert. És mai nézőpontunkból az is feltűnő, hogy a mintázattal, amelynek mentén Erdélyi érzése szerint a véleményformálók egy nem jelentéktelen halmaza megpróbálta értelmezni őt, a következő években gyakran lehetett újra találkozni – nem utolsósorban például Sértő Kálmán kapcsán; ebben az összefüggésben tehát úgy tűnhet, a paraszti őstehetség imaginárius alakja már jóval azelőtt létrejött, hogy megfelelő személy kínálkozott volna annak megtestesítésére.

A *Hetilap* Erdélyi által említett bemutatása – jelenlegi tudásom szerint a legkorábbi nyilvánosan hozzáférhető írás róla – és *A Hét*-beli írás között jelentek meg az első kötetéről, az 1922-ben a Táltos által kiadott *Ibolyalevél*-ről szóló kritikák.¹⁶⁷ Ezek a szövegek arról tanúskodtak, hogy a konszenzus,

---

Ady tanítványa, *Hetilap*, 1921. március 10., 12. Ebben a felsorolt kitételeknek valóban megtalálható egy része: „Ér-Mindszenten, Ady Endre falujában született egyszerű földműves-szülektől Erdélyi József ezelőtt huszonkét évvel. Szülei néhány iskolás év után kezébe nyomták az eke szarvát, de sehogyse volt kedve erre a munkára. Költő lett, Pestre jött és most itt írja egyik versét a másik után. Nyíltan vallja, hogy Ady Endre tanítványa [...]” Erdélyi szerint később „a torzkép megjárta Bécset és Erdélyt” is – azt azonban egyelőre nem sikerült megállapítanom, hogy itt is konkrét forrásokra utalt-e.

167 A Táltost 1915-ben alapította Farkas László, irodalmi vezetője Kortsák Jenő volt. Szíj Rezső értékelése szerint az „új magyar irodalomnak a Nyugat mellett, mondhatni főkiadója” volt; egyik legnagyobb sikerét *Az elsodort falu* jelentette, ezután Szabó Dezső a kiadó állandó szerzője lett. Szíj Rezső, *A Táltos könyvkiadóról*, Magyar Könyvszemle, 1969/1., 37–41.

amelyet Erdélyinek a vele kapcsolatos képzetek megváltoztatására tett kísérlete hatálytalanítani igyekezett, korántsem volt általános érvényű: a visszatartott attitűd nyomai ezekben a szövegekben szinte egyáltalán nem voltak felfedezhetők. Ugyanez volt elmondható Szabó Dezsőnek a kötet elé írott előszaváról is – Erdélyi személyéről abból sem lehetett semmit megtudni, igaz, költészetéről sem sokat.¹⁶⁸ A rövid írás java részét a kortárs költészetet (amely „nincs”, illetve „ami van, jobb ha nem lenne”) Szabó szerint meghatározó három irányzat karikatúrisztikus jellemzése tette ki, amely után tanulságképpen megállapította, hogy a kesergés nem segíthet a magyar lírán, amely épp a „nagy termés utáni természetes pihenés” állapotában van, „csak a termő géniuszt” – azt viszont, hogy ez mennyiben volt Erdélyire vonatkoztatandó, nehezen eldönthetővé tette, hogy a szöveg voltaképpen tárgyáról szóló utolsó másfél mondatában a „feltétlenül új hangokat felvadászni” nem akaró, viszont „egy egészségesebb, őszintébb lírához” visszatérő *Ibolyalevél* verseiben „itt-ott felcsillanó ígélet”-ről lehetett olvasni.¹⁶⁹ A korábbi gúnyos bekezdésekkel különösebb lelkesedés híján is kontrasztban álló zárlat mindenestre az azokban leírt halmazokon kívül jelölte ki a kötet helyét: így annyit az előszó mindenképpen állítani látszott, hogy Erdélyi nem tartozott sem az Ady-epigonok, sem a hazafiaskodó asszimilánsokként leírt Arany-/Petőfi-/Ábrányi-/Pósa-epigonok, sem az izmusok „kis csámpás megkergültjei” közé.

---

168 SZABÓ Dezső, *Előszó* = ERDÉLYI József, *Ibolyalevél*, Táltos, Budapest, 1922, 5–6. Erdélyi ekkoriban rövid ideig mint Szabó Dezső „titkára” működött. NAGY Péter, *Szabó Dezső*, Akadémiai, Budapest, 1964, 427; PETRIK Béla, *Keresztelkedések Erdélyi József és Szabó Dezső pályáján*, Életünk, 2009/2., 67–68.

169 Az ambivalenciát szemléltetheti, hogy míg például Alszegey Zsolt csak az „ígéletet” vonatkoztatta Erdélyire, és ennek nyomán éppen a „józan, okosan mérsékelt ajánlás” „bölcsh mérséklet”-ét dicsérte (ALSZEGHY Zsolt, *Erdélyi József: Ibolyalevél*, Élet, 1922/16., 390.), egy két évtizeddel későbbi cikk úgy emlékezett vissza az előszóra, mint amely Erdélyi kapcsán „a magyar líra új, teremtő korszakát jelentette be”, bár ennek akkor „nem sokan hittek” (BÁRDOSI NÉMETH János, *Erdélyi József: Villám és virág*, Dunántúli Szemle, 1942/1–2., 71–72.). De a későbbi értékelések sem egyértelműek: monográfiájában Pomogáts Béla az utóbbi álláspont mellett elköteleződé azt a következtetést vonta le, hogy Szabó Erdélyitől „várta a teremtő géniuszt, őt szerette volna sorompóba állítani a Nyugat, az avantgarde és a konzervatív irodalom ellen” (POMOGÁTS Béla, *A tárgyias költészettől a mitologizmusig. A népi líra irányzatai a két világdború között*, Akadémiai, Budapest, 1981, 165–166.), míg például Dersi Tamás úgy látta, hogy „az Ibolyalevélhez előszót író Szabó Dezső fanyalgó vállvergetéssel intézi el a fiatal költőt” (DERSI Tamás, *A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és Az Est-lapok*, Szépirodalmi, Budapest, 1965, 281.).

A háttér, amely előtt a legitimista napilapként alapított, majd a hatalom jobboldali ellenzéke különböző irányzatainak hangot adó *Magyar-ság*¹⁷⁰ kritikája ábrázolni igyekezett Erdélyi feltűnését, a sarokpontokat hűen másoló variációnak látszott a szöveg által meg sem említett előszó témáira: Bodor Aladár először Adytól határolódott el, akinek a dekadenciát betetőző művészete az új korszak magyarjai számára már folytathatatlanak látszott szerinte, majd azoktól, akik a „múltba menekülnek”, és az „elmúlt magyarságot vallják egyetlen magyarságnak és művészetnek”, végül pedig azoktól, akik „minden új kombinációt” kiigyalva erőltetetten a holnapba vágnak; Bodor a kortárs helyzetet úgy értékelte, hogy a magyar irodalom „elbozótosodott”, ugyanakkor úgy vélte, az új művészet megszületéséhez nem elég belátni annak szükségességét, a megtermékenyüléshez „új magvak” kellene, amelyeket viszont „Isten és faji Géniusz” „kiszámíthatatlan rendelések szerint” küldenek el.¹⁷¹ A botanikai képzetkör, amellyel a kritika Szabó koncepcióját kiegészítette, világosan és befolyásolhatatlanul elkülönülőnek mutatta az emberfeletti erők által szavatolt autentikus törekvéseket a csupán „gonosz család” által létrehozott gyomszerű jelenségektől – az új sudár kibomló szikleveleiként jellemzett *Ibolyalevél* pedig a kritikus számára egyértelműen az előbbi kategóriába látszott tartozni. Bodor szerint Erdélyi költészetének értékét lényegében annak három tulajdonsága bizonyította: magyarsága, újszerűsége és tradicionalitása – vagyis mintegy az elutasított irányzatok meghatározó jellemzőit egyesítette magasabb rendű szintézisben. Ezeket az attribútumokat a kritika retorikájában ismét csak a növényi metaforarendszer kapcsolta össze, és ez biztosította, hogy azok ne érvénytelenítsék egymást: ahogyan az előbújó hajtás egyszerre új és régi, hiszen bár ő maga korábban nem létezett, a vele szükségszerűen egylényegű gyökérzet igen, úgy „a legtermészetesebb öröklés törvénye szerint” Erdélyi költészetét is „a magyar géniusz legközépsőbb gyökeréről a Balassik és kuruc bujdosók romlatlan utódjává és örökösévé teremtette” a „termő tavasz törvénye”. A verseket tehát Bodor szerint transzcendens-természeti erők formálták,

170 BUZINKAY Géza – KÓKAY György, *A magyar sajtó története*, I, Ráció, Budapest, 2005, 209.

171 BODOR Aladár, *Ibolyalevél*, *Magyarság*, 1922. június 25., 13. A két gondolatmenet hasonlósága aligha tekinthető függetlennek attól, hogy Bodor ez idő tájt Szabó Dezső bizalmasai közé tartozott – Bohuniczky Szeffi kapcsolatukról is részletes képet festő regényes visszaemlékezése Szabó leghűbb famulusának nevezte. BOHUNICZKY Szeffi, *Otthonok és vendégek*, Szépirodalmi, Budapest, 1989, 236. Pomogáts Béla monográfiája szerint Bodor és köre ismertette meg Erdélyit Szabóval. POMOGÁTS, *A tárgyas...*, 165.

és a szöveg meg is akadályozta, hogy azokat egészen szerzőjük saját, racionálisan megalkotott teljesítményének lehessen látni: bemutatásában ugyanis Erdélyi „friss új” nyelve, amelyen úgy beszélt, „mint a gyermek”, „tudatosan és tudattalanul” volt rokona a korábbi nyelveknek. Erdélyi költészetének tulajdonságai – különösen üde természetérzése és „XVI. századbelivel oly rokon” hite – elsősorban tehát mint a „tiszta fajú magyarság” bizonyítékai váltak fontossá, és a történelmi traumák kontextusába helyezve tettek szert különös súlyra: innen nézve Erdélyi színre lépése végső soron azért látszott fontos ténynek, mert vigasztaló, szívet gyógyító módon bizonyította, hogy nem következett be, amitől félni lehetett – hogy „minőségileg még többet veszítettünk magyarságunkból, mint mennyiségileg”.

A fajvédőkhoz kötődő *Szózatban*¹⁷² – Erdélyi egyik legfontosabb korai publikációs fórumában – a lap irodalmi rovatvezetője és állandó szerzője, Schöpflin Aladár írt az *Ibolyalevélről* fogyatékosságokat, a szavak és a mondanivaló közötti hiányokat is felemlítő, ám alapvetően rokonszenvező kritikát.¹⁷³ A Schöpflin gondolatmenetét szervező alaptétel igen hasonló volt a Bodoréhoz: Erdélyit, minthogy „félíg tudatos hangszere” volt csupán „egy rejtelmes erőnek”, szerinte sem lehetett műveiért teljes mértékben felelős szerzőnek tekinteni – míg azonban Bodornál a szervesen összekapcsolódónak állított nemzeti kulturális hagyomány és faji jelleg látszott beszélni a költőből, Schöpflin amellet érvelt, hogy Erdélyi „természeti jelenség” volt, vagyis nem is csupán a nemzeti, de bármilyen kultúrán *kívül* vélte felfedezni a helyét. A felszíni hasonlóság ellenére így egészen más vonatkoztatási

---

172 A *Szózatot* a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája támogatásával alapították 1919 szeptemberében, a Magyar Nemzeti Szövetség adta ki, szerkesztője ekkoriban Ulain Ferenc és Süle Antal volt. GYURGYÁK János, *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány*, Osiris, Budapest, 2012, 46; KISS József, *Fajvédelemtől a nemzeti demokráciáig. Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai tervei a trianoni Magyarország megújulására (1918-1932)*, PhD-értekezés, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Multidiszciplináris Bölcsészettudományok Doktori Iskola, Debrecen, 2007, 82, https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79674/ertekezes_magyar.pdf (Hozzáférés: 2025. 11. 21.)

173 SCHÖPFLIN Aladár, *Két versfüzet*, *Szózat*, 1922. augusztus 13., 9. Schöpflin a lapnak alapításától szerkesztője volt. FÜLÖP László, *Schöpflin Aladár pályaképe*, Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete, Debrecen, 1993, 97–99. Fülöp monográfiája egy Hatvanyanak írott korabeli levél alapján állítja, hogy Schöpflin „munkavállalását apolitikusan fogta fel, csakis szakmai érdekű fordulatot látott benne, az irodalom érdekében való tevékenység egy lehetőségeként könyvelte el”. *Uo.*, 98.

rendszerbe illeszkedtek a nála ugyancsak felbukkanó botanikus képek is: az *Ibolyalevél* verseinek létrejötte azért juttatta eszébe „a mag kemény burkát” „egy titkos belső ösztöntől hajtva” szét pattantó, majd a földből kibúvó virágot, mert azt is önkéntelen, öntudatlan folyamatnak gondolta; azt ugyanis, hogy „közölni akarja magát”, ösztönös váagnak látta Erdélyiben, amely ráadásul megvalósulásában sem érintkezett a civilizációval: szavai szerinte úgy törtek elő az „őstehetség” nagy mélységeiből, „mintha ő írna és beszélne először ezen a világon, mintha soha nem olvasott volna könyveket”.

A szándékosság hiányának hangsúlyozásából egyenesen adódott, hogy Schöpflin a kötet verseinek népdalszerű formái kapcsán is elsősorban azt a feltételezést igyekezett kiiktatni, hogy szerzőjük „népies költő” lenne, aki csak belejátssza magát „egy primitív népi ember szerepébe” – ilyesfajta közvetettségről a kritikus szerint Erdélyi esetében nem lehetett szó, ő maga volt ugyanis „primitív”. Az érvelés itt *A Hét*-beli cikkben kárhoztatott diskurzus közelébe jutott, a kritikus azonban éppenséggel el kívánta kerülni, hogy olvasói az ott leírtakhoz hasonló következtetéseket vonhassanak le a költő társadalmi státuszával kapcsolatban: ezen a ponton sietett leszögezni, hogy Erdélyi nem úgy volt primitív, „mint egy parasztember”, akibe csupán „kevesebb jutott [...] a kultúrából”, hanem úgy, „mint egy eszmélkedő kultúrember”, akinek viszont „lényét nem módosította” a kultúra, és megőrizte „nyers ösztöneit”. Ez a paradox, a kultúrától egyszerre megérintett és érintetlen figura, illetve a bonyolult (a népi formák felbukkanását végső soron meg sem magyarázó) okfejtés, amely ezt felvázolta, leginkább talán annak a feszültségnek a retorikai levezetésére tett kísérletként értékelhető, amelyet az életrajzi és a művekből elvont szerzőalak között észlelt diszkrépancia okozott – ezek egységének képzetéről ugyanis Schöpflin láthatóan nem volt képes lemondani. Jól mutatta ezt az alapállást a szövegnek az a pontja is, amely a költőről megszerezhető információkat említette: az irodalmi művek és a privát beszélgetés itt egyenértékű forrásnak látszott;¹⁷⁴ jellemző módon ugyanakkor Schöpflin e tudnivalókat épp egy olyan gondolatmenet részeként sorolta fel, amelyben határozottan elutasította, hogy az efféle társadalmi tények jelentenek Erdélyi költészetének tartalmát. Azok szerinté másodlagosak és merőben esetlegesek voltak, mivel a költő, akiben egy ellenállhatatlan „impetus”, „az önközlés

174 „Ha olvasod verseit, ha beszélsz vele, véletlenül, melleleg megtudod róla, hogy bihari fiú, sok rászakadt és talán sok maga által keresett viszontagság van mögötte, katonáskodás a háborúban, a szegénység mindenfelé hajszolása, veleszületett kóbor vágyak, valami a peregrinus diák kósza életformájából [...]” SCHÖPFLIN, *I. m.*

nagy vágya” dolgozott, „nem témákat” írt meg, „nem a külsőségeit, hanem a benne kavargó forrongást, amely lírává olvasztja benne az egész világot” – a művek absztrakt, reflexiókat rögzítő karakteréről tett megállapítások¹⁷⁵ viszont ugyancsak beolvadtak az életrajzi szerző alakjába: a szöveg végül magáról Erdélyiről jelentette ki, hogy „csak verseket beszél és versekről, gondolatokat a világról, eszmélkedésének izgalmait közli”; ilyen módon a költőt magát is eltávolította a történelmi-politikai viszonyrendszer konkrétumaitól, amelybe Bodor őt éppen lehorgonyozni igyekezett – sőt pont ezt a távoltságot tekintette legfontosabb tulajdonságának és értékének.¹⁷⁶

A fiatal drámaszerző, Szívós Zsigmond *Nyugat*-ban megjelent cikke alapjait tekintve sokban hasonlított Schöpflinéhez: mint már a címben világosan jelezte, ő is magáról Erdélyiről kívánt állításokat tenni, akit, mint írásából kiderült, ő is sokkal inkább érzelmi, mint racionális lénynek látott. Szívós szerint a költő szemében „a szeretet láza” égett, mosolya „gyermekes” volt, „hévteli” módon, de kevés „alapossággal” szónokolt, és mindenről „mint belső ügyéről” beszélt, „egészséges paraszti ravaszsgal” éreztetve közben, hogy „alapjában neki mindehhez semmi köze”, mivel szavainak voltaképeni lényege az önkinyilvánítás volt, és a vágy „világgá lenni”.¹⁷⁷ Az ábrázolási módszer, úgy tűnhetett, radikálisan lírai személyiségként leírt tárgyához alkalmazkodott: a főleg a költő arcvonásaira és viselkedésére fókuszáló szövegben élettörténetéről vagy -körülményeiről például egyetlen szó sem esett. A társadalmi partikularitásoknak ez a hiánya olyasmí volt, ami Szívós szerint költészetében Erdélyit is jellemezte, aki kétfelől került ki a szorosabban vett realizmust, és vagy „tudata felett” lebegett, vagy „lelkiismerete alatt” búvárkodott. A két irányt Szívós nem azonosan értékelt: az első, a valóság részleteket elmosó, csak elemi dichotómiákat („gazdagság-szegénység”, „béresház és kastély”) érzékeltető leírása inkább hiányosságként tűnt fel, a megjegyzés, amely szerint „ennél teljesebben még nem lát”, a jövőbeli

---

175 „Miről ír? Arról, hogy él, gyönyörködik a maga létében és szenved tőle, hogy izgatják a jelenségek, látomásai vannak a dolgokról, szeretné és nem tudja megtalálni a maga értelmét, a maga helyét a világban, szeretne egy állandó viszonyt, egy eligazodást találni önmaga és a jelenségek világa közt.” *Uo.*

176 Rákai Orsolya az egész életművet áttekintve hangsúlyozta a politikával szemben (is) autonóm irodalmiság fontosságát Schöpflin művészetfelfogásában. RÁKAI Orsolya, *A teljes zenekar. Schöpflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége*, Editio-Princeps, Budapest, 2013, 64–68 és passim.

177 Szívós Zsigmond, *Erdélyi Józsefről Ibolyalevél című első verseskötönyve alkalmából*, *Nyugat*, 1922/15–16., 1027.

fejlődés szükségességét sugallta; a kollektív tudattalan feltárásaként értelmezhető második viszont alapvető fontosságúnak látszott Szívós számára – szerinte ebben a szférában volt az istenhít forrása, és az itteni „ihlet igaz ereje” szülte azokat „a primitív képeket” is, amelyek „népivé teszik” Erdélyi verseit. Ezt a rétegüket a szöveg elkülönültni látta formai jellemzőiktől: utóbbiakkal kapcsolatban, minthogy stílusa „finom nyelvészeti megsejtésekből” táplálkozott, jelentősnek vélte, hogy Erdélyi „tősgyökerestől magyar” – ám e tényt megemlítve azonnal meg is vonta jelentőségének határait: szerinte a költő „fajisága, egész származása” voltaképpen „kitelt azzal, hogy magyarul beszél”, hiszen az általa használt „egyetemes emberi képek” és „ősi jelképek” már „talán minden nép költészetében egyek”. Erdélyi művészetéből Szívós éppen ezt az archetipikus szintet mutatta igazán jelentősnek, írása szerint a költő legnagyobb értéke az a „megkapó eltökéltség” volt ugyanis, amellyel lebukott a „titkok tengerébe” – elképzelése ilyen módon Schöpfflinnél is határozottabban opponálta és kezdte ki a Bodor Aladár által megfogalmazott, Erdélyi költészetét teljes egészében etnonacionalista értelmezési keretbe illeszteni igyekvő koncepciót; és éppen emiatt nem akart csak a szerencsétlen válogatásnak gondolt *Ibolyalevélről* írni, amelybe az általa jelentősnek vélt versek helyett főleg súlytalanabb dalok, „a néppel ölelkező l’art pour l’art virágai” lettek összegyűjtve szerinte.

Ez az (implicit) vita mindazonáltal olyan megszólalók között zajlott, akik valamiképpen egyetértettek abban, hogy Erdélyi versei egészében nem tekinthetők tudatos alkotásoknak, és akiknek szövegeit szorosán összekapcsolta, hogy retorikájuk rendre olyan szimbolikus alakok köré szerveződött – mint a *gyermek* (Bodor, Szívós), a *primitív* (Schöpfflin, Szívós) vagy a *növény* (Bodor, Schöpfflin) –, amelyek mint a racionális szubjektum *másikjai* voltak leírhatóak. Szabó Lőrinc rövidke kritikája e tendencia sűrítményének tűnhetett: ő is természeti képekkel operált („boldog, csatangoló szél csap ki e versekből”), nála is szóba került a gyermek („olyan friss, édes és egészséges, mint a gyermekek kacagása és sírása”), jellemzései rendre értelem és civilizáció határain kívülre utaltak („népies, őszinte és nyers”, „zavaros, de mindig üde”, „nyersségében [...] sok az erő”, „szenvedélyek és szenvedések lobognak”), és összefoglalásként megállapította, hogy „az Ibolyalevél dalaiban nincs semmi kifejezetten gondolati elem”, és azoknak az „ösztönösség” a legfőbb jellemzőjük.¹⁷⁸ A szöveg Erdélyivel foglalkozó

---

178 SZABÓ Lőrinc, *Két fiatal magyar költőről*, Pesti Napló, 1922. szeptember 10., 4.

részét lezáró mondat viszont mindezt kiegészítette még egy megállapítással, amely szerint azt, hogy „Erdélyi költői területe szűkebb, zártabb”, mint a vele együtt ismertetett Sárközi Györgyé, „a strófás szerkezetű dalok természetete hozza magával” – ez fontos distinkciót tett hangsúlyossá. Mint itt egyértelműen kiderült, Szabó egészen más típusú kauzalitással számolt, mint a korábban idézett szövegek, hiszen a külső, lélektani vagy transzcendens erők ezúttal nem látszottak az életmű sajátosságai végső és kizárólagos okainak, míg az immanens, szövegszerű tulajdonságok konstitutív szerepének hangsúlyozása visszamenőleg is felhívta arra a figyelmet, hogy a versek jellemzése nem volt része az életrajzi szerzőhöz köthető arc megképzésének; Erdélyi esetében ez teljesen hiányzott is, míg a „2400 korona havi fizetésért napi nyolc órán át” a hivatalban dolgozó valós Sárkőzit kifejezetten azért említette meg, hogy rámutathasson a diszkrepanciára körülményei és „ünnepélyes és átszellemült” költészeti stílusa között.

Míg tehát Szabó Lőrinc írása úgy csatlakozott az Erdélyi művészetének atavizmusát megállapító véleményekhez, hogy közben felbontotta a korrelációt költő és műve között, a kurzus baloldali ellenzékének egyik legmarkánsabb fórumaként számon tartott *Független Szemle*¹⁷⁹ kritikájának stratégiája ennek a fordítottjaként írható le: Turóczi-Trostler József a versek alapján ismét csak Erdélyi jellemének megfejtésére vállalkozott, azzal kapcsolatban viszont azt állapította meg, hogy benne a felületes látszattal ellentétben igenis „érzés és intellektus modern kettőssége” működött; ezek közül az utóbbi ellen azonban – és ez jelentette a kritikus rekonstrukciója szerint a költő személyiségének leginkább meghatározó vonását – Erdélyi „erőnek-erejével” védekezni próbált.¹⁸⁰ Azt a reflektálatlanságot tehát, amelyet az előbbi írások egyszerűen adottnak vettek, Turóczi-Trostler a modernitás tagadásából

---

179 A Czako Ambró által alapított és szerkesztett, két és fél év után betiltott *Független Szemle* októbrista szellemű, a szociáldemokratákkal szövetséges, antirasszista, kiemelkedően széles látókörű és magas szellemi színvonalú folyóiratként jellemző Vezér Erzsébet szerint egyenesen ez a lap ütötte meg „az ellenforradalom legnehezebb napjaiban a Magyarországon megjelent összes sajtótermékek közül a legbátrabb, legharcosabb ellenzéki hangot”. VEZÉR Erzsébet, *A Független Szemle = Független szemle: 1921–1923. Kémadár: 1923. Repertóriumok*, szerk. БОТКА Ferenc, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1979, 5–9. A folyóirat megalapításának körülményeit, a lap szerzőit és cikkeit részletesebben áttekinti: MARKOVITS Györgyi, *Czako Ambró elköszönt kiadványai a kurzus idején*, It, 1980/2., 501–513.

180 TURÓCZI-TROSTLER József, *Három lírai bemutató*, *Független Szemle*, 1922/9., 207–208.

fakadó önformálási kísérlet vágyott célpontjának gondolta – amely azonban, minthogy éppen e törekvés nyomán is „feszültség” keletkezett, szükségszerűen elérhetetlen volt. Erdélyi költészete valójában tehát ezt a befejezhetetlen mozgást vitte színre szerinte: arra volt példa „minden verse”, hogy bár megkísérelte, a feszültséget „a népies költészet tipizáló rímkészlete, strófaszerkezete” segítségével sem volt képes levezetni, és ez „újabb mozgalmassággal” járt. Ez az „újja, bonyolultabbá” váló (meta)népiesség ilyen módon élesen elválni látszott Turóczy-Trostler számára attól a „retrospektív” népiességtől, amelynek leírására az irodalomtörténet lefoglalta a terminust, úgyhogy a szerinte Erdélyi „nevétől kezdettől fogva elválaszthatatlan” (az *Ibolyalevél* recepciójában helyeslően amúgy egyedül Szabó Lőrincnél előforduló) „népies jelző” használata végső soron üres és félrevezető volt – éppen ellentétes megfontolásból jutott el tehát látszólag ugyanoda, mint a kifejezést ugyancsak elutasító Schöppfin Aladár.

A modernitás jeleit Erdélyi versein a *Magyar Élet*be kritikát író László István is felfedezni vélte, aki ilyenképpen ugyancsak ambivalensnek látta költői személyiségét – ezt azonban ő nem pusztán az életmű jellegzetességének, hanem elhárítandó hibának gondolta, és határozottan fel is szólította Erdélyit, hogy hagyja el az „új mentalitás” „szükségtelenül” kölcsönvett, „kellemetlen, megunt ferdeségeit”.¹⁸¹ E közelebről nem meghatározott jellegzetességeket leszámítva azonban László jelentős értéket vél felfedezni Erdélyi életművében: lelkesen dicsérte annak „termékenység”-ét, „formát és hatásokat újító produktivitás”-át és „újszerűség”-ét, amelyek révén „lényegében a régibb költőinkre” emlékeztető szépség jött létre – elképzelése a versekben újként feltűnő régiségről leginkább a Bodor Aladár-féle koncepciót idézte. Vele ellentétben azonban László nem volt eleve meggyőződve Erdélyi értékéről, és nem is felsőbb, misztikus erők által látta determinálnak pályáját: világosan mutatta ezt, hogy tiltását tanácsokkal is kiegészítette, amelyek szerint a költőnek a „drága örökszt nem kell megtagadnia”, és „tovább is e versei módján, magyarságában kell hódítania”. Erdélyi saját döntésének gondolta tehát, merre indul tovább – provizórikus rokonszenvét hosszabb távon attól tette függővé, megmarad-e a költő azon az ideologikusan körülhatárolt területen, ahol szerinte autentikus módon reprezentálhatta „korunk fiatalságát”.

---

181 László István, *Könyvespolc*, Magyar Élet, 1923/3., 232–233.

Erdélyi verseinek hasonlósága régebbi költeményekhez, amelyet László és Bodor is elismerően emlegetett azok magyarságának bizonyítékeként, nem kizárólag pozitívumként került azonban szóba az *Ibolyalevél* recepciójában: Alszeghy Zsoltnak azért juttatták eszébe „Palóczi Horváth Ádám Holmijának bölcselkedő verseit”, mert ezek verselése is ahhoz hasonló módon volt „kezdetlegesen félvállról-vett” szerinte.¹⁸² Ez a megjegyzés egyetlen momentuma volt mindössze annak a megsemmisítő bírálatnak, amelyben a katolikus *Élet*be kritikát író irodalomtörténész Erdélyi verstechnikáját részesítette: Alszeghy tökéletesen elhibázottnak vélte az *Ibolyalevél* darabjait, hiszen azok alapján nem is csupán azt lehetett megállapítani szerinte, hogy a költő még nem jutott el „a kifejezés művészetéig”, hanem hogy „az út, amelyen eddig haladt”, egyáltalán nem is arrafelé vezetett – majd hosszan sorolta konkrét kifogásait.¹⁸³ A szakszerűséget hangsúlyozó Alszeghy álláspontja, mint szavaiból egyértelműen kiderült, igen távol esett azokétól, akik a versírást ösztönös tevékenységnek vélték: a „józan műgond” szerinte a „mesterkéletlen” líra létrehozásának is nélkülözhetetlen feltétele, Erdélyinek pedig – akiről ő sem gondolta tehát, hogy ne lenne felelős műveiért – még sokat kellett volna „érnie, tanulnia és gondolkoznia”, hogy elérhessen az „őszinte líra ösvényére”. Ám mindezek ellenére sem tekintett minden szimpátia nélkül a költőre: a versek ugyanis alkotójuk kétes formakészségével párhuzamosan annak „rokonszenves egyéniségé”-ről is árulkodtak Alszeghy számára, amelyet fenntartások nélkül azonosított a művekből általa rekonstruált attitűddel – Erdélyi ilyenképpen feltárulni látszó keresztényi jellemét¹⁸⁴ igen nagyra tartotta. Ez azonban önmagában nem látszott irodalmi értéket megalapozni,

---

182 ALSZEGHY, *I. m.*

183 „Amikor a szánalom aktivitásba kergeti, támadóvá teszi, a népszónok heve elnyom minden költőiséget, darabos, kiabáló prózát ad a helyébe [...] A kifejezésnek a hangulat fokához való simulása még teljesen hiányzik nála: az erő kedvéért különcködővé, az eredetiség kedvéért mesterkeltté válik. [...] A kifejezés furcsasága már ebben a kötetben is bántó sablonná formálódik [...] Allegóriái, szimbólumai is erőltetettek és ép azért fagyosan hidegek. Ritmussal nem igen törődik; verselése néha olyan kezdetlegesen félvállról-vett, hogy Palóczi Horváth Ádám Holmijának bölcselkedő verseit juttatta emlékezetembe. A rím nem fontos neki, de azért a »kalandok«-hoz rímül »langok«-ká rövidíti a lángokat.” *Uo.*

184 „[L]átszik az, hogy önmaga akar maradni, a belső kényszerre akar támaszkodni. [...] A szegénység, a nyomor, mely eléje tárul, szomorú részvétellel tölti meg szívét; krisztusi szeretetet szomjaz, igazi felebaráti szeretetet, amely könnyet töröl és sebet gyógyít. Ez a szeretet olyan hévvel él benne, hogy néha világhódítóknak érzi magát, aki a szegények harcosaként áll ki a világ elé. Mindenét odaadná a szenvedőkért, még édesanyja szeretét is

és nem tette megbocsáthatóvá Erdélyi költészetének formai gyarlóságait – ahhoz azonban elégségesnek mutatkozott, hogy a kritikus elutasítás helyett végül reményét fejezze ki inkább, hogy a költő a megvalósítás tekintetében is mielőbb eltalál a megfelelő utakra.

Alszeghy elmarasztalásával a *Magyar Írás*¹⁸⁵ kritikus is egyetérteni látszott, viszont pozitívumokat ő nem vélt felfedezni, így egészében utasította el az általa teljességgel művészet alattinak látott kötetet: Lakatos Péter Pál szerint az Babits-, Rozványi Vilmos- és Ady-reminiszcenciák gyenge rímtechnikával, rossz szóválasztásokkal és szókapcsolásokkal való dilettáns összefűzése volt mindössze, amelyről úgy képzelte, olyan módon keletkezett, hogy Erdélyi egyszerűen papírra vetette fütyörészés közben keletkezett játékos rögtönzéseit, és amelynek ideális célközönségét is azokban tudta csak felfedezni, akik „boros fejjel” épp hazaindulnak „a hegyről” – Erdélyinek így nem is jósolt sikereket: rövid írását azzal a jóslattal zárta, hogy a költőt, ha csak nem hoz „nagyon jó verseket” második kötetében, elsodorja a szél, mint a címbeli ibolyalevelet.¹⁸⁶

A fentiek alapján megállapíthatóknak tűnik tehát, hogy az *Ibolyalevél* értelmezőit és értékelőit korántsem valamiféle érdekmentes megismerés vágya vezette csupán: a kötet körül kialakult diskurzusban nyilvánvalóan meghatározó tétet jelentett annak az etnicista-antimodernista ideológiának az elfogadása vagy elutasítása, amely a húszas évek elején erős hatalmi nyomattal is bírt – a minden embert összekötő kollektív tudattalan felértékelését a szétválasztó „fajiságok” ellenében, a modernség alternatíva nélküliségének felmutatását, az elvi szimpátiák által nem befolyásolt szakmai elvárások

---

[...] A szeretet érzése kötelességgé erősült benne; mintha az Úr szerelmes villáma csapta volna meg, és annak tüze melegítené.” *Uo.*

185 A *Magyar Írást* szerkesztője, Raith Tivadar a politikai vagy szociális elköteleződést az „örök ember” és a „hitteljes” művészet nevében elutasító, a hazafias költészettől, a *Nyugattól* és az izmusoktól egyaránt elhatárolódó lapként hozta létre 1921-ben, utóbb azonban az ellenzéki jellegű törekvések széles, egymással is vitában álló körei számára vált publikációs fórummá. SZALAI Imre, *A Magyar Írás (1921–1927)*, Magyar Könyvszemle, 1968/1., 82–88; LAKATOS Éva, *Előszó = Magyar Írás 1921–1927. Repertórium*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1973, 5–16.

186 LAKATOS Péter Pál, *Erdélyi József: Ibolyalevél*, *Magyar Írás*, 1922/9., 167. A költői pályáját ebben az évben kezdő, szociáldemokrata (később a Bartha Miklós Társasághoz, az *Előörshöz*, illetve az illegális kommunista párthoz csatlakozó) Lakatos Péter Pálról lásd: LENGYEL András, *Irodalom, marginalitás, rendszerkritika. Egy paradigmaticus eset: Lakatos Péter Pál „története”*, *Forrás*, 2014/2., 87–116; a *Magyar Írással* való kapcsolatáról: 96–97.

hangsúlyozását nem nehéz a szellemi ellenállás kifinomult módszerének látni, miközben egy másfajta értelmezői nyelv segítségével viszont a könyv problémátlanul, sőt bizonyítékként tűnhetett beilleszthetőnek az organikus nemzetfelfogásba. Erdélyi gyors népszerűvé válása, szimbolikus tőkájének hirtelen megszorodása ilyen módon elválaszthatatlannak tűnik egyfelől attól, hogy az *Ibolyalevél* kötetet különféle kritikusi igyekezetek többféle közönség számára is rokonszenvenné tenni, többféle olvasót megszólítani azzal – másfelől attól, hogy a körülötte kialakuló diskurzus nyomán egyre fokozódó mértékben látszhatott fontos, politikai jelentőséggel is bíró kérdésnek, melyik interpretációs javaslat válik széleskörűen elfogadottá, és így melyik tábor lehet képes végül sajátjaként felmutatni Erdélyi költészetét.

Veres Péter pályakezdéséről (1928–1936)

Veres Pétertől 1928-ban, a *Századunk*ban jelent meg először írás:¹⁸⁷ ezt – a *Számadás*ban közölt visszaemlékezése szerint¹⁸⁸ – magánlevélként, nem publikálási céllal küldte el Vámbéry Ruzstemnek, a folyóirat főszerkesztőjének. A szöveget megjelenésekor rövid szerkesztői kommentár vezette be („Változatlanul közöljük. Jellegzetes tartalma minden magyarázatot is feleslegessé tesz.”) – ezek a mondatok, ha részleteiben rekonstruálhatatlanul hagyják is az azokat motiváló attitűdöt, mindenesetre a normák megszegését implikálják, kiemelve Veres önéletrajzi közlések által („falusi paraszt, helyesebben földmunkás-napszámos vagyok”) keretezett írását a lap és a szűkebb kontextusát jelentő vita egyéb közleményei közül, a *kuriozitás* felé tolva el annak felkínált értelmezési keretét; a vita későbbi megszólalói nem reagáltak Veres szövegére.¹⁸⁹ Rendszeresen 1931-től kezdve jelentek meg elbeszélései (elsősorban a *Korunk*ban és a Szociáldemokrata Párt *Föld és Szabadság* című, „a mezőgazdasági népesség érdekeit védő” lapjában), versei (az imént említett fórumokon túl a *Népszavában* és *A Mi Utunk* című, a KMP-hez kötődő, rövid életű debreceni szemlében)¹⁹⁰ és cikkei, tanulmányai, kritikái (a kezdeti években ezek is a *Népszavában*, a *Föld és Szabadságban* és *A Mi Utunkban*) – egyértelműen a baloldali (szociáldemokrata és/vagy kommunista) szubkultúrához tartozó fórumokon. Írói pályafutása első éveiből csupán néhány vele foglalkozó cikket találhatunk – első könyve, az 1936-os évszámmal (de az első kritikákból ítélve talán már az előző év végén) megjelent *Az Alföld parasztsága* azonban radikálisan megváltoztatta szerzője helyzetét: a kötetről megjelent írások száma már az első évben jóval meghaladta a húszat („megjelenése óta állandó beszéd tárgy, nagyobb az irodalma, mint maga a tanulmány” – jegyezte meg Németh László),¹⁹¹ februárra a „rendőrség államrendészeti osztálya” is felfigyelt rá, és „elkoboztatta [...] a kiadónál

187 VERES Péter, *A demokrácia „válsága”?*, *Századunk*, 1928/3., 96–104. Életrajzi adatokért lásd: BENKŐ Péter, *A magyar népi mozgalom almanachja*, Deák, Budapest, 1996, 399 skk.

188 VERES Péter, *Számadás*, Magyar Élet, Budapest, 1943, 375–376.

189 A tanulmányt és kontextusát ismerteti: LENGYEL András, *Veres Péter pályakezdéséről*, *Alföld*, 1971/6., 37–44.

190 M. PÁSZTOR József, „Az író beleszól...” *Baloldali irodalmi folyóiratok az ellenforradalmi Magyarországon*, Kossuth, Budapest, 1980, 92–97.

191 NÉMETH László, *Ember a nemzet alatt*, Tanu, 1936/1–2., 70.

található összes példányait”,¹⁹² októberben pedig egy cikkből, amely egyébként arról szól, hogy következő könyve megjelenéséért két kiadó is „harcol”, arról értesülhetünk, hogy „a könyvkereskedésekben a mű második kiadását is elkapkodták”.¹⁹³

Az első könyve megjelenését megelőző időszakban egyedül Féja Géza 1934-es riportja¹⁹⁴ kísérelt meg portrét alkotni Veresről – ez egyben a legkorábbi róla szóló írás.¹⁹⁵ Veres alakja ebben a szövegben a cikk szerzője által az általános pusztulás („a rengeteg halál”) víziója ellenében felvállalt küldetés egy mozzanataként jelenik meg: a riportter „évek óta” „a magyar vidéket” járja, ahol „az élet biztos erőit” keresi, és egy „csalhatatlan ösztön” segítségével meg is találja.¹⁹⁶ Mint „üde, erős életdarab” ezúttal épp Veres Péter lép fel,

---

192 v. s., *Veszélyezteteti-e a közrendet Veres Péter könyve?*, Szabadság, 1936. március 1., 3.

193 *Két kiadóvállalat harca egy parasztíróért. Révayék vagy Cserépfalvi adja-e ki Veres Péter önvallomásait*, A Hét, 1936. október 7., 5.

194 FÉJA Géza, *Beszélgetés Veres Péter paraszttíróval Shawról, Anatole Francérról és a magyar falu nagy kérdéseiről*, Magyarország, 1934. március 8., 5.

195 Az irodalmi életben eddigre kialakult ismertségét jelzi mindazonáltal, hogy Móricz Zsigmond az ő nevét is megemlíti Németh László *Sznobok és parasztlak* című írásával vitázó cikkében. Móricz fő törekvése ebben a szövegben a műveltség és a művészi kiválóság közötti korreláció lebontása: ezt a célt látszik szolgálni a tehetség „isteni képesség”-ként – tehát társadalmon kívüli eredetűként és befolyásolhatatlanként – való meghatározása éppúgy, mint az íróvá válás momentumának hozzákapcsolása az iskolában tanultak elfelejtéséhez; listája az először Féja Géza által forgalomba hozott névsor kanonizálódását is illusztrálja: „a sok között a Szabó Pálok, Sértő Kálmánok, Sinka Istvánok, Veres Péterek és számtalan mások csakugyan ott mozognak bátran és biztosan az irodalom határozott és történelmileg kialakult mezején [...]” MÓRICZ Zsigmond, *Lebet-e a paraszttól író?*, Magyarország, 1934. március 30., 9.

196 Féja ebben az időszakban született cikkeiben jól láthatóan kettős arcképzés folyik: a pályakezdő szerzők bemutatásával párhuzamosan önmaga „felfedezői” szerepét is visszatérő módon igyekszik hangsúlyozni; megtudhatjuk például, hogy már „embrionális állapotban” olvasta Szabó Pál *Emberekjét* (FÉJA Géza, *A magyar paraszttregény*, Előrs, 1931. január 25., 10.), hogy három paraszttíró (Szabó, Sinka, Sértő) „rügybontásánál” is jelen volt (FÉJA Géza, *Falusi pillanatok*, Magyar Írás, 1933/5–6., 288.) stb. E törekvés tudatossága jelzi, hogy a szövegben megszólaló ént kritikák, tanulmányok esetében is inkább az identitás megalkotásának eszközeként érdemes kezelni, mint reflektálatlanul azonosnak tekinteni a szöveget jegyző életrajzi személlyel. Féja törekvésének sikerét egyébként visszaigazolja a róla szóló későbbi szövegek, e szerep az arckép lényegi alkotóelemévé vált, lásd például: „A legnagyobb hatással ő emelt szót annak érdekében, hogy a népi élet mélyvilágából felkerült paraszti tehetségek tárt kapukat találjanak a népi irodalom táborában, az egész magyar irodalomban. E tehetségek felfedezésében és felkarolásában fáradszhatatlannak bizonyult, ügybuzgalmát igazolta, hogy Szabó Pál és Sinka István előtt is ő egyengette az utat.” POMOGÁTS Béla, *Megbékélt lázadó*, Forrás, 1978/11., 43.

akiról megtudjuk, hogy a riporter korábban találkozott „kiváló” tanulmányával „a magyar agrárkérdés megoldásáról”, majd „verseivel, novelláival, tanulmányaival”, ami a felé forduló figyelem indoklásául szolgálhat – a szöveg azonban e munkák tartalmi kérdéseivel egyáltalán nem foglalkozik: addigi tevékenységének két mondatra s a *kiváló* minősítésen túl a pusztá tényekre szorítókozó bemutatását követően azonnal áttér életkörülményeinek bemutatására. Ezek a Féja számára ezekben az években igen fontos Szabó Páléhoz való hasonlóságuk folytán egy paradigma elemeként tűnnek fel, amelyben a korábban Szabó, Sinka és Sértő kapcsán már érintett sémát ezúttal kettejük kapcsán fogalmazza újra: „Ott maradt a faluban, akár Szabó Pál, az irodalom nem tudta kiragadni az ősi életközösségből és sorsközösségből. S ez az ő legnagyobb erőssége.” Az *irodalom* szó nyilvánvalóan ezúttal sem elvont fogalmat jelöl elsősorban, nem szövegek ideális összességét csupán, hanem olyan társadalmi-intézményi hatóerőt, amelynek működése a vele érintkezők szociális helyzetét, így például lakóhelyét is befolyásolni képes, e befolyást pedig olyannyira általánosnak mutatja, hogy az jelent igen ritka és így figyelemre méltó eseményt, ha valaki nem kerül annak hatása alá – az utóbbi mondat szerint pedig nem a normál működés, hanem e kivételesség az, ami már önmagában, a művek mineműségétől látszólag függetlenül morális értékkel bír. Ez az alapképlet akkor sem változik meg, amikor a szöveg Veres negatív kivételessége után pozitív szerepét is megfogalmazza: azt, hogy „a föltörékvő parasztság élén” jár ő, „mint a hadseregeket mozdító őrtüzek hajdan”, és hogy így értelmezett fellépése egyenesen a „mai napok legnagyobb eseménye” – hiszen ezt szintén nem korábbi munkáiból olvassa ki, hanem *az arcából*. E háborús metaforát azonban a cikk további fiziognómiai fejtegetései paradoxszá színezik: aktív, forradalmi konnotációit a nyugalom, az állandóság, az ősiség képzeletre igyekeznek kicserélni – miközben hasonlatról hasonlatra erősítik a természeti szférával való kapcsolatot, egyre inkább kiszorítva a szöveg olvasójának látóteréből az intellektuális alkotótevékenységet, végképp az alkotó (mitizált) *személyiségét* állítva a középpontba művei helyett: „Ez az ember véglegesen biztos a dolgában, mint a napsütés, a növekvő búza és a vizek folyása”; majd ezt a helyettesítést hamarosan explicitté is teszi a szöveg: „14 éve kezdett írni, de abbamaradt a dolog, a napszámossors megakadályozta benne. S ezt is egészen nyugodtan mondja, látszik, hogy nem ez a legfontosabb ügye. A legnagyobb műve az volt, hogy a magyar paraszt szelleme hatalmasra nőtt benne, mint az élőfa. Ez a belső erő mosolyog nyugodt tiszta vonásain.” Bármily nehezen racionalizálhatóak is ez utóbbi mondatok

állításai, az bizonyosnak látszik, hogy nem az individuális teljesítmény tűnik itt fel értékként, növekedése közben nem változott egyedi jellegzetességgé az említett „szellem” – éppenséggel nem az *eltérés* Veres különlegességének oka, hanem az *azonosságban* létrejövő valamiféle fokozás. Az irodalom és az értelmiségi munka ilyen módon különös zárványnak tűnik, amelynek mint-ha elsősorban az adná a jelentőségét, hogy felhívta a figyelmet Veres azon tulajdonságaira, amelyek amúgy inkább az irodalom és az értelmiségi munka opponálásaként látszanak leírhatónak – azokkal az egyenlet megoldása során mintha egyszerűsíteni is lehetne. Az olvasónak ezt a benyomását a cikk középső része, ahol hosszabb egyenes idézetek találhatók Verestől különböző témákról (a világnézet fontosságáról, a színházról, a freudizmusról stb.), gyengíteni látszik – de csak hogy azután a zárlat és a már korábban az amúgy jobbára kommentár nélkül közreadott véleményekhez fűzött néhány közbevetett megjegyzés ismét ehhez a sémához vezesse vissza. Azok ugyanis egyaránt távolítani igyekeznek e megszólalásokat az autonóm, megvitatásra érdemes állítások pozíciójától: ez a hatása annak a hangsúlyozásának, hogy mondatainak „személyes élményből fakadó erkölcsi zengése van”; és ez annak is, hogy az utolsó mondatok nyíltan kimondják, tulajdonképpen semmi jelentősége annak, ki-ki mit gondol azokról. Hiszen „akár elfogadjuk Veres Péter gondolatait, akár nem”, a lényeg úgysem azokban található – azok voltaképpen üres jelölők csupán, amelyek azonnal, pusztá létükkel továbbutalnak, nem is csupán Veres, hanem a korábban megteremtett kapcsolaton keresztül egyenesen „a magyar paraszt” állapotára. Így válik Veres teljesítménye végképp csak külsődlegességében fontossá a szöveg számára mint a parasztság intellektuális kapacitását demonstráló példa: „új paraszt született Magyarországon, aki rendszerbe építi gondolatait” – és ez a példa már közvetlen igénybejelentés alapja lehet: „a magyar paraszt elkészült arra, hogy megkapja megillető részét az életből, a politikai hatalomból és a kultúrából”; az utolsó tagmondatokat („[...] be akar áradni az egész magyar életbe. Kezét nyújtja, egységét akar velünk.”) olvasva már aligha dönthető el egyértelműen, hogy alanyuk (az „új paraszt”) Verest mint személyt vagy a magyar parasztot mint osztályt jelöli inkább – ugyanakkor a zárlat által működtetett utaló viszonyt igen problémássá teszi egy korábbi kép: hiszen az „örtűz” pozíciója, amelynek lényegi tulajdonsága, hogy „élen jár”, nyilvánvalóan nem lehet egészen azonos a „hadsereg” helyzetével. A szöveg már a portré műfaji döntésével is kiemeli Verest társai közül, miközben velük egylényegűnek is szeretné láttatni, tulajdonképpen tehát egyszerre viszi színre és igyekszik elfedni e

tisztázatlan és saját problémamezejében tisztázhatatlan kétértelműséget – ez az ambiguitás látszik Veres első bemutatása legfontosabb konklúziójának.

A Veresről alkotott kép alakulását ezt követően vitákban követhetjük nyomon; ezek a szövegek ugyancsak mind világosan baloldali kötődésű lapokban jelentek meg. 1935 elején Veres bírálatot publikált a *Gondolatban* Fejtő Ferenc egy cikkéről, és irodalomfelfogásáról általában, amelyet a következő két számban előbb Fejtő válasza, majd Veres viszontválasza követett.¹⁹⁷ Utóbbi méltatlankodó hangvételű megjegyzésekkel kezdődik¹⁹⁸ – ezek jelentősége, hogy kiderülhet belőlük: Veres önnön státuszát és nevelődési történetét már ekkor általánosan hozzáférhető információnak gondolta, hiszen partnerét úgy vádolta meg azzal, hogy reakcióit ezekkel szembeni attitűdje is motiválta, hogy a vitát elindító cikkben nem találhatunk azt megalapozó, önmagáról szóló közléseket – ezt a ríposztot azonban a válasz nem feltétlenül látszott kikényszeríteni. Veres Péter olyan alakként jelenik meg Fejtő cikkében, akivel szemben szükséges megvédeni néhány fontos elvet: egy valamelyest korlátozott értelmű *l'art pour l'art*-felfogást („*l'art pour l'artista* vagyok annyiban, hogy szabadságot kívánok a szocialista szellemiség kifejtésére. Ez azonban csak formai kívánság”), a művészi hatás elsődlegességét a politikaival szemben („azt mondom, hogy a műterméknél nem a politikai hatás a fontos, hanem a művészi, amelynek a politikai egyik összetevője lehet”) és a művészi témák korlátozhatatlanságát – ennek érdekében azonban a szöveg tartalmi érveket sorakoztat; egyetlen *ad hominem* utalása („Veres Pétertől, akinek magatartását és tehetségét nagyrabecsülöm, főképp csak ilyen »hangsúlykülönbségek« választanak el engem”) éppenséggel kifejezetten pozitív – és semmiképpen sem egyértelmű, hogy a „magatartás” szó pontosan mire utal: elvi pozícióira csupán, vagy valóban az autodidaktaságra. Bármit tartunk is tehát plauzibilisnek Fejtő Veresről való tudásával

---

197 VERES Péter, *Irodalom és világnézet*, Gondolat, 1935/2., 171–175. FEJTŐ Ferenc, *Dialektika, hit, l'art pour l'art*, Gondolat, 1935/3., 250–255; VERES Péter, *Egy „autodidakta” válasza*, Gondolat, 1935/4., 318–320. Ebben a dolgozatban a viták részletes tartalmi ismertetése nem céloz, csupán a gondolatmenet és elsősorban Veres nyilvános identitásának a recepció általi megalkotása szempontjából jelentős momentumokat emelem ki; mivel pedig nem szándékom a létrejövő reprezentációk „megalapozottságát” megítélni, azokat a „valósághoz” hozzámérni, Veres álláspontjának elemzését itt elhagyom. Az első Veres–Fejtő-vita téziseinek összefoglalásáért lásd: AGÁRDI Péter, *Értékrend és kritika*, Gondolat, Budapest, 1982, 312–315.

198 Például: „bosszant továbbá az a – egyébként nem éppen indokolatlan – gyanakvás is, mely »az autodidakta nem tudhatja« elvén nyugszik”.

kapcsolatban, Féja szövegével éles ellentétben nincs szövegszerű nyoma annak, hogy Veres személyiségét a vitában meghatározó tényezőnek tekintette volna, azt a viszontválasz sokkal inkább mintha utólag igyekezne beleírni Fejtő szövegébe – a „rejtett motiváció” feltételezése persze hermeneutikailag szükségszerűen ambivalens szituációt teremt, amelyben az értelmező aktus sosem horgonyozható le egészen megnyugtató módon a feltárás–beírás spektrum valamely pontján. Hasonlóan negatív adalékot jelent csupán a pozsonyi *Az Ár Ellen* cikke,¹⁹⁹ amely Veres egy elejtett megjegyzésére (amely szerint Trockijt idejekorán főbe kellett volna lőni) hosszas Trockij-apológiával válaszol; Verest csupán állításai és mondatai képviselik, személye nem válik témává. Jóval tanulságosabb Bárdosi Németh János írása:²⁰⁰ ez ugyancsak válaszcikk, az irodalomkritikusi pályán kevéssel korábban elindult Veres hátróztottan elutasító szövegére reagál²⁰¹ – tételmondata szerint „Veres Péter nem jó szolgálatot tesz ennek az irodalmi gondolkodásnak, amikor maga is megnehezíti ezt a tágabb életre való törekvést”; javaslata pedig: „igen jó volna, hogyha az aggódó, szorongó lelkek összebújnának, mint vihar idején a nyáj, és kételkedés helyett megkeresnék azokat az utakat, amelyen elindulhatunk egy emberibb, magyar élet ígérete felé [...]” E szöveg Veres-reprezentációja olyan figuraként írható le, aki nem képes felismerni, hogy „ez a hit már szinte nem is irodalmi hit”, aki túlzottan a *l'art pour l'art* foglya marad ahhoz, hogy átlássa, hogy az új irodalom valódi tétje a tömegek számára követelt élet; kritikájában pedig Bárdosi e hit kétségbe vonását látja. Azt ő is elismeri ugyan, hogy formára annyiban szükség van, hogy „a propaganda nívójára” ne süllyedjenek le azért az alkotások (ami persze nem oly finoman azt is implikálja, hogy Bárdosi még jóval távolabb látja saját művétől ezt a nívót) – a Veres által megtestesített alak mindazonáltal romboló hatásának mutatkozik kifogásaival, aminek oka, hogy túlzott hangsúlyt fektet az irodalom formai oldalára. Veres recepciójának első három fontosabb szövege tehát a kölcsönös ellentétek nyomán azonnal háromszögszerű alakzatba látszik rendeződni: míg Féjánál a csoport (problematicus) szinekdochéjaként,

199 LENOROVICS, *A kollektivizmus néhány kérdéséhez*, *Az Ár Ellen*, 1935. május, 7–14.

200 BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS, *Az új magyar irodalom*, Szocializmus, 1935/10., 477–478.

201 Bárdosi *Zsellérek* című regényéről efféle kitételek olvashatók Veresnél: „minden szempontból csak a szándéknál maradt”, „a fellengzős regényszerűség miatt ennek sincs elhitető, meggyőző ereje”, „mint regény sem állja meg a helyét, csakúgy, mint ahogy dokumentációnak gyarló”, „nyilvánvaló, hogy szociológiai kultúra nélkül ma már nem lehet társadalmi regényt, avagy éppen harcos parasztrehányt írni”. VERES Péter, *Parasztrehányek*, Szocializmus, 1935/8., 379–381.

addig Fejtőnél és Bárdosinál autonóm gondolkodóként tűnik fel; míg Féja számára „örtűznek” látszik, addig Bárdosi számára inkább kerékkötőnek; és míg Fejtő a művészi hatás elsődlegességét kéri rajta számon, addig Bárdosi, épp ellenkezőleg, a társadalmi törekvések fontosságára apellál vele szemben. Ezek az elképzelések egymástól alighanem elszigetelt módon jöttek létre – így még csak néhány pontját és irányvonalát rajzolták ki annak az ellentmondásokkal teli térnek, amelybe Veres első könyve megérkezett.

A kötet megjelenése még egyértelműen a kommunista mozgalom körében mutatja Veres pozícióját: kiadója az illegális párttal kapcsolatban álló és így a rendőrség által is számon tartott²⁰² Oravetz István volt, aki *Új Harcos* című lapja betiltása után alapított kiadót;²⁰³ itt, az Új Magyar Könyvtár című sorozat (egyetlen) darabjaként jelent meg *Az Alföld parasztsága*.²⁰⁴ A sajtóban a könyvről szóló írásokkal párhuzamosan hamar feltűntek a könyv *fogadtatásáról* szóló írások is: ezek a szövegek már a recepció kiterjedtségére hivatkozva igyekeztek a művet és szerzőjét figyelemre méltóként bemutatni²⁰⁵ – ezek segítségével világossá válhat, hogy mű és szerző politikai hovatartozása a kortársi észlelés számára jóval összetettebb kérdés volt, mint azt a megjelenés objektív tényei esetleg sugallhatnák; egyáltalán: hogy nem annyira tényekről beszélhetünk, mint inkább különböző reprezentációk és keretezések küzdelméről, amelyben különböző szövegek különböző hipotéziseket igyekeztek „igaz” változatként elfogadtatni. Igen jellemző például Kodolányi János cikke, amely kifejezetten abban látta Veres Péter különlegességét, hogy a politikai spektrum teljes szélességén képes volt elismerést gerjeszteni maga iránt: „A szélsőjobboldali lap magáénak követel,

---

202 „Az elközbzás elrendelésénél szerinte döntő súllyal esett a latba, hogy a kiadó kommunista” – nyilatkozta például „dr. Tóth Vince rendőrkapitány” (v. s., *I. m.*).

203 SZENES Lajos, *Az Új Harcos megjelenéséről és a Phönix Könyvkiadóról*, A Könyv, 1963/7., 13–14.

204 „Németh László egyenes felszólítására írta meg *Az Alföld parasztságát a Válasznak*, s a munka történetétől az is elválszthatatlan, hogy börtönben íródott.” BATA Imre, *Veres Péter alkotásai és vallomásai tükrében*, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 26. A két részlet után megszakadó *Válasz-közlés* kontextusáról lásd még: SZÉCHENYI Ágnes, „*Sznobok és parasztok*”. *Válasz 1934–1938*, Argumentum, Budapest, 1997, 95–98.

205 „[A] kritika egyhangú elismeréssel fogadta” (v. s., *I. m.*); „e sokféle lap sokféle oldalain, sokféle betűvel, címmel és szóval, mind áldozatul esett egy különös varázslónak” (KODOLÁNYI János, *Levél Péterhez*, Magyarország, 1936. március 8., 15.); „Veres Péter országos sikerei” (NAGY Tibor, *Veres Péter és faluja*, Szabadság, 1936. július 19., 2.); „[k]ülönösen nagy érdeklődést keltett *Az Alföld parasztsága* című munkája, amelyről az egész magyar sajtó hasábos kritikákban emlékezett meg” (*Két kiadvállalat...*, *I. m.*).

s ugyanígy a szélsőbaloldali is. A polgári sajtó az Írók köszönti benned” – jelöli ki a székértáborokat, cikke gondolatmenetében pedig már semmi sem utal arra, hogy a szélsőbaloldal bármilyen szempontból a(z élet)mű kitüntetett kontextusát jelenthetné, az egyike lesz csupán a Veres Péter szimbolikus bekebelezésében érdekelt egyenrangú, rivális csoportoknak – miközben a szöveg kisajátíthatatlanként mutatja be őt, mint aki a magasból nézi a világot, és akinek embersége szétveti a pártok korlátait. A Bajcsy-Zsilinszky-féle *Szabadság* már többször idézett riportja valamivel ambivalensebb képet festett ugyanebben a témában: itt az elkobzás ténye mutatkozott érthetetlennek az általános kritikai egyetértés miatt – viszont egyrészt specifikusabbnak tűnt az egyetértés tartalma („úgy a jobb-, mint a baloldali lapok” „minden oldalról fajmagyarként” magasztalták), másrészt ellentétként megjelent a rendőrkapitány szólama (aki elismerte ugyan, hogy „nagyon tehetséges és kitűnő író, és származásánál fogva fajmagyar”, viszont „sajnos, annyira megfertőzte a marxista ideológia, hogy ezt nemigen tudja ellensúlyozni az írásaiban gyakran kiütököző faji érzés”). Ez a cikk tehát, bár világosan állást foglalt, lezáratlannak mutatta a vitát, hogy Veres függetlennek tekinthető-e a baloldaltól; közben azonban azt is egyértelművé tette, hogy a menekülőút a faji ideológiákon keresztül vezet, menlevelet pedig „származása” jelenthet: a gondolatmenet alighanem arra a szemantikai jellegű zavarra építkezett, amelyet a „kommunistának” a „zsidóval” való népszerű azonosítása táplált.

A könyv fogadtatásának kezdeti szakasza viszont ettől lényegesen eltérő képet mutatott: az első kritikák többsége számára – aligha egészen függetlenül attól, hogy ezek közül több olyan lapban jelent meg, amely szerzőként is foglalkoztatta – még evidenciának számított, hogy Veres „marxista” és „szocialista” „elvtárs”;²⁰⁶ bár a „baloldal” persze nem feltétlenül jelentett egyenmű politikai tartományt és stílust: több cikk éppenséggel mint szimpatikus

---

206 „[M]arxista szemüvegen nézi [...] tárgyát [...] számunkra külön büszkeség, hogy aki megírta, az szocialista” (TAKÁCS József, *Az Alföld parasztsága*, Népszava, 1935. december 21., 5.); „töretlenül marxista a vonalvezetése, anélkül, hogy csak egy szót is szólna a marxizmusról” (DARVAS József, *Az Alföld parasztsága*, Világirodalmi Szemle, 1936/1., 15–16.); „Veres [...], ki nemcsak paraszt, de szocialista” (HARASZTI Sándor, *A paraszt apológiája*, Válasz, 1936/2., 112–115.); „Veres Péter elvtársat nem kell itt bemutatni. [...] A szocialista gondolat őt is megihlette, s az Eszme nagy emberformáló ereje volt az, amely őt a további tanulásra ösztönözte” (*Könyv az alföldi parasztságról*, Föld és Szabadság, 1936/1., 2.).

baloldali jelenséget állította szembe őt a kevésbé tetszetősékekkel.²⁰⁷ Ám valóban a kezdetektől megfigyelhetők alternatív pozicionálási elképzelések is. Nyilvánvalóan más iránynt jelentettek azok a kísérletek, amelyek semlegesnek, a politikai tényezőktől tökéletesen függetlennek tételezték – arra hivatkozva, hogy mint résztvevő megfigyelő Veres magát a (nem ideologikus) „valóságot” lehetett képes megörökíteni; így érvelt a *Kelet Népe* egyik első számának kritikája és egy Márai-publicisztika is, igen különböző kiindulópontokról jutván igen hasonló eredményre: előbbi szerzője, aki magát is egykori nap-számosként jellemzi, a külső szempontú leírásokkal szemben értékeli fel az élettapasztalatból fakadó illetékességet (majd, ítélete érvényességét egyszerűen illusztrálva és kikezdve, rögtön korrigálandónak is ítéli a könyv némely állítását *saját* bennfentességére hivatkozva);²⁰⁸ Márai viszont kifejezetten távoli perspektíváját hangsúlyozza, amikor az irodalmi hagyomány valóság-megjelenítő képességének problematikusságát is sugallva arról beszél, hogy a kötet révén végre a konvenciók általi közvetítettséget megkerülve, közvetlenül válhat megpillanthatóvá egy „egészen új, ismeretlen emberfajta”.²⁰⁹

Valamelyest a *Szabadság* kritikusának logikája is hasonlít ehhez – ám míg Veres könyve itt is a politikai index nélküli lényeglátás példajaként jelenik meg, addig az ellentétül megalkotott, az elfogult ábrázolásmódot reprezentáló kategóriát már nem csupán *általában* az ideologikushoz, hanem elsősorban egy partikuláris pozícióhoz kapcsolja; a gesztus tehát, amellyel Veres teljesítményét értékékként mutatja fel, így egyben a baloldaltól való elválasztását,

---

207 „[M]arxista irodalmunk [...] kitermelt egy sajátságos zsargont [...] Veres Péter könyve ebben az irányban is óriási haladást jelent. Ízes, szép magyar nyelven megírt frás [...]” DARVAS, I. m. „Marxista ő, de nem állítható egysorba az ún. szakszervezeti munkáshaddal, a népgyűlések véresszájú és dogmatikus egyedével.” BOTH Lajos, *A gyökérpanasz*, Debreceni Független Újság, 1936. január 5., 8. Ezt a lapot Püski Levente alapvetően „polgári baloldali” szellemiségűként jellemzi. PÜSKI Levente, *Két választási kampány és a helyi sajtó a két világháború közötti Debrecenben*, Médiakutató, 2010/4., 65–76.

208 „[J]obb- és baloldali íróknál egyaránt divatban vannak most a Falu, a parasztok [...] már az volt a helyzet, hogy a sok bába közt halálba pusztul a gyermek. A Veres Péter könyve eléggé tiszta helyzetet teremt a bába tanácskozásban.” „Nem tanulmány, falujárások összegyűjtögetett eredménye [...]” ő, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, Kelet Népe, 1935/3., 61–62.

209 „[N]em hasonlít a magyar irodalom szokvány-parasztjára [...] nem látja mithikus lénynek a parasztot [...]” „Nem politizál: megállapít. [...] amit Veres mond, az az igazság. Nem elfogult. Nem részrehajló [...]” MÁRAI Sándor, *Műsoron kívül*, Az Újság, 1936. február 8., 5.

annak eredményei közül való kiemelését is jelenti.²¹⁰ A *Társadalomtudomány* kritikájának is az elválasztás a legfontosabb gesztusa, ám az jóval nyíltabb stratégiát alkalmaz: a szociáldemokrácia itt egyértelműen mint megrontó erő tűnik fel, Veres értékét pedig az látszik bizonyítani a szerző számára, hogy bár kapcsolatba került vele, összességében sikerült annak ellenállnia;²¹¹ és tulajdonképpen ezen séma kidolgozottabb változatának tekinthető Oláh György publicisztikája is,²¹² amelyre egy későbbi cikk mint a „magyar fasizmus” igénybejelentésére hivatkozott.²¹³ Oláh cikke is nyíltan tárgyalja a marxista érintettségét, amelyet a „kerítőháló” allegóriájára építkezve visz színre: a baloldaliság Vereshez képest külsődleges erőként jelenik meg, amely eszmeileg valamiképpen foglyul ejti őt (a szöveg szóválasztásai kevés jóhiszeműséget implikálnak a „halászok” részéről), *Az Alföld parasztsága* pedig a szabadulás pillanatát jelenti ebben a dramaturgiában. Oláh is a megőrzött belső függetlenség felmutatásának gesztusát vélte észrevenni a könyvben: „csak úgy sugárzik a faji gondolat, a faji magasabbrendűség gögje” belőle, és ez olyan erő, amely semlegesíteni képes nevelődését „a pesti marxisták és Vámbéryék tudományán” – a szöveg úgy ítélte el ezen eszmék nyomait a műben, hogy egyúttal jelentéktelen körülménnyé, afféle felszíni szennyeződéssé minősítette vissza azokat. Így Verest magát mégis pozitívan értékelhette: a mondanivaló fontosságának leértékelését ezúttal is a személyiség radikális felértékelése ellensúlyozza – amit (s főleg: ahogy) leír, azért hagyható könnyen figyelmen kívül, mert jelentősége sokkal inkább abban áll, hogy az „Alföld igazi fiát”, „a faji típusnak egyik új, igazi küldöttjét” lehetséges benne megpillantani. És ezt az elvet illusztrálja a szöveg szimbolikus topográfiája is abban az érvelést látomásos képpel gazdagító jelenetben, amelyből kiderül: ha Veres úgy is fogalmaz, mint egy „lipótvárosi intellektuel”, az olvasó „egyszerre” mégis úgy érzi, mintha „künn a Hortobágy szélén” beszélgetne egy „pásztorivadékkal” – az ellenté-

---

210 „[T]anulmánya mentes a baloldali és általában a napisajtóban meghonosodott szociális riportázs minden felületességétől és veszedelmes filmszerűségétől, mindig a lényegét látja a végső okig visszavezetve.” Dr. FÁBIÁN Dániel, *Az Alföld parasztsága*, Szabadság, 1936. január 12., 8.

211 „Erős egyéniségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az autodidaxisnak a szociáldemokrácián keresztül vezető iskolája sem tudta ösztönös fajszeretetében meggyengíteni s egyéni társadalomszemléletében megingatni.” SZOMBATFALVY György, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, *Társadalomtudomány*, 1937/1–2., 118–119.

212 OLÁH György, *Egy el nem csábitott paraszt*, Új Magyarország, 1936. február 23., 3.

213 JESZENSZKY Erik, *Az Alföld parasztsága*, *Korunk*, 1936/4., 364–366. (Molnár Erik álleve.)

tet a könyv városellenességének hangsúlyozásával igyekszik táplálni és kiélesteni Oláh cikke. Ezt Németh László ugyancsak még az év elején megjelent kritikájával összevetve azonban jól megmutatkozik e konstrukciók esetlegessége és retorikussága: Németh ugyanezeket az összetevőket véli felfedezni a műben, hogy azokat azután alapjaiban eltérő képletbe rendezze össze. Számára Veres marxizmusa, illetve „rideg paraszti” felfogása és ezen alapuló „erős faji elfogultsága” nem antagonisztikus, egymástól szükségszerűen idegen, választásra felhívó erőknél látszanak, hanem közeli rokonoknak, amelyek egymást erősítik, sőt determinálják – így éppen ezen ideológiai harmónia okán lehet szerinte Veres „az első magyar marxista [...] akiben magyarság és marxizmus nem véletlenül lityegnek egymás mellett, hanem szervesen összeforrvá”; és így ítélni *egyetlen* gesztussal ijesztőnek e két világnézetet.²¹⁴ Egy további kombináció szerint pedig – amely tulajdonképpen Oláh viszonytélélezését ismétli meg, ám ellentétes előjelekkel – „a paraszti elfogultság s konvenció” lesz az, ami miatt Veres helyenként „a rosszhírű utópizmus bűnébe esik, feledvén szocializmusát”.²¹⁵

Egészen azonban utóbbi kritikák sem vonják meg bizalmukat a könyvtől, s főleg nem szerzőjétől,²¹⁶ ahogy voltaképpen az eddig idézett szövegek egyike sem: ideológiai manőverek mindegyik esetben Veres és műve elfogad(tat)ását alapozzák meg – feltételekkel vagy anélkül, részben vagy egészében. Így ha az „egyhangú elismerést” emlegető cikkek természetesen el is mossák a különböző mértékben lelkes vagy ambivalens írások közötti különbségeket, és ha ezek a cikkek szintén részei is annak a játéknak, amelynek résztvevői a különböző szerzők nyilvános identitását, azon keresztül pedig szimbolikus tőkékük mennyiségét igyekeznek befolyásolni, ezért tehát esetükben is érdemesebbnek látszhat a szerzői státusz emelésére-stabilizálására irányuló szándékkal is számolni a pusztá, semleges tényközlés helyett – az megállapítható, hogy tényközlő funkciójukban jobbra helytállónak tűnhettek: *Az Alföld parasztsága* fogadtatásában valóban elvétve találhatunk csupán konklúziójában kifejezetten negatív kritikát, vagy akár csak olyat,

---

214 „[F]aji elfogultságában megerősítette őt az osztályharc becsülettel kijárt marxi iskolája. [...] Veres Péterben készült el először ez az öntvény s talán ép annak a titkos rokonságnak az alapján, mely rideg parasztság és kátémarxizmus, vagy mondjuk: sztálinizmus közt fölfedezhető.” NÉMETH, *Emberk...*, I. m.

215 HARASZTI, I. m.

216 Németh: „a nagy erkölcs a lenyűgöző benne [...]”; Haraszti: „biztosan remélhetjük, hogy a tények logikája a progresszív elemek győzelmét hozza meg [...]”

mint a *Katolikus Szemlé*, amely úgy zárkózik el tőle, hogy nem is tekinti arra érdemesnek, hogy kifejtett véleményét alkosson róla.²¹⁷ A kevés igazán radikálisan elutasító írás viszont, a *Munkáé*, a *Korunké* és a *Gondolaté*, ugyanazon tendencia részének látszik: Tamási György meghiúsult kísérletnek ítéli a művet, majd idealizáló hajlamát, a magyar „fajról” alkotott „különös elképzeléseit”, antiszemitizmusát, kultúraellenességét érintve eljut progresszivitásának és tudományosságának totális kétségbevonásáig;²¹⁸ Jeszenszky Erik cikke a könyvnek az egységes, ám más tájegységektől lényegében eltérő alföldi parasztságról alkotott vízióját mutatja be fasisztoid eretnekségként;²¹⁹ Szentmiklósy Lajosé pedig szintén a parasztság osztálytagozódásának eltagadását és a városi munkásság vezető szerepének el nem ismerését kéri számon, és ítéli ezek miatt félrevezető „paraszsideológiának” Veres álláspontját²²⁰

217 „[O]kát szerzőnk a jelenlegi állapotokban véli megadni. Könyve itt az autodidakták síkos terepére, azaz a politikai és világnézeti mezőkre téved. Úgy érezzük, ide már nem érdemes követnünk.” KARL János, *A magyar paraszt-társadalom rajza*, Katolikus Szemle, 1936/12., 771–774.

218 „Meg akarta ismertetni, hogy miért olyan az alföldi parasztság, amilyen. Ez a szándéka meghiúsult. [...] Egész írásán bizonyos idealizáló törekvés vonul végig. Felállít egy zsinórmértéket [...] s ennek a típusnak a természetrajzát igyekszik bemutatni. Ilyen típus azonban nincs, ezt Veres Péter is elismeri. [...] a társadalomkutatót mint a valóságban nem létező jelenség, nem érdekelheti. Ezért nincs ennek a rajznak gyakorlati haszna. [...] A magyar »fajról« különös elképzelései vannak. [...] Soha nem beszél a parasztság rossz tulajdonságairól, mintha ilyenek nem is volnának. [...] Hiányzik itt még az író határozott és töretlen állásfoglalása, biztos vonalvezetése is, amellyel legalább igazolta volna, hogy uralkodik anyagán. Kultúraellenessége, antiszemitizmusa, bizonyos faji kiválóságok túlzott hangsúlyozása, a kapitalizmus helyett a kapitalisták szidása, mindenesetre olyan tényezők, melyek egy haladó beállítottságú és tudományos igényképeségekkel fellépő munkánál legalábbis kissé szokatlanok.” TAMÁSSI György, *Az alföld parasztsága*, Munka, 1936/47., 1436–1438.

219 „Teljesen így van mindez? Semmi esetre sem. Veres Péter abba a nyilvánvaló hibába esik, hogy egyrészt a dolgozó magyar parasztság egységében adott ellentéteket, az alföldi és a dunántúli parasztság ellentéteit, az egység rovására túlságosan kielezi. Másrészt pedig az alföldi dolgozó parasztság belső ellentéteit egysége javára túlságosan letompítja. [...] milyen szocializmus az, amely a középparasztot és a földmunkást egybefogó »parazsti osztályöntudat« kialakulásától várja a parasztság felszabadulását? Mindenesetre olyan szocializmus, amelynek hirdetőjében a magyar fasizmus sajtóorgánuma is »az Alföld igazi fiát«, a magyar »faji típusnak egyik új, igazi küldöttjét« ünnepelheti. S ha más nem, ez gondolkodóba ejtheti Veres Pétert, akiről tudjuk, hogy megtagad minden közösséget a fasizmussal.” JESZENSZKY, I. m.

220 „[A] parasztság saját öntudatának kifejlődésében hisz, amikor a parasztságnak nincsen sajátlagos osztályhelyzete; a parasztság önálló osztálycselekvésében bízik, amikor a parasztság, gazdasági létfeltételeinél fogva, csak támogathatja a történetileg cselekvő osz-

– ez utóbbi volt az egyetlen kritika, amelyre Veres nyilvánosan válaszolt is (a korábbi vitájának is teret adó *Gondolat*ban), Szentmiklósly viszontválasza azonban, lehetetlennek mutatva a kompromisszumot, lényegében csupán elismételte korábbi tételeit.²²¹ E szövegeket leszámítva azonban nemigen merészkedett el addig senki, hogy megtagadja Veres teljesítményétől az értéket. Az elfogadás akarása különösen szembeötlő lehet a *Széchenyista Ifjúság* kritikáját olvasva, amelynek gondolatmenete egyébként a már többször látott sémát követi: a kárhuzatos ideológiai rárakódást elválasztja a közvetlen tapasztalat nem ideologikus alaprétégetől,²²² ezután azonban azt állapítja meg, hogy előbbi maga alá gyűrte az utóbbit, „akaratán kívül saját magát és felfogását rajzolta meg” – hogy azután a zárlat az előzőekből kevéssé következő módon mégis az afirmáció hangján szólaljon meg: „A könyv értéke a paraszti irodalomnak [...]” *Az Alföld parasztsága* fogadtatása tehát valóban a politikai-ideológiai spektrum legkülönbözőbb pontjairól mutatja hozzáférhetőnek a művet: vagyis megállapítható, hogy a különböző pozíciókat elfoglaló aktorok legtöbbje minden látszat szerint érdekelt volt a Veres

---

tályokat [...] Az értelmiség [...] csak akkor fog jó úton járni, ha nem fogad el kritikátlanul »paraszti ideológiákat«, hanem a társadalmi tények tudományos elemzése alapján a parasztságot a városi munkásságon át, ennek álláspontjáról igyekszik megközelíteni.” SZENTMIKLÓSLY Lajos, *Parasztság és értelmiség*, Gondolat, 1936/8., 477–481. (Ezt az álnevet szintén Molnár Erik használta, így e két utóbbi cikk empirikus szerzője alighanem megegyezik.)

- 221 Veres válaszában a személyre irányuló gyanakvásnak tulajdonította az elutasítást („hogyan én mint paraszt szükségképpen paraszttvezérei szerepre s ehhez megfelelő ideológiára töreksem”) – amit amúgy az eredeti cikkben nemigen látszik alátámasztani semmi –, és arról igyekezett meggyőzni ellenfelét, hogy „a szegényparasztság kérdése” „a magyar társadalom archimedesi pontja”. VERES Péter, *Megjegyzések egy megjegyzéshez*, Gondolat, 1936/9–10., 545–547. A viszontválasz: SZENTMIKLÓSLY Lajos, *Válasz Veres Péternek*, Gondolat, 1936/9–10., 547–548.
- 222 „[E]gyes helyeken bizony bántón éktelenkedik a társadalomról még régebben »elraktározott« és ma is vallott felfogáskülönbözete. Kiegyensúlyozza ezt az a körülmény, és dicséretesnek lehet mondani, hogy paraszti volta mellett az írásnak is és a megfigyelésnek különös képességével bír, mint közülük való biztos érzékkel látja és érzékelteti a valószínűbb helyzetet.” HERMANN Károly, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, Széchenyista Ifjúság, 1936/5–6., 14. A folyóiratot kiadó Széchenyi Szövetség az agrárkérdések iránt érdeklődő antiliberális-antimarxista értelmiségiek 1905-ben alapított szervezete volt, amelynek kezdeti társadalomkritikus szemlélete a harmincas évekre már (túl)konzervatív irányba tolódott el (BARTHA Ákos, *A Sárospataki Református Főiskola faluszemináriuma (1931–1951) és előzményei*, PhD-értekezés, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen, 2012, 37–38, <https://dea.lib.unideb.hu/bitstream/2437/129797/6/ertekezes-t.pdf> (Hozzáférés: 2025. 11. 21.)

teljesítményének értékében való hit „termelésében”;²²³ ennek az ellenkezőjét ekkor kizárólag azok intencionálták egyértelműen, akik *Az Alföld parasztságát* a jobboldal felé való közeledés dokumentumaként olvasták, és ezt helytelenítették – e kötet recepciójában azonban e közeledés is nyitott vita tárgyaként jelent meg: Bálint György például szintén észlelte a problémát, ám egyúttal jelentékteleníteni is igyekezett azt, amikor csupán a „határozott megoldási javaslatok” hiányának tudta be, hogy a „minden parasztértéket” megnyerni igyekvő magyar fasiszták örömmel fogadhatták a könyvet – s a kérdést Veres egy visszautasító tartalmú írását idézve, a konkrét szöveg helyett tehát inkább a szerzői szándéokra hivatkozva megnyugtatóan lezártak is ítélte.²²⁴ Az egymást kölcsönösen kizáró-relativizáló értelmezési kísérletek kórusa az értéktételezés dimenzióját tekintve – némileg paradox módon – szinte tökéletes harmóniában olvadhatott tehát össze, Veres pedig ennél fogva számottevő szimbolikus tőkét halmozhatott fel, amit, mint láttuk, csak fokozott a politikai mező erősen megosztottként való percepciója: e háttér előtt a siker különleges teljesítménynek mutatkozott, ami tovább emelte súlyát. Ezt a változást a mező szereplői is érzékelték, ami Veres valós lehetőségeinek terét is kiszélesítette: „még régebben megírta önvallomásait, melyet annak idején Cserépfalvi Imre könyvkiadónak ajánlott fel. Ez még *Az Alföld parasztsága* megjelenése előtt történt, tehát érthető, hogy Cserépfalviék visszaküldték a kéziratot Veresnek azzal, hogy a mű megjelentetésére nem vállalkozhatnak. *Az Alföld parasztsága* megjelenése után azonban már

---

223 Vö. „*A műalkotás értékének* termelői nem a művészek, hanem a termelési mező mint hituniverzum, amely *fétis* formájában állítja elő a műalkotás értékét, a művész teremtő hatalmába vetett hit előállításával. Mivel a műalkotás mint szimbolikus tárgy csak akkor létezik, ha ismerik és elismerik, vagyis társadalmilag műalkotásként intézményesítik azok a nézők, akik fel vannak ruházva azzal az esztétikai hangoltsággal és kompetenciával, amely szükséges a műalkotás megismeréséhez és elismeréséhez, ezért a művek tudományának tárgyát nem csupán a mű materiális előállítása alkotja, hanem a mű értékének termelése is, vagy ami végső soron ugyanaz, a mű értékébe vetett hit előállítása. [...] csak úgy alapozható meg a műalkotások valódi tudománya, ha elszakadunk az *illusiótól*, és felfüggesztjük azt a cinkos és bűnrészes viszonyt, amely minden művelt embert arra késztet, hogy a kulturális játékot tárgyi formában konstituálja, ám nem felejtve el, hogy ez az *illusio* része annak a valóságnak magának, amelynek megértését el kell végeznünk, és hogy bele kell foglalnunk a valóság megértéséhez alkotott modellünkbe, ahogy mindazt is, amely belejátszik létrehozásába és fenntartásába, mint például a kritikai beszédmódok, amelyek nagyon is közreműködnek a műalkotások értékének kitermelésébe, amelyet látszólag csak feljegyeznek.” BOURDIEU, *A művészet szabályai*, I. m., 251–252.

224 BÁLINT György, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, Gondolat, 1936/2., 153.

megváltozott a helyzet Veres körül. Kéziratot kértek az írótól a lapok, a kiadók, tehát a paraszt sorból származó szerző úgy érezte, hogy elérkezett az idő az önvallomások értékesítésére. [...] egy esztendővel ezelőtt, Veres beérkezése előtt csatáztak volna-e a kiadók az önvallomás körül?” – és e cikk alapján még a szimbolikus tőke gazdaságivá konvertálódása is megfigyelhető.²²⁵

Az Alföld parasztsága olvasójának – kezdte kritikáját Ignotus Pál – „először azon a fényképen akad meg a szeme, amely szerzőjének csontos, élesrajzú arcát ábrázolja. Mellette egy rövid életrajz, mely beillik kordokumentumnak és egy rémregény szárazhangú tartalmi kivonatának egyaránt.”²²⁶ A könyv belső borítójára nyomtatott kép és szöveg jelentősége valóban nehezen túlbecsülhető, hiszen azok a szerző nyilvános identitásának tekintetében kifejezetten erős értelmezési ajánlatot tettek minden befogadó számára hozzáférhetővé. A rövid bemutatásban Veres születési adatainak ismertetése is csak a második mondatban kerülhetett sorra – azt megelőzte a jelenbeli státuszának leírására tett kísérlet: „Vérbeli paraszt író, ma is mint egyszerű földmunkás keresi a kenyerét.”; majd élettörténetének vázlatos ismertetése után ennek részletesebb kifejtése következett: „Teljesen vagyontalan, részint kigazdálnál dolgozik vagy saját maga bérel pár hold földet, részint baromfi- és jószág tartással keresi a mindennapi kenyerét. Írni már gyermekkorában szeretett volna, de nem jutott hozzá. Ellenben mindent elolvasott, újságokat, ponyvát, komoly irodalmat és tudományos műveket, ahogy a kezébe

---

225 „A Cserépfalvi vállalat arról értesítette a szerzőt, hogy a könyvet készséggel kiadják, szerzői honoráriumként minden eladott példány után nyolc százalékot fizetnek, és erre folyósítanak 300 pengő előleget. [...] A Révay könyvkiadó részvénytársaság küldötte Veres Péternek a táviratot. [...] értesültek róla, hogy megírta önvallomásait. Készségesen vállalkoznak ennek a kiadására. Szerzői honoráriumként hajlandók fizetni tíz százalékot minden eladott könyv után, erre pedig folyósítanak négyszáz pengő előleget. A sürgöny kézhezvétele után Veres Péter azonnal felutazott a fővárosba. Minthogy Révayék ajánlata előnyösebb volt, az író ezt akarta elfogadni [...]” *Két kiadóvállalat... I. m.* Márkus Béla a Gaál Gáborral folytatott levelezésére hivatkozva állapítja meg, hogy Veres „legkésőbb 1933 őszén” kezdett önéletrajzán dolgozni, az elkészült kézirat viszont – mint a *Számadás*-ban is olvasható – a postai cenzúra közbeavatkozása miatt a következő év tavaszán eltűnt; Veres ezután készítette el a végleges változatot, amely terjedelmes kihagyásokkal jelent meg 1937-ben a Révainál. MÁRKUS Béla, „Író leszek vagy parasztvezér”. *Veres Péter Számadásának formálódása = A népiségtől a posztmodernig. Tanulmányok korunk magyar irodalmáról*, szerk. BITSKEY István – TAMÁS Attila, Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete, Debrecen, 1997, 5–22.

226 IGNOTUS Pál, *Az Alföld parasztsága*, Cobden, 1936/2–3., 91–92.

kerültek. Irodalmi tevékenységét 1928-ban kezdte.” Azt a befogadói tudásmennyiséggel kapcsolatos bizonytalanságot tehát, amellyel a korábbi cikkek esetében még számolni lehetett, a kiadó – hallgatólagosan az író szociális státuszát és biográfiai háttérét releváns információként elgondoló szerzőség-felfogás mellett elköteleződve – felszámolta; gesztusa a kontextust is számba vevő interpretáció feladatát implikálta, amelyre azonban maga nem tett kísérletet: a kis fülszöveg a műről magáról egyáltalán nem tett állításokat; a kötetéről szóló írások viszont nemigen bizonyultak képesnek kivonni magukat e feladat alól.

Hogy azonban ez nem volt egészen magától értetődő reakció, hogy a szerzőnek és a műnek a kötet által sugallt viszonyrendszere semmiképpen sem tekinthető alternatívák nélküli vagy ideológiailag semleges koncepciónak, azt legjobban talán Ignotus Pál imént idézett cikke mutatja, amelyben éppen a paratextusnak az értelmezés irányát befolyásolni képes erejével kapcsolatos reflexiók képezik a vezérfonalat, retorikája pedig visszatérően a lelkifurdalásával küzdő kritikust állítja színre, központi dilemmájának aporetikus jellegét sugallva. A kritikus eszmei kiindulópontjaként a „gondolat és művészet” autonomista felfogását rekonstruálhatjuk, amely szerint egy mű értéke önelégletes tény, a külsődleges tényezők előtérbe tolása pedig alapvetően az önértéket illegitim eszközökkel felülírni igyekvő manipuláció²²⁷ – a kritika dinamikáját pedig az biztosítja, hogy ezzel az értelmezési kerettel kapcsolatban a Veressel való találkozás nyomán elbizonytalanodik, fel azonban nem számolja azt. Jól látható ez abból, ahogyan a szöveg szabadkozásba torkollik, miután elismételte a Veresről megtudható információkat: „magam is szemrehányást teszek magamnak, amikor az olyan kiváló szellemi és írói személyiségről szólván, mint Veres Péter, minduntalan emberi és társadalmi vonatkozásaira terelődik a figyelmem” – a szöveg erős gesztusokkal alkotja meg a meghasonlott kritikus szólamát, aki bár jelzi, hogy saját koordinátarendszerében az effajta figyelem minőségbeli defektust implikál, amit nyilvánvalóan és éppen Veres érdekében szeretne elkerülni, Veresnek a „legszegényebb, legelhanyagottabb és elhanyagoltabb réteg”-hez tartozását

---

227 „[N]em szoktam rajongani az irodalom autodidaktáiért, és kivált nem érzem műveltségünk nyereségének, sőt a szociális haladás vívmányának sem, ha a gondolat és művészet élete átváltozik belhoni exota-piaccá, melyen minden árusnak annál nagyobb a becsülete, minél regényesebb a lokálkolorit már a sapkáján és a kabátján is. Érdekes szociológiai jelenségnek lenni az irodalomban többnyire inkább értékpótlék, mint értéktöbblet [...]”
Uo.

túl erős ténynek érzi ahhoz, hogy azt ignorálhassa, és képes legyen rászálni magát, hogy elvei értelmében csak a szöveggel foglalkozzon. És világosan lát-szik ez a feszültség a szöveg konklúziójában is, ahol az autonomista fogalom-használatot látszólag megtartva az „irodalom”, sőt „a szónak akár legtisztul-tabb értelmében vett szellemi jelenség” képviseli a pozitív kritikai pólust, amit azonban ez alá besorol, az már a mű és a szerzői figura szétválasztha-tatlan egysége – tulajdonképpen tehát egyfajta performansz értelmében vett műalkotás (és egyáltalán nem: tudomány), amelyet azután az „irodalom” (*ad hoc*) újradefiniálásával próbál visszailleszteni saját kategóriarendszerébe.²²⁸

Az értéket itt tehát e két tényező, a mű és a szerző *harmóniája* bizto-sítja: így Veres teljesítménye elkülönül azoktól az esetektől is, amikor csak előbbi,²²⁹ és – jóval hangsúlyosabban – azoktól is, amikor csak utóbbi²³⁰ jelenti a fedezetet. A cikk gondolatmenetét – és ez *Az Alföld parasztsága* fogadtatásában általában is fontos körülménynek mutatkozik – alapvető-en látszik meghatározni, hogy Veres olyan háttér előtt tűnt fel, amelynek a „parasztkodás” már evidenciaként érzékelt tényezőjének tűnt: ezzel az ön-formálási és önérvényesítési stratégiával áll itt kontrasztban és értékelődik fel Veres „komolysága”, illetve hogy vállalja „osztályosainak sorsát és életigé-nyeit”. Az utóbbira, az életforma változatlanságára való hivatkozással már Féja korai cikkében is találkoztunk – a „rövid életrajz” pedig általánossá tette a konfrontációt e problémával; az ennek nyomán születő írásokban rendre az irodalom intézményi-szociológiai aspektusa került az előtérbe. Bálint György kritikája röviden fel is vázolja a probléma történetét: hogy a „szellemiekben kiváló” munkások vagy parasztok korábban „a szellemi

---

228 „De vajon nem irodalom-e, vajon nem a szónak akár legtisztultabb értelmében vett szel-lemi jelenség-e az is, ha valaki, bár megmaradván parasztnak, s teljes hittel, lélekkel, test-tel vállalván osztályosainak sorsát és életigényeit – mégis minden lokálkoloritos kacérság, minden regényes és sejtelmes »népi« felkínálkozás nélkül tud magának helyet követelni a gondolatok és betűk köztársaságában? Ami igazán nagy, az irodalommá válik, mondja Renan.” *Uo.*

229 „[K]önyvében lehetnek tudományos egyoldalúságok, de nincsenek írói tévedések, mert minden szóért egész ember felel, minden spekulatív elgondolásért egész ember állt helyt, adattal és logikával, szorgalommal és ábrázoló erővel, s a pofonok, rúgások, nélkülözések és halálveszélyek zuhatagában fensőségessé edzett lélek minden szenvedésével.” *Uo.*

230 „Bocsássa meg Veres Péter, ha ma, amikor a parasztkodás az úrhatnám arrivizmusnak és törleszkedésnek legkedveltebb, mert legkényelmesebb módszerei közé tartozik, őben-ne jelentékeny írói és társadalom-ábrázoló érdemein túl megcsodáljuk azt az emberi nagyságot is, hogy egyszerre tud paraszt és nem-paraszt lenni mindabban, amiben ez kényelmetlen.” *Uo.*

élettel együtt beléptek a polgári osztályba is”, onnantól pedig már csak két forgatókönyvet követhettek, az asszimilációét vagy a disszimilációét, vagyis polgárok vagy „östehekség” lehettek – Veres különlegessége pedig az, hogy megtalálta a harmadik lehetőséget: hogy „a kultúrát nem tekinti ugródeszkának a felsőbb osztály felé”, s így kikerüli ezt a dilemmát is.²³¹ De a *Szabadság* portrécikkéből is az derül ki az írósról, hogy mint viszonylag magas osztálytárust implikáló *foglalkozást* képzeltek el, az irodalmat pedig mint eszközt, amely így tulajdonképpen automatikusan képes lehetne a szerző osztályhelyzetét megváltoztatni – és bár Bálint is nyilvánvaló szimpátiával szemlélte a veresi alternatívát, ez a cikk már kifejezetten erkölcsi implikációkkal terhesnek tekinti a kérdéskört, a professzionális irodalmi karrier elutasítását pedig egyértelműen mint magasabb rendű választást mutatja be.²³² *Az Alföld parasztságát* értékelő szövegekben mély gyanakvás lenyomatait vehetjük visszatérően észre, amelyet e szövegek tanúsága szerint elsősorban az „östehekség” előző évekbeli feltűnése motivált, és ami átrajzolni látszik az írói hivatásosodással kapcsolatos attitűdöket is: ezek a szövegek tulajdonképpen a professzionális, tehát anyagi-státuszbeli haszonnal járó íróshoz mint a társadalmi mobilitás csatornájához való hozzáférés korlátozására, a feltételhez kötöttség megerősítésére tettek javaslatot; Veres felbukkanása pedig lehetővé tette, hogy ez anélkül történjen meg, hogy a Bálint György-féle rendszer első útja, az asszimiláció maradjon meg egyedüli legitim lehetőségként (amely a testük és személyiségük révén a parasztság színekdochéjaként értelmezhető figurák eltüntetését jelentette volna a kulturális színtérről) – ennek lett eszköze a morális rendszerek újrarendezése, az érték egyértelmű átcsoportosítása Bálint harmadik stratégiája, lényegében tehát az immobilitás köré.²³³ „Az östehekség ott kezdődik, ahol a nép fia a népből kiugrik,

231 „A polgárság két lehetőség elé állítja a szellemiekben kiváló munkást vagy parasztot: alakuljon át polgárrá vagy maradjon meg östehekségnek, furcsa egzotikumnak. Ha a munkás vagy parasztember a harmadik megoldást választja és a kultúrát nem tekinti ugródeszkának a felsőbb osztály felé, ez általában csodálkozást, sőt megdöbbenést vált ki. [...] Veres Péter ama kevesek közé tartozik, akik ezt a harmadik és egyáltalában nem hálás megoldást választották.” BÁLINT György, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, A Toll, 1936, 74–75.

232 „Író, aki számára az írás szociális tett, és nem karrierista eszköz. Író, aki páratlanul intelligens ösztöneivel és nagy tudásával is ott tud maradni a földmunkásosztály kötelékében. Nem vonzza az a városi redakációs élet, amely Veres Péternek, földmunkási életmódjának megtagadása árán, biztos városi polgári életmódot kínálna.” NAGY T., *I. m.*

233 T. Szabó Levente áttekintő tanulmányában a morális attitűdök alakulását a hivatásosodás meghatározó mozzanataként mutatja be: „Akkortól kezdve ugyanis, amikor az iro-

s az erkölcs lemarad róla” – jelenti ki például Németh László, hogy ezzel szembeállíthatja azután Veres esetét: „a nagy erkölcs a lenyűgöző benne [...] Ez a hűség az igazi csoda olyan mélységekben, ahonnan az ösztön természetes mozdulata menekülni.”²³⁴ De ezt a sémát variálja a *Debreceni Független Újság* kritikája is: „Nem is annyira irodalmi jelenség ő – bár vannak markáns novellái és versei –, mint inkább etikai. Parasztíróink legtöbbször felemésztik a város, az irodalmi mesterkedések útvesztőibe belebotlanak [...] Veres p]araszti sorához ezért ragaszkodik, vállalja ezt a sorsot, a világért se akarná otthagyni. Az, hogy amellettt könyveket ír, hallatlan tehertétel, nem pedig menekülés, cserbenhagyás.”²³⁵ Veres szociális állapota ezekben a szövegekben aktív és tudatos döntések eredményeként tűnik fel: „Ilyen napszámos vagy te is, Péter, sem több, sem kevesebb. Több nem akarsz lenni, kevesebb nem lehetsz”²³⁶ – rögzítette Kodolányi tárcája aforisztikusan, ami minden látszat szerint sokak közös benyomása volt; de még a kényszerűségekkel is számoló Bálint sem tekintette azokat kizárólagos hatóerőknek.²³⁷ Jelentősebb disszidens hangként talán csak a *Magyar Út* riportja említhető, amely felveti, hogy paraszti leterheltsége nélkül Veres talán még jobb műveket is képes lehetne létrehozni – de heroikus elhatározására hivatkozva azután ez a cikk is könnyű szívvel mond le a „gondtalan élet” biztosításának ötletéről.²³⁸

---

dalmi műalkotásért kért anyagi ellenérték már nem szegény és az alkotás anyagi ellenértékét társadalmi konszenzus kezdi övezni, olyan életpályák tervezhetőek az irodalmi életben (még ha ezek sokáig részben csak aspirációk maradnak), amelyek az irodalom hivatásként/szakmaként való működésén alapulnak.” T. SZABÓ, *I. m.*, 215. A „társadalmi konszenzus” persze, ahogy e példák is mutatják, aligha jelenti bármely pillanatban is a műalkotás és a pénz viszonyával kapcsolatos elképzelések teljes egyöntetűségét.

234 NÉMETH, *Emberek...*, *I. m.*

235 BOTH, *I. m.*

236 KODOLÁNYI János, *Levél Péterhez*, *I. m.*

237 „Hogy életmódjában is paraszt maradt, hogy még mindig Balmazújvároson túrja a földet, ebben talán az elhatározás mellett szerepe van a kemény gazdasági szükségességnek is. De Veres Péter öntudatban, világnézetben is megmaradt harcos szegény parasztnak [...]” BÁLINT György, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, *I. m.*

238 „[M]a is a saját osztályéletét éli, és azt az életet nem hajlandó otthagyni és megtagadni. Csak egy esetben mozdulna ki mai helyzetéből: akkor, ha osztályát is vihetné magával az élre, a politikai téren, oda, ahova ő a szellemi fronton már eljutott. Addig azonban mai posztján marad. Dolgozik, mint minden munkás, hogy fenntartsa magát és családját, nem siránkozik az életén, ha keserves is az. [...] Mit tudna produkálni ez az ember, ha nem kellene két keze munkájával keresnie mindennapi kenyerét, ha volna biztos megélhetése, egész energiájával a szellemi élet munkásai közé állhatna! Akadna nálunk ember vagy intézmény, aki vállalná a Veres Péter és családja gondtalanabb életének biztosítását?

Ezek az írások tehát megalkották a múltbeli potenciális nagy polgári siker – ebben a formában igazolhatatlan és cáfolhatatlan, hiszen egy számtalan elemében különböző lehetséges világot feltételező – vízióját, hogy így felfedezhessék a Veres saját identitásformálásában is fontos szerepet játszó aszketikus mozzanatot, amelyet retorikájuk azután a fentebb látott körülmények összjátékában előbb morális értékévé változtatott, majd ezt a pozitív kritikai ítélet alapjává – ezek az ítéletek pedig hozzásegítettek ahhoz, hogy létrejöhessen az általános elismerés benyomása, alátámasztva a múltba vetített lehetséges megbecsülést. Ehhez azonban arra is szükség volt, hogy ezek a szövegek, amikor a múltról beszélnek, reflektálatlanul hagyják annak tényét, hogy lényegében maguk jelentik Veres recepciójának kezdetét, hogy munkássága, mint láthattuk, ezeket megelőzően minimális nyilvános figyelemben részesült csak, hogy *Az Alföld parasztsága* megjelenése pillanatáig a tágabban értett mező reakciói szinte semmilyen módon nem látszottak kiemelni őt a szimbolikus és gazdasági tőkében egyaránt szegény aspiráns pályakezdők végtelen és névtelen sorából, azt pedig, mint szintén láthattuk, általában külön igyekeztek elmosni, hogy ahol a viszonylag folyamatos publikálási lehetőség tényéből bizonyos szimbolikus tőke meglétére következtethetünk, az éppen a szélsőbaloldali szubkultúra csekély gazdasági tőke fölött diszponáló és egyértelműen a hatalmi mező alárendelt pólusához tartozó almezője volt. Aki számára viszont ez utóbbi mozzanat saját Veres-képének meghatározó összetevője volt, lényegileg különböző történetet látott érdemesnek elmesélni: a *Föld és Szabadság* kritikájának például a polgári osztályról elsősorban az jutott eszébe, hogy „erőszakos módon” akadályozza a parasztságbeli értékek érvényesülését, így Verest is csendőrok zaklatták, mert a „polgári társadalom” tudja, hogy „az igazi tehetségek, az igazi értékek soha nem lesznek osztályuk árulói, s útjuk ide vezet a szocialista mozgalomba”.²³⁹ Veres sorsának aktív meghatározója itt nyilvánvalóan nem saját maga, hanem az elnyomó osztály; de az aszketikus forгатókönyvvel azt az osztályharc helyett a könyvpiac logikájára koncentráló, korábban többször említett alternatív reprezentációt sem lehet problémátlanul összeegyeztetni, amelyik azzal illusztrálta *Az Alföld parasztsága* sikerét, hogy elmesélte: megjelenése

---

Egész biztos, hogy nem, s ezzel ő maga is tisztában van. Ezért jár még vasárnap is térdig sáros csizmákkal a kicsi gazdaság s a nagy család dolgai után [...]” KÁRÁSZ József, *A nép az új magyar irodalomban III. Veres Péter üzenete*, Magyar Út, 1936. december 1., 6–7.

239 *Könyv az alföldi... I. m.*

óta Verest a lapok és a kiadók kezdik komolyan venni végre, pedig még egy éve is mint ismeretlenét visszaküldték a kéziratát.²⁴⁰

Ignotus Pál saját cikkére vonatkozó megjegyzése tehát számos másik szöveggel kapcsolatban is adekvátnak bizonyult, amelyeket (mint korábban Féja Géza írását is) szintén sokkal inkább látszik uralni Veres Péter személyisége, mint mondanivalója – míg azonban az ő kritikája annak ábrázolása miatt érdekes, ahogyan dilemmái ellenére elfogadja e hangsúlykijelölést, olyan szövegeket is találhatunk, amelyek megpróbálnak ellenszegülni annak. Már *Az Alföld parasztságáról* szóló egyik legkorábbi kritika, Darvas Józsefé arra tett kísérletet, hogy letérítse a recepciót a szöveget háttérbe szorító olvasatok útjáról. Darvas eleve egy vita résztvevőjeként pozicionálta magát, a számára ellenszenves értelmezési irányokat domináns elképzelésekként felmutatva elhatárolások sorával nyitotta szövegét: nemcsak az őstehetség-paradigmáról látta szükségesnek leválasztani Verest, hanem emellett érvelt, hogy a szociális státuszra hivatkozó értékelések általánosságban is irrelevánsak – ezeket az alkotások individuális teljesítményként való értékelése melletti elköteleződés álláspontjáról opponálta, hiszen, mint megfogalmazásaiból kiderül, már az egyén és az osztály között bármely irányban szükségszerű összefüggéseket feltételező szinekdochikus stratégiákat is alapjaikban tévesnek tekintette, az alkotó sorsával való számvetést pedig a könyvről szóló beszéd teréből kirekesztendőnek (noha közbevetett méltányoló gesztusa jelzi, hogy az erről az elvi kiindulóponton sem bizonyult *maradéktalanul* ignorálhatónak).²⁴¹ Ezen értéktulajdonítási módszerek helyett Darvas azzal igyekszik a könyv fontosságát bizonyítani, hogy azt egy probléma minden eddigi kísérlet közül legtökéletesebb megoldásaként mutatja be: mint ami a legközelebb jutott a parasztság „pontos”, „őszinte” bemutatásához – amely témát korábban többnyire „figyelembe se vettek, vagy egzotikumként kezelték”, de *Az Alföld parasztsága* szintjét azok sem érték el, akik foglalkoztak a kérdéssel: sem akik „saját életükről tehettek volna sorsvallomást”, sem a „részletfölismeréseket” közlő „szociográfiai kutatások”. Darvas mindegyikük alapvető hibájá-

---

240 *Két kiadvállalat... I. m.*

241 „Az azonban, hogy »valódi paraszt«, sem az ő számára nem érdem, sem az őt kitermelő réteg különleges szellemi erejének a bizonyítására nem alkalmas, mert minden réteg termelt már ki remek koponyákat. Legfeljebb ez a megoldás villan fel előttünk a könyv olvasása közben: micsoda nehézségekkel kellett megküzdeni ennek az embernek, míg eljutott a szintetikus gondolkodásig! Ez azonban független az írástól és semmit nem változtat annak társadalmi szerepén.” DARVAS, *I. m.*

nak a „világnézet” hiányát tekinti – amiből kiderülhet, hogy Veres személye azért is bizonyul könnyen háttérbe szoríthatónak, mivel a kritika valódi hőse a „dialektikus vizsgálódási módszer”, vagyis a (hibáitól – a zsargontól, a parasztkérdés elhanyagolásától – megszabadított) marxizmus: a döntő szempont ennek alkalmazása, nem a vizsgálódó személye – az ő osztályhelyezete „helyzeti előny” mindössze, minthogy megkönnyítheti a „kollektív gondolat” hirdetését a parasztság körében. Így lesz a kötet ünneplendő esemény, „útjelző” a kritika számára mint annak bizonyítéka, hogy a „magyar szocialista irodalom” többé nem hanyagolja el a parasztságot; akkor is, ha az „csak kísérlet még”, és hiányosságai alapvetőek: „Sok benne az általánosítás, némi következtetése erőszakoltan hat és esetlegességeket ellentmondást nem tűrő hangon nyilvánít törvényszerűségekkel.” Olyan tendenciákat mindazonáltal, amelyek elvileg is ellentmondának a marxizmusnak, ez a cikk nem vélt felfedezni; és nagyjából ezt az értékelést ismételte meg a *Szocializmus* első kritikája is²⁴² – amelyet, mint már láthattuk, rövidesen követett a folyóirat újabb írása a könyvről, amely már a marxista reakciók ellentétes, élesen elutasító típusához tartozott.

Az Alföld parasztsága fogadtatásának tehát, mint az Darvas szövegéből kiderül, annak tudata is fontos kontextusát jelentette, hogy az egy, már több kísérleten túl lévő tendencia része; ebben a tudatban pedig Darvassal egy sor másik cikk szerzője is osztozott: Márai cikkében például a Magyarország felfedezésére irányuló „ütemes elevenséggel” jelentkező, „egy nemzedék kitűnőségeit” megmozgató, „divat”, „időszerű érdeklődés” és „kegyetlen életöszön” által egyaránt táplált szándék tűnik fel a kötet megjelenésének kereteként²⁴³ – az „őstehetségeken” túl alighanem ez jelenti a másik legfontosabb háttérteret, amely a könyv értékelését meghatározta. Az ezzel számoló írások zöme azonban nem követte Darvas ajánlatát, és nem tekintette „függetlennek az írástól” Veres életrajzát: azoknak, akik nem hittek a dialektikus módszer partikuláris meghatározottságokat felülről képes hatalmában, jobbára kifejezetten lényeges kérdésnek mutatkozott a megfigyelő személye és a megfigyelés tárgyához való viszonya. Olyannyira, hogy Németh László például éppen e szempont mentén – amelynek egyik premisszáját a „rövid

242 „[A] rajz úgy nagyjában elég élethű, bár meg kell mondanunk, hogy egyes helyeken torz vonásokat is fölfedezhetünk, ez azonban semmit nem von le az egész értékeiből [...] a kollektív népi tulajdonságoknak a társadalomtudomány szemszögéből való vizsgálata terén Veres Péter úttörő munkát végzett [...]” TAKÁCS, I. m.

243 MÁRAI, *Műsoron kívül*, I. m.

életrajz” általánosan hozzáférhetővé tette – tudta *Az Alföld parasztságát* (a *Jégtörő Mátyással* és a cikke megírásakor még csak a folytatásokból ismerhető *Puszták népével* együtt) paradigmaváltó alkotásként felismerni: mint amelyeket – a korábbi művekkel szemben, amelyeket „városiak hazudták városiaknak a falu rovására” – „népből jöttek írták a népről”; a származásra hivatkozva elkülöníthetővé vált a külső és a belső nézőpont, amelyek között azután, utóbbihoz rendelve az *igazság* értékét, a rangsort is ki lehetett már alakítani. Akadt azonban szöveg, amely mintha éppen ezen műveletek megalapozottságát kívánta volna elbizonytalanítani: Mendöl Tibor a könyv iránt inkább szkeptikus kritikájában egyfelől amellet érvelt, hogy ha érdeemes is meghallgatni, mi a véleménye egy csoportról a csoport egy tagjának, az csak korlátozott érvényű, kétséges igazságtartalmú, kiegészítésre szoruló adat lehet;²⁴⁴ másfelől arra figyelmeztetett, hogy bár Veres „belülről látja” „a parasztságot”, „át is szűrődtek ezek a tapasztalatok” ideológiáján, műveltségén. Nagyjából ugyanezen érvek a *Magyar Út* riportjában viszont a laudációt alapozták meg: ez a cikk Veres adottságaiban, minthogy tárgyát „belülről és közléről, de egyszermind fölébe emelkedve, kívülről is meglátja”, éppenséggel a „magyar szociológiában” „új korszakot” nyitó szintézis lehetőségét vélte megpillantani.²⁴⁵

E három, egymást kölcsönösen opponáló gondolati építmény közül egyértelműen az első vált dominánssá *Az Alföld parasztsága* fogadtatásában: az afféle megállapítások, mint a *Kelet Népe* kritikúsáé, amelyek szerint a könyv „nem tanulmány, falujárások összegyűjtögetett eredménye, hanem az egymásután könyörtelenül következő napok, évek, százévek időt, vihart,

---

244 „Mindez még természetesen nem jelenti azt, mintha az ilyen önvallomás minden betűjét színtiszta igazságnak kellene elfogadnunk, még akkor sem, ha a vallomásttevő egyénisége a célzatos ferdítés szándékának minden lehetőségét kizárja. Ki merné állítani, hogy az ember önnönmagát mindig helyesen ítéli meg, és ugyanígy, mi biztosít arról, hogy egy társadalmi réteg megértésének egyetlen módja, ha azt belülről, nem pedig kívülről, felülről, szóval bizonyos távlatból szemléljük? Csak annyi bizonyos, hogy az, aki valamit belülről néz, mást lát, mint aki kívülről szemlélődik: olyat is észrevesz, amiről az utóbbinak sejtelve sincs. A teljes valóságot bizonyára egyiknek sem sikerül felfedeznie, a kettő együtt alighanem közelebb jut ahhoz.” MENDÖL Tibor, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, Debreceni Szemle, 1937/7–8., 180–182.

245 KÁRÁSZ József, *A nép az új magyar irodalomban III. Veres Péter üzenete, I. m. A Literatura rövid ismertetője hasonló sémát követett: „olyan földközelségből, s amellet mégis olyan páratlanul messzire néző szempontból taglalta a magyar parasztkérdést, mint őelőtte még senki.” Veres Péter: *Az Alföld parasztsága*, Literatura, 1936. április 1., XXVIII.*

vészt álló mezítelensége, mellyel a magyar sorstragédia halálos fergetegével szemben birokra keltek mai és tegnapi parasztok”, nemigen engedélyeznek átjárást a kívülről és a belülről való megközelítés kategóriái között; a korábbi szociográfiai kísérletek pedig itt és számos másik szövegben is olyan logikai szerkezet tagjaként tűntek fel, amelyben az elvontság vagy a felszínesség negatív értékeit testesíthették csak meg az élet, a primer tapasztalat pólusával szemben, amely utóbbit szerzője származására és életkörülményeire hivatkozva magától értetődően foglalhatta el *Az Alföld parasztsága*.²⁴⁶ A tudományossággal szembeni szkepszis szólalmát a mező igen különböző pozícióiban fedezhetjük fel: olyan, viszonylag nagy kiterjedésű konszenzumnak tűnik ez, amely a könyvben a problémáira adott választ tudta felismerni, így hozzájárult az affirmatív kritikák megszületéséhez, és újra és újra az értékelés fókuszába állította a szerzői biográfiát. Sok helyen viszont, mint Németh László idézett írásában is, azt láthatjuk, hogy a szociográfiai munkákkal kapcsolatos attitűd egyetlen aspektusának tekinthető csupán egy jóval nagyobb léptékű bizalmi krízisnek: „Elhibázott, lejáratos, semmibe vett reformtörekvések, kompromittált, destruált eszmék, lelkiismeretlen politikusok helyett jöjjön az érdekelt parasztság” – javasolta például a *Fiatl Magyarorság* cikke.²⁴⁷ Ezen szövegek indulatos, kiábrándult retorikája, ha némileg különbözőképpen jelölték is ki az általuk kétségbevonat-felelőssé tett álláspontok körét, visszatérően a hazugság, az illúzió képzelet köré szervezte a fennálló állapotok bemutatását, és Veres színre lépésében a múlt megbélyegzésének és az azzal való radikális szakításnak a szimbolikus lehetőségét

246 Például: „Szándékosan teszünk különbséget felsorolás és megmondás közt, mert tudományos íróink szigorú tárgyilagossággal valóban csak felsoroltak s elskatulyáztak sok olyan statisztikai adatot, mely Veres Péter könyvében beszédessé válik” (LÁBOSS Ede, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, Magyar könyvbarátok Diáriuma, 1936/2., 48.); „a társadalomtudományi szempontokat azonban nem a tudomány elvontsága mozgatja, hanem a szerző kimeríthetetlen élményanyaga az igazi magyar parasztságot jelentő kisparasztságról és földmunkásságról [...] Az ismertető igazán zavarban van, amikor rövid részletet kell bemutatnia ebből az Alföld parasztságáról első ízben valóban alulról készült szociográfiai szintézisből” (*Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, Korunk, 1936/2., 166–168.); „minderről sokat olvastam, kiváló és kevésbé kiváló regényekben, novellákban és újságcikkekben, tudományos beszámolókból és politikai eszmefuttatásokban, mindebből tapasztaltam magam is egyetmást, amit faluhelyre elránduló városi ember tapasztalhat – de ennek a paraszti mindenségnek életműködése sohasem vált még előttem annyira szemléletesé, sőt mondhatnám, annyira magától értetődővé, mint mikor Veres Péter könyvének lapjait forgattam” (IGNOTUS, *Az Alföld parasztsága*, I. m.).

247 -ács, *Az Alföld parasztsága*, Fiatl Magyarorság, 1936/8., 167.

látszottak felismerni²⁴⁸ – ellenében pedig, mint már korábban is láhattuk, megalkották, Veres ideológiai meghatározottságai helyett az életrajziakat tolvaj az előtérbe, vagy sokszor akár nyíltan tagadva az előbbieket, a fenntartások nélkül autentikusnak tekinthető adatközlő alakját. A parasztábrázolását érintő módszertani kifogások – hogy a ridegparasztot az Alföld tipikus fajtájaként bemutatni „hiábavaló kísérlet” (Haraszi Sándor), hogy mivel tárgya „nem létező jelenség”, „nincs ennek a rajznak gyakorlati haszna” (Tamási György), hogy tényként állapít meg „olyasmit, ami csak kívánatos volna, de nem tény” (Braun Róbert)²⁴⁹ – elszigetelt, reflexió nélkül hagyott megjegyzések maradtak;²⁵⁰ a könyv fogadtatásának java részét jellemző beállítódást, amely számára a könyv mint gesztus jóval érdekesebbnek látszott, mint állítások sorozata,²⁵¹ talán Both Lajos kritikájának zárlatja foglalja

248 „[M]aga is paraszt, valódi s hamisítatlan, ki most is ott él velük, közöttük. S ez a körülmény magasan azok fölé emeli, kik a parasztot városi talajban már csak ízes vagy íztelen emlékfoslányok alapján ismerik, megszépítve, vagy eltorzítva az illúziók görbe tükrében” (HARASZI, *I. m.*); „[n]appala: minden napszámberes földmunkás nappali munkaideje [...] szavait és érveit egyszerűen nem lehet nem-figyelni. [...] fogalomtisztázó munkája után végképpen befellegzett Magyarországon a romantikus illuzionista népi-ekedésnek, akár karrierista politikusok űzik, akár az áltudományosság nagyképű képviselői” (NAGY T., *I. m.*); „[i]tt az orvosnak keresztül kell látnia azon a szövevényen, amelyet egyfelől egy önámító, romantikus, parasztot idealizáló optimizmus, s egy kicsit frázis-kábulatban élő optimizmus, másfelől a népben ösztönszerűleg ősellenséget szimatoló atavisztikus úrigőg szó a parasztság némaságában félelmetes arca elé. Meg kell ragadnia az alkalmat, hogy a nagy szfinx megszólalt egy fiában, aki hangot adott érzelmeinek és gondolatainak” (SZOMBATFALVY, *I. m.*); „[e]z az egyszerű komoly hang a rideg paraszt hangja, mely szinte váratlanul szólal meg, végzetesen, súlyosan és cáfolhatatlanul. [...] A paraszt, aki helyett az utóbbi időben annyian fecsegnek és szavalnak, most végre maga szólalt meg, Veres Péteren keresztül” (BÁLINT György, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága, I. m.*).

249 BRAUN Róbert, *Veres Péter: Az alföld parasztsága*, Századunk, 1936/3., 155–156.

250 Az elmúlt évtizedekben viszont már ez az álláspont tett szert egyértelmű dominanciára a mű értékelésében a társadalomtudomány terén. Ehhez lásd például Némedi Dénes klasszikus monográfiáját (*A népi szociográfia, 1930–1938*, Gondolat, Budapest, 1985, 191–195.) vagy Bognár Bulcsu újabb tanulmányát (*A népi szociográfia nemzeti radikalizmusa. Erdei Ferenc, Féja Géza és Veres Péter társadalomszemléletének kapcsolódásairól*, Szociológiai Szemle, 2009/2., 60–78.): Veres művének értékére és mai relevanciájára vonatkozóan mindkét tanulmány igen negatív ítéletet fogalmaz meg – előbbi a vallo-máссерűséget, utóbbi az érzelmi paraszttimizálást látja meghatározó, a tudományosságot felülíró alapelvének.

251 Ez a hagyomány sem maradt folytatás nélkül: hasonlóképpen fogalmaz a szaktudományos elutasítást akceptáló, ám az életmű értékesége mellett érvelő előadásában N. Pál József is: szerinte Veres „teoretikus szándékú munkáinak is inkább csak az állandó tanu-

össze legjobban: „Lehetnek a részletekben tévedései, de az a bátor kiállítás, az erkölcsi nyíltságnak az a fuvalma, mely könyvének minden lapját lengeti – megköveteli, hogy ne csak az irodalmi fórumok csemegéjévé váljék, hanem elsősorban a sorsintéző tényezők vegyék a kezükbe. Ha leverő a kép, amit rajzol, és megdöbrentő a diagnózis [...] talán mégis az ő könyvének ténye, hogy egyáltalán ilyen létrejöhetett [...] reménységet ad a »vak magyar társadalmi éjszakában«.” Ebben a kétségbeesésben és ebben a vágyban a remény után minden látszat szerint igen széles körben osztottak – ez a helyzet pedig elválaszthatatlannak tűnik a könyvnek a lelkesedésben egymástól távoli álláspontokat egyesíteni képes hatásától.

---

lásra és megértésre törekvő, mindenáron használni akaró ember példája lehet ma az életője, s nem elsősorban azoknak a tartalma [...] életének legnagyobb műve ugyanis az a jelenség, amelyet önmagából épített”. N. PÁL József, *Önveszélyes felejtéseink történetéből*, Új Forrás, 1998/5., 76–89.

Sértő Kálmán megítélésének változatai és változásai (1932–1941)

Sértő Kálmán felfedezése (1932–1933)

„[Ú]gy látszik, hiába kötöttek egymással egy veszendő magyar poétalélek megmentése érdekében fegyverszünetet oly különböző világnézetű emberek, mint Zsilinszky, Féja... meg Hatvany”²⁵² – írta 1932 júliusában e felsorolás utóbbi tagja. Ebből a mondatból nemcsak az derülhet ki, kik voltak Sértő Kálmán felfedezésének főszereplői, akik a praktikus segítségnyújtáson túl azt is meghatározták írásaikkal, hogy az újságot olvasó közvélemény milyen képet alkothatott róla – legalábbis a következő év februárjáig, amikor bemutatkozó kötete nyomán igencsak megszaporodott a témához hozzászólók száma –, de az is, hogy egy részt vevő megfigyelő figyelemre méltónak gondolta, hogy az említettek *mind* értéket láttak a költőben. Hatvany ítélete arról tanúskodik, hogy Sértő ideológiailag erőteljesen tagoltnak látott térbe érkezett meg, és egymással alapvetően összeegyeztethetetlennek érzett pozícióik között hozott létre különös, pillanatnyi harmóniát.

Az első nyomtatásban megjelent vélemények Sértőről Féja Gézához kötődnek. Ő írt rövid kommentárt a költő első – Bajcsy-Zsilinszky Endre hetilapjában, a *Szabadságban* – publikált verseihez; ebben az elszigeteltség és az abból való kitörés képzetei mentén rendezte el a Baranya megyei béresként azonosított költő addigi történetét, költészete fejlődését az epigonizmustól a saját hang megtalálása felé vezető útként értelmezve.²⁵³ Nem ez volt azonban az egyetlen alkalom, hogy szóba hozta őt: ezt a szöveget kevéssel megelőzte Sinka Istvánt bemutató írása, amely az ő esetében is első megjelent verseit kísérte, és kisvártatva követte Szabó Pálról szóló cikke – Féja mindháromban

252 HATVANI [!] Lajos, *Felfedeztünk egy új magyar költőt. A költő, aki munkát keres*, Társadalmunk, 1932. július 23., 7.

253 „[G]yalog jött fel Pestre [...] Önmagába és egy elhagyott kis faluba zárva fejlődött, vergődött, s már ki is tört belőle, már teret és levegőt követel.” „Ady, Vörösmarty és Petőfi csillaga alatt áll, de olykor már egész sajtóságon szép és önálló hang csendül ki [...]” fg, *Egymásután küldi friss tebenségeit a magyar falu*, Szabadság, 1932. május 8., 5.

megismételte a három szerzőt összekapcsoló gesztusát,²⁵⁴ nyomatékot adva víziójának, amely szerint művészetük összetartozik, és együtt új paradigmát jelölnek ki. Néhány hónappal később összefoglaló jellegű tanulmányal²⁵⁵ jelentkezett, amelyben ugyancsak szűkszavúan jellemezte Sértő költészetét, szinte csak felsorolva meghatározónak tekintett tulajdonságait (termékenységet, színességét, gazdagságát, érzékenységét és dacos gesztusait) – jelentősebb terjedelmet szentelt ugyanakkor annak, hogy kifejtse a májusi cikkek alaptételét: hogy e három szerző, minthogy ezúttal nem tehetségeknek „a népi tengerből” való kiemelkedéséről és „a mai magyar irodalomba” való gyors beilleszkedéséről van szó, külön típust képvisel; vagyis míg más vagy korábbi szerzők esetében az írói státusz felülírta a származást és megváltoztatta a szociális helyzetet, addig szerinte a „parasztírók” identitásának ezek lényegi és változhatatlan összetevői – ahogy azt már a választott terminus is világosan jelezte. Persze ekkor nemcsak Sértő, de Sinka is pályája legkezdetén járó, mindössze néhány hónapja debütált, kötet nélküli költő volt, utóbbinak ráadásul az év során megjelent néhány Féja-szöveg jelentette ezen a ponton a teljes recepcióját – tehát már e kiindulópont sem tekinthető tények pusztá konstatálásának: a beilleszkedés hiányát megállapító ítélet voltaképpen azelőtt hangzott el, hogy a szerzőknek megkezdődött volna a karrierjük, vagyis hogy egyáltalán alkalmuk lehetett volna beilleszkedni az „irodalomba”. Ez a megállapítás tette viszont lehetővé, hogy a szöveg látszólag problémátlanul tételezhessen kölcsönös és szilárd megfelelést a parasztírók és a homogén csoportként ábrázolt parasztság között: „ez a világ indul útnak” bennük, ők pedig ennek állapotáról „tanúskodnak” – és ebből fakadt, hogy egyenesen egy új történelmi korszak kezdetét kapcsolhatta feltűnésükhöz. Féja a történelem gyászos esetlegességétől elkülönülő, időben változatlan, önazonos magyar lényeg őrizőjeként festette le a „népi medencét”²⁵⁶ – ez az esszencia-

254 „Szabó Pál és Sértő Kálmán után, íme, újabb igazolást küld nekünk a magyar föld, a magyar paraszt.” FÉJA Géza, *Új költőt...*, Szabadság, 1932. május 1., 5. „Szabó Kálmán [!] és Sinka István mellett még egy komoly ígéret és híre és írásai jutottak el hozzánk.” fg, *I. m.* „A magyar föld új esztétikája kezd derengeni Szabó Pál betűsoraiiban. És ezt a derengést látom Sinka István és Sértő Kálmán verseiben is.” FÉJA Géza, *Szabó Pál*, Szabadság, 1932. május 22., 4.

255 FÉJA Géza, *Parasztírók előretörése*, Erdélyi Helikon, 1932/9., 504.

256 „Magyarországon a szó valódi értelmében népi medencéről kell beszélünk. Sajátosság történelmi sorsunk folytán ebbe a medencébe folyt össze minden, s míg a magyar élet ingott, tétovázott, keresett és százsorosán szétoldódott, ez a medence gyűjtött, őrizett, termett és várt. S ma már igazán úgy vagyunk, hogy nemcsak a teremtés anyagáért, ha-

lista felfogás azonban, bár az érvelés bizonyos pontjain azonosítani látszott az *autentikust* az *ősivel*, fejlődéselvű történelemmagyarázatba illeszkedett bele a tanulmányban. Állítása szerint ugyanis „az agrárlélekeknek” bizonyos érettségre kell szert tennie, hogy „kultúrtényező és egyetemes emberi szépség legyen” – úgy tűnik, hogy erre korábban, amíg „a magyar élet” „tétovázott, keresett”, nem is lehetett alkalmas. A szöveg magjában tehát az előrehaladásban is megőrzendő azonosság (Féjára igen jellemző) képlete állt – és ennek lettek mintaszerű megtestesítői a parasztírók. A parasztsághoz való egyértelmű odatartozásuk révén nem látszhatott kétségesnek, hogy a nemzeti lényeg képviselője nekik is elidegeníthetetlen tulajdonságuk, erre tekintve pedig a modern hatások (a szöveg „Adyék” „szellemi szabadságharcát” említi) is az érettség gyanún felül álló jelei lehettek – ami, ismét csak a metonimikus alapszerkezetnek köszönhetően, megállapítása után gondtalanul visszaolvasható volt a teljes parasztságra is, további vizsgálatot feleslegessé tévő bizonyítékként.

A szerzők méltatásából tehát a tanulmány logikája szerint egyenesen következhetett az a „néhány társadalmi tény”, amelyre azok ellenében emlékeztetett, akik „polgári kultúrát szeretnének”: hogy miután a „régii középosztálygondolat teljesen megbukott”, „a parasztság itten az egyetlen feltörekvő osztály”, vagyis szükségszerűen az „növekedik egy új vezető-osztályá”. Irodalmi összefüggéseit is figyelembe véve viszont leginkább a szimbolikus tőke átcsoportosítására tett erőteljes kísérletként értékelhető e történelmi vízió felvázolása: hiszen azok számára, akiket retorikája meggyőzött, a létező irodalmi struktúra már idejétmúlt, a közelgő történelmi átalakulásokban ugyanis pusztulásra ítélt intézménynek kellett hogy tűnjön, amelyhez odatartozni, amelynek elismerését kivívni így nemigen képviselhetett értéket; e meggyőződés elterjedése irreleváns tényezővé változtatta volna, és meg is fosztotta volna hatalmától – ennek pandanjaként pedig szükségszerűen látszhatott következni e koncepció elfogadásából az „új parasztírók” művészetének igénylése. Féja tehát olyan valóságértelmezési keret megalkotásával támogatta a szerzőket, amelyben alig ismert, marginális alkotók helyett történelmi jelentőségű alakoknak látszhattak, tételrendszere ugyanakkor

---

nem a teremtés ősi ritmikájáért is hozzá kell visszatérnünk. Az őskultúra, amennyiben tovább csörgedezett, a népi rétegben csörgedezett tovább. A magyar nyelvet a parasztság tartotta fenn. A népzene, népköltészet, melyet Kodályék kibányásztak, mind egy kultúra időtlen folytonosságáról és egy eredeti világképnek mélyben-viseléséről beszélnek. S az új parasztírókban ez a világ indul útnak.” FÉJA, *Parasztírók...*, I. m.

éppen belőlük és „előretörésük” korszakváltást sugalló tényéből merítette meggyőzőerejét, amely szintén kevésbé tekinthető objektíve adott ténynek, mint inkább dicséretükkel és kategóriaalapító egymás mellé rendezésükkel létrehozott kritikusi konstrukciónak – a kezdők a szöveg által árnyékban hagyott aktuális pozícióját figyelembe véve a tanulmány erőteljes pályaalakítási ajánlatként is olvasható voltaképpen, amely a kijelölt szerep betöltése, vagyis a fennálló rendszerben elérhető nyereségek, a betagozódás és az asszimiláció elutasítása révén ígérte szimbolikus tőkéjük megszaporozását.

Hatvany ettől alapjaiban eltérő stratégiát választott, az irodalmi mezőtől távoli, főként politikai leleplező cikkeiről ismert, baloldali-filoszofemita orgánumnaként számon tartott *Társadalmunkban* megjelent írásában anekdotikus formában dolgozta fel Sértő történetét.²⁵⁷ A költőt ez a szöveg is nyomatékosan, már legelső mondatában „parasztlegényként” azonosította – közösségéhez való viszonya azonban már jóval problematikusabbnak látszott ebben a bemutatásban, leginkább mivel művészete tökéletesen idegennek mutatkozott a falu világától: az arra adott ottani reakciókat a „kasza-kapa-kerülő” szidásaként-gúnyolásaként írta le a szöveg, Sértő helyzetét alapvetően kívülállásként értelmezve – így visszatérése, tulajdonképpen tehát paraszti státuszának megőrzése is (hogy „mehet megint vissza ahonnan jött, – falujába”) kedvezőtlen kimenetelként tétéleződött; költészetének forrását pedig egyértelműen a falun kívüli ösztönzőerőkhöz, az intézményes irodalomhoz: a hadnagyától kapott Petőfi- és Ady-kötetekhez kapcsolta. Ez a leszámazás határozta meg alkotásai Hatvany által adott leírását is: azokban „javarészt” „Ady-utánzó klapanciákat” látott ugyanis, amelyekből időről időre „kicsillan” „egy-egy eredeti szó” – és ehhez hasonló, hangsúlyosan ambivalens, a költő önjogú, kész művészként való ábrázolásától távolságot tartó megfogalmazások tértek vissza a sikerültnek tekintett darabokkal kapcsolatban is, ahol „ügyefogyottságának érzékletességéről”, „esetlen bűbájról” lehetett olvasni.

Hatvany cikke nem arra törekedett, hogy Sértő művészetének relatívának mutatkozó értékét a jelenben elismertesse, hanem inkább a remélhetőnek láttatott jövőbeli kibontakozást igyekezett számára biztosítani: „hogy kiképezze magát s önmagára leljen” – az út tehát itt egyértelműen az epigonizmustól vezetett a munkával, tanulással megszerezhető eredetiség felé. A szöveg azonban e kibontakozást elsősorban anyagi előfeltételektől függő

---

257 HATVANI, I. m.

lehetőségként ábrázolta, így ez az aspektus került annak középpontjába; gondolati építményének alapját egy Sértőnek tulajdonított kijelentés adta, amely szerint „ő ugyan költőnek jött föl a városba”, viszont „nem azért, mintha költészetből akarna megélni” – és ezt, hogy „nem előleget kér”, a kiadói „urak” állítólagos reakciója kivételes és morális értékkel bíró döntésnek mutatta. Így gond nélkül szétválaszthatóvá vált az irodalom mint kommunikációs médium („úgy érzi, hogy egynémely mondanivalója volna a világ számára”) és az irodalom mint megélhetést is biztosító szakma; azt pedig, hogy Sértőnek az utóbbi értelemben vett irodalomhoz is köze lehetne, e hivatkozással a szöveg a szerzői álláspont explicit jelzése nélkül rekeszthette ki a lehetséges jövőképek sorából. A cél ebből következően a munkaszerzés lett: a „munkához való jogot” nem ismerő rendszerrel szemben politikai frontot is nyitó cikk előbb beszámolt „Zsilinszky, Féja... meg Hatvany” sikertelen közbenjárási kísérleteiről, majd olvasóihoz intézett felhívást, amely – Sértőnek a társadalmi mezőben betöltött ambivalens, a munkásság és az értelmiség szférái felé egyaránt potenciálisan nyitott helyzetét sugallva – jelezte, hogy „bár Sértő a nehéz testi munkától sem irtózik”, mégis olyan lehetőséget keres inkább számára (orvosoknál, ügyvédeknel, bankároknál, színidirektorknál), ahol „marad valami ideje a tanulásra”. E logikai szerkezet a praktikus tényezőkre utalva egyértelműen értékesebbnek és hasznosabbnak mutatta a költészet szempontjából a társadalmi státusz megváltozását, mint konzerválását, egyszersmind azt is implikálta, hogy a fizikai munkát végzők tanulását, intellektuális fejlődését, ebből következően az általuk létrehozott művészet kielégítő nivóra emelkedését általánosságban sem igen tekinti lehetségesnek. A Sértő-problematika kritikus pontjának tehát mindkét „fegyverszünetet” kötő fél a költő középosztályosításának kérdését láttatta – felkínált válaszaik azonban radikálisan különbözőek voltak.

Hatvany fontos alakja volt annak a Szabó Pálról és (névének említése nélkül, ám felismerhetően) Sértőről szóló, a *Független Kisgazda* lapjain megjelent szövegnek is, amely csaknem egy időben jelent meg Féja imént tárgyalt dolgozatával, attól igencsak elütő képet festett viszont kettejük kapcsolatáról, illetve Sértőnek a parasztsághoz való viszonyáról. Nagy Ferenc indultatos írása²⁵⁸ Sértő Szabó elleni támadására reagált, akinek „Hunyady gróffal való összeemelegedését” helytelenítette a költő,²⁵⁹ Nagy viszont már cikke

258 NAGY Ferenc, *Ejnye, ejnye, öcskös!*, Független Kisgazda, 1932. szeptember 18., 5–6.

259 SÉRTŐ Kálmán, *Kópjalevél*, Szabadság, 1932. szeptember 11., 6. Ugyanebben a számban Féjának is megjelent egy hasonló témájú írása (FÉJA Géza, *Nyílt levél Szabó Pálhoz*,

kezdetén olyan jelenetben ábrázolta őt, amelyben arra hivatkozik, hogy az ő vacsoráját Hatvány fizeti majd, így az ellentámadás könnyen megindítható volt: Sértő maga vált annak illusztrációjává, hogyan „törik meg” „már az elindulása pillanatában” a „paraszt őserő”, ha nem támaszkodik „nem is szép és nem is praktikus” mankóként valakire – hiszen a báró segítsége nélkül e támadó cikket sem írhatta volna meg például, mert költővé sem válhatott volna. A szöveg tehát a felsőbb társadalmi rétegek segítségének tényét, minthogy a társadalom adott állapotában elkerülhetetlennek és nélkülözhetetlennek mutatta, önmagában véve kivonta a megítélhetőség hatálya alól; annál inkább szükségesnek látta viszont disztingválni e segítség és a megsegítettek céljait illetően. Párttársa értékelése szerint Szabó politikai aktivitása kétségtelenül a pozitív pólust képviselte, hiszen „a magyar parasztság elpusztulását megakadályozandó” igyekezett összefogni „minden egyénileg becsületes emberrel”, hogy „új eszközöket találjanak”, így azután gyanún felül állt a gróf befogadása is ebbe a küzdelembe; az elmarasztalandó oldalon tűnt fel viszont a tőle „parasztszeretet” és „parasztönérzet” terén is messze elmaradó Sértő, akivel kapcsolatban az sem látszott teljes határozottsággal kizárhatónak, hogy csupán önös érdekek vezérlik, és akiről így a zárlatban az is felvehető, hogy a törekvések hitelét rombolva, az „eszközöket megrontva”

---

a parasztíróhoz, Szabadság, 1932. szeptember 11., 3.), amely egyrészt az ő és Szabó viszonyát is árnyalja, másrészt világossá teszi, hogy az eset háttérében a *Szabadság* által képviselt Bajcsy-Zsilinszky-féle Nemzeti Radikális Párt és a Független Kisgazdapárt feszült viszonya állt; a konkrét polémia középpontjában a nagybirtokos Hunyady Ferenc gróf kisgazdákhoz való csatlakozása állt, amelyet a nemzeti radikálisok annak bizonyítékeként igyekeztek bemutatni, hogy a kisgazdák alkalmatlanok a paraszti érdekek képviseletére; Nagy Ferenc – a későbbi miniszterelnök – és Szabó Pál egyaránt jelen volt két évvel korábban a párt békési megalakulásakor, és mindketten tisztséget is vállaltak (előbbi mint országos főtitkár, utóbbi mint országos pártjegyző: VIRÁGH Ferenc, *A Kisgazdapárt rövid története*, Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt Tudománypolitikai Intézete, Budapest, 1996, 30.); utóbb, 1936 decemberében viszont az NRP beolvadt az FKGP-be (SEBESTÉNY Sándor, *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja, 1930–1936*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988, 182.). A Nagy Ferenc idézett írásának helyet adó *Független Kisgazda*-számban Szabó is válaszolt, megállapítva az NRP-ről, hogy „csak fél arccal” áll a rendszerrel szemben, fél szemmel pedig a kisgazdák felé néz, akiket mindenáron el akar gáncsolni; Sértőt pedig „kis fogatlan fenevad”-nak nevezte (SZABÓ Pál, *Grófok és parasztok. Válasz Féja Géjának*, Független Kisgazda, 1932. szeptember 18., 1–2.); kevéssel később Sértő is reagált Nagy cikkére (SÉRTŐ Kálmán, *Levél egy „mégis elismert” írógatóhoz*, Szabadság, 1932. szeptember 25., 4.), korábbi egységes párti pályafutását vetve a szemére, és amiatt „álcsizmásnak” nevezte, akinél „többet ér” „egy Féja tanár úr”.

fajtája árulója lesz. Nagy világosan kirajzolódó morális rendszerében tehát a közösséggel való összetartás és az azért végzett munka képviselte az értéket, a hátrányos helyzetből való kitörés, az egyéni érvényesülés viszont – amely Hatvány kevéssel korábbi cikkének alapmotívuma volt, és amelyet ebben a szövegben is az ő vacsorapénze reprezentált – igencsak kétes teljesítménynek mutatkozott. A „paraszttestvéri szeretettel” búcsúzó szerző számára végül indokoltnak tűnt felszólítani Sértőt, hogy szeresse a „paraszsors minden kínjában” élő apját, anyját és egész „fajtáját” – és nem utolsósorban azokat, akik a parasztokért küzdve előtte is „törik az utat”: parasztnak változatlanul megmaradt, sorsában velük összekapcsolt, ám irántuk való szolidaritását elveszített alaknak látszott tehát ebből a nézőpontból.

Októberben a *Pesti Napló*-ban újabb – bár magát különös módon elsőnek nevező – bemutatás jelent meg.²⁶⁰ Az igen lelkes szöveg vázlatosan összefoglalta a „baranyai parasztfiú” életének addigi eseményeit, megemlítve nem csupán az „öt iskolát”, a napszámosságot és végül Pestre gyaloglását, de azt is, hogy a katonaságban megismerte és megszerette Petőfit, majd Adyt – ezek azonban nyomban tökéletesen irrelevánsnak is bizonyultak: költészete és az irodalomtörténeti hagyomány között ugyanis radikálisan felszámolt minden kapcsolatot, megállapítva, hogy azon „semmilyen »irodalmi« hatás vagy tanultság” nem érződik; nem létezőnek ítélte tehát például a Sértő költészetének mindkét korábbi, itt nem is említett bemutatása által felfedezni vélt Ady-nyomokat is. Ehelyett növényi képekre alapított alternatív genealógiát kínált fel, amely szerint Sértő versei „friss, idei virágok”, amelyek ugyanott, „a néplélek daltermő, ősi talajában” „gyökereznek”, mint a „magyar népköltészet” többi „rozsmaringbokra”. Ez a metaforika, amellet, hogy megmutatta, hogy Sértőnek nem története, hanem egyedül problémátlanul megőrzött „paraszti” identitása a fontos, amely a „néplélekhez” való hozzáférést biztosítja, két fontos distinkciót is magában rejtett: egyrészt engedélyezett bizonyos különbségeket a régebbi és az újabb termés között, azok analóg keletkezés módjának tételezésével mégis fenntartva azonoslányegűségüket; másrészt

---

260 „A Pesti Napló örül, hogy elsőnek szólaltathatja meg a nyilvánosság előtt ezt az érdekes hangú s új mondanivalójú, fiatal, mai modern költőt.” *Sértő Kálmán versei. Egy baranyai parasztfiú Budapestre gyalogolt szülőfalujából, Bisse községből és verseket hozott*, Pesti Napló, 1932. október 9., 35. A lap később is kitarított e beállítás mellett: „pár hónap előtt a Pesti Napló nyilvánosságán keresztül jutott először szóhoz [...]” KÁRPÁTI Aurél, *Falusi pillanat*, Pesti Napló, 1933. február 12., 23. A két szöveg gondolati alapszerkezete is sokban hasonlít egymásra, így feltételezhető, hogy a korábbi, aláírás nélküli cikket is Kárpáti írta.

világossá tette, hogy a népművészet esetében sem a tradíció tudatos elsajátításáról volt szó, sőt hogy Sértő költészete, amely e szöveg szerint neki „öszönös megnyilatkozása”, voltaképpen a racionalitás szférájától érintetlenül jött létre. A cikk tehát egyetlen és változatlan eredettel számolt, egy elszigetelt és monokauzális rendszer termékének tekintette az életmű minden darabját, és – szakítva a korábbi cikkekben látott sémával is, amely szerint az utánzás-tól vezetett az út az egyéni hang megtalálása felé – le is vonta az ebből adódó következtetést: hogy azok nemcsak alapvetően különböznek a környezetükben megjelenő, egészen más összefüggések által meghatározott versektől, de ráadásul a múltba és a jövőbe tekintve egyaránt egyenrangúak mind; vagyis egyfelől „mingyárt első megszólalásában eredeti és egyéni”, másfelől „a maga primitív művészetében olyan kész, bevégzett, amilyenek csak a mesterek szoktak lenni”. Mindez Féja koncepcióját idézte esszencializmusával, ám nélkülözötte a nála látott modernizációs és forradalmi rátéteket – megnyugtató, az örök rend háborítatlanságát sugalló végső tanulsága is, amely a „magyar génusz öröktermő gazdagságának” bizonyítékát láttatta Sértő „váratlan feltűnésében”, egyértelműen konzervatív alapkarakterét mutatta; Hatvany felhívásával szemben pedig határozott ellenvéleményt jelentett ez a cikk, hiszen költészete szempontjából ugyanolyan lényegtelennek és feleslegesnek tűnhetett csak Sértő jövőbeli tanulása, mint amilyenek a múltbeli látszott.

Az első kötete megjelenése előtt íródott szövegek sorát a *Színházi Élet* cikkei zárták. Zsolt Béla október végén publikálta azt a humoreszket, amelynek első bekezdése Sértő felfedezéséről szólt, aki „múlt héten” „gyalog jött Baranyából két tele számtan-irka verssel”.²⁶¹ Zsolt szerint, ellentmondva a Hatvany által elmesélt történetnek, a „fiatal paraszt-költő” „egyenesen Hatvany Lajos ajtaján kopogott be” – így számára az egyik legérdekesebb kérdést az jelentette, hogyan volt lehetséges, hogy „Baranyába, a világtól elszakadt kis faluba” „az ekeszarva mellé” is eljutott a mecénás híre; a kultúrát tehát távolról sem gondolta általánosan hozzáférhetőnek, információinak terjedését földrajzilag és osztályszempontból zárt területen vélte csak magától értetődőnek. Zsolt cikkében hangsúlyosan nem vált szét a művészeti és a magánszféra: ugyanabban a mondatban, amely szerint Sértő alkotásai megkövetelték „a költészet barátainak” figyelmét, ő maga mint „huszonegyéves, szőke, kicsit menyecske-képű, italt kedvelő s a kövérkés hölgyek iránt fogékony versíró és földműves” volt körülírva. A cikk véleménye Sértő

---

261 ZSOLT Béla, *Ha felfedezném Weisz Fülöpöt...*, Színházi Élet, 1932/45., 36–37.

költészetéről a *Pesti Napló* beharangozójához állt legközelebb, kibontakozást nem igénylő „őstehetség”-ként jellemezte, aki „kész művészi formában szervírozza mezei világának minden színét-ízét és minden szenvedését”. Ebből annak feltételezése következett, hogy ilyesféle költőkből „megfelelő alkalom s a hozzáértő fanatizmus” híján még sokkal több is „kallódhatik” az ismeretlenségben – ezen a ponton viszont a szöveg éles kanyart vett, és hátralévő részében Zsolt annak a helyzetnek a komikumát igyekezett érzékeltetni, ha a Kereskedelmi Bank elnökéről is kiderülne, hogy verseket ír; a cikk sugallata szerint tehát a költészet egyformán idegenszerűen hathatott a társadalmi spektrum mindkét szélén.

A lap november közepén megjelent, Angelo (Funk Pál) később sokat emlegetett műtermi fotóját közlő fényképes riportjában a „paraszt-garabonciás” már főszereplővé lépett elő.²⁶² A cikkből, amely addig sehol sem szereplő adalékokat közölt, a korábbiaktól eltűnt karakterű kép rajzolódott ki, a középpontban Sértőnek egy pécsi színésznő iránt érzett viszonzatlan szerelmével. A történet szerint Sértő életét a helyváltozás terelte új pályára, a „>nagyváros< élete”, amely „felzavarta” a „parasztlegény csendes lényét”, amikor tizennyolc évesen önként bevonult a pécsi gyalogezredhez; a paraszti lét és az irodalom távolságát a szöveg azzal is illusztrálta, hogy megjegyezte, Sértő „Petőfin kívül egyetlen magyar költőt sem ismert” – költővé válása ezen elképzelés szerint az előzményekből nem levezethető, csodás fordulat volt. Miután ugyanis megpillantotta (a cikk mellett szintén fényképen ábrázolt) Bojár Lilit egy előadáson, amelyre elvetődött, „úgy érezte, hogy versben kell elmondania érzéseit” – és valóban: egészen addig küldözgette ismeretlenül verses leveleit, amíg a színésznő át nem került egy fővárosi színházba. És a szerelem adta magyarázatát annak is, hogy Sértő azután a nagyközönség elé vitte művészetét: elhatározta ugyanis, hogy írásain keresztül „emberek milliói” fogják megismerni a színésznő nevét. Vándorlását népmeseire stilizált mondatokból ismerhette meg az olvasó („Úgy jött föl gyalog Baranyából néhány hét előtt, mint a garabonciás diák. Vékony, széljárta kabát volt rajta, csizmás lábát belepte az országút pora. Ezenkívül egy átvető tarisznya volt nála és a tarisznyában nem hamubasült pogácsa, hanem versek.”); majd az „esztéták” véleményét is ismertette a cikk, akik a *Pesti Naplóval* és Zsolt Bélával tartva úgy vélték, „csiszolatlanságában is gyémántként tűz ki Sértő Kálmán verseiből az őszerejű tehetség”, ráadásul azok „nemcsak tiszta és szép

---

262 *A parasztköltő első szerelme. Sértő Kálmán szerelmeslevelei és versei Bojár Lilihez, a pécsi Nemzeti Színház primadonnájához, Színházi Élet, 1932/47., 22–23.*

érzéseket, de meglepő gondolatokat” is tartalmaznak. A történet *happy end*-del zárult: a cikk már befejezett tényként kezelte, hogy „a parasztfiú” „bevonult az irodalomba”, hiszen „a legelőkelőbb lapok közölték verseit”, és „Hatvany Lajos báró vette gondjaiba”. A cikkekben használt „parasztköltő” kifejezés azonban nem nyerte el mindenki tetszését: a lap néhány hónappal később reagált egy olvasói levélre, amelyben közölték, nem az ő hibájuk, hogy Sértő „neve mellé ez az epitheton ornans került”, hiszen „így mutatták be az irodalmi porondon”. A válasz láthatóvá tette, hogy a kifejezés a szerzői imázs alapvető és tudatosan használt eleme volt a kezdetektől, ahogy azt a provokatív élt is, amely az erős pejoratív konnotációkkal bíró szó identitásjelölővé emelésében rejlett – amelyet a *Színházi Élet* tompítani igyekezett, amikor arról írt, hogy szerintük a szó egyszerűen olyasvalakit jelöl, aki „a falusi, földműves társadalomhoz tartozik”, és „csak bizonyos rosszhiszeműség tételezhet föl bántó célzatot”, „csak átvitt értelemben, jelzőnek alkalmazva sértés”.²⁶³

A Falusi pillanat fogadtatása (1933–1934)

Már az első néhány írás tehát, amely a költő bemutatására vállalkozott, ellentmondások hálózatát hozta létre: azok nem mutatják ugyan nyomát, hogy tudtak volna a témájukba vágó többi szöveg létezéséről, így nyílt vitába sem léptek egymással, a belőlük rekonstruálható és általuk elfogadtatni kívánt valóságértelmezések azonban számos ponton bizonyulnak nyilvánvalóan összeegyeztethetetlennek – és az egymást implicite cáfoló elképzeléseket összeolvasva az eltérő válaszok mögötti nyílt kérdések is láthatóvá válhatnak, olyan, az interpretációnak kiszolgáltatott dilemmák tehát, amelyek ennél fogva nem tekinthetőek egyértelműen, egzakt és transzhistorikus módon eldönthetőnek. Ilyen összefüggésben szemlélve az egyes leírások a fenti értelemben vett kérdésekre adott különféle válaszok konfigurációinak látszhatnak – azt meg, hogy problémák milyen széles körét érintették e kérdések, jól mutatja, hogy más-más nézőpontból megfogalmazott szövegekben egymásnak ellentmondó állításokat találhatunk az elvben közös tárgy jellegadó tulajdonságairól is. A gyakorlatban is világosan látszik tehát, hogy nemigen lehetséges olyan módon elképzelni a különböző ideológiai rendszerek

---

263 *A szerkesztők üzenetei*, Színházi Élet, 1933/12., 96.

jelentőségét, mintha azok csupán eltérő szubjektív viszonyulásokat határoztak volna meg egy amúgy objektíve adott és meghatározható tárgyhoz; az alapvető nézetkülönbségek – ha nem eleve egyik vagy másik pozíció iránt elkötelezve, a többit automatikusan kétségbe vonva olvassuk e polémiákat – nyilvánvalóvá tehetik a különféle reprezentációk megalkotottságát és esetlegességét, illetve ezen keresztül az értelmezések inherensen konstruktív karakterét. Ebből a perspektívából válnak viszont igazán figyelemreméltóvá az igen különböző koncepciókra építkező korai bemutatások konszenzuális vonásai: hogy egyik sem látta lehetségesnek vagy kívánatosnak figyelmét kizárólag Sértő alkotásaira korlátozni, hanem a biografikus értelemben vett, társadalmi összefüggérendszer részeként értelmezett – és a *paraszt* kategóriájával változatos módokon, ám minden esetben összefüggésbe hozott – szerzővel is szükségesnek látták kiemelten foglalkozni. Sértő tehát hangsúlyosan személyként lépett be az irodalmi intézményrendszer figyelmének terébe, olyan személyként méghozzá, akinek identitása lényegi összetevőjének tekintették, hogy valamiképpen elütött az irodalmi termelésben részt vevő szereplők (meghatározatlanul maradó) alaptípusától; ennek az attitűdnek az erejét jól jelzi, hogy a konzervatív *Napkelet* kritikusanak éppen Sértőről írva jutott eszébe konstatálni, hogy véget ért az univerzális költészet korszaka, és különböző „életformák” jelentek meg az irodalom világában.²⁶⁴ Ezt a szemléletmódot *Falusi pillanat* című bemutatkozó kötetének megjelenése (1933) kapcsán azután a Genius kiadó is táplálni igyekezett: a könyv reklámja nagymértékben épített Sértő személyére, versei sikere mellett kiemelendőnek ítélték ösztönösségét, paraszti mivoltát és Pestre gyaloglását is.²⁶⁵

A konszenzus korlátozott volta azután Babits írásaiban mutatkozott meg a legélesebben, aki a kötet megjelenése után csatlakozott a hirtelen hatalmas mértékben kiszélesedő diskurzushoz: elmarasztaló kritikája²⁶⁶ még

---

264 „[M]a már a költészet is specializálódik a költő életmódja szerint. Valamikor a költő egyetemes nézőpontból nézte a világ dolgait, és minden emberi lételesort, életstílust átviharoztatott magán (Petőfi!), ma minden életforma a maga emberén keresztül szólal meg. Íme: a föld éneke [...]” JUHÁSZ M., *Hat verseskönyv*, Napkelet, 1933/6., 449.

265 A hirdetés szövege: „Most jelent meg Sértő Kálmán: Falusi pillanat. »Hát hopp: Itt vagyok lá! Parasztlegény vagyok, / Vörös bőröm alá véremre hallgatok« A 22 éves költőt, aki útipoggyászában verseivel Petőfi módjára gyalogosan jött Pestre, nagy lelkesedéssel fogadta a sajtó és olyan műértők, mint Kosztolányi, Ignóty, Hatvány, Heltai, Lengyel Menyhért. Genius kiadás. Ára 1.60 pengő”; megjelent például: Pesti Napló, 1933. február 2., 11.

266 BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*. Új népiesség, Nyugat, 1933/4., 239–240.

csak hallgatólagosan opponálta ezt az álláspontot azért, hogy miközben a versek autenticitását kétségbe vonta, nem élt kifejezetten *ad hominem* érvekkel, *Parasztság és irodalom* című cikke²⁶⁷ viszont már kifejezetten az ellene való fellépést nevezte meg céljaként. Az utóbbi szöveg egy kérdésre reagált, amelyet kritikája kapcsán kapott, és amely azt feltételezte, hogy nem tudja, hogy Sértő „valóságos és hamisítatlan parasztfiú”, hiszen különben „egészen más szemmel” nézte volna – válaszában Babits ezt a kérdést az irodalmi mező autonómiája ellen intézett támadásként írta le, és nyilvánvalóvá tette, hogy ő az esztétikai értéket a szerző társadalmi helyzetétől tökéletesen függetlennek gondolja, és megőrzendőnek is ítéli a két szféra teljes izoláltságát. Ebben az értelmezési keretben a pozitív diszkrimináció is e határt megsértő, tehát illegitim, az irodalom ideáljának ellentmondó gesztusnak tűnt²⁶⁸ – az erről szóló megjegyzés azonban voltaképpen kitérő volt csupán Babits gondolatmenetében, hiszen szerinte ebben az esetben még csak nem is arról volt szó valójában, hogy bár érzékelték a teljesítmény alacsony voltát, bizonyos deprivációkat figyelembe véve kivételképpen lejjebb szállították a normákat, hanem „a költő verseinek értékét” magát növelte meg (már „előre”) a „paraszti származás”. A szöveg e tendenciával szembeszegülve próbálta megerősíteni olvasóiban azt a meggyőződést, hogy irodalmi érték kizárólag a mező saját, belső szabályai szerint keletkezhet, egyúttal pedig, arra hivatkozva, hogy az nem e szabályok betartásával keletkezett, annulálni kívánta a szimbolikus tőkét, amelyet Sértő addigra felhalmozni látszott. Írása végén azután álláspontjának antropológiai hátterét is felvázolta, olyan felfogás mellett köteleződve el, amely a szubjektum partikuláris társadalmi meghatározottságait az „ember” absztrakt lényegéről leválasztható akcidenként gondolta el; értelmezésében éppen az volt a „költészet birodalmának” meghatározó tulajdonsága, hogy itt ez a leválasztás meg is történt, mégpedig olyan módon, hogy a partikularitások teljes mértékben irrelevánssá váltak. Babits tehát a mező autonómiájához éppen az annak tulajdonított radikális egyenlősítő hatás miatt látszott ragaszkodni, amellyel az, kizárólag saját törvényeit ismerve el és kérve számon, képes lehetett érvényteleníteni bármiféle, a mezőn kívül szerzett tőke hatásait, és biztosította az esztétikai

267 BABITS Mihály, *Könyvről könyvre. Parasztság és irodalom*, Nyugat, 1933/5., 308–309.

268 „Nem vagyok hajlandó más mértéket alkalmazni a paraszti, s mászt az úri származású költőre. Arany János is paraszti származás, Burns is az volt hajdan. Egyik sem igényelt külön mértéket. A kritika nem vehet tekintetbe enyhítő körülményeket: csak az eredményt nézheti.” *Uo.*

szféra függetlenségét a különböző hatalmaktól – a közvélemény babonáira hivatkozva, a fogalom hátrányos helyzettel kapcsolatos konnotációit eltörölve a cikk egyértelműen be is iktatta a „paraszti származást” e hatalmak sorába, így a „gróf” és a „paraszt” tulajdonképpen egyenértékű kategóriának tűnhetett, amelyet egyaránt ki kellett nőni.²⁶⁹ És hasonló logikát követett az is, ahogyan a szöveg a jó művészet axiomatikusan nélkülözhetetlen felteteleként ábrázolt műveltség témáját tárgyalta: itt is a kulturálatlanságot értékként tételező közvélekedést támadta, és ez előtt a háttér előtt e divatot kihasználni igyekvő, tudatos döntés eredményeként jelenhetett meg a költő műveltséghiánya, amelyért őt magát terhelte minden felelősség, és amelyért elmarasztalása nem is maradt el.²⁷⁰

Ennek az érvelésnek az alaptételét kevéssel később a Sértőt kritikusaiktól, köztük alighanem Babbitól is megvédeni igyekvő Kosztolányi ismételte meg,²⁷¹ aki szintén azt hangsúlyozta, hogy az irodalom perspektívájából semmi különbséget nem lát egy „dúsgazdag, világjárt, hat nyelven beszélő földbirtokos” és egy „szegény, iskolázatlan baranyai parasztfiú” között. Az ő érvelésében viszont ez nem az autonómia velejárója volt, hanem abból következett, hogy „jó verseket írni mindenképp csoda”, azaz szerinte az irodalmi érték egyáltalán semmilyen kapcsolatban nem állt a társadalmi összefüggérendszerrel, egy végső soron racionalizálhatatlan véletlennek volt az eredménye, ahogy azt Sértőre alkalmazott dicsérő attribútumai („született” költő, „az Isten választottja”, aki „öszönösen és mégis művésziesen

---

269 „A parasztgóg és proletárgóg épp oly arisztokratikus osztályérzés, mint a grófgóg. Ezeket a szempontokat valóban korbáccsal kellene kiverni a kritikából. A költészet birodalmában nincsenek kasztok és származási előnyök. Mindenki az, ami; de legbelül csak ember. S ez az egyetlen rang vagy kaszt, ami költővé avathat. Óriás csak akkor lehetsz, ha kinöved ruháidat. Ahogy Tolsztoj kinötte a grófságot; s Petőfi és Arany a parasztságot.” *Uo.*

270 „Melledre ütsz s büszkén hivatkozol rá, hogy te vagy a nép gyermeke, a falu szíve, s talán még azt is hozzáteszed, mint különös rangot, hogy sejtelled sincs a műveltségről. Nekem ez a rang kevéssé imponál, inkább bizonyos gyanút kelt: ha költő vagy, minden életre s lelki gazdagságra szomjas, hogyan van hát, hogy nem iparkodsz mohón fölszívni a kultúrát, amelybe annyi élet és lelki gazdagság ívódott bele, és öröklődött rád? S ha eredetiségedet és »őserődet« félted a kultúrától: micsoda gyöngye legény lehetsz! Arany és Petőfi nem féltették a magukét. Ők csakugyan türelmetlen szomjjal itták a vén Európa szellemi italait pedig ők még sokkal szűkebb csatornákon kapták, mintahogyan már te megkaphatod. Nem adok hát semmit arra az ostoba magyar babonára (mely még a Baczur Gázsik korából származik), hogy a műveltség árt a költészetnek. A világirodalom éppenséggel nem bizonyítja ezt.” *Uo.*

271 KOSZTOLÁNYI Dezső *Irodalmi levele*, Színházi Élet, 1933/14., 50.

szólal meg”) is aláhúzták. Ebből az anarchikus-atomizáló irodalomfelfogásból fakadt, hogy Kosztolányi cikkében a tudatos önfejlesztés és a műveltség nem látszott meghatározó értékelési szempontnak, és az is, hogy egyszerre ítélte el a Sértő körül támadt, életkörülményeit középpontba állító „ellen-szenves” „hírverést” és az arra adott reakciókat.

Kosztolányi attól óvott, hogy az irodalmi intézményrendszer működésével kapcsolatos kifogásokat ráolvassák Sértő – attól számára teljes mértékben függetlennek látszó – költészetére; figyelmeztetése annyiban biztosan nem látszhatott ok nélkülinek, hogy az intézményrendszer valamiféle krízisét megállapító diagnózissal valóban több alkalommal találkozhatunk a *Falusi pillanat* recepciójában, bár ezek az írások sem voltak egységesek abban, hogy Sértő feltűnését is a kifogásolt tendenciák részének tartották-e. Nem számított kivételesnek a Babits cikkének ítéleteit megalapozó vélekedés sem, amely szerint a művészi érvényesülés szempontjából határozott könnyebbséget jelentett akkoriban parasztnak lenni – sőt Márai Sándor és a *Pesti Futár* kritikusa kifejezetten az irodalommal hivatásszerűen foglalkozókat ért méltánytalanságot emlegetett.²⁷² Márai abban az általános gyanakvásban ismerte fel a siker okát, amely a kultúrában megrontó erőt látott, és amely ezért a kultúrától érintetleneket vélte megbízhatóknak – ez az attitűd vezetett szerinte oda, hogy Sértő számára lehetővé vált „ugródeszkaként” használni „származását”. Ezzel szemben (a következő évben egy „származási” kategóriát mindazonáltal regénycímbe emelő) Márai, Petőfire hivatkozva és Babitshoz igen hasonlóan, annak „tehetetelként” való felfogását propagálta, amelytől igyekezni kell megszabadulni; ennek – vagyis vélhetően az implicit normától elütő identitásjegyek eltüntetésének – eszközeként tűnt fel a „kultúra”, a művelődéstől elzárkózó tehetségek típusától pedig általánosságban is megvonta az érték lehetőségét.²⁷³ De válságot vélt felfedezni a *Protestáns*

---

272 „[A] nép gyermeke, sokkal könnyebb tehát helyzete irodalmunkban, mintha táblabíró vagy sebészstanár gyermeke volna. Jelentkezését hivatalosan előlegezett bizalom és lelkesedés fogadja, mint Magyarországon mindenkinek, aki nem foglalkozásbeli ember, ellenben »zseni«, s az »östehetség« szabadjegyével érkezik az irodalomba.” MÁRAI Sándor, *Verseskönyvek*, Ujság, 1933. március 3., 3. „A publikum szereti a paraszt imbisht, de legfőképpen a kiadó urak szeretik az extra dolgokat, hivatásos, rendes írók képtelenek kiadót találni könyveikre, de a pörgekalapú Sértő Kálmán verseskötényvét sietve kiadta a Génus.” n. s., *Sértő Kálmán: Falusi pillanat*, Pesti Futár, 1933/4., 25. (A szerző valószínűleg a főszerkesztő, Nadas Sándor.)

273 „Nálunk a »parasztszenit« nem származása dacára fogadják bizalommal, hanem mert afféle »kultúrától meg nem rontott«, szűzies és megbízható szellemi tüneménynek tart-

Szemle kritikusa is, aki szerint az „agyonkulturált” irodalmi élet volt az oka, hogy Sértő „életkörülményei” miatt juthatott könnyebben kötethez másoknál;²⁷⁴ a neokatolikus *Élet* szerzője szerint pedig *kizárólag* annak a „dekadens léleknek” köszönhette megjelenését a könyv, amely „már csak a mesterséges naturalia élvezetében tud gyönyörködni”, hiszen szerinte Sértő pontosan „úgy ír, ahogy a falu egész sereg verselője írogat”, vagyis olyan színvonalú műveket alkotva, amelyeket kinyomtatni sem helyénvaló – a kritikus reményét is fejezte ki, hogy „a kiadó talán mégsem találja meg a számítását az ilyenfajta kötettel”.²⁷⁵ A *Széphalom* a „baranyai mezőkről” „egyenest a pesti irodalomba” megérkezett „parasztfiú” egy interjúját idézve – amelyben arról mesélt, hogy boldogtalan szerelmében „18 kilo” verset írt – vonta le ironikus következtetését: „még egypár ilyen fölfedezés és irodalmunk halad az új aranykor felé [...]”²⁷⁶ Mások a jelenség tömegességét hangsúlyozták: Rónay György a „parasztköltők” „művésztelen és tudománytalan népkultusz” által táplált „divatos fölvonulására” utalt, jelezve ugyanakkor, hogy a „népkultusz” ellen „művésziesen és tudományosan” semmi kifogása sem lenne;²⁷⁷ és „népieskedő járványt” érzékelt Dóczy Jenő is, amelyet bevallása szerint annyira unt, hogy az kezdetben Sértővel szemben is bizalmatlanná tette, bár végül igen lelkesé vált iránta.²⁷⁸

---

ják [...] be sem kell bizonyítani már, hogy elbíra a kultúrát, elég ha kitérja száját, s dalol, ahogy a szíve diktálja. [...] az olyan tehetségért, akinek megárt a kultúra, nem kár [...] [Petőfi] amellett, hogy Petőfi volt, elképesztően művelt ember is volt [...] származása nem ugródeszka volt számára, hanem nehezék, tehetétel, melytől szabadulni igyekezett [...]” MÁRAI Sándor, *Verseskönyvek, I. m.*

274 „Legújabb költőnk, akitől sokat várnak. Hirtelen tűnt fel, a napi sajtóban többször találkoztunk verseivel, s kiadóra sem kellett sokáig várakoznia. E sikert – bizony, ma ennyi is számottevő egy fiatal kezdő életében – nemcsak Sértő Kálmán elvitathatatlan tehetsége magyarázza, hanem életkörülményei is. Kiadók, lapok ma egyre szívesebben látják a föld fiait, agyonkulturált irodalmi életünkben frisebb erőt, újabb hangot remélnék tőlük.” VAJTHÓ László, *Sértő Kálmán: Falusi pillanat*, Protestáns Szemle, 1933/5., 240.

275 A. Zs., *Sértő Kálmán: Falusi pillanat*, Élet, 1933/7., 112.

276 *Csodabogár*, *Széphalom*, 1933, 31–32.

277 RÓNAY György, *Új magyar verseskönyvek*, Vasárnap, 1933. szeptember 17., 376.

278 „Őszintén megmondom: eleinte én is bizalmatlan voltam. [...] Alig vártam, hogy túl legyünk a versen, s elmondhassam neki, mennyire unom ezt az egész népieskedő járványt, ezt az irodalmi divatot, mely minduntalan paraszti őstehetségeket akar felfedezni s affektált primitívsegekkel akar késői, mesterséges reakciót támasztani Ady szimboliztikájára.” DÓCZY Jenő, *Sértő Kálmán, költő*, Magyarság, 1933. március 5., 30. Dóczy az *Ady-Múzeum* szerkesztője volt.

A marxista *Korunk*ba publicisztikát író Nemes Lajos²⁷⁹ pedig már abban is különlegességet látott, hogy a „napisajtó” „hasábos cikkeket” közölt Sértőről, hiszen az amúgy szerinte „nem igen szokott lelkesedni”, „ha költőről van szó”. E népszerűség háttérében Nemes önvédelmi reakciót fedezett fel: szerinte „a rendszer” fasiszta módra mítoszalkotással igyekezett semlegesíteni a társadalmi feszültségeket, így a földmunkások problémáinak kezelését például Sértő – a rendszer számára teljesen veszélytelen – ünneplésével helyettesítette, amely képes volt megteremteni a parasztság felkarolásának és felmagasztosításának megnyerő illúzióját, és így hamis tudatként elfedni a valós helyzetet. Az irodalmat tehát az autonomista elképzelésekhez hasonlóan Nemes is a társadalmi kontextustól elszigetelt, jelképes gesztusok által meghatározott szféraként értelmezte, a művészet önelvűségét ugyanakkor nem tekintette megóvandó értéknek, kritikai olvasata annak veszélyeire hívta fel inkább a figyelmet; az irodalom formálásában részt vevő szereplőket viszont a társadalmi-hatalmi viszonyok által egyértelműen determinált, nem egészen ártatlan alakokként mutatta be, bár abban a kérdésben a szöveg nem foglalt állást, hogy az ágensek maguk mennyiben lehettek tudatában cselekedeteik háttérének. Nemes, aki nem is tekintette feladatának, hogy Sértő „művészetének értéke felett” „polemizáljon”, végső soron annak igyekezett elejét venni, hogy Sértő szimbolikus tőkéjének forrásává társadalmi jelentőségének megtévesztő látszata váljon; és elismerését sem e költészet belső fejleményeitől tette függővé: a mércét azok a „parasztköltők” jelentették, akiknél „a művészi készség szervesen összeforrt a korszellemmel”, vagyis az irodalmiság keretei közül kitorve forradalmárrá váltak „a szó teljes értelmében”, és akikhez képest Sértő egyelőre „handabandázónak” tűnt számára.

Nemes Lajos Kárpáti Aurél kritikájának rövid részletét használta illusztrációul²⁸⁰ – azt azonban elmulasztotta világossá tenni olvasói számára, hogy az írásában idézett mondatokat Kárpáti nem a *Falusi pillanat* egészére érvé-

---

279 NEMES Lajos, *Magyar költő és a világhír*, *Korunk*, 1933/4., 338–9. Nemes Lajos a *Gondolat* című folyóirat későbbi alapító főszerkesztője; életpályáját és ideológiai háttérét visszaemlékezésében összefoglalja: NEMES-NÁGEL Lajos, *A Gondolat alapításáról*, It, 1978/3., 734–748.

280 „[V]ersei »az öntudatra ébredt, lázadó parasztté, olykor már szinte az agitátoré. Roppant erős szálak kötik őt érzésben, gondolkodásban, ahhoz a fajtához, amelyből költővé nőtt. Aki ezeket a verseket írta, annyira egy a paraszt érzés és gondolatvilággal, annyira nem szakadt el az ősi televénytől, az állati élet vad közösségétől...« »Ereje és értéke elsősorban érintetlenség a kultúrától, a naiv ösztön és a primitív közvetlenség [...]» Eredetileg: KÁRPÁTI Aurél, *Falusi... I. m.*

nyes megállapításként fogalmazta meg. Kárpáti ugyanis egyrészt kétarcúnak látta a kötetet: az itt említett „lázado” versek jelentették számára az egyik jellemző irányt, a „naivul friss” hangúak a másikat,²⁸¹ bár egyaránt lelkesedett mindkettőért – másrészt viszont elutasította azt a néhány „Ady-hatást mutató” darabot, amelyben értékelése szerint „inkább csak az öntudat szolidaritása nyilatkozik meg véreivel, akiket már majdnem »kívülről« néz”. Az értékesnek és értéktelennek ítélt versek leírása között ilyen módon a kritika alapkoncepcióját érintő feszültség támadt: az előbbi csoport darabjait ugyanis a népművészethez hasonlóan „ösztönös” alkotásokként írta le, amit az tett lehetővé, hogy Kárpáti szerint, ahogy azt több megjegyzése hangsúlyozta, a szerző is ugyanannyira a parasztsághoz tartozott, „mint az istállóküszöbön tükrösfát barkácsoló béres”; a kifogásolt darabok pedig azok lettek, amelyek nem látszottak illeszkedni ebbe a modellbe – amely azonban éppen a megóvását célzó kizáró gesztustól vált instabillá, hiszen ez tette láthatóvá, hogy Sértőnek a parasztsághoz való odatartozása nem annyira problémátlan empirikus tény, mint inkább a szerzői alakra ráolvasott identitáskonstrukció, amely meghatározott szövegek és kontextuális tényezők interpretációja nyomán jött létre. Kárpáti kritikájában ez a feszültség feloldás nélkül maradt: annak konklúziójában, figyelmen kívül hagyva a maga által felmutatott ellenérvet, ismét abszolút érvényességre számot tartva beszélt arról, hogy Sértő értéke „érintetlensége a kultúrától, a naiv ösztön és primitív közvetlensége”, és erre alapozva megismételte a korábban már látott véleményt, amely szerint Sértő egyfelől „kész”, másfelől nem „fejlődőképes” költő. A zárlat így helyreállította a szöveg alapvető tézisét Sértő tökéletes autenticitásáról: a kritika szerint ugyanis a költő békés és lázado verseiben egyaránt a parasztságot reprezentálta, vagyis az általa elfogadott határokon belül magának a reprezentált csoportnak a többféleségére látszott számára visszavezethetőnek a versek különbözősége – Sértő értékelésének tehát alapvető alkotóelemét jelentették azok a „parasztokkal” kapcsolatos elképzelések is, amelyeket a kritika elfogadott, és amelyekre a képviselési jelleg megállapításakor támaszkodott.

---

281 „[N]aivul friss, csodálatosan közvetlen, vérbeli impresszionista művész arculatát tükrözi [...] Tömör és hars színfoltokba tagoltan vet elénk felejthetetlen falusi, tanyai, pusztai jeleneteket, épp oly drámai mozgalmassággal, mint a pillanatnyi benyomás szuggesztív elevenségével. [...] a lényegét ragadja meg mindenben és a gyermek érzéki valóságművészségével formálja szavakba [...] olyan ösztönösen stílusos, akár a népi hímzés vagy pásztorfarcagás [...]” *Uo.*

Ha azonban a teret akarjuk leírni, amelybe Sértő kötete megérkezett, számolnunk kell azzal, hogy nem létezett olyan tudás a „faluról”, amelyet a megszólalók általánosan osztottak volna, és amelyet így az egymással egyébként véleménykülönbségben lévő felek mindannyian mint semleges igazságot fogadhattak volna el. Hogy eltérő előfeltevésekre felépített ábrázolásmódok versengéséről volt szó itt is, jól mutatja például az a kis polémia, amely azzal kapcsolatban bontakozott ki, hogy milyen nyelvet is beszélnek a „faluban”: Kárpáti bizonyos kifejezéseket idegennek talált az ottani szókincstől – bár ezt afféle felszíni szennyeződésként mutatta be, amely önmagában nem érinti Sértő falusiasságát²⁸² –, és hasonlóképpen értékelte a helyzetet az *Erdélyi Helikon* írója „franzstadti” jassz kifejezéseket és moderneskedést felfedező kritikusa is, aki Sértő budapesti tartózkodásában ennek okát is megtalálni vélte,²⁸³ a *Literatura* olvasói viszont arról értesülhettek, hogy Sértő költészetében nem más „tükröződik”, mint „a mai falu, amelybe már átvitte a rádió és egyéb kapcsolat a város levegőjét is”, vagyis az *éppen így* falusias és autentikus.²⁸⁴ Több kritikában volt meghatározó egy alapvetően idillikus falukép: Rónay György például a „falu megbonthatatlan közösségéről” írt,²⁸⁵ Babits egyértelműen az „egyszerűség” képzetét kapcsolta hozzá, és az „intim szegénység patriarkális színeit” megmutató verseket tartott volna inkább elfogadhatónak,²⁸⁶ a *Kalangya* kritikusa pedig Sértő a „Zola-követők (és félreértők) szellemében” vett naturalizmusának tulajdonította, hogy „több rútságot, szegénységet, reménytelenséget” vesz észre, „mint szépséget, erőt, reménységet”²⁸⁷ – akadt viszont, aki éppen arra hivatkozva fedezett fel hiteles „korképet” verseiben, hogy azokban „benne sötétlik” „a mai falu lelkevilága, világtalanságának tragikus képe”.²⁸⁸ Volt, aki ez utóbbi véleménnyel egybecsengően világvégi, a kultúrától végletesen elhagyatott helyet látott

282 „[A]nnyira nem szakadt el az ősi televénytől, az állati élet vad közösségétől – hiába emleget másutt tehéngarazst meg káposztataposó rumbát – mint az istállóküszöbön tükrösfát barkácsoló béres.” *Uo.*

283 „Budapest hatása pedig abban mutatkozik meg Sértőnél, hogy a tetőtől-talpig falusi íző és hangú versekbe valódi, jó franzstadti jasszkifejezést kever (csór), vagy imígyen moderneskedik: »Combratürt gatyában rumbázik az öreg«, meg: »Wekker békák ketyegnek el.« Az ilyen kitételek aztán valósággal kilógnak a sorok közül.” KISS Jenő, *Falusi pillanat*, Erdélyi Helikon, 1933/6., 446–447.

284 Sértő Kálmán: *Falusi pillanat*, *Literatura*, 1933/3., 114.

285 RÓNAY, *I. m.*

286 BABITS, *Könyvről könyvre. Új népiesség, I. m.*

287 FARKAS Geiza, *Sértő Kálmán: Falusi pillanat*, *Kalangya*, 1933/4., 286.

288 VAJTHÓ, *I. m.*

Sértő falujában,²⁸⁹ ahogy Hatvany szerint is „a faluban elbutult csodát” leste ki az emiatt paraszttársai által bolondnak kikiáltott költő;²⁹⁰ Féja Géza azonban a kötetről írva is megismételte téziseit a magyar parasztság „nagy érettségéről”, amely bizonyította számára, hogy „a magyar nép a maga egyetemeségében alkalmas és hajlamos arra, hogy teremtő kultúrközösség legyen”, és éppen ez „egyik legnagyobb jelentősége a Duna-medencében”;²⁹¹ és „az elsőrangú kultúrtényezővé feltörekvő parasztság hatalmas perspektíváiról” írt az ebben a cikkében nyilvánvalóan Féja nyomdokain járó Kiss Jenő is.²⁹² Féja szerint a parasztságra azért várt fontos szerep, mert ott az „örök dolgok megmaradtak”, Hatvany és a *Népszava* kritikusa szerint viszont azért, mert a világháború óta a külső eredetű modernizáló hatások végre elkezdték átformálni annak korábbi arculatát, és öntudatára ébreszteni.²⁹³

Mindebből nemcsak az derülhet ki, hogy az elképzelések igen változékonyak voltak, hanem az is, hogy ezeket az elképzeléseket igen sokan látták szükségesnek játékba hozni a *Falusi pillanat* értelmezése és értékelése kapcsán; a kritikákat áttekintve a versek alkotójuk személyétől és a társadalmi kontextustól független vizsgálatára vonatkozó ajánlat követőkre nemigen találó, elszigetelt ötletnek látszik csak: „egy-két sikerültebb versét [...] megjegyezzük; legyen mihez igazodnunk a személye körül támadt vitában, amelyhez költészetének van a legkisebb köze” – írta késői, a kötet megjelenését

---

289 „Azután Sértő Kálmán hazament a falujába, ahol bolondnak tartották, mert épeszű ember nem tudhat annyi rímet. Bisse községben még posta sem volt. Kálmán hónapszámra nem látott se könyvet, se újságot. Nagyon únta magát és ráadásul a szíve sem hagyta nyugodni.” H. A., *Amíg egy költő eljut odáig... A zsellérlegény Sértő Kálmán első verseskötete*, 8 Órai Újság, 1933. február 8., 2.

290 HATVANY Lajos, *Kömbű iri ki, kömbű...*, Magyar Hírlap, 1933. február 19., 21.

291 FÉJA, *Falusi...*, I. m.

292 KISS Jenő, I. m.

293 „[Sértő] eredetisége a mai parasztté, aki nem ősparaszt többé. Tudomásul kell vennünk, hogy a nép, s vele együtt a népi költészet a háború, s még inkább a háborút követő társadalmi megrázkódtatások folyamán bizonyos változásokon estek át, s hogy a parasztot fővárosi hatások eszméltették emberi méltóságának, azaz hogy a társadalomtudomány műszavával: osztályának öntudatára. Ezért van, hogy Sértő Kálmán költészetében a városi költészetből lefesző hatások is végeredményben érdekes és újfajta falusi eredetiségbe olvadnak bele.” HATVANY, I. m. „A háborútjárt falu nem az már, ami volt 1914 előtt, de az sem többé, ami volt 1919-ben, és a hamarosan utánakövetkező években. Kicsit fásult nyugalmából eszmélni kezd, a nehéz föld lemálik talpáról, és gyorsabb lesz a járása, türelmetlenebb a tűrése. Ami künn a világban történik, az végigsuhog a falun is, és nyugtalan árnyékok fődik be a magyar mezőket. Ebből az eszmélő faluból szakadt ki Sértő Kálmán [...]” sz. á., *Faluról jött költő*, *Népszava*, 1933. március 5., 12.

csaknem egy évvel követő kritikájában Németh László,²⁹⁴ és értékelése alapvetően helytállóan látszik jellemezni a korábban született szövegek jelentős részének alapkarakterét. A szövegeket a szerzőhöz és a szerzőt a közösséghez kötő szálak a legtöbb hozzászóló számára nem csupán releváns tényezőknek látszottak, hanem kifejezetten a téma lényegi, vizsgálatra leginkább érdemes aspektusainak – a kötet recepciójában is széles körben érvényben maradt tehát a korai cikkek esetében megfigyelhető konszenzus. Ehhez a kérdéshez azonban a könyv megjelenése után olyan hozzászólások is érkeztek, amelyek kétségbe vonták, amiben a kezdeti bemutató írások még egyetértettek: hogy a „paraszt” kategóriája jól használható Sértő és költészete identifikálására.

Márai arra figyelmeztetett, hogy hiba lenne Sértő verseit valamiféle „ős-harag” termékeiként olvasni, annak dokumentumaiként, ahogyan „a nép gyermeke egy »falusi pillanatban« osztályhelyzetére eszmél”, minthogy szerinte Sértő paraszti imázsa tudatosan alakított szerep volt, és világnézetéről is úgy vélte, „nemcsak a lélekben erjedt, hanem a Népszavából és Adyból tanult is”, sőt „inkább tanult, mint erjedt”.²⁹⁵ Mindez azonban számára – Babitscal ellentétben, akinél nem volt kétséges, hogy becsmélőleg emlegeti Sértő költészetének inautenticitását, a „blazírt városi olvasók kedvéért” gombostűre tűzött „pórkuriózumokat”, a „körmönfont póriasság erőltetett hadonázását”²⁹⁶ – önmagában véve nem látszott egyértelműen elítélendőnek: ugyanis, mint vázlatos megjegyzései jelezték, olyan irodalomfelfogás talajáról vette szemügyre a kötetet, amely a költészetet egyébként is „mesterkéltné művészetnek” tekintette, vagyis a „természetességben” is csak a megfelelően megalkotott szöveg effektusát látta, ilyen módon eleve nem tekintette direkt önkinyilvánításra alkalmas médiumnak. Ebből következően Márai ki is zárta az értékelés szempontjai közül a hitelesség kérdését – bár a követendő példaként Illyés költészetét felmutató kritika végül így is könnyűnek találta a szerzőt és alkotásait egyaránt, több szerénységet, megfontoltságot és öntudatot követelve.

Kosztolányi már idézett cikke viszont ezzel éppen ellentétes irányba haladva, reflektáltságát tagadva utasította el Sértő parasztságának képzetét. Glosszájában, mint láthattuk, két szemben álló tendenciáját regisztrálta a fogadtatástörténet odáig tartó szakaszának: Sértő „ős eredeti falusi csodagyermekként” való ünneplését és költészetének elutasítását, amelyet

294 PÖRJE Sándor, *Sértő Kálmán: Falusi pillanat*, Válasz, 1934/1., 79.

295 MÁRAI, *Verseskönyvek*, I. m.

296 BABITS, *Könyvről könyvre. Új népiesség*, I. m.

szerinte főként e „hírverés” váltott ki. Kosztolányi a szemben álló oldalak egyikéhez sem kívánt csatlakozni, saját pozícióját mindkét korábbi álláspont tagadásaként igyekezett meghatározni, így mindkettő ellen támadást is indított: előbb barátság megróttá a kritikusokat, hogy a „kötet beharangozójára ügyeltek” a versek helyett, majd a pusztá szövegszerűség körét mégis elhagyva azt is megpróbálta bebizonyítani, hogy a „behangozás” maga is téves volt. Ehhez személyes találkozásai tapasztalatára hivatkozott, amelyek során elmondása szerint Sértőről világosan kiderült, hogy nem buta, és nem is „kérkedik” a művelt, városi irodalmártól elütő tulajdonságaival – amely tulajdonságok e mondatok implikációi szerint azért Kosztolányi szerint is negatív ítélet alapjai lehettek volna.²⁹⁷ Ennél azonban tovább is ment, és az addig meghatározónak látszó értelmezési keret lebontásához is hozzálátott: „egyáltalán nem »népies« ez, nem »paraszti« vagy »póriás«” – írta Sértő verseiről, majd új viszonyítási pontokat jelölt ki: szerinte költészete egyrészt „maga a lélegző természet”, másrészt „a testvérnépek ősi szemléletére, a Kalevalára és a Kullervo énekeire” hasonlított. A Kosztolányi által helytállónak ítélt kategóriák sokban hasonlítottak az általa elvetettekhez, hiszen ugyanúgy a modern, tudatos, individualista költőszerep *másikjaiként* írhatóak le, főleg mivel egymás mellé rendelésük az archaikus és a naturális megfeleltethetőségét sugallta – ezekre azonban a kortárs térben jóval csekélyebb ideológiai súly nehezedett, elfogadtatásuk pedig végső soron semlegesítette volna Sértő megjelenésének némelyek által felfedezni vélt társadalmi-politikai implikációt.²⁹⁸ Karinthy egy *Pesti Napló*-ban megjelent publicisztikájában adott

---

297 „Sértő Kálmán mentiségére fölhozom, hogy ő mit se tehet a körötte zajgó lármáról. Meglehetősen közönyös is iránta. Éles esze van. Néhányszor beszélgettem vele, de sohase kaptam rajta valami nyegleségen vagy butaságon. Nem kérkedik azzal, hogy a szalonát többre becsüli a csokoládénál, s azzal sem, hogy nem tudja, mi fán terem a jambus.”
KOSZTOLÁNYI, *I. m.*

298 Zágonyi Ervin egy Sértő nevét is tartalmazó kéziratot feljegyzés kapcsán írt Kosztolányi és a „népies” költészet viszonyáról, különösen *Vojtina új levele egy fiatal költőhöz* című cikkéről és annak hátteréről (ZÁGONYI Ervin, *A Kosztolányi–Illyés-vita nyomában*, It, 2008/3., 410–431.). Kosztolányi írásának középpontjában attól való félelme állt, hogy bizonyos meg nem nevezett, „sok paszulyt és tinőt” sorakoztató költők „klaffogó bocskorra” tiporják a verset, és elkanászosítják a költészetet. A Kosztolányi–Sértő-kapcsolat nyomai között megemlíthető még egy kétszeresen is bizonytalan státuszú szöveg: Zeke Gyula Kosztolányinak tulajdonított egy névtelenül megjelent tárcát (-i, *Körbe-körbe*, Pesti Hírlap, 1933. április 28., 4. [*Ua.*, Budapesti Negyed, 2008/62., 219–220.]), amely egy Kálmán nevű parasztköltőről szólt. A történet szerint a parasztköltő száz pengőt kapott a kiadótól elélegül, amikor pedig ez elfogyott, visszament a faluba „parasztye-

hangot e vélemény feletti megbotránkozásának: az ítéletben megtagadását látta közösnek gondolt, szerinte Kosztolányi saját költői gyakorlatában is érvényesülő irodalomfelfogásuknak, amely szerint a költészet annál „magasabb rendű”, minél „teljesebb”, „bonyolultabb” – Sértőt dicsérni, amit az „egysejtű amőba” csodálatához hasonlított, abszurdnak és méltatlannak látszott számára.²⁹⁹

Más írások nem gondolták ugyan egészen félrevezetőnek az életműnek a parasztsághoz kapcsolását, csupán korlátozni vagy finomítani látták szükségesnek ennek az elképzelésnek az érvényességét. Ezek a szövegek, miközben elhagyhatatlannak ítélték Sértő életrajzi háttérének, privát körülményeinek, csoportkötődéseinek taglalását, azt is nyilvánvalóvá tették, hogy valamilyen módon egyedi esetnek gondolják őt, olyanoknak, aki háttérként megrajzolt közegetől élesen elvált, és az őt is magában foglaló kategóriák többi elemére összességében nem hasonlított – akinek tulajdonságaiból tehát nem látszott számukra lehetségesnek a csoport általános tulajdonságaira következtetni. A *Napkelet* kritikusát az irodalom természetével kapcsolatos alapvető meggyőződésesei vezették erre a területre: szerinte, mivel a költészet nem lehet a valóság pusztá rögzítése, hanem a „lényeket” kell tükröznie, elengedhetetlen bizonyos távolság alany és tárgy között; Sértő kötete elnyerte a tetszését, vagyis szerinte megfelelt ennek a kritériumnak: „fajtájának” életét, amelyhez lelke és beszéde alapján amúgy tartozott, azért tudhatta Juhász szerint versbe foglalni, mert benne is létrejött bizonyos distancia, vagyis a „távlat”, amelyből témáját szemléli, „már nem paraszti”, és ez elválasztja a „néptől” – így jutott arra a következtetésre, hogy a „parasztköltő” terminus Sértő esetében nem tekinthető helytállónak.³⁰⁰ Egyfajta külső önszemléletet, amelyet

---

reknek” – ahol viszont addigra a többiek, akik egypengős, bizonytalan napszámon éltek, a pénz reményében több „szekérderékra való” verset írtak. BÍRÓ-BALOGH Tamás elfogadta mindkét tulajdonítást, és úgy vélte, Kosztolányi „nyilvánvalóan első kézből hallotta” „az anekdota alapjául szolgáló történetet”. BÍRÓ-BALOGH Tamás, *„Ki a többieket is látja, önmagában és önmaga által”. Újabb Kosztolányi-kiadások kérdései*, Jelenkor, 2010/2., 242. Én bizonyíték híján nem gondolom kizárhatónak azt a lehetőséget sem, hogy a szöveg közvetlen forrás nélkül, csupán a parasztköltő-jelenséghez kapcsolódó motívumok variációjaként jött létre.

299 KARINTHY Frigyes, *Versék áradása*, Pesti Napló, 1933. február 19., 15–16.

300 „Lelke a falué, témája a falu, beszéde színmagyar beszéd, de az a távlat, amelyből fajtájának életét, vergődő sorsát, esettségét látja, már nem paraszti. Ezért Sértő Kálmán nem »parasztköltő«. Ez a távlat, amely őt a néptől elválasztja, éppen az a szükséges távolság, amiben a dolgok felemelkednek a valóság talajáról a költészet biztosabb, csak a lényeket tükröző alapjára.” JUHÁSZ M., *I. m.*

ő egyszerűen alkati tulajdonságnak tekintett, Kiss Jenő is felfedezett a versekben – ő viszont, minthogy megnehezítette szerinte az olvasói azonosulást, a kötetet gyengítő vonások közé sorolta be azt.³⁰¹ A költő iránt összességében még mindig lelkes Fėja Géza pedig már kifejezetten aggodalomra okot adó jelet látott abban, hogy a *Falusi pillanatban* egy efféle, a naivitást megtörő tekintet nyomát is észrevette a verseken: szerinte ez – összhangban korábban látott és itt is megismételt tételével arról, hogy a „parasztírók” különlegesége és értéke, hogy „benn maradtak az őket szülő közösség nagy melegében, a népben áramló öröklét forrásvidékeinél” – Sértő Pestre kerülésének volt a következménye, ottani érvényesülésének kellemetlen velejárója. Ezzel kapcsolatban Fėja megosztotta a felelősséget: egyrészt hangsúlyozta, hogy elsősorban „jóindulatú, de a tegnapi gyökerező” mentorai alkalmatlanságából fakadt mindez, akik „túláságosan megfésülték”, „korlátok közé kényszerítették”, és „azt kezdték benne erőszakolni, ami a városi ember számára kuriózum”, másrészt azonban azt is leszögezte, hogy Sértő csak akkor tekinthető valóban tehetségesnek, ha ez a hatás hosszabb távon nem hagy alkotásain nyomot – a distanciáltságot tehát Fėja csupán az olvasóközönség igényeihez való alkalmazkodás következményeként értelmezte, semmiképpen sem a költészet általános jellemzőjét, csupán korrumpálódásának nyomát látta benne, ilyenként pedig semmiképpen sem gondolta elfogadhatónak.³⁰²

Némileg hasonló distinkcióval élt Dóczy Jenő is, aki, ahogy már írásának címe (*Sértő Kálmán, költő*) is jelezte, amellet igyekezett érvelni, hogy csak a – jelzők és megszorítások nélküli – *költő* titulus lehet alkalmas Sértő leírására.³⁰³ Dóczy fontosnak találta és hosszan sorolta a Sértőt a parasztsághoz kötő tényezőket („paraszti származás”; „lelkileg, érzésileg még mindig parasztember”, aki „még nem középosztálybeli, még nem olvadt be”), sőt Isten segítségét kérte ahhoz, hogy ne is asszimilálódjon a középosztályhoz – szövegéből ugyanakkor az is kiderült, hogy egy személy identifikálása tekintetében végső soron az illető kenyérkereső foglalkozását tartotta meghatározó tényezőnek: Sértőt pedig, mint megállapította, ma már „nem a föld tartja el”, hanem a költészetből él, és „nem valami fényesen ugyan”, „de megél

---

301 „Éles szeme mindig nyitva van, kutat, megfigyel, rögzít, de ez a szem csak kifelé lát, befordulni képtelen s talán ez az oka annak, hogy nem tud magához melegíteni, nem képes lelki közelségbe vinni, csak mintegy madártávlatból szemlélteti magát, mint valami kuriózumot.” Kiss Jenő, *I. m.*

302 FÉJA, *Falusi...*, *I. m.*

303 DÓCZY, *I. m.*

belőle”, vagyis mindenekelőtt költő. Mindez persze azt is jelentette, hogy leírásában az odatartozást az általa használt csoportkategóriákhoz (parasztság, középosztály) a munkakör vagy a belső diszpozíciók önmagukban nem, csak együttesen biztosíthatták: Sértő így olyan hibridnek látszott, aki egyik halmazba sem illett bele a rendszerben.

Dóczy jelentékenynek látta az inkongruenciát Sértő pszichéje és státusza között, ám viszonylag egyszerűen megmagyarázhatónak: ugyan a költészetet a „falutól” idegen kifejezési formának tekintette, vagyis a legkevésbé sem gondolta magától értetődőnek, hogy „egy paraszti sorból alig kinőtt legény egyáltalán ráeszmélhetett, hogy a tehénfejésről, csordajárásról, disznóbélmosásról verset lehet írni”, hogy meglátta az őt körülvevő dolgokban a „verstémát”, mégsem gondolta, hogy csodálkozni kellene rajta, hiszen mindez alapvetően az „úrsten gyönyörű szándékából” fakadt, aki költőnek teremtette Sértőt. Az elképzelés, amely szerint a tehetség transzcendens meghatározottságú születési adottság, tehát a különbözőség okát a társadalmi összefüggésrendszeren kívül, az irracionális szférájában kell keresni, nem Dóczy kritikájában bukkant fel egyedül. Nyomát megtalálni Kosztolányi és Kiss Jenő írásaiban is,³⁰⁴ valamint a *Pásztorúz*ben, ráadásul az ímént látotthoz igen hasonló helyzetben: az iskolában töltött rövid idő Dóczy által is felemlített ténye és a költői tevékenység között érzékelt az itteni kritikus olyan szakadékot, amely az isteni kiválasztottság képzeete nélkül áthidalhatatlannak látszott számára.³⁰⁵ De efféle gondolat jelent meg Lengyel Menyhért ambivalens írásában is: annak konstatálásától, hogy Sértő „parasztfíú, aki csak tegnap öltött városi ruhát”, és akinek ráadásul „negyedik elemistára vall a betűvetése”, egyenes út vezetett számára addig az állításig, hogy Sértő személyesen nem is tekinthető alkotásai valódi eredetének, hanem médium csupán, „akin keresztül egy magasabb szellem közli a világképét” – ez az érvmenet azt sugallta, hogy Sértő neveltetése az, ami valószínűtlenné tette, hogy műveit önmagától létre tudta volna hozni. Igaz, Lengyel végül

304 „[T]úlontúl elverték a port ezen a született, nagyra hivatott költőn [...] Hittel valom, hogy ez a sötétszöke, domború homlokú fatalember az Isten választottja.” KOSZTOLÁNYI, *I. m.*, [Í]zléstelesei és csiszolatlanságai mellett egy pár olyan valódi, szép verset villantott a szemünk elé, amit csak tehetséggel, csak a művészet, Istentől kapott erejével lehet megalkotni [...]” KISS Jenő, *I. m.*

305 „Írójuk Sértő Kálmán, baranyai parasztember fia. Ő maga sem járt többet öt elemnél, de úgy látszik, istenadta költő.” ...yi, *Könyvek*, Pásztorúz, 1933/8., 154; „Felsőbb iskolákat nem végzett (de öt elemje, szép írása van) még nincsen úgynevezett »általános műveltsége« (de Petőfit, Adyt azért jól ismeri) [...]” DÓCZY, *I. m.*

mégsem kívánta a műveletlenek privilégiumának meghagyni a szellemi szférával való kapcsolatot, és utolsó mondatában korrekcióképpen kijelentette, hogy voltaképpen „minden művész” médium – az érvelés koherenciáját kikezdő fordulat nyomán így megítélhetetlenné vált, létezik-e szerinte valójában a Sértőt az önértékű alkotóktól elválasztó határ, amelynek kiépítése addig cikke fő törekvésének látszott.³⁰⁶

Akadtt viszont olyan szöveg is, amelyik kifejezetten evilági okát vélte megtalálni Sértő különlegességének. A *8 Órai Ujság* a *Társadalmunkban* megjelent korábbi Hatvany-cikkéből ismerhető történetet foglalta össze röviden: eszerint Sértő sorsdöntő élménye „civilben középiskolai tanár” tisztjéhez kapcsolódott, aki beosztottjának versesköteteket ajándékozott, ami után falujában már nem lehetett sokáig maradása, hiszen ott „bolondnak tartották, mert épeszű ember nem tudhat annyi rímet” – ez a narratíva a tágan vett értelmiséggel való érintkezésben vagy az attól való elszigeteltségben ismerte fel a Sértő disszonáns helyzetét meghatározó különbséget.³⁰⁷ Maga Hatvany a *Falusi pillanat* megjelenése kapcsán írott újabb szövegében valamivel általánosabban fogalmazott. Sértő szerinte a parasztok egy kisebb halmazának volt reprezentánsa, azoké, akiket a „fővárosi hatások” már „emberi méltóságuk” „öntudatára” eszméltettek – Máraival ellentétben tehát semmi problémát nem látott abban, hogy Sértő eszméinek az ideológiai mezőben található meg a forrása, éppenséggel inkább rendeltetésszerű használatának tekintette ezt a pártpropagandának, amelynek szerinte „legelkoptatottabb jelígeje” is „valami félelmetes és fenyegető, patetikus erőre” kap, „ha a paraszt használja, aki hisz benne”. E szűkebb réteg tagjaként azonban a költő Hatvany szerint szembekerült a csoport „butának” megmaradó nagyobb részével, ami neki mint „világosult eszű” parasztnak szenvedést okozott; Hatvany szerint versei elsősorban ennek a szenvedésnek voltak a lenyomatai, másfelől azok tették kölcsönössé az ellenszenvet, azok miatt lett belőle a „falú kikiáltott bolondja”. Egyértelmű értékkülönbséget érzékelt tehát a falu és az abból „kiemelkedett” költő között, elutasítandónak érezte viszont azt az értelmezést, hogy Sértő költészete egészében véve ellenséges, gúnyos, a szolidaritást felmondó gesztussorozat lenne: úgy látta, hogy a költő mindennek dacára megőrizte bennfentességét és a „paraszi sorsközösségnek tudatát” is, így verseit elsősorban „a faluval együttérző elkeseredés” határozza meg.³⁰⁸ Kiss Jenő ehhez

306 LENGYEL Menyhért, *Versék varázsa*, Pesti Napló, 1933. március 12., 23.

307 H. A., *I. m.*

308 HATVANY, *I. m.*

igen hasonlóan vázolta a helyzetet: egyrészt helyeselte, hogy „nem sajnál bele is rúgni »alvajáró« fajtájába”, másrészt viszont leszögezte, hogy a „kaszások követének” versei a „sorsközösség tüzetől” izzanak.³⁰⁹ A *Népszava* kritikus a kevésbé volt meggyőződve ez utóbbiról: szerinte a művekben „nincs már talán szolidaritás sem azzal a faluval, amelyik olyan nehezen mozdul meg, hogy az igazát keresse és kiszabaduljon a sárból, porból, sötétségből, szolgaságból, ezerholdakból” – e mondat tanúsága szerint a szöveg szerzője által elfogadott morális rendszer egy alapvető ponton eltért Hatvanyétól: maga is elsősorban türelmetlenséget látszott érezni a paraszttal szemben, akiktől határozottabb közreműködést várt volna el, így nem gondolta, hogy Sértőre rossz fényt vetne kétséges együttérzése.³¹⁰ A háromszöveget a *Szocializmus* kritikus a zárta be, aki azt állapította meg, hogy „valami mégis hiányzik szépen csengő verseiben: a testvéreivel való szolidaritás ritmusa”, és jövőbeli fejlődésétől várt választ a kérdésre, hogy természetéből vagy csupán tájékozatlanságából fakad e hiányosság; ő tehát a *Népszava* kritikájával tartott a szolidaritáshiány megállapításában, viszont Hatvanyval és Kissel a szolidaritás értéként tételezésében – ebből az együttállásból végül a kötet teljesítményének kétségbevonása következett.³¹¹

A *8 Órai Ujság* imént idézett cikkéből azt is megtudhatta az olvasó, miféle művekkel érkezett az otthon helyét nem találó Sértő Budapestre: „voltak köztük mindenféle: irredenta vers, leventedal, népdal, kabarénóta, Ady-utánczat, történelmi krónika”; majd egy anekdotát is elmesélt, amely szerint a gyermek Sértő „elolvasott egy Kölcsey-verset az elemi iskolai olvasókönyvben, és másnap húsz verset írt Kölcsey modorában”. Ebben a leírásban „a nyelvi hajlékonyság és stílusérzék” volt a pályakezdő Sértő költészetének meghatározó vonása, művészetének genezise egyértelműen az (elit és populáris) irodalmi hagyomány megismeréséhez és virtuóz imitációjához kapcsolódott. Jó példája azonban ez a cikk annak is, hogy az irodalmi kontextus kijelölése nem feltétlenül látszott tökéletesen magától értetődőnek, ennél fogva többször párosult elhatárolódó gesztussal: a szerzője, miután felsorolta a „zsellérlegényként” azonosított szerző verseinek típusait, szükségesnek látta hozzátenni még, hogy azoknak „általában nem volt népies jellegük”; és például Lengyel Menyhért is azzal zárta egy mondatát, amelyben megállapította, hogy Sértő „maga is parasztfíú”, hogy verseit ennek ellenére

309 Kiss Jenő, *I. m.*

310 sz. á., *I. m.*

311 K. G., *Falusi pillanat*, Szocializmus, 1933/5., 167.

„mégsem lehet népköltési termékeknek deklarálni”.³¹² Így ezek a megjegyzések is, bár éppen Sértő kivételességét emelték ki, megerősítették nem csupán Sértőnek a „paraszt” alakjához kapcsolását, de voltaképpen azt a vélekedést is, amely az ilyen módon azonosított művészek esetében alapértelmezés szerint determinatív kapcsolatot keresett szociális háttér és alkotás között. Ilyen alapállásból beszélt Sértő egyediségéről például a *Falusi pillanat* fogytékosságaira magyarázatot kereső Vajthó László is: Vajthó a „népi dalosok” kategóriájával hozta összefüggésbe Sértőt, akik szerinte valamiféle „kollektív műhelyben” alkottak, és ez biztosította műveik értékét; a sikertelen kötet azonban arról tanúskodott szerinte, hogy Sértő már elszakadt ettől a közegtől, azóta pedig „tapogatózva keres irányt”, és egyelőre nem talál biztos talajt a „két világ – falu és nagyváros – közt”. E két szimbolikus hely közül utóbbi a nyomtatott kultúrát, előbbi pedig az attól való elzártágot látszott reprezentálni – a kritika legalábbis „az irodalommal későn találkozott s hirtelen mindent olvasott” népfiként írta le Sértőt, és ezek a külső hatások voltak szerinte, amelyek „megzavarták költészetének tiszta vizét”.³¹³ Abban, hogy a népköltő meghatározó tulajdonsága az individualitás hiánya, Dóczy Jenő is egyetértett a kollektivitásra hivatkozó Vajthóval, így Sértő költészetéről ő is csak azt állapította meg, hogy „közel jár a népköltészethez, de minden darabjáról kiérzik magának a költőnek az egyénisége”.³¹⁴ És megállapítandónak látta a népdalokhoz való viszonyát Rónay György is, aki elsősorban poétikai kritériumok mentén gondolta meghatározhatónak azok halmazát, legalábbis erre hivatkozva tűntek leválasztandónak számára Sértő versei – ezen a ponton azonban különös kettős mozgással nyílt meg is erősítette egyúttal a Sértőt a „népihez” kötő szálakat: „az önmagában zárt, könnyed és teljes, de a népdalénál szabadabb dalforma” iránti érzékéről azt állapította meg ugyanis, hogy az „kétségtelenül népi örökség” volt.³¹⁵

Nem a *8 Órai Ujság* kritikája volt mindazonáltal az egyetlen írás, amelyik a kötetéről írva tetten érhetőnek gondolta azon irodalmi elődeinek nyomát. Németh László úgy nevezte őt tehetséges írónak, hogy közben leszögezte,

---

312 LENGYEL M., *I. m.*

313 VAJTHÓ, *I. m.*

314 Bár néhány sorral alább azt is megtudhatjuk, hogy „úgy versel, mintha neki magának nem is volnának egyéni (szubjektív) érzései”. DÓCZY, *I. m.*

315 RÓNAY, *I. m.*

különösebb originalitást nem volt képes felfedezni a verseiben,³¹⁶ Babits aról írt elítélőleg, hogy „a póri sújtások és durvaságok nélkül Sértő jámbor Szabolcska-epigonok közé süllyedne, vagy, még rosszabb, Ady-epigonok közé”;³¹⁷ és Adyval és Petőfivel való kapcsolatát emlegette, némely esetben közvetlen hatásra is utalva, a többi hatáskereső szöveg is, illetve egy esetben Arany balladáit.³¹⁸ A kortárs költők mezőnyében kevés írás igyekezett kijelölni a helyét, és azok kevés nevet említettek: viszonyítási pontot csak Erdélyi József és Illyés Gyula látszott jelenteni – előbbit Németh hozta szóba egyedül, utóbbit viszont Németh, Babits, Márai és Kiss Jenő egybehangzóan írta le Sértőhöz hasonló (és az előbbi három esetében: nála egyértelműen magasabb rendű) költőként. Ezek a szövegek tehát bemutatathatónak gondolták Sértő alkotásait az irodalomtörténeti folyamat sikeres vagy kudarcos, ám mindenesetre szerves részeként, még ha ez a legtöbb esetben nem is jelentette azt, hogy kizárólag ezeket az irodalmon belüli összefüggéseket érezték volna relevánsnak.

Az Ady-hatást felemlítő írások között felsorolható lenne Kárpáti Aurél kritikája is – a kötet recepciójának számos ellentmondását magába sűrítő szöveg azonban, mint láthattuk, paradox módon azért hozta szóba az általa is Adyhoz kapcsolt verseket, hogy azokat megkísérelje eljelentékteleníteni és kizárni, és így visszajuthasson a kultúrától érintetlen költő képzetéhez, és megállapíthassa, hogy a kötet „a maga egészében éppoly eredeti és egyéni, mint gazdag és jelentős”.³¹⁹ Ezek a kijelentések Kárpátinál némileg aláaknázottnak látszottak, a kötet recepciója azonban többszörösen megerősítette azután, alternatív, az utánzás fontosságát (elismerően vagy elutasítóan) említő vagy az olvasottság hatásaival számoló koncepciókkal összegegyeztetetlen, ám

316 „[E]gyelőre alig mutatott valamit, amit előtte Erdélyi, Illyés, hogy Petőfit ne is bántasuk, jobban meg ne csináltak volna [...]” PÖRJE, *I. m.*

317 BABITS, *Könyvről könyvre. Új népiesség, I. m.*

318 „Ez a harag nemcsak a lélekben erjedt, hanem a Népszavából és Adyból tanult is [...]” MÁRAI, *Verseskönyvek, I. m.* „Akadnak benne egy petőfies, mindenre reagálás pózában született muszáj-versek, Ady ihletésére írt, Adytól nagyon messze maradó költemények [...]” RÓNAY, *I. m.* „Igen, jó helyt járnak, ha Petőfi felé tapogatóznak. Ő írt csakugyan efféle »falusi pillanatok«. A hivatalos esztétika leíró költészetnek keresztelte. Petőfi nagy mester volt ezekben a falusi csendéletekben, de a tanítvány, ha csakugyan tőle tanulta, nem nagyon kullog messzire utána.” DÓCZY, *I. m.* „Kemény, szókimondó és bátor hangok ezek, amelyek emlékeztetnek ugyan kissé Adyra és Illyés Gyulára, de az egyéni szenvedés és sorsközösség tüzetől új izzást kapnak.” KISS JENŐ, *I. m.* „Az Arany-balladák is hathattak rá.” JUHÁSZ M., *I. m.*

319 KÁRPÁTI, *Falusi... I. m.*

ugyancsak tényként szituált reprezentációt építve fel. A *Pesti Futár* kritikusa Kárpáti pásztorfaragás-hasonlatához igen hasonlóan jellemezte például Sértő verseit („mint amikor egy rajztudatlan parasztyerek naiv angyalokat fest a korsóra, vagy parasztlányokat farag bicskájával a bot nyelére”) – igaz, azok nem váltottak ki feltétlen lelkesedést belőle: az *Élet* idézett, Sértő köznapiságát hangsúlyozó, őt „népköltőnek” nevező cikkéhez hasonlóan „népművészetnek” tekintette műveit, az e kategóriába tartozó műveket azonban szintén nem gondolta feltétlenül gyűjtendőnek-dokumentálandónak, a kötet ízléstelenebbnek ítélte darabjairól – többekkel egybehangzóan – ki is jelentette, hogy „nem nagyon érdemlik meg a nyomdafestéket”;³²⁰ a kiadásnak tehát szerintük egyértelműen minőségi szűrőt kellett volna jelentenie, azt kiváltsággént fogták fel. Karinthy ugyancsak a „köcsögökön és kulacsokon” található „jóízű és ügyes naturalista népművészet”-ben vélte felfedezni Sértő „tehetséges zsánerekép”-einek legközelebbi rokonát, amit viszont önmagában édeskevésnek érzett művészileg; a Petőfire hivatkozó legitimálást pedig – amelyet gyanúja szerint a költő maga „szuggerált” kritikusaiba – félrevezetőnek, mivel éppen azt hallgatta el, hogy Petőfinél az ezekhez hasonló versek

320 n. s., *I. m.* A legérzékenyebb pontot nyilvánvalóan a tetveket és a köpködést szerepeltető versek jelentették, ezek Kiss Jenő kritikájában is mint „nem épen kötetképes és viszketést előidéző”, „fárasztó és idegesítő” témák jelentek meg. Kiss szerint Sértő ezeken a helyeken tilosba tévedt: a „költészet aranypatinás szépségét” ugyanis megőrzendőnek vélte, amivel szemben a „paraszti mivolta” való hivatkozást sem látta legitimnek. Kiss Jenő, *I. m.* Németh László elismerte bár, hogy a szeretkezés közben egyik félről a másikra átugró tetvek képe védhető mint környezetfeszítő elem, fenntartásait sem tudta elhallgatni: „A tetvek azonban mégis kissé nagy számmal nyüzsögnek a kötetben; elszívják a költőből a nagyratörést, amelyre pedig nagy szüksége van, ha a valóságot a vaskosságából, a ritmusból ki kívánja emelni.” PÖRJE, *I. m.* Rónay György is a „költőietlen” jelzőt használva írt Sértő „durva szókimondásáról” és „faragatlanságáról”, amelyet azonban hajlandó volt „megbocsájtani” az egyébkénti „személytelen, hamvas frissességért” – a szóhasználat persze jelzi, hogy azért alapvetően bűnnek tekintette azt. RÓNAY, *I. m.* A *Napkelet* kritikusja pedig ugyan először különvéleményt jelentett be, és arról beszélt, hogy Sértő „akkor is biztos kézzel viszi” témáit, „amikor már más költő átlépte volna az ízlés határait”, végül mégis azokhoz csatlakozott, akik inkább lebeszélni szerették volna a költőket az efféle kísérletekről: „Ez a »határjárás« mégsem ajánlatos, mert nem kever új szint a palettára és ezért létjogosultsága is kétséges.” JUHÁSZ M., *I. m.* Teljes egyértelműséggel csak a verseket „Róheim doktor” antropológiai leírásaival párhuzamba állító Hatvány foglalt állást a tetvek szerepeltetése mellett, aki az irodalmi norma megszegését mint avantgárd gesztust igyekezett bemutatni és elfogadtatni: „A paraszt tragikomikus élménye: a rovar. Ezért ha versel, be kell számolnia róla. És ez az, amit Sértő elég merész volt a világirodalomban párját ritkító Tetűjárásban megcselekedni.” HATVANY, *I. m.*

egyetlen lehetőséget jelentettek csak a sokból.³²¹ Lengyel Menyhért e kérdésben, mint már látható volt, az ellentáborhoz tartozott, hiszen arról írt, hogy nem tekinti Sértő verseit „népköltési termékeknek” – mindazonáltal nem érezte levezethetőnek azokat a költészeti előzményekből sem, a költő, akiről úgy látta, hogy „mindentől távolabb áll, mint a műveltségétől”, „eredetiségével, friss látásával” ejtette őt „bámulatba”.³²² Kállay Miklós cikkéből is az derült ki, hogy Sértő „lelke szűz talaj, de termő televény”, költészete „csupa eredetiség és egyéni bátorság”,³²³ Hatvany úgy látta, hogy „ha ugyan nincs is tisztában a helyesírás szabályaival”, költészete „friss, de nem primitív”, „értelmetlen, valósággal természeti tüneményszámba menő, öntudatlanul tudatos műérzéke boszorkányos biztonsággal vezeti fölként poéta-ceruzáját”,³²⁴ Kosztolányi pedig arról írt már szintén idézett szövegében, hogy az „iskolázatlan baranyai parasztfiú” „a maga hangján, senkihez se hasonlóan, ösztönösen és mégis művésziesen” szólalt meg.³²⁵ Az első bemutatásokban látott modellek közül tehát utóbbi szövegek egyértelműen amellel köteleződtek el, amelyek primer (nem pedig munkával elérhető, másodlagos) minőségként értelmezte a művészi eredetiséget. Ennek hangsúlyozása rendre az oktatásban eltöltött csekély időre vagy a kultúrától való elzártásra tett utalásokkal összekapcsolva jelent meg e cikkeken – úgy tűnik tehát, hogy e kritikusok a szerző életkörülményeiről alkotott képükből kiindulva zárták ki a hatások lehetőségét, azt feltételezve, hogy Sértő egyszerűen nem is ismerhette mások műveit, következésképpen azok nem is hathattak rá. Ezt a képet rögzítette egyértelműen Farkas Geiza a *Kalangyában*, aki tudni vélte, hogy Sértőt a műveltség „teljes hiánya” jellemzi, hogy egyáltalán „rá sem lépett az önképzésnek” a „rögös útjára”, aminek számára az is bizonyítékát szolgáltatta, hogy Hatvany volt az, aki a helyesírást „belevarázsolta a sorokba”.³²⁶ Szerinte azonban mindez nem szolgálta a kötet javát: az „önképzésről” nem állította ugyan, hogy *közvetlen* összefüggésben állna a művészi minőséggel, ám az azt lehetővé tévő „önkritika” előfeltételeként írta le – nagyjából egybehangzóan Vajthó megfogalmazásával, amely egyaránt elhatárolódott az elképzeléstől,

---

321 KARINTHY, *Versék áradása*, I. m.

322 LENGYEL M., I. m. (A „mindentől távolabb áll” fordulat egyértelmű tollhiba, amelyet gúnyosan felemlített a *Nyugat* 1933/7. számának *Lapszemléje* is.)

323 KÁLLAY Miklós, *Köritazás könyvorszámban*, Képes Krónika, 1933/29., 25.

324 HATVANY, I. m.

325 KOSZTOLÁNYI, I. m.

326 FARKAS G., I. m.

hogy a költészet tanulható lenne, és attól, hogy tanulás nélkül is lehetséges lenne értékeset alkotni.³²⁷

Jól látható, hogy az izolációt feltételező reprezentáció a mégis megszülető műalkotások létét megmagyarázandó visszatérően hívta elő a kultúrán kívüli népiség vagy természetiség romantikus vagy az isteni ihletettség transzcendens gondolatrendszerait; hogy ez milyen erős vonzerővel bírt, azt két baloldali-materialista lapban megjelent kritika szemléltetheti talán legvilágosabban. A *Szocializmus* szerzője úgy látta, hogy Sértő személyében olyan költő bukkant fel, aki „nem tanult ember, de ösztönös művész”, és ezt igen örömteli eseménynek gondolta, mivel szerinte a művelődés és a művészi tudatosság „mögött mindig elsikkadt a nép igazi mentalitása” – az *igazi* tehát érintetlen, a kulturális hatásoktól mentes idealitást jelentett számára, és ő éppen erre volt elsősorban kíváncsi. Sértő „költészetének művészi oldala” bevallása szerint kevésbé is érdekelte – bár írása kezdetén az előbbi idézetekkel összhangban azért megjegyezte, hogy „költő, akinek nem lehet az ősére ráismerni”, és „akiben kétségbevonhatatlanul őstehetség van” –, jelentősége az volt számára, hogy a mindaddig hiányzó harmadik lehetőséget testesítette meg: korábban ugyanis csak „névtelen produktumokban, vagy tanuláson és művészi tudatosságon alapuló művekben csúcsonyult ki” szerinte a „népiesség” – Sértő viszont képes volt egyesíteni az előnyöket, vagyis belépni az irodalmi diskurzusba és intézményrendszerbe, közben mégis megőrizni hitelességét. A kritika végén azonban, mint már látható is volt, váratlanul ellentmondásossá vált a kép, hiszen a kritikus egy alapvető hibát is észrevett, a szolidaritás hiányát, és ezzel kapcsolatban abba helyezte reményét, hogy talán nem „belső természete” ez, hanem „csak a nem eleget tanult művész tájékozatlansága”. A szöveg tehát, anélkül, hogy erre reflektált volna, voltaképpen két, egymással problematikusan összeegyeztethető ideologikus rendszert mutatott egyszerre érvényesnek: az egyik szerint – amelyet a kontextus látszott elsősorban motiválni, vagyis hogy az írás a szociáldemokrata párt elméleti folyóiratában jelent meg – a helyes irányvonal önművelésen keresztüli megtalálása, a magunkon végzett megfelelő irányú politikai-etikai

---

327 „A költést nem lehet megtanulni, s mégis mennyit kell tanulnia egy költőnek, még a lírikusnak is. Petőfi a nép fia volt, s egyik legnagyobb költőnk lett belőle, mert tehetség volt és művelte magát. Utánzóik sem voltak tehetségtelenek, de felületesebbek; nem jutottak túl a népiesség külsőségein s kevesebbre vitték, mint amennyire vihették volna. Népiességük népieskedéssé fajult, művészetük ízetlen mesterkedéssé, gondolatviláguk üres szellemeskedéssé, érzésük affektáltsággá [...]” VAJTHÓ, I. m.

munka tűnt a legmagasabb értéknek, a másik szerint – amely pedig a Sértő-recepció imént látott erős áramlatába illeszkedett – a háborítatlan autenticitás.³²⁸ A *Népszava* kritikája ezzel éles ellentétben nem a népről új ismereteket remélő „nem-népi” olvasót tekintette e költészet elsődleges célközönségének, hanem a „termékenyítésre” szoruló falvakat, ám az előzőhöz némileg hasonló kettősségre épült ez a szöveg is: szerzője a világ változásai nyomán végre eszmélni kezdő vidéket emlegette Sértő kapcsán, és ez iránt is lelkesedett, közben viszont olyan frázisokat használva hangsúlyozta eredetiségét, amelyek a természeti szférához közeli, a kultúrától meg nem érintett, a befolyásoktól csak fenyegetett költőről szóló diskurzushoz idomultak. Sértő modernsége tehát nyilvánvalóan fontos volt a kritikus számára, az viszont, hogy az a külső hatásokra egyenileg reagáló, tudatos teljesítmény lenne, a jelek szerint nem látszott a költőről alkotott képpel összeegyeztethetőnek – így költészete mint az idők szavának szerencsés, ám passzív visszhangja találta meg helyét a rendszerben.³²⁹ E szövegek szerzői számára tehát az „eredetiségnek” tulajdonított meghatározó szerep tette mélyen ambivalenssé, milyen jövőbeli utat gondoltak Sértő által követendőnek: az amúgy elfogadott normákhoz való alkalmazkodásban művészetének éppen értékére és jelentőségére lefelé forduló veszélyt is láttak egyúttal.

A *Szocializmus*-cikk első fele mindenesetre jól mutatja, hogy a *Falu-si pillanat* recepcióját olyan megszólalások is formálták, amelyek az előző szakaszokban ismertetett szövegek által megfogalmazott részleges vagy alapvető fenntartásokat alaptalannak látták, nem osztottak azok kétségeiben Sértő autenticitását illetően. Hatvány kötetbemutató írásában, amelyben nyíltan is szembeszállt ezekkel a véleményekkel, a szkepszis céltévesztettségéről beszélt: ugyan létező és valóban visszatetsző jelenségnek látta ő is, hogy „divatos álparaszt íróink pesti kávéházak asztalán emelnek oltárt a parasztnak”, Sértő, lévén „hamisítatlan parasztleány”, korántsem tartozott szerinte ebbe a halmazba.³³⁰ Féja Géza is a „felülről diktált irodalmi divat”,

328 K. G., *I. m.*

329 „Ebből az eszmélő faluból szakadt ki Sértő Kálmán és ahogy verseskönyvével kiáll, szemehunyorgatásában már benne van, hogy nem éppen tetszik neki, amit maga körül lát. [...] Eredeti költő, frissen szakadnak ki belőle a versek, szavain a mezei virágok hímpora... Egy-egy sorával jellemeket, hangulatokat, tájképeket tud kikerekíteni. Egyszerűségében van az ereje, és – bár meg ne romlana – olyan forrás buzog benne, amelyből bőven telne arra, hogy költészetének termékenyítő folyama végighömpölyödjön a magyar falvakon.” sz. á., *I. m.*

330 HATVANY, *I. m.*

azaz a népiesség, illetve az „alulról, a mélyből indult”, maga a „termelő magyar” művei által manifesztálódó világnézet alapvető különbségét igyekezett világoSSsá tenni,³³¹ ahogy Farkas Geiza szerint is „valódi népi és nem népies természetesség, őszinteség” a Sértőé;³³² és hasonló módon, a vágyak és dívatok háttérét használva kontrasztképpen jellemezte Sértőt Kállay Miklós is: miközben szerinte „legtanultabb költőink” „szívesen ásnak le a mélybe, hogy rég elszakadt népi gyökereiket megkeressék”, neki nem kell erőfeszítéseket tennie, és művileg formálnia imázsát, hiszen ő „közvetlenül ebből a gyökérből hajtott ki”.³³³ Rónay György is a szerepjátszás hiányát hangsúlyozta,³³⁴ és Németh László is azzal indította kritikáját, érvényteleníteni igyekezve a legélesebben Babits és Márai által hangoztatott gyanakvást, hogy „érzi”, Sértő költői személyisége nem tudatos és helyzetérzékeny önalakítás eredménye, hanem egyszerű adottság, költészete ráadásul olyannyira nincs tekintettel a közönségre, hogy annak célja csupán önmaga szórakoztatása.³³⁵ Némethnek ezek a mondatai – Féja korábban látott megfogalmazását idéző módon, nem osztva azonban Sértőt magát illető aggodalmait – a naivitást és az öntörvényű művészetet látszottak mint legértékesebbet felmutatni, az alkalmazkodásra és sikerre való törekvést a cinizmussal és a korrumpálódással állították gyanakvó összefüggésbe; ami viszont nem zárta ki, hogy írása második felében, már összhangban a kultúrától való tartózkodás abszurdításán ironizáló Babitscsal és Máraival, mégis egyfajta alkalmazkodásra buzdítsa a költőt – igaz, az irodalmiság megcélzandó normái itt már teljesen érintetlennek mutatkoztak a praktikus-intézményes aspektusoktól.³³⁶

331 FÉJA, *Falusi...*, I. m.

332 FARKAS G., I. m.

333 KÁLLAY, *Köretazás...*, I. m.

334 „Kötete a kiegyensúlyozatlan, önhitt, de nagyon mélyről fakadó tehetségekkel megáldott paraszt lelkének tükröképe [...] az együttélés természetszerűségével, nem pedig a kultúrlény különlegességeket mutogató módján, érzékeltetik a falusi pillanatok hangulatát.” RÓNAY, I. m.

335 „Fris hang. Valaki mezétláb lép a »költészet szentelt csarnokába«; tekintget, füttyörész s nincs megilletődve. Az ember érzi, hogy ez a feszélytelenség nem a kitanult törtetőök műfeszélytelensége, akik tudják, miféle falak közt kezdtek füttyörészni s maguk is raffinált nézői ártatlan vakmerőségüknek. Ez a költő felfedezte, hogy mi mindent kaphat az ember a verstől s most azzal akarja megajándékozni magát, amire éppen szükségé van.” PÖRJE, I. m.

336 „Kétségtelen, hogy Sértő Kálmán tehetséges író: csak ne érje be azzal, amit ebben a kötetében adott. Mert az igényei a verssel és önmagával szemben egyelőre nem valami nagyok, s hiba volna, ha nem is akarná fokozni.” Uo.

Dóczy Jenő pedig azt látta szükségesnek tisztázni, hogy valójában „nincs semmi dekadencia, semmi álság” Sértő költészetében – cikke egyszerre állt szemben az *Élet* kritikájával, amely a *Falusi pillanat* sikerét a dekadenciának tulajdonította, a kötetet magát pedig mesterségesnek ítélve utasította el, és az ennek az esztétikai rendszernek az inverzével operáló, méltányolni még leginkább Sértő jó értelemben vett mesterségességét hajlandó Márai-írással: Dóczy szerint a megelőző korszak „lírai anarchiájának” termékei „kémiai készítményekhez” voltak hasonlóak, Sértő versei viszont azért nagyszerűek, és azért várható, hogy visszahozzák a korábbi alkotások miatt kiábrándult közönség kedvét a versolvasáshoz, mert „üde forrásvízhez” és „frissen sült, ropogós cipóhoz” hasonlatosak.³³⁷ És ahogy a *Szocializmus* kritikusa arról írt – az irodalom ismeretközlő funkcióját hangsúlyozva –, hogy szerinte azért volt érdemes elolvasni a *Falusi pillanatot*, mert „a nép” egy reprezentatív tagja nyilatkozott meg benne, aki „a paraszti lelket olyannak mutatja, amilyen valóban”, vagyis akinek mondanivalója alapján a csoport egészéről látszott lehetségesnek hiteles információt szerezni, úgy mások is meg voltak győződve róla, hogy Sértő versei magában „a paraszti élet eltagadott realitásában” „szántanak”,³³⁸ hogy maga „a mai falu” „tükröződik költészetében”,³³⁹ hogy a „baranyai parasztember fia” „meglátja, ami körülötte történik, amit mindenki lát minden nap, s megmondja nekünk, hogy mi is lássuk”.³⁴⁰

Kötetek között: publicisztikák Sértő Kálmán életéről (1933–1934)

Sértő Kálmánnak a sajtó széles spektrumát reakcióra készítő³⁴¹ *Falusi pillanat* után egészen 1939-ig nem jelent meg önálló kötete – kritikákat ennél fogva nemigen, a szerzővel foglalkozó publicisztikus szövegeket azonban

337 DÓCZY, I. m.

338 FÉJA, *Falusi...*, I. m.

339 Sértő Kálmán: *Falusi pillanat*, I. m.

340 ...yi, I. m.

341 Csupán jelzésképpen: míg a *Falusi pillanatról* huszonkét különböző lapban találtam egykorú ismertetést vagy kritikát, az ugyanabban az évben megjelent *Versenyt az esztendőkkel!*-ről például tizenkét helyen írtak. Radnóti Miklós első kötetei esetében ez a szám nyolc (*Pogány köszöntő*, 1930), öt (Újmódi pásztorok éneke, 1931), illetve tizenhárom (*Lábadózó szél*, 1933). Weöres Sándor esetében nyolc (*Hideg van*, 1934), illetve kilenc (*A kő és az ember*, 1935) (vö. *Babits Mihály Bibliográfiája*, összeáll. STAUDER Mária – VARGA Katalin, Argumentum – Magyar Irodalom Háza – Magyar Tudományos Aka-

számottevő mennyiségben találhatunk ezekből az évekből is. Szembetűnő, hogy míg a verseskötetről szóló írásokból kirajzolódó szerzői életrajz a Budapestre érkezés mozzanatával lezárult, azok elsősorban Sértőnek a „faluhoz” való viszonyára összpontosítottak, és az egyetlen említett kivételtől (Dóczy Jenő cikkétől) eltekintve azzal már nem foglalkoztak, milyen viszonyok között élt a kötet megjelenése idején, addig az egyéb típusú szövegek számára ez utóbbi szempont is igencsak jelentősnek látszott. A Magyar Könyvbarátok Diáriumának néhány mondatos portrécikke rögtön ellent is mondott Dóczy állításának, amely szerint a költőség megélhetést biztosító állás volt, amelyre így Sértő képes lehetett felépíteni új egzisztenciáját – ez a szöveg, éppen ellenkezőleg, a piacon műveivel érvényesülni képtelen költő képével szembesített, aki „feljött falujából, mert verseskönyvéért 100 pengőt adott a kiadója. Most azonban egy kárpitosnál lószórt válogat, abból él”, és csak „éjjel írja verseit”.³⁴²

Sértő életkörülményei és pályaalakítása állt Szegő Béla és Sértő még a kritikákkal párhuzamosan a *Társadalmunkban* megjelent levélváltásának fókuszában is; az irodalommal amúgy nem foglalkozó *Társadalmunk*, ahogy erre Szegő első cikke emlékeztetett is, Sértő pályakezdésének fontos fóruma volt, nemcsak verseit közölte, hanem Hatvany Lajos bemutató írását is. Szegő arról igyekezett nyílt levelében meggyőzni Sértőt, hogy költözzön haza – a modell szerint, amelyet ő ideálisként igyekezett lefesteni, a költészet nem lenne Sértő fő foglalkozása, alapvetően földműveléssel foglalkozna, verseket csupán „estéknént, kifáradva” írna, az így született műveket pedig elküldené „nekünk”, azaz az olvasóknak a (fő)városba, ahol viszont ő maga személyesen nem jelenne meg. E tanács közzétételéhez Szegő állítása szerint egy Sértőről készült és egy belvárosi kirakatban „A parasztköltő” felirattal közszemlére tett fotó adta a közvetlen motivációt, amelyen a költő olajjal bekenve, „övig meztelenül”, „mint egy görög isten vagy egy futballcsatár” volt látható, és amelyet látva Szegő ségyent és haragot érzett: a problémát, ahogy azt a sportolókra tett utalások és az izmokat „hisztérikus áhítattal” bámuló „csitrik” szerepeltetése világosan mutatta, az jelentette számára, hogy a kép a test érzéki, sőt kifejezetten erotikus dimenzióját hangsúlyozta, és ilyenként

---

démia Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1998, 79; *Radnóti Miklós bibliográfiája*, összeáll. NAGY Mariann, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1989, 9–10; *Wéöres Sándor*, összeáll. ZIMÁNÉ LENGYEL Vera, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1979.).

342 *Sértő Kálmán*, Diarium. Könyvbarátok közlönye, 1933/5–6., 157.

kívül esett azon a körön, ahogyan ő a szellemmel asszociált „költő” ábrázolását elfogadhatónak gondolta. A szöveg interpretációja szerint a kifogásolt fénykép készítőjének célja az „őserő” hangsúlyozása volt, amely a „paraszt” alakját szimbolikusan a testiség szférájához kapcsolta, aminek nyomán az mint fizikai tulajdonságcsoporthoz volt megjeleníthető – nem pedig mint szakma vagy osztályhelyzet, amely denotációkat viszont a fénykép „paraszt-költő”-reprezentációját kiküszöbölendő oximoronnak ítélő Szegő igyekezett érvényesíteni, amikor az „ekeszarva” megragadására buzdított. Ez azért is tűnt számára a követendő iránynak, mert az ellenkező utat járhatatlannak vélte: ha Sértő megpróbálna asszimilálódni új szakmájához és új környezetéhez (ha megtanítanak „a poétika szabályaira, a jólöltözés mesterségére és arra, hogy a halat nem eszik késsel”), azzal költészetét tekintve olyan versenybe nevezne be, amelyben Szegő szerint semmiképpen sem győzhet, hiszen lehetetlen, hogy ledolgozhassa hátrányát azokhoz képest, akik „már beleszülettek abba a kultúrába”. E kasztelvet a cikk szerint kikezdeni nem lehetséges, ám kihasználni igen: amíg a „parasztköltő” olyan verseket ír, amelyeket olvasva „az ember patakcsobogást vagy kolompcsengést hall”, speciális, életformája által hitelesített termékeivel helyet biztosíthat maga számára a piacon.³⁴³

Szegő tehát a jelek szerint úgy gondolkozott, hogy akkor tesz jót az ártatlan-tehetetlen áldozatként beállított Sértővel, ha elsősorban költészete értékének és az iránta való érdeklődésnek a megőrzésében segít neki – a néhány héttel később ugyanott megjelent válasz viszont eltérő hangsúlyokat jelölt ki. Sértő cikkében azonosította ugyan magát a „parasztköltő” címkéjével, ám nem fogadta el, hogy annak tartalmát és követelményeit mások (akik „meg nem is látják, nem beszélnek vele, de elképzelik”) szabják meg, elhatárolta magát a „mocskos, varras és lekonyult fejű” néptől és a „csak pénzért” író „fotelben kutyálgatók”-tól egyaránt – álláspontja szerint tehát morális kötelesség volt „káromkodni” és „küldetést érezni”, nem volt az azonban a parasztok helyzetében osztozni. Ennélfogva visszaautásította azt a szemléletet, amely a paraszti munkát elfogadta, sőt ajánlotta – ő értéknek inkább a könnyebb életet tekintette, vagyis a fürdőkádát és a robottól való megszabadulást, amellyel kapcsolatban a *mindenki vagy senki* álláspontjára helyezkedett.³⁴⁴ Viszonválaszában Szegő, aki ironikusan nyugtázta, hogy

343 SZEGŐ Béla, *Ne légy démon Sértő Kálmán*, Társadalmunk, 1933. augusztus 19., 4.

344 „[A]míg egyetlen urat látok, aki nem dolgozik, addig nekem nem veszik hasznomat sehol [...] Én szívesen visszamegyek, de akkor gyere te is [...]” SÉRTŐ Kálmán, *Nem leszek démon szegőbéla!*, Társadalmunk, 1933. október 7., 4.

az első írásában felvetett asszimilációs forgatókönyv a jelek szerint nem vált valósággá, hiszen Sértő megmaradt „zamos, legénykedő falurosszának”, áthangszerelte csupán véleményét, nem változtatta meg azt. Egyrészt leszögezte, hogy a költőnek „harmatcseppragyogású” verseket kéne írnia, és hogy míg a csípős jelzők, amelyekről csak „mezei-virágcsokor”-szerű lesz stílusa, összeférnek személyiségével, a „szociálkritikai felhördülések”, a néhány megtanult „nagyképű frázis” egyáltalán nem – megerősítette tehát az elképzelt „parasztiság” körvonalait. Másrészt emlékeztette, hogy a „kis Mucsáról jött apostolpalánták” története, ha „megszédültek vézna dicsőségüktől”, és „patogtatni kezdték karikás ostorukat a gőgös márványpaloták kariatidjai alatt”, mindig meghunyászkodással végződött – vagyis ismét figyelmeztette Sértőt játéktere korlátozottságára, azokra a határokra, amelyek szerinte törvényszerűen és meghaladhatatlanul következtek különféle tőkének szűkösségéből és pozíciójából, amely a szöveg szóhasználata nyomán korántsem látszatott függetlennek a főváros-vidék viszonytól sem.³⁴⁵

Ez a levélváltás nem elhidegítette, inkább szorosabbra fűzte a *Társadalmunk* és Sértő kapcsolatát, a következő két évben (1934-ben és 1935-ben) a költő rendszeres szereplője és szerzője lett a lapnak (itt jelent meg például a memoárja,³⁴⁶ amely miatt sajtópert is indítottak a lap ellen,³⁴⁷ vagy egy utóbbi többek által felemlített cikksorozata, amelyben hozzátartozóit gyalázolta el³⁴⁸ – egy kevéssel későbbi írása állítása szerint még életükben³⁴⁹).

345 SZEGŐ Béla, *szegőbéla* válaszol *SÉRTŐKÁLMÁNNak*, *Társadalmunk*, 1933. október 14., 6.

346 1934 decembere és 1935 augusztusa között jelent meg folytatásokban. Hozzáférhető kiadása: SÉRTŐ, *Hírért megszenvedtem, I. m.*, 181–284.

347 „Múlt év májusában az egyik hetilap részleteket közölt Sértő Kálmán, az ismert költő naplójából. E naplótöredék miatt Solyom Janka színész nő sajtópert indított a költő ellen [... Sértőt] sehol sem tudták megtalálni. Ilyen módon a fokozatos felelősség alapján került a vádlottak padjára a szerkesztő. [...] a vádlott felolvasott egy nyilatkozatot, amelyben kijelentette, hogy ő Solyom Jankát nagyrabecsüli és éppen ezért bocsánatot kér tőle, amiért Sértő Kálmánnak naplóját lapjában közzétette. [...] Solyom] ügyvédje ezt az elégtételt elfogadta, a bíróság a további eljárást megszüntette.” *Sértő: Sértő Kálmán, Sértett: Solyom Janka*, Magyarország, 1936. április 18., 9.

348 SÉRTŐ Kálmán, *Meghalt az apám*, *Társadalmunk*, 1935. április 12., 6; SÉRTŐ Kálmán, *Árva lettem*, *Társadalmunk*, 1935. április 26., 8; SÉRTŐ Kálmán, *Szegénylegény levele*, *Társadalmunk*, 1935. május 3., 6.

349 SÉRTŐ Kálmán, *Végre egy helyreigazító nyilatkozat*, Új Magyarország, 1935. szeptember 21., 5–6. A cikkből kiderült, hogy eddigre megszakadt a kapcsolat a *Társadalmunk* és Sértő között („ma már nem öleljük egymást a lap szerkesztőjével”), ezért jelent meg a nyilatkozat egy hasonló profilú hetilapban, a Dénes Gyula által szerkesztett *Új*

Egy 1934 januárjában megjelent cikk – amely ismét felemlítette a *Társadalmunk* Sértő felfedezésében játszott szerepét, ezúttal azzal az állítással is kiegészítve, hogy ez volt a műveit elsőként publikáló lap – a korábbi aggodalmakat megismételve tájékoztatott a költő aktuális viszonyairól. A figyelem középpontjában ismét Sértő átalakulóban lévő teste és viselkedése állt, amelyek a cikk szerint így lassanként megszűntek „parasztságának” jelölői lenni – e megfigyelésből ezúttal is tehetségének féltése következett, amelynek jelzői („zamatos és őseredeti”) világossá tették a szerző véleményét annak életformához kötöttségéről.³⁵⁰ Sértő helyzetének átmenetiségét, beilleszkedés és idegenség mély ambivalenciáját röviden leírt jelenet illusztrálta, amely szerint „a költő szép asszonyokkal mulatott hajnalig”, „az intim pesti lokál egyik zugában” viszont nem mást, mint „szomorú paraszti élményeit mesélte boros hangulatban”, beszámolva közben asszimilációs szorongásairól is: arról, hogy ha „úriemberekhez hívják meg vacsorára”, elfogja a kétségbeesés, mert „nem tud bánni a késsel és villával, nem tudja, hogy mit kell megenni és mit kell a tányéron hagyni”. A jelenet abba az anekdotába ágyazódott, amely szerint Sértő egy „legtrágárabb disznóságokkal” teli verset küldött be a *Magyar Úriasszonyok Lapja* szerkesztőségének, ahol emiatt feljelentést tettek. Az újságíró azonban nem osztozott az úriasszonyok felháborodásában, a történetet arra használta inkább, hogy – ismét a változatlanóság bizonyítékaként, így pozitívként utalva a bárdolatlanúságra – megerősítse a kapcsolatot Sértő műveit illetően a költészeti érték és az általa elképzelt parasztság között: érvelése szerint a versek azért voltak „mégis szépek”, mert „a magyar paraszt sem válogatja meg a szavait és Sértő Kálmán sem válogatta meg”. A harmadik nézőpontot a rendőre jelentette, aki nem volt képes meglátni a népi vonatkozást a versekben, és ezért egyszerűen méltatlan, irodalom alatti alkotásként azonosította azokat – amelyeket mindazonáltal, ahogy a csattanóból kiderült, szórakoztatónak talált.³⁵¹

Magyarországban, amelynek a költő 1935 augusztusától állandó szerzője volt, számos tárcsa mellett *Barátaim és ellenségeim* című naplójegyzeteit is itt közölte.

350 „Sértő Kálmán ma már elkanyarodik a saját parasztságától, néhány hölgy karolta fel őt, akik szépen kiöltöztetik, megcsináltatják fogait, úriembert faragnak belőle és mostanában pesti éjjeli lokálokban fogdossa – az eke szarvát... Félünk, hogy ennek a zamatos és őseredeti tehetségnek megárt majd a pesti éjszaka.” *A parasztköltő, a disznó versek, a Magyar Úriasszonyok Lapja és a rendőrség*, *Társadalmunk*, 1934. január 13., 4.

351 „Lehordta őt a sárga földig, hogy miért ír ilyen verseket, miért pazarolja eredeti tehetségét ilyen disznóságokra. Atyailag, barátságosan kioktatta, hogy ilyen eszközökkel nem

Szeptemberi cikkükben már mint „országos hírvű parasztköltőről”, a „napilapok kedvenc költőjéről” írtak Sértőről, és ismét leszögezték, hogy voltaképpen felfedezői ők voltak, a korábban közölt szigorú hangú írások pedig féltő szeretetük jelei voltak – a költő rangját olyan módon rögzítették tehát olvasóik számára, hogy egyúttal jól láthatóak legyenek annak a lap tekintélyét illető konzekvenciái is. A konkrét témát ezúttal az adta, hogy a költő verseit a rádió nem fogadta el: a cikk szerzője közölte Sértő replikáját,³⁵² majd elmesélte, hogy bár „éhségből mégis majdnem megpróbált megfelelőt írni”, győzött a büszkesége, és „inkább kenyérhéjat evett”, végül pedig megállapította, hogy „Gyula diáknak”, vagyis a szerkesztőnek, Somogyváry Gyulának, aki, mint a cikk implikálta, éppen az általa Sértőtől elvárt konformizmussal jutott magas polcra, „már van mit a levesébe aprítania, már nem fáj neki szegény költő sorsa”.³⁵³ Miközben tehát a „parasztköltő” címkeje megőrződött, a Sértőről való beszéd legfontosabb aspektusának ebben a cikkben már a jelenbeli szegénység látszott, viszont annak részleteire, okára vagy arra, hogy az hogyan fért össze az említett népszerűséggel, a szöveg nem tér ki – az eset inkább csak az (akár önsanyargatásig elmenő) meg nem alkuvás magas erkölcsi értékét megerősítő példázatként szolgált. A következő

---

is szabad és nem is lehet érvényesülni. [...] Máskor, ha ilyen verseket írsz, ne küldd be a Magyar Úriasszonyok Lapjának, hanem [...] hozd el őket nekem, édes fiam...” *Uo.*

352 Ebből kiderült, hogy nem lett a pesti urak bábuja, hogy egyes tehetségtelen „firkálgatók” viszont belőle akarnak nagyok lenni, hogy nagy út van mögötte, és tanárookra nem, csak harcokra emlékezhet, hogy még a költők is „a legnagyobb élő magyar költőnek” látják, és hogy ő „nem véres kommunista forradalmár”, hanem „erkölcsös, tiszta, szellemi csodabogár”. *Sértő Kálmán parasztköltő esete a rádióval*, Társadalmunk, 1934. szeptember 21., 6.

353 Somogyvári Gyula a prózai műsorok dramaturgja volt a rádiónál, „népszerű publicista és több rádiós műfaj (hangjáték, Mit üzen a Rádió? stb.) kialakítója”. BUZINKAY – KÓKAY, *I. m.*, 198. Lackó Miklós a rádió vezérigazgatójának, Kozma Miklósnak „az ellenforradalom jobboldalának átlagos szemléletétől” el nem térő ízlése jeleként interpretálta, hogy „vitéz Somogyvári Gyulát, a nagyhangú, sovíniszta közhelyek Gyula diákját vette maga mellé első munkatársnak”. LACKÓ Miklós, *Az Új Szellemi Front történetébe* = *Uő., Válságok – választások*, Gondolat, Budapest, 1975, 62. Lackó idézett tanulmányában azonban az is nyomon követhető, hogy Kozma 1933-ban a „baloldalinak számító Révész Bélára bízta” „a rádió »munkás-félórát«” (*Uo.*, 66.), 1934-re pedig már Illyés Gyulával és (a még ebben az évben a rádió irodalmi tanácsadójává kinevezett) Németh Lászlóval is kapcsolatba került, és éppen ő vált a népiek és a hatalom közötti egyik fontos összekötővé. 1935-ben Kozmát belügyminiszterré nevezték ki, ekkor Somogyváry lett a rádió igazgatója. ORMOS Mária, *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*, II, PolgArt, Budapest, 2000, 491.

szám Sértő publicisztikáját közölte a „zsidókérdésről”³⁵⁴ – az azt felvezető mondat („Szűzi tisztaságában közöljük ennek a ragyogótehetségű parasztköltőnek nyers vadságában, darabos egyszerűségében is zamatos prózáját, levél alakjában megírt felhorkanását.”) azt mutatta, hogy a korábbi cikkek által megalapozott képzeteket, a költészetének értékébe vetett hitet egyfelől, a csiszolatlanságáról, a kultúrától való viszonylagos érintetlenségéről alkotott elképzelést másfelől ezúttal már – a kételyeket mellozva – egyértelműen a szöveg és az általa kifejezett antirasszista üzenet hitelesítésének retorikai szolgálatába igyekeztek állítani. Ezt a szálát vitte tovább a költő néhány hét múlva megjelent újabb írása, amely mintegy kontextusba helyezte az előző cikk gesztusát: ebben a *Nemzet Szava* című folyóirat szerkesztőjének válaszolt,³⁵⁵ aki az ideológiai térben betöltött pozíciójának megváltoztatására szólította fel Sértőt. Ott ugyanúgy a nagyváros káros hatásaitól féltették, mint korábban a *Társadalmunk* („Lokálba járok éjszaka és cocktailt iszom. Vezetgetnek, bemutatnak, végigmustrálnak”), a hangsúlyt azonban nem a művészi értékre helyezték, hanem egy (etno)politikai összefüggésrendszerbe igyekeztek mindezt beilleszteni: Sértő szerintük most „liberális zsidónénikék megszáditott imádója” volt, valódi értéket viszont az biztosíthatna alkotásainak, ha azok segítségével – „más hangon, csontokig érő szavakkal” – felrázná „a nemzetet”. Az, hogy a költő visszautasító válaszát (amelyben mintegy összefoglalta a korábbi cikkekben felvetett témákat a rasszizmus helytelenségéről, saját küldetéséről és a „magyar” kultúrfinanszírozás hiányosságairól)³⁵⁶ nyilvánosan közzétették, aligha tekinthető függetlennek

354 Ebben elmesélte, hogy „egyik bátyám felesége zsidó, másiké cseh”, és ezt a sokféleséget nagyon szépnek találja, hogy nem szimpatikus számára, ha valaki letagadja zsidóságát, hanem azt szereti, ha meri verni a mellét, hogy ő „magyar zsidó”, hogy „az utolsó ítéletkor” szerinte „nem fogják nézni, ki zsidó”, és megállapította, hogy ahelyett, hogy azzal támadják, hogy „zsidó kezekben van”, inkább fel kellene tenni a kérdést, hogy az „okmányokkal ősmúlra visszavezethető magyaroktól” miért nem kapott sohasem pénzt, továbbá leszögezte, hogy szegénynek tartaná, ha antiszemita lenne. *Sértő Kálmán a zsidókérdésről*, *Társadalmunk*, 1934. szeptember 28., 7.

355 A *Nemzet Szava* – amely kezdetben *Magyar Horogkereszt* címen jelent meg – volt „az első magyar nemzetiszocialista napilap”, 1936-ban azután hetilappá alakult; főszerkesztője Meskó Zoltán országgyűlési képviselő, a Magyar Nemzeti Szocialista Földműves- és Munkáspárt vezére volt. PAKSA Rudolf, *Magyar nemzetiszocialisták*, Osiris – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2013, 80, 350.

356 „[A] zsidó nem bűnös azért, mert zsidónak született”, „[a] magyar úrnak is van elegendő pénze ... nem ad úgy a költőnek, mint a zsidó.” „Miért nem veszitek a táborotokba

a törekvéstől, hogy bemutassák, Sértő az ellenoldal figyelmét is felkeltő, elcsábításra méltó súlyú tényező volt, akinek e háttér előtt különösen jelentékenynek látszhatott elköteleződése. A következő év januárjában közölt cikkével aztán a lap végleg megerősítette szerepét Sértő apologetájaként, az ő kihagyása miatt találták ugyanis érdemesnek támadást indítani a Baumgarten-díj ellen: szerintük Weöres Sándor jutalmazása – aki „nagyon tehetséges fiatal költő” ugyan, de akinél Sértő „mindenféle szempontból érdemesebb a díjban való részesedésre” – leginkább csak azt mutatta meg, hogy a díj Babits révén „a Nyugat körül csoportosult író- és költőgárda házi szerencsejátékává idomult”.³⁵⁷ Az irodalommal amúgy továbbra sem foglalkozó lap tehát

---

»Gyuladiák« mellé Sértőkálmánt is?» „Ez az ébredés a népből fölbujt bátor és félelmes körültekintésemet jelenti [...]” „Ez nem azt jelenti, hogy a lokálokban döglesztenek meg engemet. Én magam döglesztettem meg magamat. Fájok az emberiségrért és utóbb a krisztusi kereszt ellenfeléért is.” SÉRTŐ Kálmán, *Sértő Kálmán levele a Nemzet Szava szerkesztőségéhez*, Társadalmunk, 1934. november 9., 6. A *Nemzet Szava* példányai igen hiányosan maradtak fenn, így sajnos a Sértőt megszólító szöveg eredetijét sem sikerült fellelnem.

357 *A Baumgarten-díj*, Társadalmunk, 1935. január 25., 7.

A Baumgarten-kuratórium és különösen Babits persze egyébként is állandó támadások keresztüzében állt, és Weöressel kapcsolatban sokáig tartotta magát a híresztelés, hogy csak azért kapott díjat, mert valamiféle rokonságban állt Babitscsal. Sértő neve máshol már az előző évben felmerült, mint akit érdemtelenül hagytak ki a jutalmazásból – bár csak többedmagával együtt említve: „nekünk egyedül csak az fáj, hogy azok a tehetséges - semmi egyéb, csak tehetséges írók maradtak ki, olyan tehetségesek, akiknek nevei említése a magyar lélekből örömet, szeretetteljes elismerést és megérdemelt tiszteletet vált ki. Hogy ne említsünk más neveket, csak a fiatalok közül Kodolányi János, József Attila és a fiatal zseni: Sértő Kálmán nevét, akik nem is hogy jelteni fognak, de eddig is jelentettek valamit a magyar irodalom egén; egyet sem találunk a kitüntettek között. Az idősebbek közül pedig itt van Szabó Dezső! Szabó Dezső, akiről ma mindenki tudja, hogy mint él!...” *Babitsnak fáj!...*, Új Magyarország, 1934. február 6., 5; újraközl.: *A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok 1917–1941*, I–III, szerk. TÉGLÁS János, Argumentum, Budapest, 2003, II/442–444.

Rendre felbukkant a neve abban az 1934 januárjában-februárjában a *Szabadságban* közölt cikksorozatban is, amelyben Féja Géza – ugyancsak Babits szerepére hegyezve ki elégedetlenségét – heteken keresztül igyekezett napirenden tartani a témát: „Holott tény az, hogy Szabó Dezső nem kapott Baumgarten-díjat, márpedig művészi értékét mégsem tagadhatják le, szomorú anyagi sorsa pedig közismert. Így mellőztetését csakis annak tudhatjuk be, hogy Babits Mihályt több ízben komolyan megtámadta. Egyáltalában igen furcsa dolog az, hogy a mellőzöttek csaknem valamennyien kétségbe vonták Babits Mihály irodalmi működésének elsőrangú értékét, a jutalmazottak pedig csaknem valamennyien émelygő tanulmányokban siettek tömjénezi előtte. Kodolányi János és József Attila, Kassák Lajos és Sértő Kálmán sohasem titkolták kételyeiket Babits Mihály

a hozzá szorosabban kötődő egyetlen költő szimbolikus tőkéjének – a lapot is viszonthitelesítő – növelése érdekében olyan perspektívát kínált fel olvasóinak, és igyekezett elfogadtatni velük, ahonnan nézve a Sértő legitimálását megtagadó irodalmi mezőbe mélyen beágyazott személyek és intézmények egy összeesküvés megbízhatatlan résztvevőinek látszottak csak; hogy mindez némi etolódást jelentett a lap által korábban képviselt állásponthez képest, megmutathatja, ha ennek a cikknek a stratégiáját összevetjük Szegő Béla korábbi szövegével: ott még Sértő értéke volt bizonytalan, és Babits tűnt fel a kikezdehetetlen tekintély pozíciójában.³⁵⁸

Állandó szereplője maradt Sértő a *Színházi Élet*nek is: nemcsak számos írását közölték (egészen 1938-ig), de rendszeresen emlegették is a lap különféle műfajú szövegeiben. 1933 márciusában a viccrovatban bukkant fel a neve:³⁵⁹ az itt közölt anekdota alaphelyzete szerint „Sértő Kálmán, a nemrég feltűnt »parasztköltő«” falun élt, ide érkezett számára a levél, amelyben felkérték, hogy „saját anyagi érdekében” azonnal menjen Pestre; minthogy azonban „nem volt egy vasa sem”, „az apostolok lovain” érkezett, ami nem is volt „új dolog” számára, „megtette már többször is”. A „garabonciás költő”-t azután „egy borotvátlan, elhanyagolt férfi fogadta” a megadott címen, egy „állás nélküli pincér”, aki írt „egypár verset”, és aki előadta neki a tervét, amely szerint ki kellene bérelniük a „Zeneakadémia nagytermét”, és „közös szerzői estet” kellene tartaniuk; Sértő erre sarkon fordult, „ment vissza a falujába”, és „talán még most is megy, ha meg nem érkezett” – zárult a szöveg. A történet, amely mintha a korábbi költők utóéletében valóban megfigyelhető folklorizálódást igyekezett volna imitálni – amelynek nem ismeretlen eleme például a *garabonciás* és a *költő* alakjának (a lapban Sértőről írva nem

---

irodalmi túlértékelésével szemben, viszont minden jutalmazott záros időn belül sietett hódolatát egy mamuttanulmányban s az esztétikai erőlködés verejtékpatakjaival leróni.” FÉJA Géza, *A magyar író sorsa. A csökönyös Baumgarten-homály*, Szabadság, 1934. február 4., 11; az egész sorozatot újraközlő: *A Baumgarten Alapítvány, I. m.*, II/425 skk.

A *Szabadság* 1936-ban ismét visszatért a kérdésre egy aláírás nélküli cikkben, ekkor Veres Péter, Szabó Pál, Sértő Kálmán, Sinka István, Erdélyi József és a határon túli magyar alkotók jutalmazását hiányolta. *A Baumgarten-díj és a Nyugat-klikk*, Szabadság, 1936. január 26., 7; újraközlő: *A Baumgarten Alapítvány, I. m.*, III/42–43.

358 „[T]e csak írd tovább a harmatcseppragyogású verseidet, és ne akard ledorongolni Babits Mihályt vagy Márai Sándort, mert ehhez még most – kevés vagy [...]” SZEGŐ Béla, *szegőbéla válaszol...*, I. m.

359 *A parasztköltő kalandja*, Színházi Élet, 1933/14., 66.

először játékba hozott) összekapcsolása sem³⁶⁰ –, a vándorlást, a szegénységet és a pénzkereseti lehetőségként értelmezett irodalmat emelte ki a Sértő-jelenség meghatározó elemeként; elhelyezése és bohózszerű-népmesei stilizációja pedig világosan mutatta a törekvést, hogy Sértő alakját egzotizáló kódokon keresztül tegyék olvashatóvá, és ilyen módon rögzítsék hírnevét. Néhány hónappal később Sértő Ferenc egy verse jelent meg a lapban Harsányi Zsolt megjegyzésével, amelyben arról érdeklődött, „csakugyan Sértő Kálmán bátyja”-e, és biztatását is az ő már megállapított tehetségére hivatkozva fogalmazta meg: „utolérheti öcsét”, „ami nem kis szó, mert az igen jó költő”.³⁶¹ A következő évben az Intim Pista-rovat közölte az értesülést, hogy „Sértő Kálmán, a parasztköltő” „egész estét betöltő színdarabot írt” – a hírt a lapban Sértő kapcsán már sokadszor visszatérő motívum kíséretében tállták, ami azt sugallta, hogy a költő továbbra sem a fővárosban élt: „Új művével a hóna alatt gyalog érkezett meg vidékről Budapestre.”³⁶² Néhány héttel később ismét Sértő Ferencről lehetett olvasni, aki „Harkányfürdön jegyellenőr”, és aki „megirigyelte öccse dicsőségét és felcsapott poétának”; a cikk szerint *Parasztlakodalom* című kötete megjelenése után az olvasók arról vitatkoztak, hogy „a parasztköltő Sértő Kálmán” vagy „testvérbátyja” a tehetségesebb.³⁶³ Sértő Ferenc mindkét *Színházi Élet*-beli említésekor együtt szerepelt testvérével, így ezek céljaként egyszerre feltételezhető önálló költői személyiségének felépítése és Sértő Kálmán érdekességének növelése; a tény mindenesetre, hogy a kísérlet Ferenc irodalmi diskurzusba való bevezetésére ezen a ponton meg is szakadt, az utóbbit mutathatja jelentősebbnek. (Az említett kötet valóban megjelent a Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Rt. kiadásában, későbbi említését azonban sehol sem találtam: az említett két, megosztott fókuszú cikket leszámítva közfigyelemben nem részesülő szerző által vidéken kiadott *Parasztlakodalom* és az országos sajtóban előre beharangozott, fővárosi kiadónál megjelenő *Falusi pillanat* recepciója közötti igen éles különbség jól demonstrálhatja az értékképződés kiszolgáltatottságát az intézményrendszer működésének – előbbi kötet a jelek szerint egyszerűen nem jelent meg mint létező, vagy mindenesetre mint megvitatást

360 A témát Csokonai populáris recepciója kapcsán összefoglalja: SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ráció, Budapest, 2014, 401–408.

361 *Harsányi Zsolt megjegyzése*, *Színházi Élet*, 1933/30., 60.

362 *Maga csak tudja...*, *Színházi Élet*, 1934/23., 23.

363 *Inter*, *Színházi Élet*, 1934/28., 60.

érdemlő tárgy a potenciális befogadók horizontján, és így még a nyílt elutasításig sem juthatott el.) Néhány héttel később Sértő ismét a viccek között tűnt fel, ahol alakja a falusi és a városi élet különbözőségére alapított erotikus humor forrásául szolgált („azt hittem, hogy ebben a városban ismeretlen dolog a szerelem” – „mert itt nincs se szalmakazal, se szénaboglya”). A párbeszédese történet igen kevéssé építkezett az „első pesti impressziói”-t felidéző költő személyiségének partikularitásaira, ennek ellenére egy felismerhetően őt ábrázoló karikatúra is kísérté – ez, arcot adva a *videki férfi* sztereotipikus alakjának, némi aktualitást és frissességet látszhatott kölcsönözni a tréfának, ugyanakkor Sértő alakját igencsak egyszerű sémák mentén mutatta értelemzhetőnek.³⁶⁴ Még ugyancsak 1934-ben jelent meg Karinthynek a Művészeti Tanács megalakulásán ironizáló krockija, amelyben hosszan sorolta, kicsoda milyen művészeti tanácsot adna neki: Sértő mint részeges, indulatos és népies figura nyilvánult meg az elképzelt válaszban.³⁶⁵ 1935 elején ismét humoros összeállításban szerepelt, amely a bevezető állítása szerint költők ötleteit gyűjtötte össze arról, milyen szobrot kellene állítani nekik haláluk után; a cikkben szereplő alkotók névsora igen sokszínű volt, a főleg humoristaként ismert Kálmán Jenőtől és az operettszerző Farkas Imrétől a *Nyugat* köréig terjedt a spektrum – az idősödő, befutott művészek között az 1890 után született korosztályokat egyedül Sértő képviselte, akinek terve szerelmes természetére utalt, és a pénztelenség képzetét is felidézte.³⁶⁶

1934 januárjában a *Magyar Hírlap* arról számolt be, hogy „Sértő Kálmán parasztköltő nyomtalanul eltűnt lakásáról”, az ez alkalomból közölt terjedelmes riport pedig részletes képet igyekezett alkotni élettörténetéről és körülményeiről. A cikkben megalkotott elbeszélés szerint Sértő „egészen fiatal korában kezdte el a versírást”, majd „később katonának ment, és Pécssett szolgált” – ez az elképzelés nyilvánvalóan ellentmondott a katonasághoz és a szerelmi epizódhoz kötődő genealógiáknak is. A történet folytatása

364 *Istenem, ez a Pest...*, Színházi Élet, 1934/38., 40.

365 „[I]gyak meg vele egy spriccert, mindjárt józanabbul fogom megítélni a költészet keserves kínjának azt a pattogatott mibenlétét.” KARINTHY Frigyes, *Művészeti tanács (és ami kimaradt belőle)*, Színházi Élet, 1934/40., 30–31.

366 „Míg éltem, mindig abban reménykedtem, hogy verseim nyomán a szép asszonyok búcsújárásban jönnek majd hozzám. Becsapódtam. Halálom után azt szeretném, hogy ne csak én legyek becsapva, hanem a szobrom is. A zaciba.” Az összeállításban szereplő szerzők: Heltai Jenő, Babits Mihály, Szép Ernő, Kosztolányi Dezső, Farkas Imre, Emőd Tamás, Kemény Simon, Füst Milán, Kálmán Jenő, Sértő Kálmán. *Szobrot a költőknek*, Színházi Élet, 1935/7., 14–17.

egy darabig a *Színházi Élet* korai bemutatásában látott romantikus narratívához hasonlított (a „kultúrára éhezõ fiatalember” összespórolt zsoldját színházra költötte, ahol „halálosan beleszeretett” egy színésznõbe), majd eltávolodott attól: itt a színésznõ „eljuttatta egy ottani lap szerkesztõjéhez” a neki írt szerelmes verseket, a szerkesztõ pedig „felismerte a sok helyesírási hibával rótt versekben a zsenit”, majd „a városi urak”, valamint „az irodalmi társaságok” köreiben is felfigyeltek mûvészetére. Ezeket a – korábban senki által nem említett – pécsi sikereket hagyta ott, amikor a színésznõ Budapestre került, és õ követte; megérkezése után, „hóna alatt” „õt kötet kézzel írt” verssel „egy irodalmi kávéházba tévedt”, ahol azután „ismert írók, kritikusok és esztétikusok egymás kezébe adták” azokat, a költõt pedig Hatvany Lajoshoz irányították, „aki azóta is pártfogolja”, majd megkezdték mûvei publikálását, és „néhány hónap leforgása alatt országos hírû lett a neve” – miközben viszont szerelme, „a vidéki színésznõ nem talált elhelyezkedést a pesti színpadokon”. Látható, hogy a *Magyar Hírlap* újságírójának szociológiai érdeklõdése minden korábbi portrékészítõénél csekélyebb mértékû volt: nem problematizálta sem Sértõ költészethez való viszonyának kialakulását, sem kapcsolatát társaival – a sóvárgó szerelmes megdicsõülésének kalandos-érzelmes mozzanataira összpontosító cikken, bár „fiatal parasztyerek”-ként, „egyszerû parasztfiú”-ként identifkálta hõsét, nem hagyott nyomot a számos korábbi írást alapvetõen meghatározó elképzelés, amely szerint õnmagában véve is figyelemre méltó és megmagyarázandó dolog volt, hogy efféle származás mellett valakinek köze lehetett az irodalomhoz, és háttérként sem jelent meg semmiféle képzet a „faluról”.

Valamivel több konkrétumot találhatunk ennél a riport jelenrõl szóló részeiben. A cikk bevezetõje elragadtatott hangon igyekezett meghatározni Sértõ helyzetét a kortárs irodalom térképén, kiemelkedõ értékét bizonyítandó egyszerre hangsúlyozta mezõn belüli és kívüli elismertségét: a legitimáció egymást erõsítõ forrásaiként a szöveg felsorakoztatta a „legnagyobb magyar írókat”, a „legelõkelõbb pesti salonokat” (akik egyaránt „szívesen látták”), a „rendkívül nagy népszerűséget” és a kritikusokat, akik között volt állítólag, aki szerint Sértõ volt „az utóbbi harminc esztendõ legnagyobb magyar lírikusa” – ellenvéleményre pedig a cikk nem utalt, lehetõvé téve, hogy olvasói tökéletesen egyöntetûnek képzelhessék a költõ recepcióját. Ezzel az optimista felütéssel éles ellentétben állt az a megszólalás, amelyet késõbb Sértõtõl magától idézett: õ arról beszélt, hogy azért jött Budapestre, hogy megmutassa „az uraknak a magyar paraszt arcát, igazi lelkét”, és küzdjön „a parasztság

érdekében”, viszont itt „nagyon sok megnemértésre” talált; „megöl engem ez a nagyváros”, „hazamegyek a fálumba és befejezem nagy regényemet” – foglalta össze közérzetét és terveit. Ezek a mondatok alapvetően különböző vonatkoztatási rendszert mutattak érvényesnek: az elvárt reakció nem az irodalmi, hanem a (földrajzilag is meghatározott) hatalmi mezőből kellett volna hogy érkezzen, és nem esztétikai affirmáció, hanem valamiféle társadalmi-politikai változás képében – ezt a perspektívát a riport ilyen módon felmutatta ugyan, a szerzői szövegben viszont egyáltalán nem találni nyomát az ezzel kapcsolatos attitűd jelzésének. Világosan megfigyelhető viszont a törekvés, hogy lakáskörülményeit tárgyalva előtérbe állítsa Sértő szegénységét³⁶⁷ – bár megokolás vagy szerzői véleménynyilvánítás ezt sem kísérte, és ezúttal sem láthatni kísérletet a nélkülözés és a siker közötti összefüggés értelmezésére. A széttartó, ám egyként a költő megkedveltetését célzó reprezentációk sorát két másoktól idézett vélemény egészítette még ki: barátai a cikkíró szerint tudni vélték, hogy Sértő „szélsőséges, exaltált természet”, szállásadóője viszont azt hangsúlyozta, hogy „rendes, szorgalmas fiú”, aki „minden este korán járt haza, azután bevonult a szobájába és petróleumlámpa mellett dolgozott néha hajnalig is” – romantikusabb és pragmatikusabb ízlésű olvasók egyaránt találhattak a szövegben okot a Sértő iránti szimpátiára.

Az eltűnési történet folytatása a Vas megyei sajtóból volt megismerhető, ahol ekkor már hetek óta hirdették azt a szombathelyi irodalmi estet, amelynek Bajcsy-Zsilinszky Endre és Sértő Kálmán volt a meghívott fellépője.³⁶⁸ A tervezett fellépés reggelén, két nappal a *Magyar Hírlap*-riport után *Sértő Kálmán megkerült* címmel jelent meg rövid írás a *Hír* című helyi lapban, amelyből kiderült, hogy „egyes fővárosi lapok hosszabb cikket közölnek Sértő Kálmánnak, az országos híró parasztköltőnek rejtélyes eltűnéséről”, és hogy e hírek „különösen Szombathelyen hatottak bombaként”. A *Hír* cikke tehát komolyan veendő és e vidéki városban is közvélemény-alakító erővel bíró tényezőnek mutatta a *Magyar Hírlap* beszámolóját – azt olyanképpen korrigálta, hogy nem vonta kétségbe annak megalapozottságát,

367 „[K]imentünk az Endresz tér 5. számú házba, ahol a költő lakott, hogy szállásadóitól kérjünk felvilágosítást. Szegényes tömegszállás ez, egyszerű munkásemberek és munkálányok laknak Nánássy Károly háromszobás lakásában. Csak a konyhában fűtenek.” RÓZSAHEGYI László, *Sértő Kálmán parasztköltő nyomtalanul eltűnt lakásáról*, Magyar Hírlap, 1934. január 12., 5.

368 Erre a forráscsoportra az irodalmi estet és kontextusát rekonstruáló tanulmány hívta fel a figyelmet: BÉKÉS Márton, *Bajcsy-Zsilinszky Endre és Sértő Kálmán Szombathelyen*, Vasi Szemle, 2004/6., 727–744.

és nem reflektált arra sem, hogy az itt közölt történet nemigen egyeztethető össze a szállásadónő által Sértőről adott jellemzéssel. Mint a szövegből kiderül, a szerző „a délelőtti órákban” már arról értesült, hogy „Sértő Kálmán egy mámoros éjszaka után” előkerült, és „a jelzett időben meg is érkezik Szombathelyre Illyés Gyulával és Bajcsy-Zsilinszky Endrével” – bár Illyés egyetlen másik beharangozóban vagy tudósításban sem bukkan fel a fellépők között.³⁶⁹ Abban viszont megegyeztek a különböző lapok, hogy a „parasztköltő” kifejezés mindegyikben megjelent Sértő neve mellett,³⁷⁰ a *Hír* egy korábbi kedvcsinálója még azt is hozzáfűzte, hogy ő „a magyar néplélek egyik legszebb és leggazdagabb értéke”³⁷¹ – a parasztsághoz való kötődése tehát tökéletesen konszenzuálisnak látszhatott; ahogy az utóbb idézett cikk szerint közmegegyezés született költői értékéről is, hiszen a *Falusi pillanat* szerinte „országszerte osztatlan sikert aratott”. Az est sikerét illetően azonban már különváltak az álláspontok: míg a *Hír* úgy látta, hogy „a költő előadása szép sikert aratott”, és később „újabb verseket szavalt, megérdemelt tapsokat aratva”,³⁷² valamint a *Nyugatmagyarország* szerint „verseinek ragyogó képei, plaszticitása, dús gondolatai frenetikus sikert arattak a költő egyéni előadásában”,³⁷³ a *Vasvármegye* vezércikkéből egészen másfajta kép rajzolódott ki – szerzője, az ekkor már kormánypárti képviselő Lingauer Albin szerint ugyanis Sértő szerepeltetése „melléfogás” volt, fellépése „kínos benyomást tett”, csupán „udvarias tapsot” kapott, második szavalatát pedig „már csak erősen megfogyatkozott közönség hallgatta”.³⁷⁴ Lingauer – és meglátása szerint a közönség – ízlését „az erotika és a már-már vallásgyalázás határáig elcsúszott nagyotmondaniakarás” sértette elsősorban, amelyek okát a szerző Sértő – általa is közismertnek vélt – élettörténetében vélte megtalálni. Bemutatásában az jelentette a problémát, hogy „a népies értékeket kutató kezek” anélkül emelték ki „őseredeti tehetségét” „a falu televényéből”, hogy „gyökere körül ott hagytak volna valamit a mező földjéből”, és így vetették

369 Sértő Kálmán megkerült. *A vasárnapi irodalmi délután*, *Hír*, 1934. január 14., 2.

370 „Sértő Kálmán, a nemrég felfedezett fiatal, őseréjű parasztköltő [...]” *Faludy Társaság...*, *Nyugatmagyarország*, 1933. december 27., 4. „Sértő Kálmán, a fiatal kitűnő parasztköltő [...]” *Előadás: A Faludy Társaság...*, *Vasvármegye*, 1934. január 14., 6.

371 *Bajcsy-Zsilinszky Endre Szombathelyen*, *Hír*, 1934. január 6., 2.

372 *A Faludi Társaság kulturdélutánja*, *Hír*, 1934. január 16., 3.

373 *Zsilinszky: A vasi magyarság az ország legnagyobb faji értékét képviseli. Sértő Kálmán paraszt-poéta bemutatkozása Szombathelyen*, *Nyugatmagyarország*, 1934. január 15., 1.

374 LINGAUER Albin, *Irodalmi délután a Faludy Ferenc társaságban*, *Vasvármegye*, 1934. január 16., 1.

oda „a világváros aszfaltjára”, azt várva, hogy ott majd gyümölcsöt hoz; a város tehát olyan egyértelműen megrontó erőt jelentett, amellyel amúgy kifejezetten rossz szándékúnak nem tűnő felfedezői gondatlansága miatt kerülhetett közvetlen kapcsolatba. A „falusi kincs” ugyanis, akinek „szerepeltetését kissé elsiették”, ilyen módon „kissé nagyon is átmenet nélkül került bele a lázasan forgó városi élet örvényébe”, így pedig „kissé túl mohón kapott rá olyan hangokra és olyan témákra, amik nálánál öntudatosabb és kifinomultabb poéta számára is kényesek lennének”. Az ideális megoldás tehát a város és falu között világos értékbeli oppozíciót látó Lingauer szerint az asszimiláció pedagógiai ráhatással való lassítása lett volna, vagyis az eredeti környezethez kötődő jellemvonásokat megerősítve, az új környezethez kötődőket tompítva kellett volna Sértőt kiemelni „az ismeretlenség homályából” – amit önmagában véve nem látszott helyteleníteni.

Az áttelepülési történetet tehát, úgy tűnik, ekkor már széles körben ismerték, a „parasztköltő” terminus pedig Sértő állandó jelzőjeként rögzült, ahogy azt a parasztkérdésnek ideológiai fontosságot nemigen tulajdonító *Magyar Hírlap*-riport épp olyan világosan illusztrálja, mint a vidéki beszámoló, vagy az a Szabó Dezső-interjú, amelyben az írónak Sértőről azonnal ez a kifejezés jut eszébe – pontosabban az, mennyire nem képes annak értelmet tulajdonítani: az irodalmi tehetség egyetemességét állítva Szabó határozottan tagadta az alosztályokra bontás létjogosultságát („Ami jót [...] írt, az nem paraszt-vers, hanem abban egyszerűen jó költő”). Közben pedig szembehelyezkedett a „parasztból” „költővé” való átalakulást értékesnek és kívánatosnak mutató értelmezési keretekkel, az utóbbi státuszt magasabbra értékelő, a „kiemelkedés” képzetére alapított reprezentációkkal is – az általa felkínált modellben a kultúrával problematikusan összeegyeztethetőnek látszó *egészség*, a *romlatlanság* látszott a legfőbb értéknek, a pozitív pólus az ezeket megőrzőké volt. Így számára nem látszhatott megoldásnak a Lingauer-féle óvó attitűd, és Szegő Béla cikkével ellentétben az sem, ha Sértő falun alkotna – ő azt sajnálta, hogy egyáltalán kapcsolatba került a költészettel: „nem szeretem, ha egy paraszt bezüllik, bedegenerálódik az irodalomba [...] nem jobb lett volna, ha otthon marad, és hat gyermeke van?”³⁷⁵

Tamási Áron egy budapesti „úri háznál” eltöltött estéjéről beszámoló tárcája is a fenti benyomást erősítheti meg: Sértőről – mint írta – „mindnyájan

---

375 Szabó Dezső, „akit az irodalom nem érdekel”, *négykötetes regényen dolgozik*, Magyar Újság [Pozsony], 1934. június 17., 7.

tudtuk, hogy híres és friss parasztköltő³⁷⁶ – a novellisztikus írás e személyes találkozást megörökítve igyekezett aprólékos képet adni róla. A szöveg elsőképpen a jelenlévők reakcióját rögzítette arra az értesülésre, hogy Sértő épp „fűti lent [...] a kazánt”: Karinthy e helyzet abszurditását konstataulta, a költői státusz és az efféle munkák elvi összeférhetetlenségét állítva; a házigazda ezzel azt a tényt állította szembe, hogy Sértő úgysem tud, és nem is akar idomulni azokhoz a magatartási normákhoz, amelyeket a közös vacsora megkívánna – ezzel a válasszal hallgatólagosan lecsereelve a Karinthy szemrehányása által implikált hierarchiakat lent és fent, fizikai munka és költészet, dolgozás és szórakozás között különböző életstílusok mellérendelt viszonyára; az elbeszélő pedig, aki mindebben Sértő alapvető másságának bizonyítékát látta, szintén nem méltatlansággént értékelte, hanem az alkalmazkodás – helyeselt – elutasításaként.³⁷⁷ Erről a viselkedésben megnyilvánuló másságról azután a szöveg a testi másságra tért át, véleményét a „Petőfi Sándor utcai fényképész kirakatában” kiállított fotó által kiprovokált válaszként fogalmazva meg: Sértő szerinte mint „dunántúli Adonisz, hamisítatlan magyar szarvas és idegenforgalmi vonzeró” jelent itt meg, a „girhes és gusztustalan” költők tömegének (és a hiába „gyönyörű” Mécs László) ellentétéként. Ez az említés aláhúzza a Szegő Bélából is reakciót kiváltó kép jelentőségét – a két cikk tónusa azonban igencsak különböző volt: Tamási ítélete („no, végre, nemcsak egy tehetséges, hanem egy szép költő is, aki mind a két tulajdonságával szabad préda lehet”) aligha volt egészen ironiamentesen olvasandó, ám mindenesetre hiányzott az ottani nyílt felháborodás, és ezzel együtt annak sugallata is, hogy az erotikus vonzeró bűnös dolog, az (ön)reprezentáció pedig morális kérdés lenne.

Ekkor következett Sértő személyes színre lépése; a szöveg elbeszélője csatlódottságát rögzítve – ugyanakkor ezzel is azt sugallva, hogy a testi dimenzió a Sértő-jelenség fontos része volt – írta le külsejét: pozitív elemként azt kiemelve, ami beilleszthetőnek tűnt egy költő- vagy paraszti imázsba („Egyedül a haja volt költőhöz illő, s a barna szemeiben a cserjések hangulatából

376 TAMÁSI Áron, *Javított paraszt*, Brassói Lapok, 1934. február 17., 3.

377 „– Hát kedves barátom – mondta Karinthy a házigazdának –, vagy költő valaki, s akkor egyik itt velünk a babérból, vagy nem költő, s akkor fűtsön! / A házigazda nem vette zokon a beleszólást. Azt mondta, hogy Sértő nem szokott rendszeren viselkedni az asztalnál, mert hadonászik és ordít. S ha ezt nem teheti, inkább nem is ül le, hogy velünk egyék. / Kétségtelen, karakán magatartás ez a költő részéről. Teljesen egy vonalba esett azokkal a hírekkel, amelyeket én megelőzőleg hallottam róla. Tudniillik, nem olyan, mint más.”
Uo.

valami.”), és konstatálva egyébkénti távolságát a róla alkotott képtől, hogy „kis termetű volt, sőt igénytelen”, és összességében „kis napidíjasnak lehetett volna gondolni”. A csalódás helyreigazítását ezután Sértő megszólalásától várta – az itt megfogalmazódott remény voltaképpen azt az elvárást mutatta fel, hogy Sértő legalább azt a korábban többször látott retorikát visszaigazolja, amely a kultúrától való idegenséget sugalló természeti képekben látta csak lehetségesnek beszélni róla („biztosra vettem, hogy [...] kinyitja a száját és úgy fog beszélni, mint a tiszta patak, vagy mint a búza közül a madár”). Ám ez sem következett be: „a nyeszlett fiú olyan hangon” szólalt meg, „mintha mindnyájunkat meg akart volna verni”, és arról panaszkodott, hogy kilenc fogát kellett kihúztatnia, amelyek „kirothadtak”, mert túl sokat ivott bizonyos „ronda bestiák” miatt, akikbe beleszeretett, ám akik nem adták oda neki magukat. A kiengesztelődés mégis megtörtént, amikor Sértő szavalni kezdett, és „kis goromba síhederből szelíd és tiszta fiú lett, amíg mondta a verset” – ennek nyomán az elbeszélő megállapította, hogy Sértőt elsősorban az tette költővé, hogy a vers „volt egyetlen igazi barátja neki”; Sértő költészetét tehát nyilvános helyett privát diskurzusként értelmezte voltaképpen újra, elbizonytalanítva ilyen módon a külsőségeken keresztüli meghatározásra tett korábbi kísérletei érvényességét is. A tárca kontextusteremtő zárata azonban ezt is veszélyben látta, az itt felvázolt pesszimista séma szerint Sértőt elháríthatatlannak tetsző romlás közepén pillanthattuk meg: egyelőre még csak őt magát rontotta el Budapest, miközben „a dunántúli parasztot javították ki pesti paraszttá”, „de sor kerül a versre is”; végül tehát értékeit származási helyével, rossz tulajdonságait – köztük a gorombaságot, amelyet a *Társadalmunk* cikkei visszatérően kapcsoltak a parasztságához – lakóhely- és életforma-változásával gondolta döntő összefüggésben lenni.

A kazánfűtés körül kialakult dilemmának mintha csak bővebb kifejtése lett volna Sértő 1934 nyarán megjelent nyílt levele és a *Népszava* arra adott reakciója. Sértő arról írt, hogy bár megalázónak érzi a szituációt, miután látta, hogy „versírásból nem lehet megélni”, kénytelen a nyilvánosságához fordulni, és (akár fizikai) munkát keresni magának – közben azokat az urakat ostorozta, akik szerinte úgy vélték, a költőkhöz nem is illik más, mint a szegénység, zársképpen pedig aggodalmát fejezte ki, „nem vonják-e le a konzekvenciát a mennyei szentek” a „virágot, nótát nem kedvelő” világról.³⁷⁸ A költészetnek és magának társadalmi és anyagi megbecsültséget követelő – vagyis

---

378 *Erős parasztleány vagyok*, Magyarország, 1934. június 8., 3.

az autonóm „tisza művészet” megfordított gazdasági logikáját visszautasító³⁷⁹ – írást a *Magyarság* szűkszavú, ám azonosulást implikáló bevezetővel adta közre, „az Íróhét napjaiban” „különösen időszerű” korpének nevezve azt. A beállítást, amely szerint az irodalmi termelésre alapozott létfenntartás illene Sértőhöz leginkább, és méltánytalanság, hogy annak feladására kényszerül, a szerkesztőség ilyen módon elfogadni látszott – mindazonáltal címnek azt a mondatot választották ki a levélből, amely az ezúttal is „parasztköltő”-ként aposztrofált Sértő (öt fizikai munkára alkalmassá tévő) *testét* állította ismét csak a figyelem középpontjába, és amelyből az derülhetett ki, hogy paraszti mivolta olyan szilárd identitás, amelyet karrierje vagy aktuális körülményei nem befolyásoltak. Sértő ötletét – amely nem csupán Hatvany két évvel korábbi felhívására rímelt, hanem, a falura költözés kiiktatásával, Szegő Béla tanácsaira is – a *Népszava* egy gyorsan megjelentetett válaszcikkben élesen elutasította.³⁸⁰ A névtelen publicista ugyan szintén használta Sértő leírására a „parasztköltő” kifejezést, összességében azonban inkább a Karinthy-féle állásponthez közeledett: ő is az identitáskategóriák határának áthágása miatt érezte szégyenletesnek a helyzetet, ahol leírása szerint „a költő” keresett „parasztnak való kenyeret”. Az efféle szituációt egyértelmű elhatárolódással minősítette „megalázkodás”-nak, közben viszont leszögezte, hogy jelen esetben szerinte nem jogos ez a vád, hiszen a levelet valójában ironikusan kell olvasni – az értelmezési keret eltolása a szószerintiségtől a művészi gesztus felé egyszersmind a restelkedés és a publicitás közötti ellentmondást is feloldhatóvá tette. A levél voltaképpen címzettjeiként így a „magyar sorsintézők” tűnhettek fel a cikk szerzője számára, a lényegi üzenethez pedig annak tudatosításával lehetett szerinte eljutni, hogy nem *minden* irodalmár élt sanyarú sorban – épp csak hogy a „beérkezettek” (a „jöllakott írók”, „akadémikusok”, „sokszoros díszelnökök”, „drámaexportőrök”, „középiskolai költők”, „élharc rádiózöngicsélők” stb.) mind tehetségtelenek. Az írni tudás ugyanis, fejtette ki, „nem a műfajon múlik”, hanem a „tartalmon”, ők pedig „az egyiknek sikerül, a másiknak nem” felfogását terjesztik, és eszerint is élnek – a művészi érték tehát, derült ki e vázlatos kritikai elméletből, erkölcs és ideológiai pozíció függvénye, és konkrétan összeegyeztethetetlen a fennálló rendbe betagozódó, antiegalitárius nézetekkel. Az elutasított pólus irányzatait a szöveg meg is nevezte („akadémikusan és fajvédően vagy körútian és exportra szánva” írnak), a pozitívat azonban homályban hagyta, jobbára

379 Vö. BOURDIEU, *A művészet szabályai*, I. m., 101 skk.

380 Sértő Kálmán, *Népszava*, 1934. június 8., 8.

csak ez a kizárás határozta meg: Sértőről annyi derült ki, hogy „a legízesebbek és a legjobbak közül való”, és hogy azért fenyegeti éhhalál, mert „költő és magyar”; hogy például pontosan milyen értelemben nem „magyar” a többi művész, azt a cikk nem részletezte. Az mindenesetre világosan kiderült belőle, hogy ideális megoldásként ő nem érné be annak teljesülésével, amit Sértő kért, hanem inkább az alkotók tőkájének világnézeti alapú, radikális újraosztását várná valamilyen politikai instanciától – és hogy Sértő szerinte beletartozott azok körébe, akiket kedvezően kellene érintenie ennek a nagy átalakításnak.

Az Uj magyar líra és a Korunk antológia fogadtatása (1934–1935)

1934-ben, illetve 1935-ben két antológiában is megjelentek Sértő versei. A korábbi, amelyben harmincévesnél fiatalabb szerzők maguk által beküldött művei szerepeltek, Kárpáti Aurél állította össze, és *Uj magyar líra* címmel jelent meg a Vajda János Társaság kiadásában.³⁸¹ A kötet költőivel kapcsolatban a *Pesti Napló* végső értéktélettől tartózkodó szerzője azt találta említésre méltónak, hogy nemigen írnak szerelmes verseket, „nem andalognak”, hanem „gyötrik, tépik magukat s szemüket mintha valami kozmikus meghasonlás fátyolozná”,³⁸² a *Népszavában* viszont elítélőleg tették szavá, hogy általában hiányzik belőlük „az érzelmi függetlenség, a lélek egyensúlya, a szociális újítók vágya”, és így csak „felszínes izgalmak, látszatmozgások, zugélmények, kis érzelmi incidensek, az összetört polgári élet nosztalgias sírásai törnek ki belőlük, ideges és finom életű verselésben”.³⁸³ Sértőt külön csak utóbbi kritikus jellemezte, aki örömmel talált rá a szociális aspektusra „elsőrendű”, ám „kissé egyhúrú” verseiben, amelyekben szerinte „az eltiport szegény ember göggyével dühödten és szomorúan fenegyerekeskedik”. Babits pedig a fiatalok széttartóan sokféle, ám „újabb külföldi megtermékenyülés” nélküli, a *Nyugat* első két generációjának eredményeit

381 A kötet szerzői: Apor Elemér, Bálint György, Berceli A. Károly, Bethlen Iván, Betnár Béla, Bihari Klára, Bródy Lili, Hajnal Anna, Horváth Zoltán, Jékely Zoltán, Jelinek János, József Attila, Kállai Gyula, Keszi Imre, Korvin Lajos, Kőműves Imre, Lanátor Pogány Ferenc, Mérei Viktor, Nagy Gusztáv, Ortutay Gyula, Pásztor Enikő, Radnóti Miklós, Rónai Mihály András, Sértő Kálmán, Szabó Zoltán, Szondy Margit, Tábori Pál, Tamás Sári, Toldalagi Pál, Vajda János, Vándor Lajos, Weöres Sándor, Zelk Zoltán.

382 L. G., *Uj magyar líra*, Pesti Napló, 1934. július 22., 23.

383 NYITGRI Imre, *Húszévesek dala*, Népszava, 1934. június 24., 17.

újrahasznosító költészetéről beszélt – Sértő nevét nem írta le, csak vélelmezhető, hogy a „földszagú paraszt vagy még földszagúbb álparaszt” kategóriák valamelyike jelölte őt.³⁸⁴

A *Korunk* című antológia Dénes Béla *Független Szemléjének* kiadásában jelent meg a következő évben³⁸⁵ – a kötet, amelyet Dénes Radnóti Miklóssal válogatott, a „harmadik nemzedék” színre lépésének egyik szimbolikus momentumaként őrződött meg az irodalomtörténeti emlékezetben.³⁸⁶ A kortárs mező topográfiája szempontjából Sértő beválogatása az antológiába a baloldali szubkultúrában iránta kialakult bizalom jeleként interpretálható:³⁸⁷ ezt a benyomást rögzítette, bár kifejtett érvek nélkül, a *Színházi Élet* kritikusa is, aki megemlítette, hogy a kiadó ugyanekkor megjelentetett egy tanulmánykötetet is a „marxizmus átalakulásáról”, az antológiáról pedig, amely „a 20-as generáció legkiválóbb 12 költőjét vonultatja föl”, a beválogatott nevek alapján úgy vélte, „bátran elnevezhetjük” „»élharcos« antológiának”.³⁸⁸ Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a „baloldaliság” jelentése aligha rögzíthető problémamentesen: előszavából az derült ki, hogy az antológiában magában is az eszme válságának jeleit lehetett felfedezni – a hasonló nevű kolozsvári folyóirat hamarosan idézendő kritikája szerint viszont inkább

384 BABITS Mihály, *Könyvről könyvre. Legújabb magyar versek*, Nyugat, 1934/16.

385 A kötet szerzői: Forgács Antal, Habán Mihály, Hajnal Anna, Jékely Zoltán, Kis Ferenc, Radnóti Miklós, Rónai Mihály András, Sértő Kálmán, Toldalaghy Pál, Vas István, Weöres Sándor, Zelk Zoltán.

386 Erről, illetve a kötet recepciójáról és kontextusáról lásd: KENYERES Zoltán, *A „harmadik nemzedék” fogadtatása = Uő., Korok, pályák, művek. Válogatott tanulmányok*, Akadémiai, Budapest, 2004, 89–99. Az antológiát ugyancsak ismertető Rónay László mint anomáliát említi, és bővebben nem is tárgyalja Sértő szereplését: „Szerkesztői nemzedéki antológiának szánták, s hogy akkor még mennyire fluktuáltak a határok, az is mutatja, hogy Sértő Kálmán is bekerült a »nemzedékbe.«” RÓNAY László, *Az Ezüstkör nemzedéke*, Akadémiai, Budapest, 1967, 54.

387 Az antológia megjelenését biztosító Dénes Béla „baloldali, szabadkőműves, szociáldemokrata és kommunista körökkel tartott kapcsolatot”, Kosmos nevű kiadójánál főként „baloldali írók” művei jelentek meg, és az 1933 és 1935 között megjelent *Független Szemle* szerzőinek zöme is a kommunistákhoz vagy a szociáldemokratákhoz húzott. GÁL István, *Radnóti Miklós mint könyvkiadók külső munkatársa*, It, 1969/2., 423–425. Dénes maga a húszas évek elején lépett be a Szociáldemokrata Pártba, 1933-tól ezen belül a cionista frakció tagja volt; 1949-ben cionizmusa miatt került őt évre börtönbe. BODRI Ferenc, *Dénes Béla – 1904–1959. Pályarajz és korrekció*, Múlt és Jövő, 1994/4., 109–112; DÉNES Béla, *Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai*, szerk. és utószó SCHMIDT Mária, Kossuth, Budapest, 1991.

388 VIDOR Teri, *Ártatlanok*, Színházi Élet, 1935/23., 79.

árulásról és önfelszámolásról lett volna helyénvaló beszélni.³⁸⁹ Az említett előszót, amely igyekezett minden közreműködőt röviden jellemezni, Fejtő Ferenc írta; Sértőről tartózkodó elismeréssel nyilatkozott: őt magát „népköltő”-ként, költészetét „üditő” „paraszti verizmus”-ként írta le, annak legfontosabb tulajdonságaként a „tenyeres-talpas drasztikumot”, az „étvágyrontást” és a „testiség profán kultuszát” emelte ki. Népiként-parasztiként olyan, a „pórias” hagyományhoz³⁹⁰ köthető jellemzőket affirmált és állított a középpontba tehát, amelyekkel kapcsolatban ekkoriban is eleven volt az elutasítás és a cenzúrázási késztetés, ahogy azt a *Falusi pillanat* recepciója is jól mutatta. Ezt a leírást azonban Fejtő is árnyalni látta szükségesnek: azt, hogy Sértőnek „a parasztsághoz” *csak* „a falusi idilleken, fejésen és pökésen” keresztül legyen köze, rövid írása kétszeresen is elégtelennek ítélte. Az első szempontból az eredmény megnyugtatónak látszott, mivel a *Ha kérdezhetsz* című vers megmutatta Fejtő szerint, hogy Sértő „egy osztály intellektusához illő”

389 Pomogáts Béla szerint a *Korunk* irányvonalát a harmincas években „szektarianizmus” és „népfrontosság” (vagy másképpen: „a sztálinista felfogás és a baloldali demokratizmus”) együttes hatása formálta. POMOGÁTS Béla, *A Korunk és a népi irodalom*, Korunk, 2007/8., 99–104. A költőként is alkotó, 1944-ben életét vesztő Korvin Sándor kritikusai életművének alapvető jellemzője volt a művészet egyértelmű alárendelése a társadalmi-politikai célkitűzéseknek: „csak azt tartja valóban nagy írónak, akinek műveiben megtalálni a kor nagyhorderejű társadalmi kérdéseit, azt az író, aki benne él kora politikai küzdelmeiben, s a »porondon küzdő osztályok valamelyikét« szolgálja. A művészi apolitizmust pedig képmutatásnak, hazugságnak minősíti.” KOZMA Dezső, *Korvin Sándor, a publicista és kritikus*, Korunk, 1963/3., 321.

390 „Az elit szemlélet saját horizontjához igyekezett tehát hasonlatossá tenni a népiesség alakulóban lévő fogalmát, és ezzel természetesen az arisztokratikus regiszter esztétikai, etikai, vallási stb. szempontjainak maradéktalan érvényesítését várta el az irodalmilag népies fogalomkörétől. [...] bizonyos megszólalási módok nem estek át azokon a »megnemesítési« stb. processzusokon, amelyek mint az elit szemlélet önvédő mechanizmussai, annak sértetlen identitását szolgálták. Ezek a »hibák« mindig igen éles tiltakozást, elutasítást váltottak ki a korabeli kritikából, illetve értetlen hallgatást vagy kétségbeesett magyarázkodást a diakrón irodalomtörténetből. A korabeli kritikai nyelv a népiessel szemben többnyire a »pórias« terminust alkalmazta (mint szitokszót) az efféle norma-sértésre, megkülönböztetve az akkulturáción átesett és az alóla »kibújt« nyelvhasználati formákat. [...] A póriasság fogalomköre azonban éppen az akkulturációtól még érintetlen, így az autentikusan (mi is az?) népi, az elit tabujától és tiltásaitól részben mentes regiszterre vonatkozik, amely elsősorban a test és funkciói ábrázolásának, valamint a bahtyini értelmű nevetéskonceptciónak a jegyében áll, más szóval még őrzi a fentebb említett teljességigényű alternatív világmagyarázat nyomát.” MILBACHER Róbert, „... földben állasz mély gyököddel...” *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlatja*, Osiris, Budapest, 2000, 18–21.

attitűdre is képes – az itt említett vers egyértelmű osztályharcos tendenciája elég világossá tette, hogy e kevésbé kifejtett utalás lényege a politikai tudatosság és elköteleződés elismerése volt.³⁹¹ A második esetben azonban a kép kevésbé volt kedvező: a Sértőről szóló szakasz „óhaj”-jal zárult, amelyből kiderült, hogy a városhoz kapcsolt intellektuális-reflexív beállítódás nélkül mégiscsak tökéletlen volt Fejtő szerint e költészet.³⁹²

Ellentétben tehát a korábban idézett hangokkal, amelyek különféle, részben ellentmondó aspektusokból túlságosan is városiasnak látták már Sértőt, ő éppen sürgette volna urbanizálását – és mintegy érzékeltetendő, hogy velük ellentétben nem a helynek való morális kiszolgáltatottság képzete által táplált kizáró viszonyban, hanem az előnyök lehetséges összeadódásán alapuló nevelődési modellben gondolkodik, megjegyezte, hogy az úgysem veszélyeztetné Sértő „egészségét”, amelyből „három emberre való lehet neki raktáron”. E hallgatólagos vita kapcsán is észlelhető a jellemző értelmezői stratégiák megváltozása a *Falusi pillanat* recepciója és a későbbi szövegek között: a művelődés és az érintetlenség pólusára alapított rendszerek helyett ezekben szimbolikus földrajzi sémák tértek vissza újra és újra, nyilvánvaló összefüggésben azzal, ahogyan az életrajz súlypontja is eltolódott a származásról a fővárosba költözésre, amely – a Budapestre vándorolgatás motívuma mellett lehorgonyzó *Színházi Élet* cikkeit leszámítva – szintén köztudomású ténynek látszott. Ez mutatkozott meg az antológiáról a *Korunk*ban megjelent kritikában is, amely egy „polgári létforma és érzésvilág” keretei közé húzódó nemzedék portréját vélte felismerni a kötetben, amelynek tagjai vagy eleve megalkuvók voltak, vagy a németországi események hatására megváltozó politikai klímában azzá váltak.³⁹³ E háttér előtt a kritikus számára fontosnak bizonyult, hogy Sértő nem volt polgár, csupán „a pesti aszfalton kallódó senkijószág”, így pedig kivételként tűnhetett fel – természetes környezetéből való kimozdíthatósága tehát ezúttal is a (saját sorsának alakításából némileg kirekesztettnak tűnő) költő lényegi tulajdonságának látszott. Egyértelmű szimpátia azonban nem következett mindebből: értékelését tekintve

391 Korábbi kritikájában Babits ugyanerről a versről írta: „mintegy alibit igazolandó, Lisznyai utóda váratlanul a marxizmusba huppan, s még az Istent is magával vonja [...]” *BABITS Könyvről könyvre. Új népiesség, I. m.*

392 „Nem tanács, csupán óhaj: bár beoltódna ez a költő egy kis városiassággal, tudattal, keltellyel és kérdezéssel!” FEJTŐ Ferenc, *Bevezetés = Korunk. Tizenkét fiatal költő*, összeáll. DÉNES Béla – RADNÓTI Miklós, Független Szemle, Budapest, 1935, 20.

393 KORVIN Sándor, *A „harmadik nemzedék” költői*, *Korunk*, 1935/7–8., 622–624.

a kritikus ambivalensnek látszott („csupa ki nem robbant energia”), és inkább csak arra panaszkodott, hogy az antológiában „kimondottan rossz” válogatás jelent meg a költő műveiből. Szerb Antal kritikája – amely ugyancsak a generáció karakterisztikumát vélte megragadni a gyűjteménynek a *Nyugat* korai korszakához visszahajló, „kevésbé férfias” alapállásában – viszont rögtön ellenpéldával is szolgált: a biográfiai háttérrel szintén megemlíttendőnek ítélt szövegében Sértő mint „őstehetség, a falu egyszerű és romlott gyermeke” tűnt fel; a városhoz fűződő viszonyáról itt nem is esett szó.³⁹⁴ Szerb ítélete sokban hasonlított Korvinéhoz, abban azonban különböztek, hogy annak hatálya alól ő nem vont ki Sértőt sem, akinek szerinte „paraszt voltában sincs semmi férfias kiállás”, vagyis akit inkább határozott meg nemzedéki kötődése, mint az amúgy ezzel ellentétes jellegűnek érzékelt származási alapú identitása; ezt a képet azután a költő teljes komolyanvehetetlenségét sugalló („groteszk ötletek pompás bohóca, költőies és kisfiús”) jellemzés erősítette meg. És nemigen tért el ezektől a véleményektől a *Népszava* kritikusaé sem, aki szerint a kötet a „tizenhat éves ellenforradalom” eredményét szemlélítette, azt, hogy a költők depolitizálódtak, és így már „nem akarnak mást, mint jó verseket írni” – ami viszont Szélpál Árpád ítélete szerint „édeskeves” volt, mivel „ma már az ilyesmi szorgalommal is eltanulható”, „az igazi jó verseknek” pedig „nemcsak esztétikai, hanem társadalmi hatóerejük is van”; Szélpál Sértőt nem említette külön, egyedül Kis Ferencet emelte ki mint lehetséges kivételt az esztétikumot a politikum alá szubszumálva megalapozott, lesújtó általános ítélet hatálya alól.³⁹⁵

A Három év az aszfalton című memoár fogadtatása (1934–1935)

Míg tehát a *Korunk* recepciójának meghatározó szólamát olyan szövegek jelentették, amelyek szűkebben vagy tágabban érthető baloldali perspektívából szemlélve kevesellték benne az újdonságot és az elkötelezettséget,³⁹⁶

394 SZERB Antal, *Korunk – Tizenkét fiatal költő*, Válasz, 1935/7–8., 477–480.

395 szp. á., *A jó vers határain*, *Népszava*, 1935. június 20., 10.

396 Mint Lackó Miklós tanulmánya rögzíti, ez az értékelési irány határozta meg a korszak önképéről formált későbbi elképzeléseket is: „a harmincas évek »huszonéves« költőit a korszak kritikusai, mint ismeretes, olyan nemzedékként jellemezték, amely kulturált verseket ír, de nem tud igazán újat mondani. Azóta világosan látjuk, ez nem volt elmondható a nemzedék minden tagjáról, nem állt – főleg a háború alatti – költészetük mondanivalójára sem (hiszen nem volt-e sok rejtettebb újdonság ebben a költészetben),

a politikai spektrum túlsó felén az antológia nem váltott ki reakciót – többek figyelmét is felkeltette viszont Sértő egy másik alkotása: *Három év az aszfalton* című memoárja, amelyet 1934 végén kezdett folytatásokban közölni a *Társadalmunk*. A reakcióknak ebben a hullámában központi kérdéssé lépett elő Sértő zsidókhöz való viszonya, amellyel korábban csak a nemzetiszocialista *Nemzet Szava* foglalkozott; a költő akkor az antiszemitizmust egyértelműen elutasító cikkel válaszolt, és az antirasszizmus egyébként is fontos témája volt ekkoriban cikkeinek és verseinek. A képet egyetlen megjegyzés árnyalhatja csupán: egy főpincér, akinek viselkedéséről Sértő korábban tárcát közölt, a lap részéről nem kommentált olvasói levelében arról írt, hogy „Sértő Kálmán úr ingét kabátja alá gyűrve, teljesen meztelen mellet jelent meg, hangosan zsidózott és a kávéház vendégei kérték fel a főpincért a közbelépésre”;³⁹⁷ jellemző módon viszont ő ugyanebben a lapszámban megjelent tárcájában azt sürgette, hogy az arisztokráciához és a parasztsághoz hasonlóan a középosztály is hagyjon fel az antiszemitizmussal, a következő számban pedig például Luzsénszky Alfonz rosszindulatú Talmud-hamisításának újbóli kiadásán háborodott fel.³⁹⁸

A *Három év az aszfaltonra* elsőként a Turul Szövetséghez kötődő *Bajtárs* reagált hosszú publicisztikában,³⁹⁹ amely annak megállapításával

---

de még sokkal kevésbé a szellemi élet más területeire [...]” LACKÓ Miklós, *Harmadik nemzedék* = Uő., *Korszellem és tudomány*, Gondolat, Budapest, 1988, 308. A „nemzedék” költészeti törekvéseit és kritikai fogadtatását áttekinti: *Uo.*, 311–317; ill. RÓNAY, *I. m.* Rónay ugyancsak azt nevezte meg monográfiája céljaként, hogy megmutassa, „mily kevésbé volt politikai közöny, értetlenség vagy éppen gyávaság” a „harmadik nemzedék magatartása”. *Uo.*, 6. (Az első idézet eredetileg Sótér István egy későbbi írásából származik.)

397 *Nyilatkozat*, Új Magyarország, 1935. augusztus 10., 8.

398 SÉRTŐ Kálmán, *Arisztokraták a lokálban*, Új Magyarország, 1935. augusztus 10., 8; SÉRTŐ Kálmán, *Mikor szabad negyvennapos lábvízet inni?!...*, Új Magyarország, 1935. augusztus 17., 5.

399 *Hogyan sikerült Sértő Kálmánból „pesti” költőt faragni*, *Bajtárs*, 1935. június, 7. A *Bajtársat* 1930-ban Eszterhás István alapította, főszerkesztője 1933 szeptemberétől Salló János volt. Salló „a Turul sajtó- és propaganda ügyosztályának vezetője volt, és a szövetség radikálisabb szárnyához tartozott. [...] 1936-ban önálló pártot alapított Nemzeti Front névvel, és szoros kapcsolatban állt a különböző nemzetiszocialista frakciókkal is. [...] Nem meglepő, hogy Salló vezetése alatt a *Bajtárs* hangvétele is egyre agresszívebb és radikálisabb lett. A lap az 1930-as évek közepétől kétheti rendszerességgel jelent meg, és egészen az 1942-ben történt megszűnéséig egyértelműen a jobboldali keresztény-nemzeti egyetemi ifjúság legjelentősebb szócsöve volt. A leggyakrabban megjelenő téma a különböző diákszociális kérdések mellett természetesen a numerus clausus és az antisze-

kezdődött, hogy Sértő Kálmánnak, a „parasztköltőnek” a nevét mindenki ismerte, és felbukkanásakor mindenki örömmel fogadta, aminek fő oka a szerző szerint az volt, hogy ő „jelképezte a faluból feltörekvő új magyar generációt is” – vagyis mivel párhuzamba állítható volt az, ahogyan az „ország kulturcentrumá”-ban a „magyar falut jelentő őszinte hang” helyett csak az „ellenszenves, zsentrikedő, álfalusi hangot” engedték érvényesülni, azzal, ahogyan a falusi származásúak „évtizedek, vagy helyesebben évszázadok buta politikája miatt” nem tölthették be az őket „megillető helyet”, az így értelmezett háttér előtt Sértőben a remélt társadalmi átrendeződés szimbólumát is ünnepelni lehetett. A cikk folytatásából azonban kiderült, hogy a „liberális” Budapest attitűdváltozásának kevésbé derűs leírása is adható volt: hiszen mindez azt is jelentette, hogy „pontosan azok” népszerűsítették Sértőt, akik addig „minden tiszta magyar ügyet elgáncsoltak” – a költőt ugyanis, tette világossá a szöveg, leradírozva a bemutatások többszólalmúságát és belső vitáit, a „gethó-liberális irodalom” karolta fel „a cukorfőző Hatvany-Deutsch Lajos vezérlete mellett”. A Hatvany és a *Társadalmunk* főszerkesztője, Klár Zoltán nevével jelzett „társaság” működése a szerző szerint állandó és jól ismert forgatókönyvet követett: szívesen fogtak be „magyar tehetségeket” „tehetségtelenségük szekerebe”, a „közönség elé bocsátás” és az „aprópénz” kifizetése viszont csak azután következhetett, hogy azok alárendelték magukat a „kiválasztott nép” érdekeinek – a paradigmátikus esetet Ady jelentette, akiben, mint azt a későbbi viszonyulás részletesebben és egyértelműen kifejtette, „minden ami örök érték és hervadhatatlan szépség volt[...a] magyar fajtától származott s minden ami szétfolyó, beteges lázalom, dekadens nyögdecslés volt, azt a zsidó hatásnak köszönhetette”.⁴⁰⁰ A szövegek logikája tehát igyekezett a „felkarolás”-t általánosságban megfosztani minden pozitív implikációjától: először megállapította, hogy azt önző érdek motiválta, majd a „zsidó” leválasztásával a „magyarról” ezt az önzést mint egyértelműen idegen, ellenérdekelt törekvést meghatározni.

A „falu őstehetsége” viszont egészen memoárja megjelenéséig zavarba ejtő kivételnek tűnt e rendszerben, mivel csak annyi látszott, hogy esetében „eltértek a régi recepttől” a „sóletszágú boszorkánykonyhá”-ban – a „naplónak nevezett erkölcs-harakiri” éppen azáltal vált jelentős eseménnyé, hogy az egyértelműséget visszaállítva szemléltette: végső soron az ő pályája is

---

mitizmus volt.” KEREPESZKI Róbert, *Az egyetemi bajtársi egyesületek sajtója a Horthy-korszakban*, Magyar Könyvszemle, 2009/4., 467.

400 *Parasztköltőből lokáljampecet...*, Bajtárs, 1935. augusztus 1., 1.

a felvázolt modell igazságát támasztja alá. A visszaemlékezés ugyanis a *Bajtárs* szerzője számára bizonyítani látszott, hogy pusztán taktikai jellegű változás történt: Sértő csak azért kapott „előre aprópénzt”, mert ő már „frissen és ruganyosan” „a pesti gethó kezeügyébe” került, a „puha gyerek-embert” pedig „még lehetett nevelni”, és mivel „kézben tartották”, „biztosak lehetnek”, hogy „úgy fog fizetni, ahogyan senki előtte” – története ilyen módon hézagmentesen integrálhatóvá vált a zsidó cselszövésről szóló metanarratívába. A cikkíró szerint „a gethó-pedagógia igazi iskolája” a „lokál” volt, így a legnagyobb figyelmet a memoár azon epizódjainak szentelte, amelyekben a költőt „elvittek” erre az egyértelműen a „zsidókhoz” kapcsolt, a Sértőt tőlük elválasztó eredendő idegenséget felszámoló helyre. A „nevelés” pedig eredményesnek látszott, a szerző szerint a költő szellemileg, sőt talán testileg is egyre teljesebb mértékben azonosult azokkal, akiktől a visszaemlékezésében is rögzített pénzadományokat kapta;⁴⁰¹ ennek bizonyítékeképpen a cikk a *Társadalmunk*ban megjelent írásaiból idézett, amelyekben „a magyar parasztot” „gyalázza”, és „ellátja a baját horogkeresztesnek, reform-ifiuraknak és legitimistáknak is”, vagyis a jobboldal több akkori jelentősebb irányzatával is nyíltan szembehelyezkedik. „Zsidóvá” változásával szoros összefüggésben költészete is lehanyaglott: „az eleinte zseniálisnak mutatkozó” Sértő „már csak olyan vacak verseket” volt képes írni, „mint a többi széplelkű zsidó jampec” – és, állapította meg a szerző, éppen ez volt „Klár úr, Hatvany úr” célja. A *Bajtárs* publicisztikája tehát nagyszabású, mindent egyetlen okra visszavezető antiszemita összeesküvés-elméletet épített a Sértő parasztságát és művészetének értékét egyszerre fenyegető fővárosról szóló tétel köré – amely rasszista keretezés nélkül, de azonos értékhangsúlyokkal Szegő Béla két évvel korábbi, éppen az emlegetett Klár Zoltán lapjában megjelent nyílt leveleiben vált először meghatározó alapsémává.

A *Társadalmunk*, ahol ekkor még folyt a memoár folytatásos közlése, Sértőt is megszólaltatva válaszolt, mintegy külön is jelezve a lap és a költő szoros kapcsolatát – ugyanúgy, ahogy korábban a *Nemzet Szava* Sértőt megszólító írása esetében történt. A válaszcikk a *Bajtárs* publicisztikájából idéző hosszabb szemelvénnel kezdődött, majd Sértő mondatai következtek arról, hogy világszemléletének megváltozása és újfajta élményei ellenére

401 „[E]lsajátítom a zsidó erkölcsant, sőt hozsánnákat írok róla, s ha parancsolják, megnyalom a zsidó nagyurak talpát is. Mindez alig-alig kerül egy-két pengőbe. Átformálom magam teljesen a Ti képetekre, ha akarjátok az orromat is meggörbítem, sőt...” *Hogyan sikerült...*, I. m.

paraszti identitása változatlan maradt, amire büszke is, ám ez nem zárja ki, hogy kritizálja arra rászolgáló társait,⁴⁰² végül pedig a szerkesztőségi kommentár, amely a *Bajtárs* képmutatását igyekezett leleplezni arra hivatkozva, hogy jobban tették volna, ha tiltakozás helyett inkább az állítólag elhallgatott szerzők közül segítenek valakit nyilvánossághoz, és megkérdőjelezve, hogy egyetlen költő sorsa valóban akkora horderejű, olyan nagy újságfelületet érdemlő probléma lett volna – a szerkesztőség tehát nem látta szükségesnek, hogy a felhozott vádak ellen védekezzen, inkább arra törekedett, hogy Sértőt és általában az irodalmat kimozdítsa abból a sarkalatos ponttá stilizált pozícióból, ahová az azt a fajok harcának szimbolikus csatateréként értelmező *Bajtárs* helyezte.⁴⁰³ Ott azonban hamarosan ismét terjedelmes, sőt ezúttal már a címlapra helyezett szöveget szenteltek az ügynek; ebből kiderült, hogy az előző írást jóindulatú intésnek szánták, és arra számítottak, hogy Sértő reakciója „szeretetteljes közeledés” lesz „a nemzeti irány felé”, és hogy ennél fogva a válaszcikket – bár úgy vélték, hogy az nem egészen a költő leleménye, hanem „valamelyik tintazsidó” sugalmazta – csalódással fogadták. Újabb írásuk súlypontja, bár annak fő tételeit ezúttal is elismélték, az előzőtől látványosan eltérő helyre esett: míg ott a „zsidók” praktikáinak tárgyalása foglalta el a nagyobb részt, ezúttal Sértő személyes tulajdonságai kerültek előtérbe – és miközben kitartásuk a téma mellett és a cikk elhelyezkedése a költő fontosságát látszott sugallni, a szöveg explicit rétege nagy hévvel igyekezett kisebbiteni a „szegény kis Pestre tévedt falusi legényke” szimbolikus tőkéjét, aki szerintük igen távol volt attól, „hogy nem nagy, de egyáltalán középszerű író” lehessen. A szigorú ítélet alátámasztására hosszas, főként morális természetű hiánylista szolgált: ebből kiderült, hogy Sértőből hiányzott a „természetes intelligencia”, amely hiába „a magyar

---

402 „Ma is az a falusi parasztyerek vagyok, aki voltam, azzal a különbséggel, hogy kinyíltott a szemem, és különbséget tudok tenni nyakkendős emberek és nyakkendős nem-emberök között [...] Egy korra nemcsak a könyvek, hanem a mulatók is jellemzőek. Én mindenre kíváncsi voltam! [...] Mindig is büszke vagyok paraszti mivoltomra. De igenis, amíg csak lélekzeni fogok, mindig ostorozni fogom azokat a maradi parasztokat, akik megelégednek az állati sorssal [...]” *Sértő Kálmán válasza a Bajtárs támadására*, Társadalmunk, 1935. június 21., 9.

403 „Mi a magunk részéről azzal fejezzük be cikkünket, hogy a magyar főiskolai hallgatóknak bizonytalannak sokkal súlyosabb gondjai is, mint egész oldalas cikkekben foglalkozni »elzsidósított« pesti költőkkel. De ha már az »irodalmat« ennyire elsőrangú kérdésnek tekinti a *Bajtárs*, akkor megtehetette volna, hogy ezen az oldalon kihozott volna négy, általa tehetségesnek tartott olyan költőt, akit a »liberális és sóletszagú irodalom« nem enged érvényesülni.” *Uo.*

paraszt sajátos tulajdonsága”, ha benne megvolt is, mostanra „a gettó imperinenciájával” cserélte fel; hiányzott az önképzés, minthogy „lokálok és kétes nők körében” végezte tanulmányait, nem „a nagy magyar írók műveinek forгатásával”; hiányzott az eredetiség, amit azzal támasztott alá a cikk, hogy írásai „a trágárságok és durvaságok halmaza”, vagyis „nem népi hanem kocsis stílusra vallanak”, amely előbbit „Petőfitől, Aranytól” tanulhatott volna meg; és hiányzott „az elhivatottság hősi bátorsága”, hiszen „nem az írásért éhezve küzdeni és szenvedni” jött Pestre, hanem hogy „az utált fizikai munkától menekülve” felsejdesze „a Hatvany-Deutschok, Klárok és egyéb gazdag zsidók asztaláról lehullott morzsákat”. Ez a Sértő jellemzésül megalkotott tiszteletlen, műveletlen, póriás, lusta és pénzsóvár alak pedig nemcsak a negatív festéssel körülrajzolt költőideáltól látszott hatalmas távolságra lenni, de összegegyeztetetlennek tűnt a Sértő leírására általánosan használt kategóriával is – így jutott el a cikk addig a végkövetkeztetésig, hogy a Sértőről fenntartott identitáskép csak az érvényesülést szolgálta, és voltaképpen szélhámosság volt az egész jelenség, hiszen a pénzt, amelyért „mint parasztköltő” nyújtotta a tenyerét, „mint lokáljampec” vágta zsebre; arra, hogy kinek a pénzéről volt szó, „a Hatvany-Deutschok, Klárok és egyéb gazdag zsidók” vagyónáról-e, mint az a korábban elmondottakból némileg önellentmondásosan következett, ezen a ponton nem reflektált a szöveg. Szerzője viszont, bármilyen keményen fogalmazott is, némi mértéktartással járt el mégis: nem számolta fel egészen annak lehetőségét, hogy a züllesztő nevelés mégsem egészen értéktelen embert rontott el, és hogy Sértő talán csak rossz döntéseinek áldozata lett⁴⁰⁴ – így a zárlat a cikk megjelentetésében is benne rejlő kettős üzenetet aktiválva ismét nyílt kérdésként tette fel, hogy Sértő „a Falu küldöttje” vagy „a Falu árulója” akar lenni.

Ijjas Antal publicisztikájának, amely ez idő tájt jelent meg a *Nemzeti Ujság*ban, már az alapesztusa is távolságtartásának hangsúlyozása volt a Sértő nevéhez kapcsolódó címkétől: rögtön a cikk bevezetése – amelyből kiderült, hogy Sértő „mint »parasztköltő« katalogizáltatta magát és három évvel ezelőtt ezzel az epitheton ornans-szal ebben a foglalkozási ágban megjelent a pesti aszfalton” – látványosan megtörte az identifikálás

---

404 „Tehetséges paraszt legényke voltál, aki önműveléssel, tisztes életmóddal évek múlva talán értékes tudtál volna lenni a magyar irodalomnak. Ehelyett megálltál az irodalom első elemijénél s aprópénzre váltottad fel azt, ami még nem tehetség, legfeljebb mesterség! ...” *Parasztköltőből lokáljampecet... I. m.*

magátólértetődőségét.⁴⁰⁵ Ez a retorika, mint azután kiderült, a cikk végkövetkeztetését előlegezte meg: Ijjas éppen azt igyekezett ugyanis bemutatni, hogy a magyar faluban a „nyomasztó gazdasági viszonyok” ellenére „érintetlen és töretlen” a „gigantikus munkabírásnak és munkavágyának” „roppant éthosza”, amellyel viszont összeegyeztethetetlen az, amit „a magát »paraszt-költőnek« deklarált fiatal író mutat meg és fenegyerekeskedik falusinak”, vagyis a Sértő memoárja által megörökített és nyilvánosságra hozott „passzívan, brutálisan és érzékien alacsonyrendű” „lelki szerkezet”. Ijjas a szimpátia és az elköteleződés felkeltése érdekében igyekezett a parasztságot mint erkölcsileg magasrendű réteget lefesteni, abból a morális koordinátarendszerekből viszont, amellyel ezt a felértékelést megalapozta, épp olyasvalaki lógott ki feltűnést keltő módon, akit általánosan e csoport reprezentánsának volt szokás tekinteni. A zavaró ellentmondást feloldandó a publicisztika – Sértő pályafutását mint egyedi, magán kívül senkit nem jellemző, inkább pszichológiai, mint szociológiai tényezők által determinált történetet újramesélve – érvényteleníteni igyekezett a metonimikus konstrukciót, amelyet szerinte – korántsem jóhiszeműen – főként azok terjesztettek, akik „a falut és a magyarságot” éppenséggel „alacsonyabbrendűnek” kívánták mutatni. Ijjas tézise szerint „egyszerűen az történt, hogy egy a falujából elvagyó, a középiskolának már alacsony fokozataiban megrekedt, tagadhatatlanul irodalmi ösztönökkel rendelkező, erősen Ady hatása alá került, de egyébként szellemi és erkölcsi értékek szerint félművelt ember felismerte azt a konjunktúrát, amit a falu iránt való érdeklődés jelent”, és „rájött arra, hogy van Budapesten olyan szellemi és társadalmi érdekelttség”, amely „titkos örömmel” hajlandó arra, hogy őt a falu képviselőjeként „reklámozza”. A kezdeményezés tehát ezen elképzelés szerint a Sértőé volt, az eredendő motivációt az ő eleve meglévő „személyes és költői exhibicionizmus”-a jelentette, amely „mindenáron és mindenben vetkőzni” akart, „állandóan izgatott viselkedésével” „maga iránt figyelmet kelteni”, és ennek részeként „legalább is félaktban” megmutatni „a falunak, vagyis inkább egy fiatal falusi férfiembernek ösztöneit, vágyait és felindulásait” – ennek az „önleplezés”-nek példaként és szimbólumaként jelent meg a szövegben Sértő sokat emlegetett fényképe, amely

---

405 IJJAS Antal, „...az aszfalton”, *Nemzeti Ujság*, 1935. augusztus 3., 5. A *Nemzeti Ujság* a Központi Sajtóvállalat fő orgánusaként, keresztényszocialista orientációval indult 1919 szeptemberében (KLESTENITZ Tibor, *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1896–1932*, CompLex, Budapest, 2013, 201.), főszerkesztője 1923-tól Tóth László volt (*Uo.*, 242.).

itteni interpretációja szerint „afféle paraszt Apollót akar mutatni, nyers, bő és fegyelmetlen erő”. A költő tehát e rekonstrukció szerint maga lépett ki a reflektorfénybe, és maga helyezte magát a falu kontextusába – ez kellett fel annak a „társadalmi és szellemi kör”-nek a figyelmét, amely azután „kíváncsiságtól és a kéjtől vicsgorgó fogakkal leste” működését, amit visszaemlékezései tanúsága alapján Sértő tudatosan használt ki. Így lett az ő mecénása is „a Nyugatnak és Ady Endrének volt mecénása”, aki összeköttetésbe hozta a lapokkal – ennek kapcsán Ijjas megjegyezte, hogy „különös” volt, hogy „a falu szociális elégtelenségét” kifejező alkotásait közlő fórumok „az irodalom és folyóiratkiadás erősen ipari részéből” kerültek ki, amelyek szerint „átmenet nélkül” folytak bele „a pesti dancingok és bárók életébe”. Ijjas kommentárja Nemes Lajosnak a *Falusi pillanat* sikere kapcsán a *Korunk*ba írt jegyzetét idézte, azzal a fontos különbséggel, hogy míg Nemes szerint a kulturális termelési mező egésze, Ijjas szerint csak annak a heteronóm pólushoz közeli,⁴⁰⁶ a szórakoztatóipar logikájával kompatibilis, nemi szempontból is jelölt (a „pesti hölgytársadalom”-hoz kapcsolt) szegmense látszott összeegyeztethetetlennek a szubverzív, a társadalmi valósággra is áttérjedő hatással. A memoár megjelenése viszont feloldani látszott ezt az ellentmondásos helyzetet, hiszen abban már „nem annyira a falu szociális helyzete, mint inkább a saját szexuális nyomorúsága” tűnt fel Sértő „keseregés”-ének okaként, ami megfelelt a pozíciónak, amelyet a mezőben Ijjas szerint betöltött – a visszaemlékezés tartalmára hivatkozva pedig kiiktathatónak vélte mindazt, amit a költő szerepével-identitásával kapcsolatban káros illúzióknak gondolt, hogy „ezek után” inkább arról nevezhessék el „az író, amin sodródik és kószál és amiről regényének címe is szól”, vagyis éppen a városnak a falutól való különbségét hagyományosan kifejező attribútumról, az aszfaltról.

A *Magyar Kultúra* 1935 decemberében megjelent hosszabb írásának koncepciója számos ponton hasonlított az imént tárgyalt szövegekéhez, azoknál azonban bizakodóbb volt, és kevésbé szkeptikus; a *Bajtárs* ellentmondásos üzenetével szemben pedig egyértelműen Sértő átcsábítása volt a célja saját táborába.⁴⁰⁷ Tanfi László az individualizmus és a kollektívizmus küzdelmének tágabb keretében látta értelmezendőnek Sértő megjelenését: a parasztságot a liberalizmus megakadályozta, hogy „hangja és életközlései a következő társadalmi osztályok felé eljuthassanak”, mivel „egyedet előretoló céljainak végrehajtásához elsőrendű akadályként” ismerte fel

406 Vö. BOURDIEU, *A művészet szabályai*, I. m., 273.

407 TANFI László, *Egy költő lázadása*, Magyar Kultúra, 1935/23., 478–479.

a „parasztságnak, mint legkomolyabban felszámítható közösségnek” „felfejlődését”; és a szerző által legértékesebbnek látott, a „nemzet bűnei”-t „megbocsáthatóvá” egyensúlyozó osztálynak ez a hallgatásra ítélt szenvedése volt az, ami „felküldte magából Sértő Kálmánt”. A költő tehát nagy fontosságú küldetésben járt, épp csak ő maga erről nem látszott tudni, személyes sorában a cikk szerint másfajta motivációk vezérelték: „kétségbevonhatatlan őstehetsége és a befejezetlen kamaszember ficánkoló álmai kergették fel Pestre a baranyai rétekről”; ide megérkezve viszont rögtön ki is siklott pályája: „két – szerinte – összekulcsolhatatlan lélek kapujában, kívül érezve magát mindkettőn” összeomlott, és elveszítette bizalmát a világ iránt; így került az „értelmi perverzitás” állapotába, ezért látszott „kínlódó cinikus”-nak. Tanfi tehát taszítónak látta ugyan Sértő megnyilvánulásait (élükön a szülei fiktív haláláról szóló cikkekkkel), megítélésükben türelmet és empátiát látott szükségesnek tanúsítani – annál is inkább, mivel szövegéből hamarosan kiderült, hogy az első bekezdések sugallatával szemben nem egyszerűen a társadalmi mobilitás mellékhatása volt ez a meghasonlás valójában, és nem csupán a költő lelkén belüli okokra volt visszavezethető: abban ugyanis, hogy a „magyarság őstisztasága és egészsége” megroppant benne, döntő szerepet játszott, hogy kik vették körül. Hiába szólaltatta meg ugyanis Sértő „a magyar föld kínját”, azt közönsége „olyan otromba bágyadsággal nézte végig”, „mint egy vidéki színtársulat bonvivánjának esetlen szerelmeit”, ráadásul „reklámot és pénzt” csináltak „érzelmeinek szentségéből” – Tanfinak tehát láthatóan a kulturális életet meghatározó piaci logikával volt problémája, amelynek nyomán Sértő művészetét beilleszkedni látta a szórakozást nyújtó termékek sorába. A kultúra kapitalizálódásának elutasítása határozta meg azt is, ahogyan a cikk a költő sikereit interpretálta: „megjelent a szellemi élet örök fezőrének típusa”, aki tudta, hogy „az irodalom egy újabb iránya szokatlansága miatt pénzt jelent”, így „megállapította, hogy a népi gondolat új konjunkcióra pengőbázisát telepíti meg”, és „olcsó befektetéssel egyszerűen megcsapolta a fiatal Sértő Kálmán lelkét” – a közreműködők motivációjaként tehát a pusztá önérdeket vélte felismerni, amit viszont morális szempontból egyértelműen elítélendőnek látott. Hamarosan az is kiderült, hogy ők „kimondottan egységes erkölcsiségű fajréteg” tagjai voltak – Tanfi ilyen módon nagyjából a *Bajtárs* cikkének központi tételéhez jutott el ugyan, e változat szerint azonban nem irracionális magyarellenes összeesküvése okán játszott a zsidóság meghatározó szerepet Sértő sorsában, hanem a liberális kapitalizmus korrumpáló gépezetét működtető erőként.

A Pestre költözés utáni rossz lelkiállapot tehát voltaképpen azért vált végzettsé a cikk szerint, mert így a „gyámoltalanul támo­lygó” költő védtelenné vált azokkal a próbálkozásokkal szemben, amelyek igyekeztek bekapcsolni őt ebbe a rendszerbe: ennél fogva „elég volt néhány potya bározás”, „és annyira elzsibbadt, hogy minden lelkiismeret-furdalás nélkül vitte a magyar falu lelkét azok elé, akiknek leejtett pengői lehetővé tették, hogy költőnk minél gyakrabban érezhesse a »lilahajú nők illatát«” – ilyen módon tehát Sértő eladta lelkét, „megfulladt” benne „a költő érzelmi épsége” és „a magyar parasztság kiáltása”, és működésének egyetlen eredménye az lett, hogy a „fajréteg” „Wertheim-kasszái”-t gazdagította. Tanfi értékelése szerint tehát a költő nyilvánvalóan rossz útra tévedt, hiszen méltatlan dolog, hogy „hosszúlépések és fröccsök tengerében fuldokolják”, és „a magyarság világnézeti parazitáinak túrására dudorásszék” – ám mindez végső soron önhibáján kívül történt, és nem érvénytelenítette történelmi szerepét. Tanfi úgy látta tehát, hogy Sértő még mindig eleget tehet „lírája szociális és történelmi hivatásának”, sőt ez tulajdonképpen elkerülhetetlen, hiszen „az Isten” hívta „a magyar falu dalosának”: ehhez csupán el kell szakadnia azoktól, akik „ezüstté kalapálják és a zsebükbe söpri­k a magyar falu szenvedéseit”, és át kell pártolnia azokhoz, akik számára szavai „nem a konjunktúra momentán, színpadi hangja”, „hanem helyzetjelentés egy olyan néposztály küzdelmeiről, melyért érdemes munkában felőrölni egy életet” – vagyis akik műalkotásait nem fikcióként és áruként kezelik, hanem a valóságról szóló, valós cselekvést megalapozó beszédként. A két egymáshoz intézményesen és ebből fakadóan ideológiailag is közel álló lap, a *Nemzeti Ujság* és a *Magyar Kultúra* Sértővel kapcsolatos cikkei tehát nagyjából hasonlóan érzékelték a művészet lehetséges többfunkciójúságából fakadó gondokat, ám éppen ellentétes módon reagáltak: míg Ijjas különösebb szív­fájdalom nélkül lemondott volna a csak piaci irodalmat termelő, kétes erkölcsű költőről, Tanfi a mezőkben betöltött pozíciói megváltoztatásával könnyen kiküszöbölhetőnek és kiküszöbölendőnek látta a problémákat.

A *Koszorúba*, a Petőfi Társaság előző évben újraindított közlönyébe publicisztikát író szerző a Sértő iránt kevésbé lelkes irányhoz tartozott: ő ugyancsak Sértő egész pályáját igyekezett újraértelmezni visszaemlékezéseinek addigra a *Társadalmunkban* már megszakadt közlése kapcsán, és a szélesebb eszme- és művészettörténelmi kontextusban vélte megtalálni annak

magyarázóelveit.⁴⁰⁸ Szerinte „a háború utáni lelki kétségbeesés idejében” vált jellemzővé „a primitívnek, az eldurvulásnak, az állati ösztön nyers megnyilatkozásainak” dicsőítése, az „ízléstelenség”, amely „együtt jött a dadával, a négerművészet divatbahozásával” – ennek a tendenciának volt része az „őstehetőség” felbukkanása is, „akik azzal büszkélkedtek, hogy nem tanultak semmit, s mindent tudnak, vagy legalábbis az, amit tudnak, elég, sőt sok”, és akik nem „elgondolás”, hanem „megérzés” alapján alkottak. Ehhez a szerző által teljes egészében elutasított, félreérthetetlenül érzékeltetett intellektuális hanyatlással járó, ám könnyen megérthető műveket produkáló globális mozgalomhoz a magát ilyen módon végre korszerűnek gondoló magyar irodalom is csatlakozott: számosan támogatták akár pénzzel is a „»lángelméjű újítókat, avantgardistákat, haladókat«, ahogy önmagukat elnevezték”, pedig a cikk szerzője szerint valójában nem voltak mások, mint „vasárnapi műkedvelők”, akiknek próbálkozásaiból csak „dadogás, ömlengés, puffogó zagyvaság sült ki” – önképükkel ellentétben tehát nem új művészeti eredményekről volt szó szerinte, csupán arról, hogy a művészet határainak a szellemi irányvesztés folyamányaként bekövetkező átrajzolása során azokon belülré kerültek bizonyos korábban is létező, ám addig joggal kirekesztett jelenségek. Ezért az eltolódásért a megzavarodott támogatókat látta felelősnek, akik „kutató körutakra indultak felhajszolni” őket, és akik „feltereltek a fővárosba”, „akit csak lehetett” – a korábban idézett szövegekből kirajzolódó implicit vitában tehát egyértelműen amellet foglalt állást, hogy az őstehetőségek feltűnése nem spontán jelenség volt, és az aktív szerep nem az övék, hanem jóakaróiké volt; Sértő, „a jól kitenyésztett parasztfi” esetében ez „A dy felfedezője” volt, akinek viszont „keserves tapasztalatai” származtak ebből a kapcsolatból, amint az az elfogadhatatlan stílusúnak látott, állítólagosan „még a pártfogóinak is” fejfájást okozó visszaemlékezésből kiderült. Azt, hogy ez a Sértő „pesti élményeit” „alpári zamattal” előadó, erotikától csöpögő mű nyomdafestéket láthatott, a szerző szomorú visszaesésként értékelte az egyébként egyenesen előrehaladónak tűnő, egyre szigorúbban cenzurázó civilizációs folyamatban: a „magyar irodalom úri hangjától” „mérőföldre távol eső”, a hitvitázók írásait idéző „póriasság” újramejelenését vélte benne felismerni, amelyről azt lehetett hinni, hogy a „népieskedők kivészése óta” „végleg kipusztult”. Nyilvánvalóvá tette mindazonáltal, hogy nem általános degenerálódásról volt szó, hiszen amúgy olvasóit „rémítik, émelyítik s un-

---

408 lb., *A „költő” visszaugat*, Koszorú, 1935/36., 44–45.

dorítják” az ilyesmik, és „ilyen hangon holtrészeg duhajok se tartják illedelmesnek a beszédet” a „csapszékben”, sőt a szerkesztő feleszmélése vagy a közönség háborgása miatt a közreadó hetilap is kihátrált mögüle – még ha utóbb akadt is helyette másik. Egy amúgy szilárd értékrendre épülő világon belüli szűk körű kisiklást látott tehát, ilyenképpen a szavak jelentésének tisztázódásában, a mondható és a mondhatatlan közötti határ megerősítésében bízott – ami kiküszöbölte volna a Sértőhöz hasonló jelenségeket a publikus térből: „Így a »költő«... Költő? Ez magyar költő? [...] Ezt várjuk mi is. Hogy megszűnjék a visszaugatása.”

Gellért Vilmos 1941-ben megjelent Sértő-életrajzában idézte egy újságcikk szövegét, amelynek forrását nem sikerült megtalálnom, amelynek azonban ugyancsak a memoár folytatásos közlésének idején kellett megjelennie, ha hitelesnek fogadjuk el Gellért közlését. Ez a szöveg Sértőről mint „tehetséges paraszt költő”-ről írt, és világosan kijelölte a pozíciókat: a *Társadalmunkat* „élénkségével és sajtópereinek tömkelegével egyaránt kítűnő baloldali hetilap”-nak, Sértő pártfogóit pedig „az irodalom velünk ellentétes oldalon trónoló tekintélyei”-nek nevezte. A visszaemlékezések tanulságát számára is az látszott jelenteni, hogy „a hazai felfedezett tehetségek” „mindig előbb kerülnek olyan kezekbe, amelyek báritalok és prostituált nők használatára oktatják ki őket a magyar költő nemzeti feladatai helyett”. E helyzetre a cikk előbb az anyagi lehetőségek egyenlőtlen megoszlását emlegető tétova önkritikával válaszolt, majd a probléma megoldásának feladatát az országos politikának adta át, az alkotók állami támogatásának ötletét vetve fel – úgy vélte tehát, hogy mentesítésük az alól, hogy a szabadpiacon kelljen próbálniuk megélni, egyben lehetővé tette volna megtartásukat is a helyes erkölcsi úton.⁴⁰⁹

---

409 „Hibásak vagyunk ebben, ez kétségtelen, bár mentségünkre legyen, hogy magunk aránylag ritkán jutunk el a pesti éjszaka mondain gyönyöreire közé, de még az egyéni segítség lehetőségei sincsenek nálunk meg, úgy mint odaát. Azonban gyakran hallunk szociális programokról, melyeknek pontjai közé ideje lenne már ezt a kérdést is felvenni s a kultuszminiszter úr szíves figyelmébe ajánljuk, hogy a fiatal tehetségek pártfogására találjon valami kedvező bürokráciamentes megoldást.” Idézi: GELLÉRT Vilmos, *Sértő Kálmán élete. Regényes életrajz*, Könyv- és Lapkiadó Rt., Budapest, 1941, 89.

A figyelem apadása (1936–1937)

A feltűnését követő négy évben állandónak mondható figyelem Sértő iránt 1936-ra elapadni látszott: ebből és a következő évből is csak egy-egy vele foglalkozó szövegről tudok, bár írásai folyamatosan jelentek meg különböző lapokban.⁴¹⁰ Páldy Róbert annak a „nagy örömmel és elégtétellel” megállapított ténynek szentelt dolgozatot, hogy a magyar irodalomban, amelynek „arca mindig magán viselte népünk jellegzetes vonásait”, és klasszikus alkotásaiban „mindig a magyar nép, a magyar paraszt” volt „a főhős”, végre „mint írók is szárnyat bontottak” „a parasztok”. Páldy számára tehát Sértő egy új irodalomszociológiai paradigma részének tűnt, amelyhez rajta kívül Szamadó Ernő, Sinka István, Szabó Pál és Veres Péter látszott még tartozni – a Féja Géza számára meghatározó fontosságú, ám a Sértő személyes helyzetére-tulajdonságaira összpontosító cikkek hosszú sorában szerepet nem játszó gondolat bukkant fel tehát ismét, és a névsorban meg is jelent a Féja által négy évvel korábban több alkalommal együtt bemutatott hármas mindegyik tagja. Sértővel kapcsolatban Páldy is lelkifurdalós, egyben a költő korlátozott beszámíthatóságát sugalló hangot ütött meg: miután megemlítette, hogy írásai „szertelenek”, élete pedig „zavaros”, hozzátette, hogy ebben a „közvélemény” is hibás, mert „nem álltunk azonnal melléje, mikor ez a baranyai parasztgyerek húsz éves fejjel dobálta ki magából a költészet kincseit, s nem segítettük kifejlődni istenadta tehetségét” – az elmaradt segítség mibenlétét azonban nem konkretizálta.

1937 májusában jelent meg Bibó Lajos Sértőnek címzett, őt személyes ismerőseként megszólító terjedelmes, kemény hangú nyílt levele az *Esti Újság*ban.⁴¹¹ Bibó annak kapcsán tekintett vissza kapcsolatukra és Sértő pályafutására, hogy a költőt, akinek korábban a bírósági idézéseket sem tudták

410 Sértő publikációs fórumait részletesen áttekinti: MEDVIGY Endre, *Utószó = SÉRTŐ, Hírvért megszenvedtem, I. m.*, 361–375.

411 BIBÓ Lajos, *Levél az őstehetséghez*, *Esti Újság*, 1937. május 2., 4. Az *Esti Újság* a Gömbös Gyula politikáját „direkt propaganda helyett tendenciózus híradásokkal” népszerűsítendő létrehozott, a központi támogatások miatt nyomott áron megjelenő dömpingnapilapok sorába tartozott, 1936 júliusában indult el Hubay Kálmán főszerkesztésével. KLESTENITZ Tibor, „A rendes mederben javul a miniszterelnök állapota.” *A KSV-lapok, az Esti Újság és Gömbös Gyula utódlásának kérdése*, Médiakutató, 2014. nyár, 87–95. Buzinkay Géza a fajvédő, agrárius, antikapitalista, antilegitimista, nácibarát orientációjú, ugyancsak Hubay által szerkesztett *Függetlenség* „bulvárnap párja”-ként határozta meg. BUZINKAY – KÓKAY, *I. m.*, 210.

kézbesíteni, mivel évek óta nem volt lakása, és barátainál vagy „valamilyik ligeti padon” aludt, végül becületsértés miatt letartoztatták, és börtönbe küldték; azokat az eseteket felidézve pedig, amikor Sértő „kissé elhanyagoltan tetsző ruházatban, üres gyomorral, de rendszerint a tizenkettedik fröccs után” meglátogatta őt, hogy végzetét átkozza, amely „rosszindulatában költői sorsra” vetette, és „félelmetes költői tehetséggel” verte meg, igyekezett mérlegre tenni panaszainak jogosságát – „drága áron szerzett bölcsessége” nézőpontjából végül arra jutott, hogy bár a költő indulatai érthetőek voltak, csak részlegesen volt igaza. Bibó is úgy látta például, hogy akik fölfedezték, és reklámozták Sértőt, egy idő után cserbenhagyták, ám úgy vélte, hogy bennük eleve sem szabadott volna megbízni, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a piac törvényeit és saját érdekeiket követték: nem a tehetség érdekelte őket, csak a „rendkívüliség”, és mivel „nem a kötelelességteljesítés és hivatástudat ébredt föl bennük”, voltaképpen mindegy volt nekik, hogy „kétfejű borjú, ötös iker, kültelki gyilkosság, kazánrobbanás vagy egy új őstehetség jelentkezése” az, amit a „máról holnapra szóló hírverésnek az üzleti mérlegén” forgalomba hozhatnak – ezúttal is az okozott tehát nyugtalanságot, hogy az irodalmat betagozódni látták a szórakoztatóipar logikájába, ahol Sértő nem szorosan vett művészetével, hanem mint egzotikus jelenség válhatott „szenzációvá”. Bibó abban a képben sem hitt, amelyet a rendszer szerinte önmagáról sugárzott, és amely szerint az az önzetlen segítségre épült volna, és ideológiailag semleges lett volna – sőt e gyanakvó hermeneutikát alkalmazva kifejezetten a kizsákmányolás és a manipuláció jeleit vélte felfedezni: azok az elvárások vagy megrendelések, amelyek Sértő felé az őt foglalkoztató „körök”-től érkeztek, hiába hirdették azokat „az írói emelkedettség és költészet egyedüli eszmei tartalmának”, szerinte a „maguk kiseded felekezeti, faji és világnézeti hitvallását” fejezték ki valójában, „a pénteki mécses lángjainál” pedig „a maguk pecsenyéjét” sütögették, Sértővel csak „a faltörőkos, a mártír, a prédikátor, a csavargó és a futóbolond szerepét” játszották el a „dicsőség sugárözöne alatt”. E leleplezésekből egyértelműen következett számára, hogy effajta korántsem ártatlan játékban nem is lett volna szabad részt venni, amire ő állítása szerint visszatérően fel is hívta Sértő figyelmét, és kérte, hogy ne álljon „úton-útfélen kötélnek”, hogy ne hallgasson azokra, „akik pornográfiát, politikát és divatos szólámat akartak íratni és énekeltetni” vele – az, hogy a költő visszautasította jóakarátú és a helyzet világos átlátásán alapuló beavatkozási kísérleteit, Bibó számára azt jelentette, hogy saját sorsáért innentől meghatározó mértékben felelős ő maga is, hogy maga is bűnrészessé

vált e rendszer működtetésében, amikor abból – a látszólagos „halhatatlanság”-hoz ragaszkodva, amelyért a bérletet „csupán három hónapra fizették ki” – nem volt hajlandó kilépni. Bibó modellje tehát külső és belső okok kölcsönhatására épült: Sértő pályafutását szerinte az határozta meg, hogy interiorizálta a számára felkínált, ám alapvetően hamis és káros személyiségképet – lubickolt „az olcsó hívságban, mint valami egzotikus állat, aki díszes akváriumba került”, majd elkezdett magának is tetszelegni az „őstehetség” képzetével. Így rátért arra az útra, ahol „köpködéssel, cikornyával, vásári népieskedéssel, hazug eredetiséggel, ravaszul megjátszott egyszerűséggel” igyekezett figyelmet kelteni maga iránt, magáévá tette azt az elképzelést, amely szerint „az őstehetségnek” „föltétlen kelléke a fésületlen haj, rojtos ruha, rongyos ing, zilált külső és állandóan dúlt lélek”, és „minden istenáldotta nap a sárgaföldig” kell „leinnia magát” – pedig Bibó szerint ezek „divatjamúlt, regényes külsőségek” csupán. A Sértő által megtestesített, a bohém, társadalmon kívüli művészvilág hagyományát felelevenítő imázs múltbeli jellegét külön is kiemelte a szöveg zárlata, ahol arról lehetett olvasni, hogy „ma már” „nem a Markó utcai fogházban, hanem rendes, két szoba-hallos otthonban laknak, rendszeresen reggeliznek, ebédelnek és vacsoráznak, jól szabott ruhában járnak” „az igazi költők”, és „minden tőlük telhetőt elkövetnek, hogy minél szebb és jobb verseket írjanak” – ezekben tehát Bibó választható életformákat látott, nem anyagi lehetőségek indexét, sőt úgy vélte, a konszolidált külsőségek között élő alkotók még „koldusabbak és üldözöttebbek”, mint Sértő, „mert senki sem akarja többé érteni a szavukat”. Bibó levele így nem engedett teret a például Páldynál is megjelenő büntudatos retorikának, hanem – nagyjából Babits egykori gondolatmenetének szellemében – egyértelműen Sértő döntéseként írta le, hogy elvetette az elengedhetetlennek vélt önfejlesztésre leginkább alkalmas polgári nyugalmat, vagyis az „elmélyülés helyett durva csapszék, nyugodt élet helyett ligeti pad, munka helyett céltalan csavargás” mellett döntött. Ezt a szálát követve azt a gyanút is megfogalmazta, hogy Sértő azért írt „politikai förmedvényeket, programverseket, sallangos strófákat” „egyszerű, őszinte, tiszta és becsületes sorok helyett”, mert voltaképpen úr tátongett „a valóság és a tehetség[é]hez fűzött reménység között” – és ezt az úrt akarja „betölteni” különcségeivel. Bibó viszont úgy látta, hogy Sértőnek csak két út közül szabad választania: vagy „minden alattomos befolyástól függetlenül és szabadon” írni, és „kínlódásai”, „tévedései”, „megrendülései”, „kétségbeesései” és „a teremtő szellem örök tragikumának árán” igyekezni megközelíteni „az írás rettenetes és kegyetlen titkait”, vagy ha „nem tudsz jó

verseket írni [...] ha nincs komoly tehetséged, ha máris kimerültél és feltűnéssed valóban nem jelentett többet a huszonnégyszáz órára szóló eseménynél”, akkor elnémulni, és visszamenni „haza béresnek” – miközben tehát a negatív oldalon álságosnak vélte politikailag jelöletlen megszólalások feltételezését, ő maga csak az irodalom magas erkölcsi és mesterségbeli minőségéhez látzott ragaszkodni; arra a fajta művészetre pedig, amely e mércének nem tudott és nem is akart megfelelni, morális szempontból megengedhetetlennek gondolta egzisztenciát alapítani.

Köpönyegfordítás (1938)

Amikor Sértő Kálmán 1938 nyarán belépett a Nemzetiszocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalomba, döntését *Köpönyegfordítás* című, az *Összetartás* című folyóiratban megjelent cikkében jelentette be, és igyekezett megmagyarázni – az ebben felvázolt, a felelősséget egyoldalúan elosztó konstrukció a korábbi években Sértővel foglalkozó írások után nem hatott váratlanul: az derült ki belőle, hogy Pestre gyaloglása után a „zsidó újságok” azonnal elkezdték közölni műveit, és „máris szabad bejárás[a] volt a színházi öltözőkbe és a lokálokba”, de a „kocsmába is a zsidók úzt[é]k”, akik „felöltöztett[é]k és telegyömöszölték pénzzel a zseb[é]t”, de csak azért, hogy „Ady Endre sorsára juttass[á]k”, ami elől azonban a „tizenkettedik óra előtt” elmenekült; a zsidósággal kapcsolatban általánosságban az látszott számára a legfontosabbnak, hogy nem ismert közülük olyat, aki fizikai munkát végzett volna, mindegyikük értelmiségi és/vagy vezetői pozícióban volt.⁴¹²

412 SÉRTŐ Kálmán, *Köpönyegfordítás*, *Összetartás*, 1938. június 5., 8. Sértő szélsőjobboldali fordulatának életrajzi hátterét és motivációit a rendelkezésre álló szubjektív források (Sértő nyilas lapokban megjelent vallomásai és a barátja, Gellért Vilmos által írt, Fiala Ferenc előszavával megjelent „életrajzi regény”) alapján Gyurgyák János kísérelte meg rekonstruálni: GYURGYÁK János, *Szélsőjobbaldaliság a népi mozgalomban = A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*, szerk. ROMSICS Ignác, Osiris, Budapest, 2009, 449–473, Sértőről: 452–459. Könyvében szemelvényeket is közöl Sértő antiszemita publicisztikájából. GYURGYÁK János, *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*, Osiris, Budapest, 2001, 572–573. Az *Összetartás* Fiala Ferenc hetilapja volt, amelyet az 1937. októberi egyesületi gyűlés után bocsátott a létrejövő párt vezérévé választott Szálasi Ferenc rendelkezésére, aki korábban „sem párttal, sem párhelyiséggel, sem sajtóval” nem rendelkezett. PAKSA, I. m., 112–113.

Szegő Béla néhány nappal később a *Társadalmunk* címlapján közölt hosszú írásban reagált Sértő cikkére, amelyben saját nézőpontjából igyekezett a költő előző éveit bemutatni.⁴¹³ Szegő emlékeztetett arra a szerepre, amelyet lapja Sértő múltjában betöltött: hogy ott jelentek meg „először” „különös, füledt, szénaillatú versei” és „kissé mosdatlan, de lényegükben lendületes és nyersségükben is figyelemreméltó cikkei”, és arra, hogy ő „már öt esztendővel ezelőtt megjósolta”, hogy menthetetlenül elbukik, ha életmódját folytatja – amiről most „fájdalmasan és szomorúan” állapította meg, hogy be is teljesült. Szegő az „alkoholtól, éjszakázástól eltorzult, minden ellenállásra, felelősségre képtelen” jellemű és „kilúgozott” lelkiismeretű Sértő pálfordulását nem is érezte meglepőnek, azt azonban irtóztatónak és megbocsáthatatlannak gondolta, hogy leleplezésekkel fenyegette „azt a baloldalt, amelytől csak jószágot, gyengédséget, elnézést, szeretetet, kenyeret és takarót” kapott – cikke, amely a jótéteményeket vette ezután sorra, azt a már korábban is többek által kíméletlenül kétségbe vont víziót próbálta megerősíteni, amely szerint a költő pártfogóit mindenekelelt humánus szempontok vezették. Szegő szerint nem csupán arról volt szó, hogy „Klár Zoltánnak, Hatvany Lajosnak, a *Társadalmunk*nak, a *Pesti Naplónak*, a *Népszavának* és még néhány baloldali lapnak” köszönhetett Sértő mindent, amit elért, de a művészete értékében való hit ráadásul valódi, személyének szóló odafigyelést alapozott meg: Klár például „minden figyelmeztetés ellenére hirdette, hogy tehetséges”, és hogy „mindent meg kell bocsátani” „a versei[é]rt, hogy támogatni kell, hogy nem szabad hagyni lezúlleni” – ezen az alapon „kocs mákból kaparászt[á]k elő, ruhát, kenyeret, gyógyszert, orvost és pénzt” adtak neki. Sőt, összegeyztetetetlenül a Sértő által sugallt munkás-munkátlan felosztással, belőle éppen „a baloldalon” próbáltak „újra meg újra tisztességes, dolgozó, hasznos embert nevelni”, és „rajt[a] múltott, hogy ez nem sikerült”; miközben „Terézváros és Erzsébetváros derék polgárai” „munkás, dolgos, tisztességes emberek” voltak, akik a *Társadalmunk* felhívására Sértő gondozásában is hajlandóak voltak részt venni. Szegő ezt követően elmesélte még azt az esetet, amikor a költő szülei fiktív halálára hivatkozva kért pénzt, amelyet aztán elivott, valamint azt, hogy Klár és ő vállalta helyette a felelősséget becsületsértési pereiben – és azt ajánlotta, hogy inkább ezekről írjon „a nyilaslap hasábjain”, ha ezek után is megtűrik maguk között. Ellentétben tehát a korábbi szélsőjobboldali támadások esetében követett eljárással

---

413 SZEGŐ Béla, *Most aztán jaj a zsidóknak: Sértő Kálmán nyilas lett!*, *Társadalmunk*, 1938. június 10., 1.

a *Társadalmunk* ezúttal már nem látta elégnek védekezés nélkül elutasítani a vádakát, hanem viszonylag nagy terjedelemben adta elő magát pozitív szerepben feltüntető változatát – közben pedig nyíltan jelezte, hogy Sértő diffamálásával az a célja, hogy megakadályozza a költő szilárd pozícióinak kiépülését a politikai tér túlfelén; aminek sikertelenségét világosan mutatta, hogy a következő héten Sértő ugyanúgy az *Összetartás*ban válaszolt Szegő írására, azt bizonygatva többek között, hogy felkarolásának kizárólagos oka az volt, hogy „Klár Zoltán orra megérezte benn[e] az üzletet”, ő pedig azért volt kénytelen hozzá és a hozzá hasonlókhöz szegődni, mert „híre-hamva se volt itt keresztény újságnak”.⁴¹⁴

Ugyancsak az *Összetartás*ban jelent meg Sinka István publicisztikája, amelyben az irodalomtörténet speciális szempontú újraértelmezésére tett vázlatos ajánlata kapcsán emlegette Sértőt: Sinka úgy látta, hogy a magyar parasztság, „akiben tisztán és örökre ott feszül a magyar szándék”, ám „akit kitagadtak a történelmi közösségből, s ki a kulturális közösségből”, sőt az elmaradó földosztás miatt kivándorolni kényszerült – így téve lehetővé a nemzetiségi térfoglalást is –, olyan módon tudta csak kinyilvánítani a benne szunnyadó akaratot, hogy elküldte „maga közül Arany Jánost”, vagyis „kultúrát küldött a történelmi osztálynak”; a „hatvanhetes időkben” viszont, mivel „nem kapott szeretetet, nem kapott segítőköt”, „az örök zselér” „elhallgatott”, „magába fordult”, de csak azért, hogy „tisztázza magában a kérdéseket”, hamarosan pedig meg is kezdte „felvonultatni erőit a történelmi és kulturális közösségért”, és elküldte „Erdélyi Józsefet, József Attilát és Sértő Kálmánt”.⁴¹⁵ E költőket, akik „mindannyian ebből a népből vették”, osztályhátterük rendezte tehát Sinka koncepciójában közös halmazba, valamint hogy ezáltal mind a „nagy szenvedés és nagy nyugtalanság” jelzései voltak, és így, „előreküldött fiaival” jutott közelebb „pár lépést emberi és szociális igazságaihoz” „az eltagadott osztály”. Ez a gondolatmenet alapozta meg azután a cikk fő tételét: hogy az életművek említett csoportja, ha „zsellérek lelkéből szállt is fel”, szerves részét képezte a magyar irodalomnak, amely „mindig nagy szenvedésekből és nagy kiáltásokból tevődött össze”, és „mindig benne tükröződött az egész Magyarország”, míg ellenben a megszólított, de meg nem nevezett „tanácsnok úr” voltaképpen csupán „rövid sorokba írt badarságok”-hoz írt előszót – így Sinka azt javasolta neki, hogy inkább „a nyomortól halálbafutó József Attilák” sorsával ismerkedjen meg,

414 SÉRTŐ Kálmán, *Tiszta vizet a pohárba!*, *Összetartás*, 1938. június 19., 3.

415 SINKA István, *Egy fővárosi tanácsnok címére*, *Összetartás*, 1938. október 9., 7.

„következő pártfogoltját”-t pedig figyelmeztesse, hogy „a »porzó ágyékú« Lipótváros új strófái csak kettejüknek lesz irodalom”. A legitimációs kísérletek hosszú sorába illeszkedő cikk tehát az irodalom mibenlétének definiálásával, határainak megrajzolásával igyekezett kijelölni a szimbolikus tőke számára tetszetős elrendeződését, deklarálva, hogy az független az egyéb típusú tőkék mennyiségétől, sőt, amint példái sugallták, rendszerint fordított arányosságban áll azokkal – Sértő figurájából ezzel összefüggésben alacsony származása látszott csupán releváns elemnek ezúttal.

Az év végén az *Összetartás* a közben állandó közreműködőjévé vált Sértő verseinek megjelentetésére készülve előfizetési felhívást tett közzé – a költőt a közönség figyelmébe ajánló szöveg egyfelől igyekezett elhelyezni őt a lap és a mozgalom alakulóban lévő saját kánonában, másfelől történetét újramesélve plauzibilis narratívába rendezni annak momentumait, és így rögzíteni Sértő identitását.⁴¹⁶ A költő bemutatkozó szövegeinek állításait jórészt elfogadó történet szerint „pár esztendővel ezelőtt még csak baloldali lapok hasábjain jelenhettek meg a fiatal magyar költőnemzedék versei”, így Sértő írásai is a „Színházi Életben, Társadalmunkban stb. stb. című zsidó újságokban jelentek meg”, amelyeknek „óriási olvasottságot biztosítottak”, hiszen „a Sértő-versek miatt” „még keresztény magyarok is megvásárolták ezeket a nyomdatermékeket” – ezeknek a magyar társadalomban idegen testet képező lapoknak tehát, sugallta a szöveg, azért volt szükségük Sértőre, mert csak az ő segítségével törhettek ki egyébkénti elutasítottságuk izoláltságából. Az üzleti érdek azonban mégsem volt az utolsó szó, ezt alkalmilag felülírta az (etno)politikai szempont, hiszen ebben a sajtóban csak az jelenhetett meg, ami keresztülment „egészen különös célokat szolgáló házi cenzurájukon” – így amikor Sértőnek megjelent az *Összetartás*-ban is egy verse, vagyis átment „azokhoz, akik vér a véréből, és akik mellett többet ér neki a száraz kenyér, mint a Hatvani Deutschok és a Klár Zoltánok minden aránya”, „azonnal bezáródtak a zsidó mecénások erszényei”. Ezekben a mondatokban Sértő egyidejűleg és némileg ellentmondásosan látszhatott hősnak és áldozatnak – a cikk ugyanis egyszerre igyekezett játékban tartani a nacionalistákat ellehetetlenítő zsidókról és a zsidók pénzét önérzetesen visszautasító művészekről szóló képzeteket, ami különös logikai struktúra létrejöttéhez vezetett: eszerint például, „ahogy Erdélyi Józsefet indexre tették, éppúgy félreállították és megpróbálták kiéheztetni Sértő Kálmánt, Számadó Ernőt, Sinka Istvánt

---

416 *Sértő Kálmán*, *Összetartás*, 1938. december 25., 15.

és minden olyan magyar író, aki megtagadta a baloldali sajtót, és visszautasította ennek a sajtónak a támogatását”. A helyzetet az infrastruktúra aszimmetriája látszott megmagyarázni: „keresztény kiadóvállalat” híján ugyanis nem látszott olyan intézmény, amely képes lehetett volna Sértő kötetét kiadni. És míg a „baloldalon” a szöveg szerint az anyagi haszon miatt publikálták Sértő verseit, ezen az oldalon ugyanez „kötelesség”-nek látszott, és megtérülésről szó sem esett – ennek teljesítését ilyen körülmények között a „magyar nemzetiszocialista társadalom” feladatának gondolták, ám terheit a maguk erejéből a felhívás közreadói sem tudták vállalni, ezért a „sokat szenvedett és a nagyvárosi élet minden nyomorúságán átesett magyar költő” könyvének megjelentetéséhez „az új magyar irodalom sorsát” szívükön viselő olvasók segítségét kérték.

Az utolsó kötetek fogadtatása (1939–1941)

A következő évtől valóban napvilágot láttak Sértő újabb művei, meglehetősen gyors ütemben: 1939-ben jelent meg az *Esett a hó* és az *Aranykenyér* című verseskötet, előbbi az *Összetartás* kiadásában, utóbbi viszont – ellentmondva az előfizetési felhívás által festett helyzetképnek – a magas címszámú és a nemzetiszocialista szélsőjobboldal iránt nyilvánvalóan elkötelezett Centrum Kiadóvállalatnál;⁴¹⁷ 1940-ben ezeket a *Gyászjelentés* című verseskötet követte a Bolyai Akadémia kiadásában és két kiadvány a Turulnál, az *Ilyen*

417 A Centrum kiadót eredetileg a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége hozta létre (ACSAY László, *Diákszociális intézményeink*, Magyar Szemle, 1931/9., 69.), ekkori vezetőjét, „a szélsőjobboldallal szimpatizáló, majd pártfüggetlen nemzetiszocialista Virradat szerkesztője”-ként is működő Bornemisza Gábort a „szélsőjobboldal »hivatalos« kiadója”-ként jellemzi Paksa Rudolf. PAKSA, *I. m.*, 254. A kiadó ideológiai-politikai pozíciója a kortárs megfigyelő számára is egyértelműnek tűnt: „lanckadatlanul szolgálja a keresztény, nemzeti érzésű és európai látókörű lap- és könyvkiadás ügyét. A Centrum volt az első rotációs nyomdaüzem, mely munkatermei falára kitűzte a keresztet és az első, mely nyílt sisakrostéllyal állt – minden pártkerettől függetlenül – a nemzetiszocializmus igazságai mellé. Ez az elv irányítja könyvkiadói működését is. A Centrum a kiadója Hitler Harcom-jának, Mussolini könyvének, Ante Pavelics regényének. A bolsevizmus elleni irodalom zöme is a Centrumnál jelent meg, de ez a vállalat adta ki a szélsőjobboldal oly korán elhunyt költőjének, Sértő Kálmánnak is a verseit. A Centrum könyvkiadói tevékenységének egyik számottevő része a Centrum Kisregények »ponyva« sorozat.” LŐRINCZ Ernő, *Könyvkereskedői és kiadói alapismeretek*, szerzői kiadás, Budapest, 1944, 166.

az élet című prózakötet és a Számadó Ernő, Szerető Sándor és Sértő műveiből válogató *Új versek* – olyan intézményeknél tehát, amelyeket mint a népi mozgalom nyilasoktól távolságot tartó egyesítőit szokás számon tartani;⁴¹⁸ a Sértő 1941. júniusi halála után megjelent kötetek viszont ismét a nemzeti-szocialista körökhöz köthetők: az Erdélyi József és Sinka István verseit is tartalmazó *Három csillag* a Stádiumnál,⁴¹⁹ a Gellért Vilmos által szerkesztett *Sértő Kálmán Versei* című gyűjteményes kötet pedig ismét a Centrumnál jelent meg.⁴²⁰ (A Sértő halála utáni fejleményekkel ebben a dolgozatban már nem foglalkozom, így e két utóbbi kötetrel sem.)

A megjelenés helyének különbözősége meghatározni látszott a művek recepcióját: a költő életében megjelent könyvek közül csak a *Gyászjelentés* keltett komolyabb kritikai érdeklődést, a szélsőjobboldalhoz kötődő két

---

418 E kiadók B. Nádor Orsolya szerint szoros kooperációban működtek: „A Magyar Élettel összefonódva dolgozott a Kovách Aladár vezette Bolyai Akadémia, valamint a Turul Kiadó, amelynek létrejöttét szintén Püski szorgalmazta.” B. NÁDOR Orsolya, *Eszméék és nézetek a kolozsvári Termésben*, ItK, 1987–1988/5–6., 722–731. Petővári Ágnes részletebben is jellemzi ezt a kiadói kört: „Püski Sándornak az 1939 tavaszán megindult Magyar Élet kiadója volt az első olyan vállalkozás, amely egész kiadói és terjesztői tevékenységének középpontjába a népi irodalmat állította. Szabó Dezsőtől kezdve Veres Péteren át Nagy Istvánig mindenkit szóhoz juttatott. [...] Ugyanilyen céllal indult meg 1939 februárjában a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének a kiadója, a MEFHOSZ, majd 1940 elején a Turul Szövetség, Fitos Vilmos tanár vezette, népi ellenzéki szárnyának a vállalkozása, a Turul Könyv- és Lapterjesztő kft, amelyet Borros Lajos, a Bolyai kollégiumnak, a Győrffy kollégium elődjének első igazgatója és Püski Sándor irányított. A Turul Könyv- és Lapterjesztőt 1941-ben Hartványi István kiadóvá bővítette. E kiadók közé tartozik még Kovách Aladár egyszemélyes kiadója, a Bolyai Akadémia is. Mind a Turul, mind a Bolyai Akadémia a teljes népi irodalmat fővállalta kiadásra és terjesztésre.” PETŐVÁRI Ágnes, *Az Exodus Kiadó*, Magyar Könyvszemle, 1989/2., 166. A Turul Szövetség könyves vállalatának megalapítása és a Püskihez kötődő irány integrálása a Fitos Vilmoshoz kötődő németellenes, népi irányzat megerősödésével függött össze az amúgy a szélsőjobboldal felé húzó Ambrus József által vezetett, nemzetiszocialista szimpátiájú tagokat is jelentős számban magában foglaló, diffúz ideológiájú szervezetben. KEREPESZKI Róbert, *A Turul Szövetség, 1919–1945*, Attraktor, Gödöllő, 2012, 215; SZÉCSÉNYI András, *A Turul Szövetség kettészakadása 1943-ban*, Múltunk, 2013/1., 73–75.

419 A Stádium kiadót vezető Báthory-Hüttner Jánost Paksa Rudolf szintén azok között említi, „akiknek neve rendszeresen feltűnt a szélsőjobboldali sajtótermékek kiadójaként”. PAKSA, *I. m.*, 253.

420 Medvigy Endre állítása szerint ugyanakkor nem volt evidens, ki jelentet meg gyűjteményes kötetet a költőtől: a Püski által vezetett Magyar Élet kiadó is felvette előkészületben lévő kiadványai listájára, ám a Centrum megelőzte. MEDVIGY, *I. m.*, 361.

kiadvány – mint arra Koczogh Ákos hamarosan idézendő írása reflektált is – minimális figyelemben részesült. Az *Esett a hóval* kapcsolatban egyedül Szamosi Józsefnek a *Magyar Élet*ben megjelent írását ismerem; Szamosi szövege két tendencia metszéspontjában látszott elhelyezkedni: folytatta az eddig idézett szélsőjobboldali szövegek Sértő kapcsán is gyorsan közkeletűvé vált „zsidó”–„magyar” ellentétképzését azok fordulatait is átvéve, új elemként viszont beillesztette Sértőt a más szerzők kapcsán már kiépült „nyugatos”–„népi” szembenállásba is.⁴²¹ A kritika kiindulópontját a Sértő egykori és jelenlegi helyzete közötti különbség és az ebből levonható tanulságok jelentették, ám ezt Szamosi irodalomtörténeti keretbe helyezte, amelynek gerontofób, generációváltást sürgető logikája igyekezett is minden szimbolikus tőkét átcsoportosítani a nyugatosoktól a népiekhez. Sértő megjelenésének idejét szerrinte ugyanis az jellemezte, hogy a „babitsos-nyugatos” iskolával azonosított „modern magyar líra” „a legjlesztőbb útvesztőkben tántorgott”, azon „vezéreiivel együtt az aggság kórtünetei kezdtek kiütközni”; a „voronoffi szérumot” pedig Erdélyi, majd Sértő, majd Sinka fedezte fel: a hozzájuk kapcsolódó „életteljesebb, ételszerűbb, tisztulást jelentő”, a „Csokonai-Arany-Petőfi hagyományokon” nevelődött „művészeti törekvés” „meghozta a magyar vers szerencsés újjászületését”. Erre a költészeti forradalomra azonban, tért

---

421 SZAMOSI József, *Esett a hó*, Magyar Élet, 1939/10., 13. A Magyar Közösség által finanszírozott *Magyar Élet* maga is igen ellentmondásos pozíciójú lap volt: főszerkesztője, Fitos Vilmos „saját bevallása szerint azért vette át, hogy a »népi radikalizmus szolgálatába állítsa«”, ám egyrészt ez az irányzat is belső konfliktusoktól volt terhes, másrészt a folyóiratot a Magyar Közösség részéről „az erősen antiszemita, szélsőjobboldali Magyar Úgyvédek Nemzeti Egyesületének” elnöki tisztét is betöltő Szabó Lajos igyekezett felügyelni. PAPP István, „...én, aki egész életemben a nép ügyéért harcoltam.” *Egy középosztálybeli életút a század viharáiban: Fitos Vilmos [1913–2000]*, Hittel, 2006/8., 75. A folyóirat és a Magyar Közösség kapcsolatához lásd még: SZEKÉR Nóra, *A Magyar Közösség története*, PhD-értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2009, 62–64, <https://mek.oszk.hu/08400/08480/08480.pdf> (Hozzáférés: 2025. 11. 21.)

Bibó István értékelése szerint „a Magyar Élet köre lényegében annak a harmincas években Magyarországon létezett, egészen 1935-ig még egységesnek látszó reformmozgalomnak a hitlerizmus hatására arrafelé elcsúszott része volt, legfőbb inspirálója Szabó Dezső volt, de egy olyan engedménnyel a hitlerizmus irányában, ami éppen ennek a lapnak a fennmaradásának a biztosításához is hozzájárult.” BIBÓ István, *Levél Borbándi Gyulához = Uő., Válogatott tanulmányok*, III, Magvető, Budapest, 1986, 332. A szöveg többfelé nyitott helyzete kapcsán megemlítenéd, hogy Szamosi segédszerkesztőként működött közre a hamarosan Sértő kiadójává váló Bolyai Akadémia munkájában is. HARTYÁNYI István, *Egy könyvkiadó emlékei*, Szenci Molnár Társaság, Budapest, 1994, 44.

át Szamosi a másik vágányra, rátelepedett az „idegenek, nagyrészből zsidók” tulajdonában lévő „budapesti sajtó- és irodalompolitika”, és megindult az „őstehetség-kutatás” – persze nem másért, hanem csupán mert „konjunkturális lehetőségeket” sejtettek „a »magyaros«, »népies« törekvésekben”. Szamosi szerint azonban nem csupán forgalmazói, de befogadói is e csoportból kerültek ki voltaképpen, dacára annak, hogy idegenségük okán azt megérteni nem lehettek képesek – a szöveg így az egész „hisztériás, annyiszor ízléstelen kultusz”-t, amelynek nyomán „divat lett a Parasztot bámulni”, „parfömös szalon sarkában parasztköltők verseit analizálni”, minden érték vagy értelem nélküli abszurditásként ábrázolja. Története szerint mindenestre ez a csoport „érzelgi körül” „először és legrikítóbban a falujából frissenjött” Sértőt, aki „bőven kap pénzt, nagyvárosi kultúrát, s ha kell, zsidószerepét is” – így „ez az igaz parasztköltő” el is indul „a legszomorúbb karrier felé”, és „évek telnek el, míg utóbb, hosszú koplalások után, lerongyolódva próbál visszatámaszkodni eredeti tisztaságába”; a jelenben viszont már a „névét sem ejtik ki gyalázkodás nélkül” és „megfosztanak a lélekzéstől is, minden művész tápláló, ösztönző forrásától, a közönségtől” ugyanazok, akik korábban „oldalas cikkekben és riportokban rajongták körül”. A kritika mondatai ugyanúgy elmosták az események kronológiáját és ok-okozati szerkezetét, mint az *Összetartás* felhívása, amelynek gondolatmenete itt visszaköszönt; ahogy némi belső feszültséget okozott az is, hogy a költő hol túl sok, hol túl kevés pénzzel látszott rendelkezni, és ezek miatt egyaránt indokoltnak tűnt szemrehányást tenni.

Ezek az állítások Szamosi központi tételét alapozták meg, amely szerint Sértő művészetének voltaképpen befogadása csak most kezdődhetett meg, és csak új olvasói voltak alkalmasak erre, hiszen az ellentáborban „az álrajongás” „csupán a divattá lett Parasztnak” szólt, vagyis viszonyuk hozzá nem irodalmi jellegű és így teljes egészében illegitim és felejtésre érdemes volt – ezt a fordulatot érzékeltető a szöveg jelentőségteljes gesztussal meg is szabadította Sértőt közhasználatú címkéjétől, amely szerinte helytelen módon helyezte a hangsúlyt a jelenség lényegtelen külsődleges aspektusaira: „korábban »divatos parasztköltő« volt”, most viszont már „jóval több: költő” lett, „egyszerűen, jelzők nélkül”. Az ekképpen szimbolikusan megtisztított terepen látott neki azután értékelni a könyvet, amelyről, mint kiderült, nem volt kételytelenül jó véleménye, és amelynek kapcsán hamarosan ismét az életrajzi szerző alakjához kanyarodott vissza. Sértő verseiben ugyanis szerinte „egy vergődő lélek könyörög a jó élet után”, azok olvasásának fő tétjeként

pedig az tűnt fel számára, hogy megállapítsa, vajon tényleg végleg elmerült-e Sértő az „aszfalt sarában”, mint azt egyik itteni művében írta. Ezt bizonyos más versei tartalmára utalva visszautasíthatónak ítélte, ám megjegyezte, hogy nem mindig „lelke legigazibb, legbensőbb kútjából merít”, alkotásainak „jórésze az öntudatlan mámor szeszélyes kihullámozása”, ráadásul a „politikum erősebb kiütkezései” „rontják és durvábbá teszik”. Szamosi tehát a műveknek azt a – jó szándékúan „igazi”-nak minősített – halmazát fogadta el értékesnek, ahol a beszélő decens, számára erkölcsileg elfogadható attitűdöket fejezett ki (például meglátta „a kisgyermek szemében a büntetlen magyar ég ragyogását”, vagy „kedvesét térdhajlásig körülrakja pörge rozmaringgal”), ahol az „egyszerű, melegszívű, jóhangú poéta” alakja jelent meg; és ebbe a morális alapú szemléletmódba illeszkedett Sértő verstechnikájának – a kritika korábbi szakaszának xenofób logikájára alludáló – értékelése is, amellyel kapcsolatban általánosságban állapította meg, hogy a „tisza magyar verselés ritmikáját, eszközeit igényli”, minélfogva műveit nem is lehetne „idegen formákba kényszeríteni”.

Az *Aranykenyér*ről ugyancsak a *Magyar Élet*ben és az ekkor már nemzetiszocialista orientációjú *Magyarságban*⁴²² jelent meg egy-egy kritika. Utóbbi, miután kiindulásképpen megállapította, hogy Sértő „minden költeménye a magyar lélek megnyilatkozása”, rátért a művek konkrétabb tartalmára: elmondta, hogy a kötetben „programversek” találhatóak, amelyekben a költő „felel ellenfeleinek és barátainak”, például „végigvág lángostorával” „Babits Mihályon, a Baumgarten-díj kurátorán s Bibó Lajoson meg Szomory Dezsőn”.⁴²³ Ebből úgy tűnhetett, hogy az irodalmi karrierépítés belterjes konfliktusaival foglalkozó kötet mondanivalója magánérdekű, a kritika viszont azonnal igyekezett eloszlatni ezt a benyomást: szerinte ugyanis az „nemcsak magáért: a nyomorgó és jobb sorsra érdemes Sértő Kálmánért szól”, hanem „minden szenvedőért” és „minden magyarért, aki hisz abban, hogy eljő az idő, mikor a magyar parasztság és sorsának megkiáltói emberi

422 „1938. májusában azonban megvonták az Összetartás című pártlap terjesztési jogát. Ekkor Rupprecht Olivér sietett a nyilasok segítségére, aki jó üzleti érzékkel felajánlotta nekik napilapját, a Magyarságot. Így 1938. május 21-étől a Magyarság lett a nemzetiszocialisták hivatalos napilapja, melynek ekkortól Hubay Kálmán lett a szerkesztője Pető Sándor helyett.” PAKSA, *I. m.*, 130. Ez éles fordulat volt, hiszen a lap korábban „náciellenes és szovjetellenes irányt követett külpolitikai tájékozódásában, általánosságban pedig a legitimizmust és a liberalizmust sikerral egyeztetette össze”. BUZINKAY – KÓKAY, *I. m.*, 209.

423 *Sértő Kálmán: Aranykenyér*, Magyarság, 1940. február 18., 8.

körülmények között élnek majd”. A rövidke írás, amely ezen a ponton véget is ért, kétségek nélkül elfogadni látszott tehát azt az elképzelést, amely szerint az irodalmi mezőn belül periferikus pozíciót betöltő személy a teljes társadalmi mezőn belül hasonló pozíciót betöltő személyek reprezentánsa volt, és e kvázi mágikus azonosság alapján osztálystátuszuk és a számukra lehetséges életstratégiák alapvető különbségei dacára a költőről szóló beszéd referenseinek lehetett tekinteni őket is; és amely paraszt és megkiáltója helyzetének csak szükségszerűnek gondolt korrelációját igyekezett láthatóvá tenni, különbözőségüket nemigen.

A *Magyar Élet* kritikája a Sértő pályájára való visszatekintés újabb változatával kezdődött, amely szerint egykoron, „amíg újdonság volt, tapsolt neki az érdeklődő”, ma viszont „könnyen észre sem vesszük mások reklámfénye mellett”, és róla „az olvasóközönség épp oly kevésbé vesz tudomást, mint a kritika” – Szamosi kiélezett, etnicizáló „ők vs. mi” retorikájával szemben tehát Koczogh Ákos a homogénnek tűnő társadalom attitűdváltozásairól számolt be, éppen az elhanyagolás érzékeny pontján váltva többes szám első személyre; még ha a felelősséget részben a reklám manipulatív figyelemirányítására hárította is – és ez az alapvető tónuskülönbség jellemezte az egész szöveget.⁴²⁴ A problematika szigorúbb körülhatárolásának követelményéről írva ez a kritika a helyesen és helytelenül értelmező csoportok elkülönítése helyett csupán rögzítette, hogy Sértő „bírálat: próbatétel”, amelynek „egyetlen gátja: az előítélet”, és egyetemes programként fogalmazta meg, hogy „művét ki kell menteni a körülményekből”, mivel „fénye annál tisztább”, „minél inkább sikerül ez”. Szamosi írásából látszhatott visszaköszönni az a megállapítás is, hogy a költő „formája és nyelve magyar”, ami azonban itt nem az idegentől való elválasztását célozta, Koczogh azt igyekezett csak tisztázni, hogy Sértő nem epigon, és felesleges „Petőfihez, Adyhoz, Erdélyihez” kapcsolni, hiszen „csak mesterük volt közös: a magyarság”. És bár ez a szöveg is úgy látta, hogy Sértőnek sérelmeket kellett elszenvednie, hangsúlyosan nem kapott arcot az elkövető azokban az alanyok helyére absztrakciókat illesztő mondatokban, amelyek megállapították, hogy a költőnek „a kor még nagy adósa, mert kismizte, mint József Attilát”, majd hogy „az élet mindent megtagadott tőle, hiszen nem azt kívánta, amit kapott és ami megfontotta”. Koczogh céljának tehát nem a felelősök felmutatása és az ellenségképzés látszott, e háttérre inkább ahhoz volt szüksége, hogy megmagyarázhatóvá tegye Sértő

---

424 KOCZOGH ÁKOS, *Aranykenyér*, Magyar Élet, 1940/6., 15.

költészetének kétarcúságát és hullámzó színvonalát: mivel – egyetlen kiütésként József Attila végzete helyett – a „könyörülő, felelőtlenségbe ringató” „mámorba menekült”, érthetőnek tűnhetett, hogy míg „józan percében: vádol”, „a mámor tehetetlenné, erőtlenné bénítja”, ahogy az is, hogy a „nekilendülés” után „közöny” következik, ebből fakadóan „hányavetisége enged egy-egy tört ritmusnak, gyenge rímnek”, és „alig van verse, amelyikből ne kellene egy-két sort kivetni”. Vagyis Sértő hiányosságai – homályos okokból, ám mindenesetre önhibáján kívül – tragikus élete következményeinek látszottak, ami művének összességében inkább empatikus, mint kritikus megítélését alapozta meg – így a konkrét szövegek helyett az azokat létrehívó lelkiállapot kerülhetett a figyelem középpontjába. Ami Koczogh számára igazán fontosnak mutatkozott, az az volt, hogy az *Aranymenyér* „a megcsalt, kihasznált, sértett élet fájdalomának kötete”, amelynek „minden verse örök kérdés, a célját el nem ért, el nem ismert, kielégítetlen lélek kérdése”; költője pedig, állapította meg, „egyéniségével” akkor is „gazdagította költészetünket”, ha „előbbre nem vitt” – ami viszont, helyezkedett a végső értékelést tekintve tartózkodó álláspontra, „ezután dől majd csak el”.

A *Magyar Élet* első, a „parasztköltő” megjelölést hangsúlyosan elvető kritikájával nagyjából egy időben jelent meg a *Film Színház Irodalom* portrécikke, amely egyszerre ragaszkodott a címkehez és láttatta azt problematikusnak: a szöveg alaphelyzete szerint a riporter egy pad szélén, térdén papírral, kezében ceruzával pillantotta meg Sértőt, akinek „ruhája kopott, arca sovány, beesett” volt – olyannyira, hogy a szerző úgy vélte, a járókelőknek aligha fordulhatott meg a fejükben, hogy „ez a keserűen mosolygó ember Sértő Kálmán, a parasztköltő, akinek nagy betűvel hozzák nevét az újságok a versek címei alatt”.⁴²⁵ E deformáció tudatosítása a cikk koncepciójának lényegi eleme volt: Sértőben a szerző „csupaszív, csupalélek, csupaláng magyar parasztyerek”-et látott, akin azonban, mint külseje is mutatta, „a Város” rajta hagyta „gyilkos nyomait”, miután a „vadvirágos rétről” betévedt „a nagy házak” közé, és ott „nagyon eltévedt”. A retrospektív szemléletű, az elszenvetett károkat számba vevő íráskorát folytató szöveg tehát az ártatlan vidék és a bűnös város pólusa által meghatározott rendszert felelevenítve gondolta értelmezendőnek a költő pályáját – a kortárs reakciók kontextusában a felelősöknek ez a kijelölése középutas megközelítésnek látszhatott Koczogh elvontabb és a például Szamosi által képviselt hagyomány körülhatároltabb

---

425 Z. I., *Szeretem a jó szót, szeretem a jó embert, szeretem a tisztességet...! Ilyen vagyok. Beszélgetés Sértő Kálmánal*, *Film Színház Irodalom*, 1939/39., 6–7.

elképzelései között. A figyelem középpontjába ilyen módon az egykori felvándorlás és a jelenkori szegénység-betegség került, valamint az ezek közötti feszültség, amely „önkéntelenül” annak megkérdőjelezésére vezette a riportert, vajon „érdemes volt”-e idejönnie. Ennek indítéka, mint itteni visszaemlékezéséből kiderült, az volt, hogy a fiatal Sértő, aki „harminc kilométereket gyalogol[t] a falu[já]ból, hogy valamelyik jegyzőnél, tanítónál kez[é]be jöjjön egy könyv”, Petőfi könyvének elolvasása után megérezte, hogy „lesz belől[e] valaki”, e hatás alá kerülve pedig „380 kilométert gyalogol[t] Budapestre”, ahol „egyenesen egy nyomdába men[t]” – így történt, hogy „vasárnap már öt újság hozta a versei[t]”, majd az azóta eltelt hét év alatt, mint épp a riporterral való találkozását megelőző nap megszámlolta állítólag, megjelent „1200 cikk[e] és 783 vers[e]”. Ez a nem tisztázott eredetű vonzódás a könyvekhez és az ennek nyomán revelációszerűen kialakult kariervágy volt az oka a cikk gondolatmenete szerint annak, hogy Sértő nem csupán besétált a csapdába, de kiszabadíthatatlanul bele is bonyolódott, hogy „örökre elkendőzte már magát azzal az átokkal, amit úgy hívnak, hogy Város és úgy hogy Kultúra” – e szöveghely Szabó Dezső korábban idézett véleményéhez hasonló ítélete szerint akkor lehetett volna tehát boldog, ha távol tartja magát mindkettőtől, vagyis nemcsak nem költözik Budapestre, de soha nem is válik olvasóvá és költővé. A történet másik végpontját a szoba jelölte, ahol Sértő élt, ám ahonnan verset írni az említett padra szorult, mint-hogy otthon hatodmagával és ezer poloskával lakott együtt; valamint az az aktatáska, amelyben a magát a jóság forradalmárának valló költő magával szerette volna hordani bibliáját, ám amelyre hiába vágycsozott. E zord körülményekért egyedül a várost látszott felelősség terhelni, amely „azért a sok virágért, ami a szívéből nőtt itt, a természetlen aszfalt fölött” csak „ennyit ad neki”, illetve amelynek hiába adta oda „magát, szívét, a véréit, mindenét”, „nem kapott érte cserébe semmit” – mindebből az derült ki, hogy az anyagi biztonság megteremtését a szerző megkövetelhetőnek gondolta a versek megalkotásáért cserébe, bár azt „a város” metonímiája már ködbe burkolta, hogy pontosan kitől és milyen mechanizmusokon keresztül lehetett volna várni azt. A cikk összességében két ellentétes felfogás összeütközését vitte színre: a riportert szerint a művészet magas, honorálandó értékkel bír ugyan, de amiatt elveszíteni a még nagyobb értéket képviselő egészséget semmiképpen sem volt helyeselhető; Sértő viszont mindent a költészetnek látszott alárendelni, és betegégeit, például sükettségét vagy alkoholizmusát csak azzal

kapcsolatban emlegette, hogy azoktól még képes szerencsére írni, így még látja értelmét élni.

Ugyancsak 1939 őszén „fiatalságünnep”-et rendeztek „a magyar népi irodalom tiszteletére”, amely az estről tudósító, az előbbi hanyatlásközpon-tú cikkel éles ellentétben igencsak optimista szöveg megfogalmazása szerint „első igazi magyar ünnepe” volt „idegen rabságból felszabadult szellemi éle-tünknek”; az est fő ünnepeltje Erdélyi József volt, de néhány „örök értékre született” költeményt felolvasott a „nagy magyar triász másik két tagja”, Sin-ka István és Sértő Kálmán is.⁴²⁶ A felszabadulásra tett utalás a két zsidótör-vényre vonatkozott, ami a „magyar”-t mint a „zsidó” ellenfogalmát is olvas-hatóvá tette – csakúgy, mint a beszámolóval nagyjából egy időben megjelent és a *Nyugattal* szembeállított népi paradigma tagjaiként ugyanezen nevetek felsoroló *Magyar Élet*-beli kritikában; ez a beállítódás tehát konstitutív mó-don látszott befolyásolni a Sértő körüli új, korábbi recepciójában előzmény nélküli csoport megképzését, amely körül bizonyos mértékű konszenzus is kialakulni látszott. Csehi Ferenc cikke az e csoport jelentőségét megvilágító összefüggésrendszert is igyekezett felvázolni röviden: a történet Adyval kez-dődött, akire még „nem lehetett egészségeset építeni”, mert „újtermés alá szántó rombolása”, minthogy „nem volt életerős társadalmi kollektívuma”,

---

426 CSEHI Ferenc, *Erdélyi József az idők küldöttje. Megható fiatal-ság-ünnep a magyar népi irodalom tiszteletére*, Fáklya, 1939/10., 22–24. Csehi Ferenc nemzetiszocialista lapok újságírója volt, 1944-ben a nyilas *Összetartás* szerkesztője. A Visontai József által vezetett szerkesztőség a *Fáklya* új folyamának beköszöntőjében arról írt: „Szerves progra-mot dolgozunk ki, amely világnézeti alapon is mindenekfelett és csakis – magyar. [...] Nemzeti és szocialista: ez az a kettős, de oszthatatlan eszmei és gyakorlati fundamentum, amelyen az »új« Fáklya megvívja harcát a magyar munkaállamért. [...] elsősorban a ma-gyar népi írókat szólaltatjuk meg: a magyarabb magyarság otthontalan, kallódó fáklyáit. Otthont adunk nekik, hogy világíthassanak, és hogy körülöttük, az ő világosságuk fé-nyében izmos, harcos, hivatott írói és szakírói gárda alakulhasson ki. Szent meggyőző-désünk ugyanis, hogy a magyar szélsőjobb harcában erre van ma a legnagyobb szükség! [...] biznyságul szolgál majd arra, hogy igenis van a magyar szélsőjobbnak olyan szellemi élcsapata, amely minden esetben és minden körülmények közt megállná a helyét.” *Új Fáklyát*, Fáklya, 1939/10., 1–2. Ugyanebben a számban Sértőtől is közöltek köszön-tőcikket, amelyben megállapította, hogy „nem csak a magyar nemzet számára káros, erőszakosan is erkölcsöt fertőzni akaró, idegen zsidók által szerkesztett lapokat tiltott be az »illetékes hely«, hanem annak is tanúi voltunk, hogy az úgynevezett szélsőjobboldal húrjain játszó lapok egy részét is elhallgattatták”, majd arról írt, hogy „elpusztulhat a nemzet”, ha nem küzdenek „a sok féle irodalmi hang ellen, melyeknek az a határcélja, hogy »menjen az üzet«, forgácsolódjon szét a nemzet”. SÉRTŐ Kálmán, *Fáklyafény*, Fáklya, 1939/10., 2–3.

még „az elhatárolt irodalom terén maradt”, „a negatívumok üregeibe” pedig „belső művészi értéke” dacára „romlott üledék szívárgott”; majd Szabó Dezsővel folytatódott, aki az „újmagyar irodalmi forradalmiság” kezdeteként felismerte, hogy „az irodalom nem zárt esztétikai mesterség, hanem az egyetemes magyar élet lelke és lelkiismerete”, így kiszabadította „a parasztnépiség reális gondolatát, a fundamentumot, az elindulást, az irányt”. Ezen előzmények után jelent meg Erdélyi József mint „az első, aki életművének boltozatát erre az alapra építette”: a cikkből kiderült, hogy „pusztai cselédek véréből jött”, valamint hogy vállára vette „a lírai világ roppant boltozatát”, és „ázva, fázva, koplalva” járta vele „25 évig” „a Golgotát” – származása alighanem mint a társadalmi kollektívum meglétének, szenvedései pedig mint a lelkiismeretként felfogott irodalom melletti elköteleződésnek a bizonyítéka volt értendő. Ebbe az autonóm irodalmiságot vehemensen elutasító modellbe illeszkedett tehát a szerző szerint „a törpeóriás”-ként, „dúsgazdag »szegény legény«”-ként leírt Sértő is.

A részvétel alapú retorikát folytatta viszont egy másik, a következő évben megrendezett estről szóló tudósítás, amely szerint ez az attitűd határozta meg a jelenlévők reakcióit is: amikor a „rongyos költő” kiállt a pódiumra, a közönség megtapsolta „elnyűtt ruháját, rossz cipőjét, egész éhes, kiáltó szegénységét”; a tudósítás szerzője szerint amúgy is a fellépő *személye* volt az, ami odavonzotta a nézőket, akik „a mezítlábas béresasszony fiát, a paraszti sorsból ideszakadt új magyar tehetséget” „látni és ünnepelni” mentek el az eseményre.⁴²⁷ Árkossyné és az általa rögzített közvélekedés tehát nem osztozott a korábban idézett cikkek fenntartásaiban, és zavar nélkül identifikálhatónak vélte Sértőt parasztként: akikről felolvasott művei szóltak, „bronzarcú paraszttestvérei” voltak a cikk megfogalmazása szerint. Művészetének alapelvét és fontosságát abban látta, hogy a csoport tagjaként lehetett általa képes olyasmire, amire más tagok nem: hogy „magához ölelte őket, helyettük dacolt, hevített, lángolt” – vagyis a szolidaritás kifejezésének és az osztály nevében és érdekében végzett propagandatevékenységnek az együttese volt az, ami értéket adott alkotásainak; a szimpátiát elmélyíteni látszott, hogy mint egyik verskezdet is bizonyította („Református az én falum népe”), „új magyar református költő”-ként is jellemezhető volt. A cikk zárlatában kibontakozó népszerűsítési kísérlet azonban nem ezekre az érdemekre hivatkozott, hanem elsősorban a szánalom felkeltésére épült; Sértő elhanyagoltságát,

---

427 ÁRKOSSYNÉ, *Rongyos költő*, Református Élet, 1940/22., 12.

amelyen változtatni szeretett volna, az demonstrálta például a szerző számára, hogy bár „hónapok teltek el” a szóban forgó est óta, arról és egyáltalán a költőről „még mindig nem beszélt senki”. Sértő szegénysége és betegsége – minthogy a cikk nem foglalkozott Sértő elmúlt éveivel, sőt az „új magyar tehetség” szófordulat némileg homályba is burkolta azokat – meg nem okolt adottságként találta meg szerepét a szöveg érzelmi nyomásgyakorlási taktikájában: Árkossyné reménye szerint ugyanis „még az egészségét” is vissza lehetne adni talán Sértőnek, aki „jelenleg a tüdőbetegkórház lakója”, „ha most reagondolnánk... nem mással, csak azzal, ha a magyar könyvnap idején az ő könyvét is megkeresnék”.

Sértő kórházi tartózkodásáról lehetett értesülni Sinka István újabb publicisztikájából is, amelyben a „becsület s a meghajkászott emberek egyforma sorsa” által megkövetelt látogatásáról mesélt – Sinka ugyanis egyazon tragikus életmodell reprezentánsának tekintette kettejüket, akik „egyforma töről szakított[ak]”, és ugyanúgy „hányattatás, didergés az élet kapui előtt, néha apró kis kegyek: rövid kórházi pihenő és újra didergés és újra hányattatás” során tartottak a sír felé.⁴²⁸ A kórházba érve kiderült, hogy Sértő „tetőtől-talpig friss” volt, Sinka pedig megfogalmazta a „kellemes meglepetés” szomorú implikációit: hogy a költő „csak itt kaphatja meg az otthon melegét”. A sanyarú jelenbeli helyzetről – hogy például „még ma sincs lakása” – a már többször látott módon Sinka is Sértő Budapestre érkezésének idejére asszociált, mint ahol a segítségre szoruló költőnek mások hibájából rögtön ki is siklott az élete: ha akkor, „nyolc évvel ezelőtt” „kapott volna egy kis meleget, ha szerető szívek és kezek nyúltak volna felé”, akkor „ma nem volna félig ős, és nemcsak a kórházi ágyat érezné otthonának”. A Sértő iránti megbecsülés hiányának számonkérése a kettejük között tételezett párhuzam mentén visszahatott Sinkára magára is, aki nyíltan is kifejtette, hogy nemcsak Sértő ért fel „egy népfőiskolával”, de mindketten („nem népi”-ek, hanem) „maga az élő nép” – ez tehát szerinte önmagában is különleges, értékes, elismerést érdemlő tudások birtoklását implikálta. Írása végkövetkeztetéseképpen Sinka arra jutott, hogy Sértőnek „meg kell gyógyulnia”, „már csak azért is, hogy a parentálók, a halottkísérők”, „azok, kiknek valaha odacserdített

---

428 SINKA István, *Koporsódeszkára írja verseit Sértő Kálmán. Látogatás a költőnél a kórházban*, Magyar Újság, 1940. május 7., 3. A *Magyar Újság*ot a Szálasi-irányzattal szemben álló, a nyilas egységpárti törekvésektől magát távol tartó nemzetiszocialista szervezet, a Nemzeti Front napilapjaként alapították 1939 júliusában. PAKSA, I. m. 203–204, 348–349.

a fülük közé”, „ne vigadozzanak” – ehhez pedig „takarékkassza” kellene, mivel azért „egy kevés pénze csak kerül”, viszont most még, „ha pénzt lát, azonnal kísértésbe jön: azonnal borra gondol”. Ezt a megfigyelést a publicisztika középső része világosan illusztrálta is: ott Sértő, miután elújságolta, hogy „újra megtanult enni”, előbb arról a doktorról beszélt, aki „megszánta s búcsúzóra adott neki egy jó pohárral”, azután arról, hogy az „idősebb hölgyek” helyett, akik meglátogatják, és saját verseiket mutogatják neki, jobb lenne, ha „fiatalabbcskák” jönnének, és „némi kis bort is hoznának”, majd arról, hogy most málnaszörpöt iszik, mert az „piros, olyan mint a kadarka”, így azt hiszi, bort iszik, végül egy verset nyújtott át látogatójának üzenetként a kintieknek: „Ha a kórházból kijuthatok, / első kocsmába bemegyek, / Budától Pestig száz kocsmá van, / mindenütt levizitelek. / Pesten lakom, mire a lábam / a sok kocsmából hazaér, / nyugaton tartós békét kötnek, / és bor folyik és nem a vér.”

1940-ben egy hosszabb ismertetés is megjelent Sértőről Gombos Gyula *Új ország felé* című, a *Magyar Út*-ban publikált, majd kevéssel később kötetben is összegyűjtött sorozatában, amelyben „az eljövendő másik Magyarország letéteményeseit” vette számba.⁴²⁹ Gombos felidézte, hogy „egy nagy napilapban, talán a Pesti Naplóban” megjelent „hűhós felfedező cikk” volt az, ahol először találkozott Sértő nevével, és hogy „akkoriban két bilétát is akasztottak a nyakába: a »parasztköltőt« és az »östehetséget«” – majd megállapította, hogy mindez nem volt elég ahhoz, hogy „a hűhós felfedezők által gondozott irodalmi ligetbe”, ahol ráadásul „ösztvér, kopaszlelkű zsidók és rímelő beamterek” is otthonosak lehettek, bebocsássák; ennek a méltánytalanságnak a szimbóluma a Baumgarten-díj volt, amely helyett a szerző

---

429 GOMBOS Gyula, *Új ország felé IV. Sértő Kálmán*, Magyar Út, 1940/28., 5. A kötetbeli változat átdolgozva, már Sértő korai halálára is reflektálva jelent meg. GOMBOS Gyula, *Álom az országról*, Bolyai Akadémia, Budapest, 1940, 33–35. A könyvben rajta kívül Erdélyi József, Sinka István, Illyés Gyula, József Attila, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Kodolányi János, Veres Péter és Németh László kapott önálló fejezetet. A *Magyar Út* 1934 szeptemberétől 1940 végéig a Soli Deo Gloria szövetség lapja volt, 1937-től hetilap; 1941 januárjában a Turul Szövetség Könyv- és Lapterjesztő Kft. vette át, ekkortól a Magyar Közösség is támogatta; 1942-ben Gombos lett a főszerkesztő. HAVAS Gábor – KULIFAY Albert, *A Soli Deo Gloria szövetség története*, Soli Deo Gloria, Budapest, 1992, 419; SZEKÉR, I. m., 64. Bibó István értékelése szerint a „Magyar Út[ra ...] lényegileg ugyanaz áll, mint már a Magyar Élet c. folyóirattal kapcsolatban is mondtam. Ezek a mozgalmak nem a népi mozgalom jobbszárnyát jelentették, ezek a mozgalmak a harmincas évek még amorf reformmozgalmának a jobbszárnyát jelentették, amely az egésztől hitleri behatásra szakadt el jobboldali irányban.” BIBÓ, I. m., 334.

és társai szívében kapott csak koronát a költő. A Sértő pályakezdését egyetlen szárra redukáló – például a Baumgarten-kuratóriumnak a recepcióban megjelenő kritikáját is elfedő – kitétel, amely szerint ugyanazok tartották ellenőrzésük alatt a mezőt, akik Sértőt útjára indították, világosan érzékeltette, hogy Gombos erősen központosított struktúrárt vélt felfedezni, amelyben a ki-ki által betöltött pozíciók nem spontán módon alakultak, hanem parancselven, egyértelműen lehetett dönteni azokról. És tudni vélte azt is, hogy ez a rendszer határozott, az övével ellentétes ideológia szerint működött; cikksorozatát pedig intervencióként képzelte el, amelynek célja, hogy a fennálló rend újratermelődését megakadályozva a szimbolikus tőke radikális átcsoportosításával új erőviszonyokat alakítson ki – nem csupán az irodalmi, hanem az azzal kölcsönösen meghatározó viszonyban lévő teljes társadalmi mezőben.⁴³⁰ Gombos a Sértőhöz leginkább hasonlító szerzőnek Sinka Istvánt tekintette, akivel összekapcsolta, hogy „népi volta” ugyancsak „magától adódó, nem visszatérés, hanem út alulról fölfelé”; alapvető különbségnek látta azonban közöttük, hogy a nép, amely Sinka számára „ügy” és „harc” volt, Sértőnek csak a hangját határozta meg, az ő harcából hiányzott a közösségi jelleg, az „mind magányosabb, mind magáértvalóbb” volt. Ez az individualizmus Gombos szerint a „Város”-hoz való élesen eltérő viszonyukkal is összefüggött, ahová végül mindketten elköltöztek: Sinka intranzigensen ellenséges maradt, mivel mint „vádát és fegyvert” őrizte a „mélyben hagyott ősi világot”; a „naivabb”, „könnyebb hitű” Sértő viszont, aki számára a „falu szűk volt és szegény”, megpróbálta belevetni magát „a másik világ új forgatagába”, ahol azonban nem talált hazát – attitűdjét az emiatti frusztráció határozta meg, ezért szólalt meg hol a „tékozló fiú”, hol az „idegenbeszorult vándor” tónusában.

Az tehát, hogy verseiben „hibátlanul folytatja” azon alkotások „ősi hang”-ját, amelyekben „a szegénylegény énekel”, távolról sem volt esetleges Gombos koncepciója szerint, hiszen az volt ő maga is: „a mesék, a balladák, a románcok, a népdalok egyik örök figurája”, akinek „a lelkét hívják a messi tornyok, tarisznyát vet a nyakába, útnak indul világot látni maga előtt terelve a világi vásárra könnyű verseit, s örökkön útonlevő lesz”; Sértő tehát „szökevény”-ként is egy ősi tradíció folytatójának és megtestesítőjének látszott.

---

430 „Ők tudják, hogy miért nem engedték be. Mi is tudjuk. De azt is tudjuk: semmi sem örökéletű, és így a vének sem, sóvényei sem. E cikksorozat éppen azért íródik, hogy az eljövendő másik Magyarország letéteményeseit számbavegye, az igaztalanul mellőzötteket érdemelt méltóságukba ültesse.” GOMBOS Gyula, *Új ország...*, I. m.

Erre a belső azonosságra hivatkozva mutatkozott elháríthatónak a lehetőség, hogy az említett hang folytatása tudatos törekvés eredménye, „népdalokra figyelő stílusjáték” lenne (amely Erdélyi József-re volt jellemző a cikk szerint), és megállapíthatónak, hogy „a népdalhang öntudatlan és természetes” Sértőnél. Gombos tehát – ahogy azt szövegének növényi-gusztatív metaforikája is sugallta, amely szerint például „nyers, vadhajtásízű, de friss nedveket hagytak a szájban” Sértő versei – azt a recepcióban korántsem előzmény nélküli elképzelést látszott elfogadni, amely szerint a voltaképpen népköltészet formakészlete hangsúlyosan nem tudatosan hagyományozódott, ahhoz a művek létrehozói prereflektív módon kapcsolódtak csupán, így mindez inkább a természet, mint a kultúra szférájához tartozott. Mivel Sértő költészete azt mutatta számára, hogy ő olyasvalaki volt, aki rendelkezett ezzel a hozzáférréssel, kijelenthetőnek tűnt, hogy „ha valamiképpen falun reked, sok szép népdal ismeretlen szerzője lett volna” – a különböző típusú helyekhez tehát azonos időben is különböző szerzőfunkciók látszottak tartozni, és a falu elhagyása többek között az ezek közötti átlépést tette lehetővé. A földrajzi meghatározottság témáját szötte tovább azután a szöveg folytatása, amikor megállapította, hogy Sértő „verseiben még sokszor megvan a rigmust fabrikáló falusi poéták jellegzetes tulajdonsága: az alkalmoszerűség”, még ha ez már az alkotás egy eltérőnek látszó, inkább talán az Erdélyi-modellre hasonlító módját implikálta is. Ugyancsak nem illeszkedett minden feszültség nélkül az „öntudatlan és természetes” népdalhang téziséhez, és már a falusi teret is elhagyta az a megállapítás, amely szerint Sértő „főmulatsága” az volt, hogy „az aszfalt, a külváros, a kocsmá sokszor zörgő zsargonját valamiképpen belekeverje a versbe” – Gombos interpretációja szerint ráadásul „ilyesféle huncutsággal: nesztek széplelkek”; ahogy az sem, hogy „nagy gyönyörűsége a bravúr: minél nehezebben és nyaktörőbben vinni a verset”, „sok »törött rossz részlet« árán is, hogy lássa a világ: kicsoda Sértő Kálmán”. Ezekből a mondatokból egy költészetéhez és közönségéhez egyaránt kifejezetten reflektáltan viszonyuló alkotó portréja látszott kirajzolódni – a szöveg szerint ugyanakkor mindebből az derült ki, hogy „minden verse mögött bájos, gyermeki virtus lobog”; bár egy másik dichotómia vált itt tehát a fő szervezőelvvé, bizonyos következetességgel ajánlotta a szöveg a tudatos, civilizált szubjektum *másikjaként* értelmezni Sértő alakját.

1941 februárjában Fiala Ferenc egy Németh Lászlónak írt nyílt levélben lehetett találkozni Sértő nevével, akinek meghatározó tulajdonságának

ezúttal is szegénysége látszott.⁴³¹ Fiala a depolitizált irodalom erkölcstelen-ségének képzetére és a tőke iránti gyanakvásra alapozva fejtette ki, hogy az anyagi javak és az írói becsületesség szükségszerűen fordított arányban állt – írásának alapgesztusa a magyar irodalom kettéosztása volt a gazdag, ám tisztességtelen, illetve a szegény, de morálisan feddhetetlen részre: azon a térfélen, amelyhez a megszólított tartozott szerinte, az írók „az Athenaeum nyugodt meleget adó ájérében”, „a nagyvállalatok elefántcsonttoronyában” töltötték az időt, vagyis olyan világban, ahol „nem a panaszok és a fájdalmak feltárása, hanem a nagy szürke köd minél szélesebb rétegekben való eltergetése a főcél”; velük azok a „népből jött és valóban a magyar parasztság és magyar munkásság húrjain játszó költők és írók” álltak szemben, akik „nemcsak nemzetiek és nemcsak szocialisták, hanem – és ezt büszkén vallják is – nemzetiszocialisták”, viszont a gondtalan és a problémákat elsikkasztó alkotókkal ellentétben „végigcsavarogják az éjszakát” vagy „nyomortelepen alusznak”, mivel „aki nem hajtja meg a térdét, aki nem hajlandó megtagadni az igazi tisztaságot”, „akikben megvolt a bátorság, hogy húek legyenek fajtájukhoz”, azok Csokonai, Ady, József Attila⁴³² sorsára jutottak, „egészen a koldustarisznyáig” – a tisztaság tehát az akkori körülmények között kizárni látszott *mindenféle* pénzkeresési lehetőséget. Az első típus példája Némethen kívül a *Hid*, a *Nyugat*, Zilahy Lajos és Kállay Miklós volt, a második Erdélyi, Sértő és Sinka, akiknek szimbolikus tőkét a parasztság és a munkásság szimpátiájának valódi tárgyaként bemutatva igyekezett növelni a szöveg – amely azt is egyértelművé kívánta tenni, hogy utóbbi szerzőket, akiket már több írás (majd az ez évben megjelenő, a nemzetiszocialista kötődésű Stádium által kiadott *Három csillag* is) együtt kezelte, a „népi” származás és a szélsőjobboldali elköteleződés együttállása formálta csoporttá.

---

431 FIALA Ferenc, *Válasz Németh Lászlónak*, Magyarország Útja, 1941. február 14., 5. A *Magyarország Útja* ekkoriban a Szálasi vezette egyesült Nyilaskeresztes Párt hetilapja volt, felelős szerkesztője Matolcsy Máttyás, főszerkesztője a több más nemzetiszocialista kiadvány és lap szerzőjeként és szerkesztőjeként is működő, utóbb a Nyilaskeresztes Párt, majd a Szálasi-kormány sajtófőnöki tisztjét betöltő Fiala Ferenc volt. PAKSA, *I. m.*, 254, 257, 349. Fiala írt előszót a Sértőről szóló regényes életrajzhoz (GELLÉRT, *I. m.*) és verseinek összegyűjtött kiadásához (*Sértő Kálmán versei*, s. a. r. GELLÉRT Vilmos, bev. FIALA Ferenc, Centrum, Budapest, 1943).

432 A cikkben eredetileg „Simon Attila”-t szedtek, amire a *Népszava* csípős hangú tárcában reagált (*Merre visz a Magyarország Útja*, *Népszava*, 1941. február 20., 3.); erre azután Sértő Kálmán válaszolt (SÉRTŐ Kálmán, *Meddig még öreg Népszava?*, Magyarország Útja, 1941. február 21., 2.).

A „halálosan beteg, égőszemű, elhullott életű parasztyerekből lett magyar költő” szegénysége még határozottabban a mozgalom szegénységének függvényeként és szimbólumaként tűnt fel Fiala egy későbbi publicisztikájában, amelyben a *Szózat* támadására reagált. Az ekkor Meskó Zoltán által szerkesztett lap afölötti megdöbbenését fejezte ki, hogy „a magát németbarátnak feltüntető” „Magyarság Útja című újdonsült »nyilas újság«” nem válogatja meg munkatársi gárdáját: a szerző szerint „Sértő úr szerepeltetése szélsőjobboldali körökben kínos feltűnést keltett”, ennek alátámasztásaképpen arról számolt be, hogy Sértő „pár év előtt a tengelyhatalmak egyik vezérének alpári hangon gyalázta”, „»rabbi« jelzővel illette”, és „»ököllel« óhajtotta feltartóztatni”; a lap a szerkesztőségbe invitálta az érintetteket, hogy megmutathassák nekik a költő „reprodukálhatatlan sajátkezü nyilatkozatát”.⁴³³ A Sértőt „eltüntetni” kívánó cikkekre válaszul Fiala kijelentette, hogy Sértő kijelentéseit nem érdemes és nem is lehet az általában alkalmazott mérce szerint megítélni, hiszen egyrészt általában „a költők bizonyos mértékig kivételek a polgári s a politikai törvények alól”, másrészt konkrétan Sértőnek „semmi köze a politikához” – viszont mint „a magyar föld paraszának nagy regöse” elvitathatatlan érdemei voltak, hiszen „minden sorában és minden versében az új magyar világ és egy eljövendő új erős magyar parasztság életét sírja és éneklí”.⁴³⁴ Majd hozzátette, hogy az efféle kánonalakító kísérletek a költő értékének kisebbitésére egyébként is teljesen hasztalanok és feleslegesek, hiszen „öt verseskötetével beleégette magát a háború utáni magyar irodalom [...] könyvébe”, így őt már semmiképpen nem lehet onnan „eltüntetni” – még ha „magyar költő”-nek lenni nem is járt boldogító következményekkel, és szükségszerűen viselnie kellett „ennek a fogalomnak minden hátrányát, meghurcoltatását, kínját, keservét és fájdalmát”. Ennek a sorsszerű szenvedésnek az illusztrálására Fiala el is mesélte Sértő elmúlt éveinek történetét, amely szerint „a faluról szűzen és tisztán” jött költőből „a körúti zsidó sajtó” „túl korán nagy költőt” csinált, „beletaszította a villogó nagyváros neonfényes éjszakájába”, és „kifacsarta mint a citromot”, ő azonban „egy szép napon” „megundorodott tőlük”, és „odavágta eljűk a felkínált pénzt, az éjszakai mulatókat”, ám miután „megindult a nagy tisztaság felé”, olyan egyedül maradt, „ahogyan csak a nagyon tiszták és a nagyon elhivatottak maradnak”. A zsidók tervszerű lélekrombolásáról, majd

433 *Nemzeti érdek, hogy a tengelyellenes Sértő Kálmán eltűnjék. Lebet-c sajtókamarai tag, aki a magyarság nagy barátját alpári hangon gyalázta?*, *Szózat*, 1941. május 26., 5.

434 FIALA Ferenc, *Sértő Kálmán nagy bűne*, *Magyarság Útja*, 1941. május 30., 4.

Sértő meneküléséről szóló narratíva sarokpontjai tehát állandósulni látszot-
tak; viszonylagos újdonságot jelentett azonban, hogy ebben a változatban
dezertálása után a költő a senki földjére érkezett meg, ahol a mulatókat csak
a „korcsmás, nyomortanyás élet”-re lehetett képes lecsérélni. Ugyanis, mint
a szerző előbb idézett cikkéből, ezúttal is az derült ki, hogy tőke és fizető-
képes közönség kizárólag az ellenfelek oldalán volt, Sértő „tisztá” korszakát
legalábbis semmilyen módon nem kívánta finanszírozni senki, akinek mód-
jában állt volna, és a sanyarú helyzetben a „meghajszolt nemzetiszocialista
sajtó” is osztozni látszott a költővel, amely szándékai dacára csak „néha nap-
ján” tudta őt „levegőhöz segít[eni]” – így a lehetséges megoldásokat nem is
említő Fiala számára sem maradt más, mint a tehetetlen pirulás amiatt, hogy
„így kell élni egy magyar költőnek, aki nem adta el lelkét sem kiadóvállala-
toknak, sem a magyar szellemi élet több más vámszedőinek”.

És az előző cikkek irányát követte a Sértőről életében megjelent utolsó
írás is: Újgyeházy László riportja az írók anyagi helyzetének kérdését igye-
kezett körüljárni, az „országos propagandával” megrendezett könyvnap-
kontrasztba állítva felhívni a figyelmet arra, hogy közben „a magyar népi
irodalom három legnagyobb lírikusa” „éhezik” – e megjelölés alatt immár
szokásosnak mondható módon Sértőt, Sinkát és Erdélyit értette.⁴³⁵ A szerző
a problematika részletes értelmezésére nemigen törekedett, csupán az derült
ki szavaiból, hogy „lehetetlen” dolognak látta, hogy „a legnevesebb költők-
nek is legnyomorúságosabb kenyérgondjai legyenek”, vagyis azt tekintette
volna egyedül normálisnak, ha a szimbolikus tőke jó átváltási aránnyal gaz-
dasági tőkévé konvertálódott volna; a cikk elemzés helyett inkább az alkotók
körülményeit írta le, érzékeltetve, hogy azok morális alapon elfogadhatat-
lanok, majd átadta a szót nekik maguknak. Így érzékletesen komor képet
festett Sértő helyzetéről, akit „a világvárosi élet” olyannyira kifacsart és meg-
tépázott, hogy kérdéssé vált, lehet-e segíteni még rajta, és aki éjjelente ál-
landó lázban szenved egy Dob utcai „öreg bérkaszárnya második emeletén”,
egy „talán 3–4 négyzetméternyi albérleti szobában”, amely „nemrégén még
fürdőszoba volt”, napközben pedig „csak kávéházban tud élni”, „olyan tü-
relmetlen mostanában”. A szövegből kiderült az is, hogy Sértő továbbra is

435 ÚJGYEHÁZY László, *Így él Erdélyi József, Sinka István és Sértő Kálmán*, Nemzetőr, 1941. június 3., 5. A *Nemzetőr* című hetilapot 1939 júliusában a Turul Szövetség fő-
vezére, Ambrus József alapította a szervezetben belüli széthúzó irányzatok integrálására,
1940 októberében azonban az imrédysta Jaross Andor lett a főszerkesztője, ekkortól „a
Magyar Élet Pártja igen radikális szócsöveként funkcionált”. SZÉCSÉNYI, *I. m.*, 75.

a piacra termelt, és művei áruba bocsátásával tartotta fenn magát, így például „majdnem minden vasárnap bekopogtat” a *Nemzetőr* szerkesztőségébe is, és „reszkető kézzel helyezi a grafitceruzával írt versét az asztalra” – ám „akármilyen termékeny költő, a keresetéből alig telik többre, mint néhány csésze teje és salátára”. A négy év óta ugyancsak írásból élő Sinka arról beszélt, hogy mint „családos ember felelősséggel tartozik”, ezért nem „bohémember”, és rendszeresen dolgozik, főként mivel „társadalmi segítség”-re nem számíthat, ahhoz szerinte „egészen át kellene alakulnia ennek a társadalomnak, hogy megértse az írók nyomorát”. Erdélyi is elpanaszolta, hogy „huszonöt év óta [...] magyar író”, és „ott van a középiskolai és egyetemi tankönyvekben” a költészete, de még nem érte el, hogy saját szobája és íróasztala legyen; ennek meghatározó oka szerinte az volt, hogy a „túlnyomóan zsidó, de keresztény strómanokkal dolgozó könyvkiadók valóságos blokádot vontak a magyar népi írók elé”, a kirakatokban „majdnem kivétel nélkül, mindenütt idegen írók műveit látjuk és zsidókéét”. Ennek a gazdasági szituációnak a kezelésére egészen konkrét javaslatokat tett: „fel kell számolni az összes liberális-kapitalista irodalmi magánvállalatokat”, átcsoportosítani a segélyeket a zsidó íróktól a magyarokhoz, és eleve „előbbre való lett volna a könyvkiadóvállalatok megtisztítása a zsidóktól, mint a kocsmajogok elvétele”. Zárásképpen megjegyezte még, hogy Sértőt társadalmi összefogásban kellene megmenteni és felemelni, amire a nemzet „biztosan nem fizetne rá”, hiszen „hasznos pacsirta ő” – hogy pontosan mit jelentett szerinte a hasznosság a költészet vonatkozásában, az ebből a megszólalásából nem derült ki.

A *Gyászjelentés* iránti figyelem mértéke nem érte el ugyan a *Falusi pillanat* szintjét, ám messze intenzívebb volt annál, amit a közbeeső művek kiváltottak. A recepciós környezet persze – nem utolsósorban a politikai átrendeződések és betiltások következtében – radikálisan megváltozott a két kötetet elvásztó nyolc év alatt; a *Gyászjelentés*ről a könyvtermést módszeresen áttekinteni igyekvő *Magyar Kultúrszemle*, illetve *Diárium*,⁴³⁶ az evangélikus havilap, a *Keresztény Igazság*, a cserkészethez kötődő *Fiatal Magyarság*, a felvidéki keresztényszocialista Prohászka Körök folyóirata, az *Új Élet*, a Nemzeti Parasztpárt Szabó Pál által szerkesztett napilapja, a *Szabad Szó*, a Turul Szövetség által kiadott és a Magyar Közösség által támogatott

---

436 VIRÁG Rita, *A Magyar Könyvbarátok folyóirata, a Diárium*, Magyar Könyvszemle 2004/3., 257–270, a kritikai rovatról: 266–267.

Magyar Élet és a kecskeméti *Hajnalodik*,⁴³⁷ Oláh György imrédysta irányú havilapja, az *Egyedül Vagyunk*⁴³⁸ és a Bosnyák Zoltán által szerkesztett tudományos rasszista *A Cél* közölt kritikát – ez volt tehát az a kör, ahol Sértő életének végén figyelemre méltó eseménynek tűnhetett egy új művének megjelenése. Megjegyzendő, hogy a fogadtatást nem katalizálta a halál ténye: az erről való tudás – bár betegségére többen mások is utaltak – az általam ismert tíz szövegből csak kettőben tükröződött, zömük az év első felében jelent meg; a kötet recepcióját mindazonáltal nem választotta el éles határ a nekrológoktól, ahogy másfelől az eddig idézett cikkek legjellemzőbb tendenciájától sem: e kritikák között is számos olyat találni, amely a pálya áttekintésére és értelmezésére vállalkozott. Az értékelés igen széles spektrumon mozgott: Pálfi István a *Fiatal Magyarságban* mint Baumgarten-díjra érdemesítő műről írt a könyvről, míg a *Keresztyén Igazság* szerzője szinte totális kudarcot látott benne.

Lesújtó ítéletét ez utóbbi írás szerzője is Sértő történetének rövid újramesélésével készítette elő, amely szerinte kezdeti rövid reménykeltő szakaszra és hosszú hanyatlásra volt osztható.⁴³⁹ A kritikus szerint annak nyomán történt a kisiklás, hogy „felfedezték benne, a paraszt verselőben a költőt”; a vonatkoztatási rendszernek ebből a hibás kijelöléséből következett, hogy Sértő elindulhatott az írói hivatásosodás útján, az ezzel összefüggő életformaváltozás viszont végzetes tévedésnek bizonyult. Hiába volt kezdetben „lírája friss, hangja üde, képei meglepően tiszták”, hiába „villantott meg” „gondolatvilága, lelki habitusa »új magyar népi lehetőségeket«,” miután „átülteték egy tőle merőben idegen világ talajába”, „elvesztette talaját, régi szavát”, és „egyszerre csak vége lett a varázslatnak” – a kritikus szavai által implikált utólagos javaslat szerint tehát Sértőnek úgy lett volna érdemes valóban figyelemreméltó műveit közrebocsátania, hogy közben nem változtat lakóhelyén és élete menetén, abban a versek létrehozása megmarad szabadidős tevékenységnek; ez leginkább a Sértőt hazaküldő Szegő Béla egykori javaslatát idézte ismét. Az ezt követő évek eseményeiről a szövegből csak annyit

---

437 SEKÉR, I. m., 61; NAGY István, *A kecskeméti zsidóság 1919 – 1944 között különös tekintettel a Horthy-korszakra*, PhD-értekezés, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola, Szeged, 2014, 88, https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/2527/1/nagy_istvan_a%20kecskemeti_zsidóság_1919-1944_ertekezes.pdf (Hozzáférés: 2025. 11. 21.)

438 PAKSA, I. m., 344.

439 A. E., *Gyászjelentés*, Keresztyén Igazság, 1941/1., 69.

lehetett megtudni, hogy Sértő „hányódott, kicsit elkallódott”, és elveszítette önazonosságát, amivel összefüggésben költészetének minősége is meredeken esésnek indult: „kifakultak színei, reszelős lett a hangja, gesztusai ügyetlen pózzá torzultak” – vagyis az eredendő hibát, amelynek áldozatául esett, egyértelműen környezete követte el, ám az ebben a változatban leginkább csak szomorú, semmilyen konkrét céllal nem bíró félreértésnek látszott, amely azonban így is rossz pályára állította az ennek mentén passzívan sodródó Sértőt. Így jutott el a szöveg voltaképpen tárgyáig, amelyet a jelzett tendencia folytatásának látott csupán, amely ilyenképpen „nem növeli sem az érdeklődést, sem a megbecsülést a költő iránt”. A kevéské pozitívum eseti jellegűnek tűnt („csak néhány szép rím, egy-két gondolat, pár kedves sor és friss ötlet”), a kifogások viszont lényegieknek: „inkább modorosak e versek, mint egyéniek, szellemeskedők, mintsem sikerültek”, „mennyi nem is naiv primitívség, erőltetett póz és erőszakolt könnyedség”. A szöveg szóhasználatából elég világosan kiderült, hogy bár a „primitívség” (valamint az ezzel nyilvánvalóan összefüggő „egészen elhatárolt” tematika és a „csak az egészen nagyok” által áthágható ízlésbeli határok megsértése) önmagában sem tartozott a kritikus által afirmálandónak látott minőségek közé, igazán taszítóvá az tette számára e verseket, hogy azok ráadásul mesterséges mintakövetés eredményének tűntek, aminek okát gondolatmenetéből rekonstruálhatóan abban látta, hogy az átültetéssel természetességét elveszített, hivatásossá vált költő számára a stílus elidegenedett, külsődleges eszközkészletté változott; a végeredmény siralmas voltát megállapítván azután Sértő egész karrierjének értelmét kétségbevonó gesztussal zárta le írását: „Kihullottak már a szárnytollak, vagy nem is voltak sohasem?”

Ugyancsak alapvetően szkeptikus volt a *Diárium*ba író Lukács Gáspár, akit viszont Sértő élettörténete még ennyire sem érdekelt, csupán a költői feltűnését megalapozó körülmények – kritikája szabadkozással kezdődött, amelynek során kijelentette, hogy Sértő verseivel csak kivételképpen foglalkozik, és elhatárolódott mind a recepcióját legerőteljesebben meghatározni látszó hagyománytól, mind azoktól az egyéb jelenségektől, amelyeket ez a hagyomány együtt szokott vele kezelni.⁴⁴⁰ Lukács úgy látta ugyanis, hogy „a kor divatja szerint” rajongani szokás a „költői »ős-tehetségekért«,” amit viszont ő abszurdumnak érzett: szerinte „a népnek”, amely „csak élni tudja ezeket”, valójában nincsenek meg a megfelelő kompetenciái ahhoz, hogy

---

440 LUKÁCS GÁSPÁR, *Sértő Kálmán: Gyászjelentés*, Diárium, 1941/4., 99.

felfedje „a nép gondját-baját”, ahhoz olyan speciális jártasságok szükségese-
sek, amelyekkel ők jóval kevésbé rendelkeznek, mint „»hivatásos« költő-
ink” – amiből szerinte nem is származott probléma, hiszen a téma feldol-
gozása egyébként is folyamatban volt már, a „magyar költők [...] (s éppen
a legnagyobbak)” ügyis „e körül forognak”. Ezek a mondatok két alapvető
állítás kombináltak, amelyek viszont ugyanazon tőről fakadtak: Lukács
egyrészt a hasznosság tekintetében messze a szubjektív tanúságtételek fölé
emelte az értelmiség népleíró törekvéseit, másrészt két egymást kizáró cso-
portként különítette el a „nép” és a „költő” kategóriáját – mindkét moz-
zanat mögött az a meggyőződés állt, hogy az eltérő típusú tevékenységeket
tökéletesen eltérő szakmai szocializációs folyamatoknak kell megalapozni-
uk. Alaptételként elfogadva, hogy „a munkáséletforma realitái egészen
mást követelnek”, mint az irodalom, egyértelműen kijelenthetőnek látszott,
hogy a költővé váló, vagyis a hozzáértése által lefedett területről elkalando-
zó munkás „vagy dilettáns vagy az életforma visszásságai szorították őt erre
a térre” – vagyis voltaképpen „betegségjelenség”, hiszen ha minden rendben
lett volna, akkor nyilván eszébe sem jutott volna olyasmibe ártania magát,
amihez nem értett. Így Sértő „nem költői szempontból” érdekelte Lukácsot
elsősorban, hanem mint „szimptoma”: szerinte „a szerző nem fölfelé, hanem
lefelé haladtában (munkanélküliség, város felé sodródás) találkozott a költé-
szettel” – így verseinek „legfontosabb mondanivalója” szerinte metaszinten
hangzott el, és a parasztként boldogulásukat nem találó parasztokról szólt.
A kritikus mindebből le is vonta az adódó végkövetkeztetést: az optimális
az lenne, ha „a bajok megszűnnének”, és Sértő is, akit tehát ő nem tekintett
másnak, mint elkószált munkásnak, „megtalálná megint régi életkereteit” –
vagyis nem írna többet. Rá azért volt képes Lukács mégis némi szimpátiával
tekinteni, mert meglátása szerint ő legalább tudatában volt el nem hárítható
korlátainak – versei mindenesetre „nem akar[t]ak egy lépéssel se túlhaladni
az élet kijelölte határokon, viszont ezeken belül egyszerű és becsületes meg-
nyilvánulások” voltak; ennél közelebbi vagy alaposabb jellemzésre Lukács
nem látta érdemesnek azokat.

A *Keresztyén Igazság* kritikusanak vehemens elutasításában nem oszto-
zott, ám hozzá hasonlóan katasztrófaaként írta le Sértő sorsát Kopré József
a *Szabad Szóban*, amely nála leginkább csak sorsszerűnek tűnt, mivel nem
csupán nem kötötte egyetlen mozzanatát sem elkövetőhöz, de okukat sem
igyekezett meghatározni: szerinte Sértőt „a magyar föld mélységeiből” az a
(megalapozottságát vagy indokoltságát tekintve nem minősített) remény

csalta a városba, hogy „megéneкли majd itt az otthonmaradottak életét”, a „számára idegen” új hely azonban „nem fogadta be”, sőt mondanivalóját is „kevesen értették meg”, ráadásul közben „szülőföldje [...] kitagadta”.⁴⁴¹ Így, otthonos közeg nélkül „élt, ahogy tudott”, eközben művészetének tematikája is eltolódott, és egy idő után inkább „a borról” írt, amely „az utóbbi időben teljesen a hatalmába kerítette”, meg „a razziákról, amelyek éjszakánként a kiskocsmák mélyén találtak rá”, és általában „mindenről írt, amit átélt”. Minthogy a verseket egyszerűen a valós események lenyomatának ítélte, végül nem is azokról, hanem – az esztétikai helyett az empatikus viszonyulást tekintve adekvátnek – szerzőjükről mondott ítéletet, amikor kijelentette, hogy: „Ilyen sorsa kevés embernek volt. Ennyire egyedül kevés ember maradt, és ennyi szomorúsággal kevés ember közeledett még élete befejezéséhez.” Hasonló, ám az okok kutatásába még kevésbé belebocsátkozó képet festett róla *A Cél* rövidke kritikája is, amely ugyancsak naplószerűen ajánlotta olvasni a kötetet, minthogy „Sértő Kálmán írói egyéniségének legjellemzőbb és legértékesebb sajátossága” a szerző szerint „életküzdelmének, keserű sorsának keresetlen, őszinte szavakba öntése” volt; így azután az inkább önszórakoztató, mint kommunikációs funkcióval rendelkezni látszó versek helyett e kritika mondataiban is a költő maga lett az alany, aki „a mindennap gondjai és nélkülözései közepette a borban és versben talál vigaszt”, és „nem vádol, nem lázadzik, csak a maró gúny fegyverével hadakozik”.⁴⁴² Alapvetően egyetértett a vallomások jelleget megállapító jellemzésekkel a *Magyar Kultúrszemle* kritikusa is, aki szerint Sértő „minden sora mögött egész életével ott áll a költő”, ugyanakkor a pusztá felszíni rögzítésen túlhaladó törekvéseket is felfedezni vélte költészetében, amikor arról írt, hogy annak „legmélyebb, legjellemzőbb vonása az az önmarcangoló őszinteség, amely minden gátlás nélkül fedi fel lelkének legmélyebb sebeit”; e sebek okát illetően ez a szöveg is minden határozott körvonalat nélkülöző módon hivatkozott a költő tragikus életére, és mint „egy belülről és kívülről meghajszolt sors világot vádoló és önmagát tépő testamentuma”-t jellemezte a kötetet – amelyről végül semmitmondóan annyit állapított meg, hogy „ismét új színekkel gazdagítja a modern magyar lírát”.⁴⁴³

Ezeknél a habozó kritikáknál jóval nagyobb jelentőséget látszott tulajdonítani Sértőnek Zempléni Fodor József, amikor (már a költő halála után

441 KOPRÉ József, *Gyászjelentés*, Szabad Szó, 1941. február 2., 4.

442 *Három verseskötet*, *A Cél*, 1941/3., hátsó belső borító.

443 *Gyászjelentés*, *Magyar Kultúrszemle*, 1940/12., 292.

íródott) szövegét azzal zárta: „nem éltél, nem harcoltál, nem szenvedtél hiába, mert nyomodban már légió jár”; arról azonban, hogy mi volt az állítólag nem hiába vívott harc tartalma és célja, jóformán semmi nem derült ki, írása a felsoroltak közül inkább a szenvedésre összpontosított – az imént idézett kritikákhoz igen hasonlóan ő is tragédiaként vázolta fel Sértő pályafutását: „Indultál mint álmodó, akinek szűk volt a fonó és a lakodalom, jártál mint mesebeli János, s gyürkőztél a messzi város árnyaival, menekültél mint rongyos szegénylegény, s elpusztultál mint éjbe, viharba kivert bujdosó.”⁴⁴⁴ Sértő tehát Zempléni szerint eredetileg személyes becsvágyból hagyta ott a falut, hogy azután az ismét csak mitikusán kontúrtalanul hagyott város tönkretége; közben viszont élt és dalolt, „könnyen, játszva, hetykén, legénykedőn” alkotott, mindent megörökített, ami „megcsillant előtt[e] az élet porában”, „hogy mások is megálljanak mellette”, verse „egyszer fokos zuhanása volt a kocsmasztalon, máskor szelíd és szomorú, mint kertek alól felhangzó tilinkószó”. A kritika folytatásából az látszott kiderülni, hogy Sértő voltaképpen akkor is saját gondjait projektálta, amikor látszólag másokról beszélt, vagy legalábbis visszavonatkozathatóak voltak művei saját sorsára: „Vádoltad a néped, de szeretetének rabja voltál, békültél vele, hogy neki legyen békessége, árvának láttad a néped, mert Te voltál legnagyobb árvája, siratásában a saját életed köhögted semmivé”; Sértő költészetének alapelvét tehát Zempléni is az állandó privát dokumentálásban ismerte fel, és az ő mondatai is rendre a – nem kifejtett módon „meghajszolt, üldözött” – költőről szóltak az elvileg tárgyalt mű helyett.

A *Magyar Élet* kritikusa, miután megállapította, hogy az új kötet versei szinte semmiben nem különböznek a korábban megjelentektől, csak „az élet bújik meg még kevésbé a sorok mögött”, ugyancsak az életrajzi szerző lelkiállapota és művei közötti, egyértelműnek és szükségszerűnek gondolt kapcsolatról írt: „keserű ember csak keserű verseket tud írni”, és Sértő lelke „annyira megtört már, hogy csak ezt a sorsot és vádjait tudja énekelni”.⁴⁴⁵ Így át is tért arra, hogy bemutassa, miből fakad, hogy Sértőnek valóban „minden oka megvan a keserűségre”, vagyis elmesélte élete történetének újabb, alapvetően a már többször látott zsidók–szegények dichotómiára építkező változatát: eszerint Sértő „fiatal korában, forró fejjel” „a pesti zsidó sajtó néhány hatalmasságának felkapott kedvenc házi játékszere volt”, most viszont nincs „se gazda, se kenyér”, „mai kiadói” ugyanis „önhibájukon kívül – csak

444 ZEMPLÉNI FODOR József, *Gyászjelentés*, Hajnalodik, 1941/6., 170.

445 Szíj Gábor, *Gyászjelentés*, Magyar Élet, 1941/6., 17.

menedéket tudnak nyújtani néki, s nem otthont”, így jelenlegi körülményeit „utca, éhség, bor, toloncház, kopott ruha” jellemzi. Helyzete azért volt Szíj szerint különösen súlyos, mert miközben „teljes kegyetlenségével támadja az élet”, neki „nincs ellene semmiféle fegyvere” – ezt körülményeit Sinkához, Veres Péterhez és Erdélyihez hasonlítva demonstrálta a szöveg: míg az elsőnek volt „népe”, a másodiknak „tápláló talaja”, a harmadiknak „családja”, addig Sértőt „egyszerűen kivetette magából a kor és az élet”. A parasztságát változatlanul meglévőnek tekintő Lukács Gáspárral szemben Szíj egyértelműen ki is jelentette, hogy Sértőt „a többi költőtől, aki vele együtt a népből indult, éles határvonalak választják el”, és velük ellentétben ő „már nem parasztköltő”, „csak néhány emléke [...] s nyelve idézi” „paraszti életét” – a *Magyar Élet* korábbi, az *Esett a bóról* szóló írásával ellentétben tehát a „parasztköltő” címke elvesztése nem a művészi emancipálódás mozzanataként tűnt fel, hanem a talajvesztés és az elmagányosodás tragikus történetével látszott összefüggeni. E zord körülményeket örököltette meg tehát Sértő Szíj szerint műveiben – erre voltak visszavezethetők innovációi, vagyis hogy „új műfajt kezd irodalmunkban jelenteni: a csavargó-költészetét”, amely nem „villon-i értelmű” „maga-kereste sors” miatti panaszkodás volt, hanem a sorssal szembeni tehetetlenségből fakadt; de az is, hogy – mivel „a keserűség nem válogat” – „értéktelen, költőietlen, néha műkedvelőkre emlékeztető ceruzajegyzetek” is feltűntek a kötetben „a legtisztábban lírai darabok” mellett. És hasonló határozottsággal állapított meg kapcsolatot a költő más hibái és személye között is: a legszebb verseit is jellemző „elnagyolt kidolgozás”, „a sok tört ritmusú sor, henye rím” mind „a lélek fegyelmetlenségének, érzései széthulló lazaságának tükre” volt Szíj szerint. Dicsérni viszont éppen ott dicsérte, ahol a *Keresztyén Igazság* kritikusa a legdurvábban elmarasztalta: „minden modorosságtól, felesleges díszítéstől mentes, póztalan nyelve” volt a kötet legfontosabb értéke szerinte; minthogy ilyenképpen megállapíthatónak tűnt számára, hogy Sértő „nem utánzó”, tévedései pedig mind rossz körülményeiből látszottak fakadni, Szíj írása zárlatában le is vont a tanulságot, amely szerint „mai értékei szinte bizonyossá teszik, hogy képes volna a tisztulásra és a tökéletesedésre”, ha „sorsától és kínjaitól megszabadítva, helyet és fejlődési lehetőséget” biztosítának neki – ennek felelősét és mikéntjét viszont már nem világította meg.

És egyértelműen szerzőjére referált a kötet az *Egyedül Vagyunk*ban neki szentelt néhány mondat szerint is – Szíj Gáborhoz hasonlóan ez a kritikus is azt állapította meg, hogy Sértő verseinek minősége nem ért fel a szerinte

benne rejlő lehetőségekhez, amit ő a büntudat kódja mentén ajánlott értelmezni, méghozzá a teljes, többes szám első személyben aposztrófált közönségnek: „Egy nagy költő kallódó tehetsége vádol a *Gyászjelentés*-ben, egész magyar életünk bűnös ezért a tragikus kallódásért”; ő ezentúl azonban néhány szót a formai jegyekről is ejtett, amikor megjegyezte, hogy a kötet a „keserű lázadozás”, a „Csokonaira emlékeztető játszi báj és csodálatos derű” és az „erős művészi öntudat” pólusa által meghatározott térben mozgott.⁴⁴⁶ András Károly már Sértő halálának tudatában íródott szövege viszont egy határozottan az *ők* pozíciójába helyezett csoportra hárított minden felelősséget: úgy látta, tragikus sorsa „az irodalom kalmárait” fogja „örökké vádolni”.⁴⁴⁷ Az András által elmondott történet szerint ugyanis Sértő pályakezdése ahhoz az időszakhoz kötődött, amikor „kirakatba állították az őstehetségeket”, akiken „néhány zsidó ügynök meggazdagodott”, „miután félistenekké magasztalta s a pesti léha művészrajongókra bízta őket”, a tehetségeknek maguknak viszont „azóta is nyomor és nélkülözés a sorsuk”. Ebben a sémában tehát az ügynökök voltak az események egyedüli tényleges alakítói, Sértő mindössze annyival járult hozzá András szerint saját szerencsétlenségéhez, hogy bár tehetséges volt, „tapasztalatlan s nem ismerte őket”, így azután a tökéletesen passzívnak látszó költőt „felkapták, cipelték, vonszolták magukkal s aztán eldobták, mint a rongyot”, ami után az automatikusan elkövetkező „súlyos kór és a sok nélkülözés gyorsan végzett vele”. Az etnikai jelölők elhelyezése mellett azonban a szöveg az ártatlan falu–bűnös város ellentétpárt is felhasználta az értelmezéshez: András olyan embert látott Sértőben, akit „elszedített s pusztulásba taszított Pest: az irodalmi alkuszok lelkiismeretlenségei s a város felelőtlensége”. Másfelől – bár elbeszélése azzal a momentummal kezdődött, hogy Sértőt „a magyar falu küldte fel Pestre” – az általa elképzelt optimális kifejelet megörökítve arról írt, hogy ha Sértő „falujában maradhat, bizonyára tovább él, gazdagon ömlenek szép, hangulatos sorai s gazdag irodalmi örökséget hagy maga után”, amit arra alapozott, hogy „Erdélyi József mellett ő volt a népiek közt a legnagyobb ígérlet”; végső soron tehát a *Keresztyén Igazság* koncepciójának konkretizált, a vélt bűnösöket pontosabban kijelölő változata jött létre. Azzal ellentétben viszont András, bár megjegyezte, hogy Sértőnek „különösen indulása idejéből” származnak maradandó versei, nem mint a költői kudarc példáját olvasta a *Gyászjelentés*-t: úgy látta, hogy a kötet „valóban gyászjelentés”, így „aki ismerte a költő

446 v–ó, *Három verskötet*, Egyedül Vagyunk, 1941/2., 29.

447 ANDRÁS KÁROLY, *Sértő Kálmán: Gyászjelentés*, Új Élet, 1941, 222–223.

életét, csak meghatottan olvashatja ezeket a sorokat, egy szelíd, ártatlan ember utolsó írásait” – a megindító hatást tehát az előbbi szövegek olvasási stratégiájával összhangban a szerzői életrajzhoz való közvetlen visszacsatolás alapozta meg.

Pálfi István kritikájában ugyancsak arról lehetett olvasni, hogy Sértő „ebben a kötetében is exhibicionista őszinteséggel feltárja önmagát”, sőt mű és szerző szoros összefonódottságát abszolutizálva arról írt, hogy „az igazi költő nem éli az életet, hanem költi, vagy fordítva, akkor él legteljesebben, amikor költ”; ő azonban, mint korábban a *Magyarság Aranykenyér*-kritikája, éppenséggel elhárítandónak ítélte a látszatot, hogy ebből a versek magánérdekűsége következett volna: úgy ítélte, hogy Sértő „azért vetíti ki szuverenül a világ felé” „egyéni élményeit”, mert „tudja, hogy azok egy nagyobb közösség, talán az egész emberiségével azonosak” – a művek általános-érvényűségéért a metonimikus szerkezet szavatolt tehát; a páros kritikában ez a referensként a lehető legszélesebb csoporttal számoló konstrukció Nagy Imre kötetének specifikusabb működés módjával került kontrasztba, amely „a legsötétebb magyar falut” fedezte fel, és az „átkozott parasztság mellett” tett a szöveg szerint vallomást.⁴⁴⁸ Pálfi két viszonyítási pontot jelölt ki Sértővel kapcsolatban: az „asszociáció”, „a versek élményes közvetlensége és frissessége” miatt (szemben Szij Gáborral) „magyar Villon”-nak látta „minden gazdagságával és tékozló szertelenségével”; másrészt Gombos ötletéhez hasonlóan mint „a magyar mesékből előpattant elvarázsolt királyfi”-t írta le – ezek a hivatkozások is mutatták, hogy Pálfi nem csatlakozott a meglehetősen széles körben kibontakozó tragizáló konszenzushoz. Bár megállapította, hogy a halál a kötet központi témája, ezt ő kivételesen nem kapcsolta össze meghatározott életrajzi eseményekkel, arról hangsúlyosan mint témáról beszélt csak: értelmezése szerint az történt, hogy „Sértő – az ifjúság zengő viharzásán túl – a költészet másik hatalmas érzése, az elmúlás kifejezésére is megtalálta a méltó hangokat”; így annak formai vonatkozásaira figyelt inkább, aminek kapcsán ráadásul a komolytalanság jeleit vélte felfedezni: hogy „a halálról is könnyű és dallamos csengéssel énekel”, hogy „bármilyen gyönyörű halálszagú versekre is találunk benne, az a benyomásunk, hogy a költő meg akar tréfálni bennünket”, mivel úgy tűnik, csak azt mutatja be általuk, hogy „nesztek, emberek, ámuljatok, így is tudok”, sőt „néha nagyot rúg a »szemfedő« alól, s póru jár, aki már annyival vénebb nála, hogy elugrani

---

448 PÁLFI István, *Két költő*, Fiala Magyarság, 1941. január 9., 7.

sem tud”. Így Pálfi gondolatmenete a haláltól nem a költő sorsának, hanem költészeti teljesítményének mérlegre tételéhez vezetett el, amivel kapcsolatban megállapította, hogy bár a kötet „a törmelékkal és a forgácscsal együtt” mutatta be a költői műhelyt, „azok közül mindenünnen kiragyog a kincs”, mert az „aranycsináló rájött a titokra” – így méltónak érezte arra, hogy feltegye a kérdést: „a Baumgarten-díj legközelebbi kiosztása mikor is esedékes?”; és emögött, újabb kivételként, nem lehetett felfedezni a díjat emlegető korábbi szövegek felháborodottságát.

Önreprezentáció |

A költészet mint vállalkozás és képviselő (Sértő Kálmán: *Három év az aszfalton*)

Sértő Kálmán *Három év az aszfalton* című visszaemlékezése – amely eredetileg 1934 decembere és 1935 augusztusa között jelent meg folytatásokban a Budapesten szerkesztett *Társadalmunk* című lapban – címével és első mondatával szimbolikus földrajzi sémát vázol fel, amely szerint addigi életének helyszínei két eltérő, egymástól a talaj típusa szerint egyértelműen elkülönülő területhez tartoztak. Ezek közül az egyiket, a narráció nézőpontjából távolabbra a „rögök”, a másikat, ahonnan a narrátor megszólal, az „aszfalt” kifejezéssel nevezi meg (181.),⁴⁴⁹ egyúttal azonnal ki is jelöli a hangsúlyokat, világossá téve, hogy az előbbivel kapcsolatban nemigen lehet majd információhoz jutni a szövegből – és a memoár témáját címének megfelelően valóban az „aszfalton” leélt évek jelentik, a „rögökön töltött” időszakot, azaz az önéletrajzi elbeszélő-főhős Budapestre költözése előtti teljes életszakaszát néhány bekezdésben, mintegy előtörténetként foglalja csak össze az első fejezet. A memoár célkitűzése így határozottan elkülönülnek attól a programtól, amelyet főhőse a történet szerint nem sokkal a fővárosba érkezése után sajátjaként ismer fel, és vállal: „Tisztán és világosan láttam és éreztem, hogy úgy kell tennem, ahogy a báró úr mondta most, hogy: a falunkat kell nekem bemutatni. A maga valóságában.” (192.) A „rögök” és az „aszfalt” hangsúlyos helyen exponált kettőssége olyan jelként is olvashatóvá válik tehát, amely a főhős verseinek tematikája, illetve e versek megalkotásának biografikus háttere közötti differenciára emlékeztet.

E két aspektus ugyanakkor szimmetrikus mintázatba rendeződik a szövegben: a költészet egyfelől imaginárius módon visszajuttatja a „rögökre” az „aszfalton” alkotó költőt, másfelől viszont a költészet az előidézője az életrajzi síkon bekövetkezett, ezzel ellentétes irányú helyváltoztatásnak – mint kiderül, Sértő kifejezetten azért gyalogol ugyanis „Pestre”, hogy a „csomó verset”, amelyet magával visz, megmutassa a Franklin Társulatnál, és a művészete lesz az, ami miatt hosszabb távon is lehetségesnek és érdemesnek bizonyul ott maradnia. A kiasztikus szerkezet ugyanakkor nem mutatkozik egészen magától értetődőnek a szövegben: a fővárosba érkezett főhős először

---

449 A tanulmány zárójeltes hivatkozásai a szöveg kötetbeli kiadására vonatkoznak: SÉRTŐ, *Három év... I. m.*, 181–284.

még arra tesz kísérletet, hogy műveivel versenyre keljen az „aszfaltos nyeker-
gő, világotjárt és sok tudománytól megőszült pesti poéták”-kal, és a Tabán-
ról ír például verset (191.) – a témák tehát az aktuális helyhez igazítandóknak
látszanak ebben a kezdeti modellben. Ezen elképzelés hatása alatt igyekszik
a főhős *Falusi pillanat* című versét, amelyben „egy lepénysütés történetét”
örökítette meg, szégyenében elrejtteni az alkotásaira kíváncsi Szép Ernő elől –
aki azonban meglepetésére éppen ebben a műben vél értéket felfedezni, mi-
közben a többiről kijelenti, hogy azok „nagyon rosszak”; ez az epizód vezet
el azután a Hatvany Lajos által adott tanácshoz („Látod, ilyen verset kell írni,
mint ez. Emlékezz csak mindig vissza a faludra, hogy ott mit láttál és úgy írd
meg, ahogyan azt láttad!” [192.]), amelyet a főhős siet is megfogadni: „Le-
ráztam a nyakamról Adyt és kezdtem a falu titkait versekbe szedni. Két füze-
tet teleírtam versekkel.” (202.) A szöveg látni engedi tehát az összefüggést e
költészeti irány választása és a fővárosi befogadók elvárásai között – retoriká-
ja ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy ez a választás nem egy kívülről kapott
program végrehajtását jelenti, hanem egy belső késztetés felfedezését: „A
hangomat találtam meg ebben a pillanatban. És ennek a megtalálását Hat-
vany Lajosnak köszönhetem.” (193.); és ezt támasztják alá az elbeszélő e né-
zőponttal azonosuló megjegyzései is, amelyek már a szöveg korábbi pontjain
is leértékelik a fővárosban írt első verseket: „pocsékul rossz verseket írtam”
(189.), „az egyéni hangomat nem tudtam megtalálni” (190.).

Ez a retorika azért látszik meghatározó fontosságúnak, mert egy alap-
vetőnek gondolt művészi értékkel teremt meg a kapcsolatot: „az egyéniség,
a szavakkal való markáns, vagy illatos muzsikás föllépés” ugyanis, mint arról
a memoár egy valamivel későbbi pontján a narrátortól értesülünk, „nagyon
fontos a költészetben”; sőt ez látszik voltaképpen a leglényegesebb elemnek
az alapon, amelyre a költői pálya egyáltalán felépíthető: „ha én nem tudtam
volna a semmiből szépeket alkotni, s főleg az újhangú egyéniségemet meg-
tartani, akkor most Mucsán kefélném az ökröket. Nem várnák a verseimet
és Hatvany báró úr is már kiábrándult volna belőlem.” (204.) E megállapí-
tások, amelyek szerint tehát a jó költő nem helyettesíthető, hiszen olyasmire
képes, amire senki más, a Nemzeti Radikális Párthoz kötődő „Márciusi Fi-
atalok” némelyike által megfogalmazott kétségekre adott cáfolatként íród-
nak le („Te jókor jöttél és szerencsés napon kopogtál be Hatvanynál, meg
a nagyobb kaliberű újságoknál.” [204.]) – vagyis az elbeszélő érvelése szerint
a tény, hogy van igény műveire, és nem kellett más tevékenység után néznie,
igazolja költészetének értékét, amely elválaszthatatlan egyéni voltától. Ezt

a köteléket még ugyanebben a fejezetben újra megerősíti a szöveg: a „Már-ciusi Fiatalok” ugyanis tanácsokkal is elárasztják a költőt, aki azonban ezt a befolyásolási kísérletet, minthogy azzal szerinte elrontanák őt, egészen visszautasítja („Tőlem függ minden.” [205.]) – gesztusával ismét világossá téve, hogy művészete nem mások igényeinek függvénye, hanem (megóvando) saját szerűségekkel bír.

A költészet itteni meghatározása magán látszik tehát viselni annak nyomát, hogy a kapitalista társadalom azon szegmensei jelentik meghatározó viszonyítási pontját, ahol egymással bármikor felcserélhető dolgozók igyekeznek álláshoz jutni – ezt a vonatkozást az látszik motiválni, hogy miközben az elbeszélő-főhős számára egyre fontosabbá válik az a meggyőződése, hogy ezek eltérő szabályok szerint működő, egymástól elkülönülő társadalmi gyakorlatok, környezetében többekről kiderül, hogy átjárhatónak gondolják e területeket. Ezt a nézetkülönbséget teszi jól láthatóvá az epizód, amelyben Huszár Pufi, a színész, miután lelkesen megdicséri Sértő költészetét, felajánlja neki, hogy odaveszi magához „egy kis kerti munkára” – elképzelése szerint a költő „lakást és kosztot” kapna tőle, és „minden este” írhatna; ő azonban nem él a lehetőséggel, és a narráció ki nem mondott megjegyzéseit is rögzíti: „te az én munkám árán nem folytathatod a fokozatos és lépcsőzetes hízókúrát [...] Az általad említett »imádott« költődnék, ha csak béresmunka ellenében tudsz lakást és kosztot adni, akkor fogadj egy mindenes napszámost, egy munkáért sóvárgó éhes földmunkást a kertedbe! [...] Nem látod Pufi, hogy ezer és ezer ember, sőt több százezer munkanélküli szívesen elmenne béresednek?!” (214.); mindez egy valamivel korábbi szöveghelyet is felidéz, ahol Féja Géza közbenjárására, egy miniszteri tanácsos segítségével sikerül Sértőnek munkát szerezni a MAVART-nál, amit az elbeszélői szólam így kommentál: „Mások, ezek nem kaptak munkát. »Egyiknek sikerül, a másoknak nem.« A költőnek sikerült munkát kapni.” (200.) Jóakarói logikája szerint tehát a költői kiválóság Sértő esetében arra szolgáltat alapot, hogy jobb pozícióhoz jusson a túltelített munkaerőpiacon, hogy így a munkanélküliek tömegével ellentétben képes lehessen megélhetést biztosítani a maga számára – az előbbieket mellett ezt az elképzelést mutatja Hatvany Lajos a költőt bemutató írása is: „úgy volt megírva a cikk, hogy én munkát keresek Pesten. Hátha valamilyen vállalkozó adna munkát, egy kis szabadidőt hagyva számomra, hogy verselhessek is...” (199.)

A memoár szerint kezdetben Sértő maga sem tekinti problematikusnak ezt az attitűdöt: „Még ekkor az volt az érzésem, hogy csak testi munkáért

szabadna pénzt elfogadni és nem tudtam megszokni, hogy a költő pénzt is érdemel a verséért. Hatvány báró urat pedig nem akartam már tovább költeztetni. Kezdtem szégyellni, hogy elfogadom a pénzt.” (200.) – a költészetért közvetlenül kapható ellenszolgáltatás gondolatát letiltó előfeltevés-rendszer azonban, amelynek hatása alatt még evidensnek és a lehetőségek közötti legelőnyösebb változatnak látszik az a kerülőút, amelyet a protekció lehetővé tesz, hamarosan elveszíti számára az erejét; ezt a változást saját állítása szerint az teszi lehetővé, hogy sosem került igazán a fizikai munkát értékékként tételező ideológia befolyása alá („Hisz valójában, ha most visszaemlékezem, nem is akartam én valami nagyon dolgozni. Bűdös volt a munka otthon is.” [200.]). Első publikációját követően megszülető új önidentifikációja pedig („Lehozták a verseimet és azt is, amit a báró úr írt rólam! Író vagyok, költő vagyok!” [197.]), mint hamarosan kiderül, önértékelését sem hagyja változatlanul, ami világosan megmutatja, hogy a *művész* kategóriája a magasabb társadalmi státuszra vonatkozó implikációkat is magában foglal a főhős számára: arra egy összetűzés során már mint rangra hivatkozik („elővettem a Társadalmunkat, hogy megmutassam a stráfkocsisnak, hogy mit írnak rólam. Kérdőre akartam vonni, hogy hazánk koszorús költőjét hogy meri hülyének nevezni. De a kocsis nem reagált a Társadalmunkra.” [201.]), kisvártatva pedig életszínvonalbeli elvárások is társulnak hozzá („Hát ilyen lakást érdelek én? [...] a lapok meg az emberek ugyanakkor azt ordították, hogy nagy költő vagyok!” [210.]) – és ez a megváltozott szereptudat teszi idővel kifejezetten szégyenletessé számára az olyan munkák végzését, mint amelyet egy disznószőr-feldolgozó vállalkozónál kap.⁴⁵⁰

Ilyen módon átrajzolódnak tehát a plauzibilitás határai: az válik abszurdummá, hogy a „testi” munkákért sorban álló csoportból pótolhatatlan alkotóként egyértelműen kiemelkedő személyeket dolgoztatni akarják, közben pedig természetes jelenségként válik elfogadhatóvá a művészettel való pénzkeresés – a fordulat radikalitását jól szemlélteti, hogy egy ponton már a fizetség elmaradása tűnik fel rendkívüli és elítélendő esetként („A verseit saját költségen adta ki mindig. A nevét elfeledtem. Olyan költőt különben sem

---

450 „A festőművész azt mondta, hogy: munka közben leírhatom, ha valami vers az eszembe jut. Ezt a keserűségtől nem tettem. [...] Már arra sem volt kedvem, hogy lejöjjenek a háztetőről. Tudtam, hogy már országos hírvű költő vagyok. [...] A festőművész nevetve felmutatott hozzám a háztetőre, ahol a disznószőrt »kezeltem«. Ezt kérdezte a zsidótól: »Nem venné meg hazánk koszorús költőjét...?« Elborították a szemeimet a könnyek. Nem feleltem.” (227–228.)

becsülök, aki a saját fillérein adja ki a verseit. Mert azért költő a kutya költő, hogy megfizessék!” [261.]). Ez a megkeresett pénz a kiválóság jeleként értelmező ideológia teszi lehetővé, hogy az elbeszélő büszkén mutassa be művészetét mint prosperáló vállalkozást („Az újságok nagyon hozták a verseimet. Tengernyi pénz kerestem.” [234.]); másfelől ez teszi szükségessé, hogy kikérje magának, amikor egy lapban azt írják róla, hogy „nyomor közt telnek el” napjai („Nem nyomorogtam. Mert sok pénz kerestem a verseimmel.” [264.]). Ennek az új modellnek a relevanciáját olyan alakok hosszú sorának feltűnése bizonyítja a szövegben, akikről mind úgy tűnik, hogy ilyen módon biztosítják megélhetésüket, sőt jólétüket: a Huszár Pufi-affér kapcsán az elbeszélő megjegyzi a színésről, hogy „művészettel és izomlázt kiváltó nehéz ugrándoásokkal” keresi a pénzét (214.), Jávor Pál elmeséli a főhősnek, hogy „kétezer pengőt keres egy hónap alatt” (244.), és a Sacy von Blondelnél tett látogatást kommentálva is az íráson keresztüli meggazdagodás ideálja jelenik meg.⁴⁵¹

Ezek a példák megerősítik a művészet teljes értékű foglalkozásként való elfogadhatóságát, amely így már a szakmai jellegű öntudat alapjává válhat: „Népszaváéknál is kaptam pénzt. Aztán mentem a Színházi Élethez. A Társadalmunk után most már ezeknél kerestem pénzt, a saját emberségemből.” (206.) – főként miután az elbeszélő világossá teszi, hogy a rossz versek megjelenése csak csodálkozásra késztető anomália (amelyet például az idézhet elő, hogy „jóba volt az asszony a nagy újság egyik szerkesztőjével”), hiszen amúgy „elégge súlyosan megméri a művészetet” (212.); ezt az öntudatot az olyan kijelentések szilárdítják meg, amelyek a piaci összefüggéseiben értelmezett irodalmon belül is megkülönböztetik a vállalhatatlan módon űzött változatokat a főhős attitűdjétől („Báró úr, én nem vagyok Erdélyi Jóska. Én nem tudok az utcára kiállni és kürtölni magamat. Én nem tudok versekkel kofáskodni.” [234.]). A szövegben ilyenképpen tehát kettős mozgás történik: miközben a költő elkülönül a másféle munkások tömegétől, a költészet betagozódik a különféle munkák sorába, amelyek ebből a nézőpontból mind különböző módzatainak látszanak csupán a pénz megkeresésének. A közös nevezőre hozásnak ezt a lehetőségét az összegek egész szöveget behálózó konkrét megjelölései demonstrálják, ami egyúttal a különböző

451 „Amikor beléptem a költőnk lakásába, ez jutott eszembe: »– Mikor tudok én egy ilyen szép lakást összefirkálni?...« Mert voltam már szép lakásokban Hatványéknál, Hevesiéknél, Rózsahegy Kálmán bácsinál, egy tanárnál – és még sok »hercig« kunyhóban. De még ilyen szívtedöglesztő lakásban nem fordultam meg.” (258.)

tevékenységek egymáshoz való viszonyát is láthatóvá teszi – hiszen így könnyen összemérhetővé válik a vagonírozás, ahol „reggel hat órától este hatig kellett dolgozni”, ami „cefetebb volt még az aratásnál is”, és amiért „17 pengő és negyven fillért” kap három napra (200–202.), illetve a versírás, amellyel kapcsolatban idézhető a szövegből egy ugyancsak háromnapos munka leírása:

Egy napon azt határoztam el, hogy úr leszek a kórházban. Három napig verseket írtam. [...] Minden szerkesztőségbe megírtam, hogy kevés a kosztom. És pótolni szeretném a kosztomat kívülről behozható eséllyel. Csak Az Est-lapoktól kaptam 95 pengőt. Eből Salusinszky Imre szerkesztő úr 50 pengőt küldött Az Esttől. Harminc pengőt Földi Mihály úr küldött a Pesti Naplótól. Tizenöt pengőt Zilahy Lajos úr küldött a Magyarország jubileumi számába írt versemért. A Színházi Élettől harminc pengőt kaptam. Lukács Gyula szerkesztő úr utalta ki. A Népszaváéktól húsz pengőt küldött Bresztovszky Ede szerkesztő úr. A Pesti Hírlaptól huszonöt pengőt küldött Szegei Pál szerkesztő úr. A Reggeltől húsz pengőt kaptam Egyed szerkesztő úrtól két versemért. A Reggeli Újságtól tizenöt pengőt küldött Vadnay Endre szerkesztő úr. A Függetlenségtől húsz pengőt kaptam Berkes Imre szerkesztő úrtól. Kétszázhuszonöt pengőt kaptam egy délután! Aztán elküldtem az ápolót Hatvany Lajos báró úrhoz. Onnét csak könyveket kértem. De a báró úr a könyveken kívül húsz pengőt küldött, meg kétszáz darab finom cigarettát. Hermin néni meg egy üveg befőttet és egy kilóra való sült húst küldött. De a kedvenc ételéből is küldött. (281.)

Ez az eset a memoár más pontjai alapján ráadásul korántsem látszik különlegesnek – a hasonló beszámolóok egymásutánja nyomán a vers mint olyan termék válik értelmezhetővé, amelyet az iparszerűen dolgozó költő bármikor és (potenciálisan) korlátlan mennyiségben képes előállítani, majd eladásra bocsátani, akár sürgősségi jelleggel is, ha anyagi helyzete éppen ezt teszi szükségessé.⁴⁵² Ezt a képzetet a visszajáról erősíti meg az a kirívó eseményként ábrázolt epizód,⁴⁵³ amikor a főhős egy vers megalkotására a szokott idő

---

452 „Elmentem egy ismerős kocsmába [...] Előadtam az ügyet. Hogy én jelenleg »sóher« vagyok és hitel kérek. Kaptam. [...] Vettem a ceruzát meg a papírt. Verseket írtam. Friszeket. Estefelé elmentem a boldogult emlékü Miklós Andor főszerkesztő úrhoz. Az Est szerkesztőségébe. [...] Hetven pengővel mentem vissza a kocsmába. [...] A kocszmában kifizettem a hitelemet.” (226.) „Näpfelkeltekor elmentem egy kocsmába a lakbéremmel... Ott írtam délig a verseket. Hetven pengőt kaptam érte az újságonál.” (262.)

453 „Lekísértem a művésznőt a lépcsőn. Lefelé menet gondolatban csókolgattam a bundáját. Azt mondta, hogy máskor is jöjjelek el hozzá... És hozzak neki új verseket. [...] Csak egy verset írok! De ez aztán vers lesz!... Késő estéig írtam le azt az egy verset. Máskor háromnegyed kilót szoktam írni ennyi idő alatt. Ittam és minden soron gondolkoztam. Olyan volt ez a vers, mint tengerben a világítótorony...” (252.)

többszörösét áldozza – amely eset azonban már eleve sem a munkaként fel-fogott költészet logikájába illeszkedik, hiszen ezt a művet hangsúlyosan nem publikálási, hanem udvarlási céllal írja meg.⁴⁵⁴

A kulturális szféra leginkább meghatározó tulajdonságának a tőkegazdagság, illetve a munka- és pénzmennyiség közötti igen kedvező átváltási arány látszik tehát, amit egymással kontrasztba állítható tények hosszú sora tesz láthatóvá a szövegben – ilyen módon is képtelen lehetőségnek mutatva a megmaradást a „testi” munkák mellett: a harminc pengőért, amely Hatvany Lajos gyakran ismétlődő adományainak megszokott összege, „katonáéknál egy hónapig kellett rúgni a port”, sőt „a falusi napszámokban” „alig lehetett egypár fillért keresni” (188.); a filmért, amelyben egy „háromperces szerepet” kap, húsz pengőt fizetnek, míg a disznószőrrel való munkáért napi egy pengőt adnak; egy felolvasás honoráriuma ötven pengő, húsz pengő viszont olyan pénzmennyiség, amennyit Sértő édesanyja „már régen nem látott” (283.) – és így tovább. A főhős reprezentációja alapvetően a működését tekintve adottnak vett piac lehetőségeit racionálisan kihasználó *self-made man* alakjára épül tehát, aki önerejéből, munkája révén kerül magasabb társadalmi pozícióba – az ezt egyértelmű értéként tételező öntudat világosan megmutatkozik, amikor a kérdésre, „hogyan lehetséges, hogy olyan remek verseket ír, és nem tudja balkézbe fogni a villát”, a főhős azzal felel, hogy „ha én nem verseket írtam volna, hanem az úriétkezés szabályait tanultam volna, akkor most nem ülnék itt az urak között” (206.). Egy későbbi megjegyzése pedig, amely szerint „nem is hinnék el Pesten, hogy honnan jöttem én fel” (222.), miközben a paraszti szegénység mértékét teszi szóvá, egyúttal saját teljesítményének büszkeségre okot adó nagyságát is érzékelteti, a felfelé vezető mobilitási pálya meredekségére irányítva a figyelmet.

Az utóbbi idézetben rejlő kettősség abban a jelenetben látszik részletesebben is kibomlani, amelyben a főhős összetűzésbe keveredik Jávor Pálékkal: itt először Jávor egy ismerőse köt bele a főhősbe („egy paraszt mi nek éjszakázik az urak között”), majd Jávor nevezi „álparaszt”-nak, aki fel

---

454 A művészi alkotás befektetett idő és elnyerhető profit függvényeként való szemléletének klasszikus világirodalmi példája Anthony Trollope *An autobiography*ja, amely penny-pontossággal ismerteti szerzője irodalmi bevételeit; e kalkulációkat és a közreadásukat megalapozó ideológiát értelmezi: Christina CROSBY, *A taste for more. Trollope's additive realism = The New Economic Criticism. Studies at the Intersection of Literature and Economics*, eds. Martha WOODMANSEE – Mark OSTEEN, Routledge, London – New York, 1999, 251–261.

is szólítja, hogy menjen vissza „az ököristállóba”, hiszen senki sem „kíváncsi itt egy parasztra” – Jávorék támadásának alapját tehát az jelenti, hogy feszültséget és összeférhetetlenséget érzékelnek Sértő általuk feltételezett identitása és viselkedése között, és a kettő közötti harmónia helyreállítását látnák kívánatosnak. Indulatos visszavágásában a költő a fentebb tárgyaltak szellemében kifejti, hogy a „híres és ráadásul művész” Jávor és az ő státusza között voltaképpen nincsen különbség, hiszen ő „egy makulányit sem [...] kisebb művész”, vagyis az ötlet, hogy menjen „vissza az ökrökhöz”, az ő esetében is minden reális alapot nélkülöző abszurdum; a Jávor fenyegetésére használt fordulat („hiába húzza ki magát előttem, mint egy katonatiszt, vagy egy szolgabíró. A színpadon lehet dzsentri, pupák és bárki a szerepe szerint, de az életben húzza be a farkát, mert az egyszer maga fizet rá”) pedig jelentőségteli módon a fikciós szintek megkülönböztetésének szükségességét is implikálja, és ismét csak a művészet részeként *megalkotott* szerep és a művészként *betöltött* szerep kettősségére emlékeztet. Sértő azonban ezzel párhuzamosan ellenfelének azt a diszkriminatív előfeltevést is kétségbe vonja, amely szerint „csak az urak járhatnak lokálba” – ennek kapcsán az alsóbb rétegekhez való kötődéseit és alacsony származását exponálva demonstratív módon magát is az urak–nem urak dichotómia Jávorral ellentétes oldalára helyezi („én sokat szenvedtem”, „sokat napszámoltam, tanultam, négy évig katonáskodtam”, „a Népszavának is írok”, „rongyos szüleim vannak a mollesztáló adóívek meg a hegyes fogsorú bolhák között” [241–242.]). Válaszából az derül ki tehát, hogy önmagát olyan összetettebb identitásképpelttel véli csak definiálhatónak, amely alapján egyszerre látszik azonosnak Jávorral, és különbözőnek tőle, illetve amely egyaránt magában foglalja a parasztságtól való szakmai és életformabeli elszakadást és az azzal való kapcsolat és szolidaritás megőrzését.

Ez az álláspont nyilvánvalóan egybevág azzal a főhős által az egész memoárban követett stratégiával, amely egyszerre határolódik el a teljes asszimiláció és a radikális elkülönülés ideáljától: miközben a szöveget végigkísérik a (helyes villafogás már idézett számonkéréséhez hasonló) viselkedésbeli, illetve intellektuális akkulturációt megtagadó gesztusok,⁴⁵⁵ Sértő visszatérően

---

455 „Az inasnak nyakkendőket adott a báró úr, hogy tanítson meg engemet, hogyan kell a nyakkendőt a nyakamra tekerni. Én mondtam, hogy végem lesz és elmegy a kedvem az élettől, ha nyakkendőt kell kötnöm...” (188.) „Szóval parancsnok voltam a saját lakásomban. És ebben a kis szobában igazán jól éreztem magamat. Nem kellett ugyanis – nyakkendőt kötnöm. Vígán járhattam szabad nyakkal...” (190.) „Egy vacsorára Föl-

kifogásolja azokat a törekvéseket is, amelyek egzotizálni igyekeznének őt; ezeket az ellentétességükben is hasonló attitűdöket modellszerűen foglalja össze a költő esete két fényképésszel, akik egymás ellenében igyekeznek imázsát különböző eszményképeik mentén megformálni.⁴⁵⁶ Sértő és környezete konfliktusának legnyilvánvalóbb példája az az epizód, ahol a Kolibri bárban megrendezendő műsor kapcsán merülnek fel az öltözékére vonatkozó különböző ötletek („A hölgyek el akarták dönteni a sorsomat. És rám pislogtak: »Jó lenne magyar ruhába felöltöztetni...« »És csizmába... Bombasiker lenne.« »Ráncos gatyába...« »Egzotikum...«), amelyeket a költő a többiek által elképzelt séma fiktitivását és a figyelmet a képességeiről a külsőségeire terelő terv megalázó voltát egyszerre hangsúlyozva utasít el:

---

dessy Gyula tanár úr és Zsilinszky Endre képviselő úr jött a báró úrhoz. Kis idő múlva Féja Géza, Hevesi Bandi, a fiatal Ignotus és Reinitz Béla urak is megérkeztek. Én nem mertem volna közöztük enni. Nem is ízlett az étel, ha arra gondoltam, hogy úri módon kell megenni. Kint vacsoráztam tehát.” (190.) „Szép Ernő úr csak annyit jegyzett meg: »A kést nem illik végignyalni!« Olyan vörös lett e tanításra a fejem, mint egy kommunista éjjeliedény... Lapidottam és az első leckét jól megjegyeztem. De persze minden ételt, amit késsel kellett volna enni, otthagytam.” (191.) „Amikor a báró úr felhúzza a gatyát, köhintett egy nagyot és behívott a szobájába. »[...] Hagyd a nőket, fiam és tanulj irodalomtörténetet. Olvass komoly könyveket. Van itt nálam elég. Vihetsz.« [...] »[...] Tanuljon az, aki nem tud. Nincs szükségem, hogy a könyveket majszoljam! A moly egye meg a báró úr könyveit!” (263–264.) „Akarsz-e Párizsba, vagy a tengerek mellé menni? Neked külföldi országokat is kell látni. És félév múlva úgy kell kinézned, mint a skatulyából kivett kisjézusnak... Mi van a fogaiddal?! Meg lesznek csináltatva. Elegáns, fess leszel... Aztán csinálunk neked egy szerzői estet a Zeneakadémia nagytermében [...]” (230–231.) „Most nagyon fáj a foghízás... Mert józan voltam... Búcsúzás közben elhatároztam, hogy soha többet nem teszem be ide a lábamat. Még most se pótolattam a fogaimat.” (273.)

456 „Rónai úr bevitt egyszer a Váci utcai műtermébe. Csinált rólam három fényképet. Azt mondta, hogy nagyon szép fejem van. Akkor tényleg még gimnazista lánynak néztem ki. Ma már nem! A fényképeket megmutattam egy másik fényképésznek dicsekedve. »Marha volt aki ezt csinálta – mondta a fényképész –, hiszen francia könyvekre támasztja a maga könyökét és úgy veszi le. Micsoda fényképezés ez? A maga arcát megszegyenítik ezek a könyvek. Maga öserő! Majd én csinálom magáról egy fényképet és azt mutogassa a világban!...« Csinált is rólam fényképet. Nem volt a hajam kusza, mint rendszeren. Be kellett vizeznem és erősen hátra kellett kefélnem. Úgy néztem ki, mint egy kinyalt parkettáncos. A képet megmutattam Rónai Dénesnek. »Ki volt az a marha, aki ezt a képet csinálta?!« – kérdezte tőlem felháborodva. »A másik fényképész ugyanezt kérdezte a magacsinálta fényképről...« Rónai úr elvörösödött. Követségbe kellett járnom az egyik úrtól a másikhoz. Gorombaságokat üzentek egymásnak és szidtak engemet, hogy le hagyom züllesztetni magamat az álfényképészeketől... Szóval csuda kelepcebén voltam...” (203–204.)

Nekem a бүдös életben soha nem volt csizmám. De szélesráncos gatyám sem volt. Én szegény бүs fiú voltam vidéken. Abban a ruhában jártam katonakoromig, amit egy drága jó, zsidó nagyságos asszony adott. Ami a pécsi bankigazgató úr fiának már szűk volt. Katonakorom után pedig az utolsó zsoldomból és a negyven pengő végkielégítésemből vettem egy öltöny olcsó ruhát magamnak. Amiben az iparosok járnak hétköznapon. És ebben a ruhában gyalogoltam Pestre, a verseimmel. Nékem sohasem volt csizmám és széles parasztgatyám. És a pesti kritikusok mégis azt írták rólam, hogy én cifra szőrtarisnyában hoztam a verseimet. Gatyá és csizma volt rajtam. Hát most tudják meg a hölgyek, hogy én felöltötöttem majomként nem állok fel a pódiumra. Sem úri ruhát nem veszek fel – amit a másik hölgy tanácsolt. Vagyok, ahogyan vagyok! (249–250.)

Az efféle reprezentációs fantáziáknak éppen az kölcsönöz különös súlyt a szövegben, hogy a médiáról az iménti idézethez hasonlóan máshol is ad derül ki, hogy nem fogható fel a valóság tükreként, már csak azért sem, mert az általa terjesztett narratívák a tapasztalati tényektől potenciálisan függetlenül, ilyenképpen a sztereotipikus tudásoknak szükségszerűen kiszolgáltatva jönnek létre („Kálmán Jenő úr fogadott, aki már minden kérdés nélkül megírta a rólam és a színésznőről szóló cikket.” [216.] „Az Erdélyi Magyar Hírlap budapesti tudósítója volt. Valahonnét előhalászta Jancsika telefonon. Ennek az úrnak az volt a kutyakötelessége, hogy Jancsi »bemondása« szerint egy hosszú cikket írjon rólam az erdélyi lapnak.” [256.] – ez utóbbi eredménye a Sértő „nyomorgás”-áról beszámoló, már említett írás); a memoár egyik fejezete kifejezetten egy hazugnak ítélt *Magyar Hírlap*-beli cikk állításainak korrekciójaként íródik meg⁴⁵⁷ – végső soron azonban természetesen a memoár egésze is a mediatisált diskurzusba való beavatkozás kísérleteként értékelhető. A szöveg továbbá nemcsak az imént idézett helyen, de máshol is (például: „Én szomorúan mentem haza. Hiába volt pénzem. A bánat elfogott. Megnőtt a becsületem az emberek szemében. Ebédekre és vacsorákra hívtak. De volt ebben a jóakarásban egy kis kíváncsiság is...” [206.]) alapvető elvárásnak mutatja a főhősnek azt az igényét, hogy szimbolikus tőkéje szakmaként végzett tevékenységén, és ne egyéb körülményeken alapuljon – ami

457 „Nagyon dühbe gurultam. Minden újságban meg akartam világítani Keleti urat. De dühösesek voltak a cikkek. Most már szelíden szólok a színészhez: »Nézze, drága Keleti úr, én nem zenés kávéházban írtam magának azt a verset. Én hideg és havas decemberi éjszakán egy bérház falához támasztott papíron – holdvilág mellett írtam meg a verset. Amit maga nem érdemelt meg. Mert a tudtom és az engedélyem nélkül reklám céljaira használta fel. Hogy maga velem megismerkedett! És vegye tudomásul, drága Keleti úr, hogy én nem szoktam „verset faragni”. Sohasem követtem el ilyen főbenjáró bűnt! És a kedves elnézését kérem „önkegyednek”, hogy kénytelen voltam bemutatni magát a naplómban.«” (267.)

nyilvánvalóan összefüggésben áll a témának az „aszfalton”, vagyis hivatásos szerzőként eltöltött évekre való leszűkítésével is.

Ezt a létezőnek, ám ilyen módon erősen korlátozottnak mutatott kapcsolatot a parasztsággal a memoár nem hasonlóságként véli tehát elgondolandónak – helyette elsősorban a politikai értelemben vett képviselet sémáját ajánlja fel. „Megvizsgált tiszta, költői lelkemmel rangidősnek éreztem magamat a társaságban, akinek most először nyílik alkalmam, hogy ötmillió paraszt helyett kinyissa a pofáját” – kommentál például az elbeszélő egy kávéházi incidenst, amelynek során Sértő egy Meskó-párti ügyvéden kéri számon, amiért szerinte „nincs »egyelőre« parasztkérdés”, és a zsidókérdés a legfontosabb (210–211.); és a „Márciusi Fiatalok” között is „a parasztság sebeit” igyekszik „kitakargatni” (204.) – vagyis a szöveg szerint pozíciója legfontosabb jellemzője, hogy annak révén olyan helyeken szólhat meg a parasztság érdekében, ahol erre amúgy annak nincsen lehetősége. Azon tapasztalatai nyomán pedig, amelyeket Bajcsy-Zsilinszkyt választási körútjára elkísérve vidéken szerez, és amelyek megerősítik elhatározásában, hogy a parasztságról fog írni, a Szép Ernő és Hatvany tanácsa nyomán már korábban megszületett tematikus döntése is betagozódik a politikai logikába; ennek a revelatív találkozásnak a leírása szembeötlően mutatja fel az összetartozás és a külső nézőpontú szemügyrevétel egyidejűleg érvényesnek állított kettősséget („Két hétig jártam a határt a benzinbatáron. A parasztlak között éltem. Az én véreim között. Dolgoztak a mezőn. Szenteltvíz csergedezett a bőrrüköről. Verejtékkel itatták a földet... Láttukra nagy bánat és elhatározás nehezedett a lelkemre. Ezekről fogok verseket írni. Levettem magamról a rámfekvő »Ady Bandit« és beléharsogom a világba az ötmillió paraszt szenvedő életét. Rettenetes keserűség fogott el a fajtám láttára...” [196.]). Ez a költészetére vonatkozó önértelmezés később azután arra is magyarázatot látszik nyújtani, miért kap első kötete negatív kritikákat is: az ugyanis, hogy Babits többek között „kínrímtermelőnek” nevezi őt, elképzelése szerint kizárólag a művek ideológiai, nem pedig formai tulajdonságaira vezethető vissza voltaképpen („Azért írta ezt Babits, mert soha nem hallott hangokat ütöttem meg a verseimben. Mert bátor voltam és meg mertem írni, hogy a keresztapám mekkorát pök. És hogy milyen mocskban és szegénységben élnek a faluban. És sokallni mertem a grófok vagyonát. S hogy a kisembert az Istenek kegyeibe mertem ajánlani...”) – és őt telefonon felhíva szükségesnek is látja szembesíteni a kérdésekkel: „Ötmillió paraszt az senkiség és semmiség? Nem szabad őket védeni?” (231–232.)

A főhős költészete a Babits-estet leírása kapcsán, hogy – egyébként evidenciaként kezelt és a megkeresett pénz által visszaigazolt – versíró képességei vitathatatlanak mutatkozhatnak, olyan felforgató művészetként tűnik tehát fel, amely ezen tulajdonsága miatt elfogadhatatlan bizonyos társadalmi rétegek számára. Ezt az összefüggést azonban a memoár más helyei elgyengítik: balatoni vándorlásai során például betér egy családhoz, amely e séma alapján műveinek ellensége lehetne (a fiú „főszolgabíró”, akit Sértő szükségesnek is lát némi oktatásban részesíteni: „Csevegtem vele egy kicsit a népről. Figyelmeztettem a kötelességére. A lelkére kötöttem, hogy jól bánjon a parasztsággal.” [236.]), ám akikről mégis az derül ki, hogy már korábban megvették a kötetét, és az alkalmat megragadva dedikáltatják is vele. Azok a fejezetek pedig, amelyek átmeneti hazaköltözését mesélik el, kifejezetten ellentétes logikájú attitűdöket tesznek láthatóvá: míg a falusi közösségben a versek semmiféle megbecsülést nem szereznek Sértőnek, sőt inkább csak gúny tárgyává teszik („Meghívtak majdnem minden disznótorba a környéken, hogy nevetessenek rajtam... Titkon... Én csak a jobbszíví helyeken jelentem meg. Mert nagyon megkritizálták a verseimet. Nem hitték el, hogy egy falun született lény – verseket tudjon írni. Hanem csak az urak tudnak. Buta, savószeműkkel elkeserítően végigmérték.” [222.]), addig az alispán meghívja egy pécsi irodalmi estre, ahol fellépése nagy tetszést is arat („Az előadás igen jól sikerült. Vagy ötszáz »motorogramot« kértek tőlem a hölgyek. Az anyám sírt, mert a nagy urak közrefogták és szorongatták a kezeit.” [224.]). A jobb társadalmi helyzetben lévők szórakoztatásán keresztül lehetőségessé váló egyéni karrier programja ez utóbbi epizódban és azokban a megjegyzésekben, ahol Sértő az iránta kialakult szimpátiával dicsekszik („Szinte örömmel és félnken vettem tudomásul, hogy mennyire ismerik a nevemet a baranyai úri berkekben. A parasztok annyiba tekintettek, mint a kutya a sarki követ. [...] A megyébe való városi urak leveleket küldtek hozzám. És igen finom úton keresgéltek a barátságomat.” [223.]), nyom nélkül eltüntetni látszik művészetének állítólagos szubverzivitását – ahhoz külsődleges pótlékként járul csak a meghívást átadó körjegyzőhöz intézett szózat, amelyben a költő az előbb idézethez hasonlóan a hatalmi struktúrát érintetlenül hagyó, felülről lefelé irányuló patronálást kér csupán („Vittem a jegyző úrnak egy verseskötetet. Keményen a szemébe néztem. Aztán elsírtam magamat. A lelkére kötöttem, hogy jól bánjon a parasztsággal.” [224.]).

A szövegben ráadásul jól látható törés keletkezik ilyen módon a politikailag is tudatos költő imázsát megalapozó hivatkozásokban feltűnő és a

szereplőként megjelenő parasztok között – Sértőnek az utóbbiakkal való viszonya nemcsak nem mutatja nyomát az előbbiekkal kapcsolatos odaadásának, de kifejezetten konfliktuózusnak látszik. Ennek a feszültségnek a leírása meglehetősen világossá teszi a memoár olvasói számára, hogy a főhős már csak azért sem tekinthető problémátlan módon parasztnak, mert a paraszti közösségben nem létezik a költő szerepe, és arra nincs is igény – versei, mint azt egy szimbolikusnak tűnő jelenet bemutatja, mintegy meg is semmisülnek itt („A keresztapámnak is adtam egy verseskötetet. Olvashatatlanná zsírozta össze a kezével. Aztán begyúrte a szoros gatyamadzag alá. A dohányzacskó mellé...” [223.]); csupán a fővárosból érkező pénzküldemények keltenek iránta időleges, azok elapadásával meg is szűnő figyelmet. És a memoár „rögökön” játszódó egyéb részletei is rendre azt teszik láthatóvá, hogyan kerül Sértő mindig speciális helyzetbe a helyi közösségekben: az iskolában tudásával emelkedik ki („harmadik elemista” korában ő tanítja „még a hatodik osztályt is”), a katonaságnál „gyáva és magambazárkózott” volta választja el a többiektől, falubeli helyzetét pedig rossz anyagi helyzete lehetetleníti el („A faluba is szégyelltem lemenni a szőlőhegyről, mert Arankát egy gazdag legény kerülgette! Én pedig a pécsi bankigazgató velem egykorú fiának ruhájában jártam. Amit a gyerek már elkoptatott. Szégyelltem tehát nagyon magamat és gyakran sírtam.” „Megismerkedtem a Márfaai állomásfőnök leányával, Jucival. [...] Lopva találkozhattunk csak, a szülei miatt. [...] Abban nem bíztam, hogy elvehetem feleségül, szegény voltam. Egy-nadrágos. Ittam, daloltam és káromkodtam...” [181–183.]) – mindehhez egy korábban már idézett mondatból megismerhető módon társul a fizikai munka iránti ellenszenve.

A Budapestre vándorlás tehát egy több szempontból is kilátástalannak tűnő szituáció megoldásaként adódik – azt a tényezőt, amelyik lehetővé teszi, hogy kiszabaduljon a számára csupán marginális pozíciót ígérni látszó parasztságból, hangsúlyosan a parasztságon kívülről eredezteti a szöveg: a „Vernét, Andersent, Gullivert” és más könyveket, amelyek megkedveltetik vele az irodalmat, és amelyeket mint különlegességeket mutat be e környezetben („Melyik falusi gyermek jut ilyen csemegéhez?!”), „egy gazdag zsidóaszszony”-tól, „a bankigazgató feleségé”-től kapja; ez az élmény az elbeszélő szerint egyértelmű kapcsolatban áll későbbi pályafutásával („Messziről üzenem most néki, hogy az Istent még most is arra kérem minden napon, hogy áldja őt meg. Ha meg nem ismerem őt, akkor nem kerültem volna soha híres emberek közé.” [182.]). A zsidóság azonban a szöveg egy későbbi pontján még

ennél is jelentékenyebb szerephez jut: egy budapesti társaságban magával Sértővel kapcsolatban merül fel, hogy zsidó lehet, amit ő nem is utasít vissza („Egyszer csak így ébresztett fel az egyik hölgy a merengésemből: »Mondja, maga nem zsidó?« »Az lehet, kezeit csókolom. Valamennyi vér mozoghat bennem a zsidóságból. Már több nagy társaságban kérdeztek így a hölgyek.« A társaság tagjai ezt mondták: »Nem néz ki parasztnak...« »Lányosarcú...« »Degenerált...« »Milyen hosszú és finom ujjai vannak!«”). Válaszában a költő átveszi, és kiegészíti a kérdések által implikált képzeteket, és ez a zsidóság dekadens-érzéki-túlcivilizált jellegét feltételező sztereotípiakészlet⁴⁵⁸ már olyan kulcsnak látszik, amely Sértőnek a paraszti normáktól való eltérést is képes megmagyarázni:

A hölgyek által elképzelt zsidóságomon sokat gondolkoztam az utóbbi hónapban. Maguk juttatták eszembe a falum suttogását. Hogy apám édesanyja mindig pénz nélkül ment a boltba – Ármin bácsihoz. Örökké ingyen kapott ecetet, krumplicukrot, pendelymadzagot és faggyúgyertyát. Hét különböző nemű gyermeke született az öreganyámnak. Ezek mind feketevérűek, töviszúrásra roppant érzékenyek, álmodozó szeműek és furcsán, finoman szerelmeskedők voltak. Apám úton-útfélen megcsalta az anyámat. Édesanyám korholta az öreget és nem ismert rajta kívül más embert. Tehát ha apám félvér zsidó, akkor én okvetlenül negyedrészt zsidó vagyok. Mert a közös gyerekszerkesztés törvénye csak így fogható fel. És én köszönöm az égnek, ha zsidó vér mocorog bennem...

Monológja folytatása még további elemekkel is gazdagítja e képletet („Az édesapám ugyanis cigánytejet szopott. Mert az öreganyámnak korán elapadt a teje. De öreganyám ereiben úri vér is mozgott.” [259.]). Ezek a jellem biológiai meghatározottságának gondolatára építkező részletek olyan hibridnek mutatják tehát Sértőt, aki egyesíti magában a különféle társadalmi csoportok tulajdonságait, ám aki ilyenképpen el is üt mindegyik csoport tipikus tagjaitól.

Az idézett önjellemzés azért látszik különösen lényeges pontnak a memoárban, mert abban máshol is többször visszatér az elképzelés, hogy főhősének sorsára mindennél inkább erotikus vágyai vannak hatással. A minden esetben a pártfogói (Hatvány Lajos vagy a *Társadalmunk*-szerkesztő Klár Zoltán) által megfogalmazott, életmódját illető kifogások kapcsán felbukkanó okfejtés szerint annak, hogy nem tér vissza falujába, illetve hogy sokat

---

458 Ezeknek az elképzeléseknek a korabeli közgondolkodásba való beágyazódottságáról lásd például: SCHEIN Gábor, *A „zsidó” Füst Milán Naplójában*, *Literatura*, 2011/3., 201–215.

iszik, és így bevételei dacára sincs soha pénze, szexuális ízlése, illetve amiatti frusztrációja jelenti a végső okát:

„Fiam, hát te iszol?” „Nagyon sokat iszok báró úr!” „Miért?” „Báró úr! Maga hiába szociális gondolkodású ember. És hiába ad a szegénylegénynek! Odaadhatná az egész Hatvany vagyont. Én koldus lennék... Tud maga nekem nőt adni?! Akit én kívánok?!” (234.)

Klár doktor úr, maga nem ért meg engemet! Juszt is megyek a lokálba, mert én nagyon szeretem ezeket a pesti nőket. Én Mucsáról már kinőttem. Parasztlány nekem már nem kell. Látom itt ezeket a szép, fekete, hófényű nőket. És kivételes fene esz értük. Felhúznak, mint a toronyőr az órát. Kacsintgatnak, becsapnak. Nekem innom kell, Klár doktor úr! (257.)

Abból a jelenetből, amelyben Sértő a szöveg szerint legközelebb jut a jó élet-ről alkotott elképzeléseihez, szintén az derül ki, hogy ideáljai csakis a modern nagyváros keretei között, az „aszfalton” valósíthatóak meg („Máma lokálban voltam... Autón suhanok haza... Holnap pedig éjfélkor a szép lány vár majd a lokálban... Lehet még több kívánságom?...” [240.]). Az e részletek által implikált életmód egyetlen komolyan felmerülő alternatívája a szövegben az Egyed Zoltán által tervbe vett, a Zeneakadémián megrendezendő irodalmi est tervén alapul, amelyért Egyed szerint ezer pengőt kaphatna – ez a szokásos, folyamatos munkával és jelenléttel megkeresett pénzmenntiségek helyett egyszerre megkapható nagyobb összeg mint a jelenlegi életmódjából való kilépés előfeltétele jelenik meg Sértő fantáziáiban, ez a tőke ugyanis lehetővé tenné, hogy „pihenni” térhessen haza a „rögökre” – ne pedig dolgozni, hiszen a „cefet munka” (283.) hazaköltözési kísérletei során mindig visszaúzi Budapestre –, saját és családja helyzetén mégis érdeemben változtathasson. Ez a terv azonban a memoár által leírt időszakban nem valósul meg; annak zárlatában Sértőt továbbra is a sikeres vállalkozó pózában látni – nagy sebességgel sodródva a társadalom periferiája felé („Ekkor nagyon sokat kerestem. Az Est – és a többi újságoknál... Elmentem tehát a Szabadság szerkesztőségébe. Két és fél hónapig ott aludtam a padlón. Ezalatt az idő alatt nem sok nevezetes dolog történt velem. Sokat írtam. Sokat kerestem. Még többet ittam. [...] Decemberben és januárban nem volt lakásom. De azért így volt jó.” [284.]).

„Parasztlátás” kontra „sajtókapitalizmus” (Veres Péter irodalmi tárgyú cikkei a harmincas években)

Veres Péter 1933–1934-ben, vagyis indulása után nem sokkal, néhány novellával és cikkel a háta mögött, a *Föld és Szabadság*ban kétrészes tanulmányt adott közre,⁴⁵⁹ amely világos vonalakkal jelölte ki maga és olvasói számára az irodalmi értékrendszert. E szöveg állításainak ma különös akusztikájuk van: hiszen azok nem feltétlenül emelkednek a közhelyek nívéja fölé, annak a hagyománynak a közhelyei azonban, amely a mai magyar közbeszéd teréből jóformán nyom és maradék nélkül tűnt el – eltűnése pedig, mint azt sokan vélelmezik, meghatározó összefüggésben áll a ténnyel, hogy egy mutációja korábban hatalmi diskurzusként működött Magyarországon is. Veres írásai-
ban ráadásul kemény hangú elmarasztalásban részesül a „mai írók jórésze” – olyan művek szerzői is tehát, amelyek sokak számára látszanak ma kikezdehetetlen értékű alkotásoknak, vagyis amelyeknek helye meglehetősen biztosnak látszik irodalomtörténeti kánonunkban. Veres támadásának azonban éppen az irodalom társadalmi meghatározottságotól való függetlenségéről, autonómiájáról szóló elképzelések az elsődleges célpontjai, azok az elvek tehát, amelyek az elmúlt évtizedekben alighanem a legnagyobb erővel határozták meg a centrálisnak tűnő kánonokat, korántsem függetlenül attól, hogy azokat a közelmúltbeli magyar irodalomtudomány legnagyobb hatóerejű, magukat jellemzően a „marxista” hagyományokkal oppozícióban meghatározó megközelítésmódjai is jellemzően axiómaként kezelték. „Az irodalom, mint egy ártatlan szűz, teljesen a műveltség, a pártokon felül álló szellemi kultúra fátyola alá takarva jelenik meg” – konstatálja Veres, ám a látszat és a valóság egyértelmű megkülönböztetetheőségének tudatában azonnal hozzá is lát e fátyol lerángatásához, hogy elháríthassa a veszélyt, amely ebből az irányból leselkedne szerinte az „emberi öntudatára” ébredt munkásokra és parasztokra, ha megirigyelnék a többi osztálytól azok műveltségét. A „szellemi hatalom tényezői” („vallás, tudomány, művészet és irodalom”) ugyanabba a sorba tartoznak ugyanis szerinte, mint az államhatalom, a pénz és a fegyver, vagyis azon eszközök közé, amelyekkel az uralkodó osztályok fenntartják uralmukat; és mivel „osztályokon kívül álló ember nincs”, „osztályfölötti munka”

459 VERES Péter, *Mit és hogyan olvassunk?*, *Föld és Szabadság*, 1933/7., 2–3; VERES Péter, *Művészi értékelés az irodalomban*, *Föld és Szabadság*, 1934/5., 6–7.

sem létezhet: akik ezt, vagyis az öncélú művészetet hirdetik, „a pártatlanság jelszava alatt szó nélkül türik a jelenlegi rendszer nyilvánvaló igazságtalanságait, amelyet a dolgozó emberiség 90%-a vagy talán mind az egész elszenved”, és „legföljebb kétesértékű siránkozásokat és prédikációkat eresztenek meg a »rossz világról«, az »emberek gonoszágáról«” stb. – tehát szintén elítélendők. A kínálkozó megoldás kettős: rövidebb távon kritikai vizsgálat alá kell vonnia minden munkásnak az elé kerülő műveket, ami a marxista világnézet elsajátításával válik lehetségessé, hosszabb távon pedig vissza kell vezetni „az irodalmat az egyedüli helyes útra: a tiszta valóság és a száz százalékos őszinteség útjára”. A helyes úton járó irodalom lényegéből adódóan jövőbeli ebben a szövegben, hiszen „csak a gondolkozó, művelt, tiszta osztályemberek teremthetik meg”, az ő létszámuk pedig jelenleg csekély, más út viszont nem látszik: „Ilyen irodalom még alig van, csak itt-ott egy-egy írónál jelentkezik, s bizony nem is igen lesz, amíg az írók egy másik osztályba tartoznak, vagy ha még nem is tartoznak, de fölfelé, a másik osztályba törekednek. Mert addig kénytelenek – tudatosan vagy tudat alatt – hazudni, mellébeszélni [...]” Az érvelő-tisztázó stílus és a deskriptív modalitás mögött nem nehéz egy alapvetően performatív gesztust felfedezni: a szöveg fő retorikus törekvése, hogy az általa elért olvasókból a közvélekedések fennálló rendjét megtagadó csoportot alakítson ki, amelynek tagjai csak a tanulmány által elfogadtnak kívánt kritériumok mentén társítanak szimbolikus tőkét művekhez és szerzőkhöz – minthogy pedig a jelenben létező és sikeres irodalom jelentős része semmilyen értékkel nem bír ebben a virtuális (ám potenciálisan az összes parasztot és munkást magában foglaló) közösségben, annak valóslétrejöttével radikális átrendeződés következne be, és az itt meghatározott elvek mentén alkotó új próbálkozók számára nyílhatna szabad tér.

Veres tehát már pályafutása kezdetén világossá igyekezett tenni, hogy a különböző irodalomfelfogások szükségszerűen egy ideológiai térben helyezkednek el, ahol minden pozíció különféle irodalom kívüli érdekekkel korrelál – azok az elképzelések tehát, amelyek tagadják, vagy másodlagos jelentőségűnek vélik az irodalom társadalmi meghatározottságát, egyrészt tévednek szerinte, másrészt maguk sem függetlenek a történelmi helyzettől, és korántsem ártatlanok, sőt hatásuk kifejezetten ellentétes az általa képviselt érdekekkel. Viszont, bár nem vonta ki a maga elképzeléseit sem a kultúra általa feltételezett működésmódjának hatálya alól, ez nem jelentette azt, hogy minden álláspontot azonos jelentőségűnek tekintett volna – Veres egyértelműnek gondolta, hogy egy ideológiai pozíció súlya annak a csoportnak

a társadalmi súlyával kell hogy arányos legyen, amelyhez kötődik: „A mi szempontunkból – és mert az emberiség túlnyomó többsége a mi osztályunkhoz, a dolgozó osztályhoz tartozik, még ha ez nem is mindenkinél tudatos – valójában tehát az egész emberiség szempontjából az a jó írás, amely őszinte.” A relativitások rendszerét ilyen módon szövegeiben többnyire kétegyenélkül hierarchizálhatónak mutatta: „Világos, hogy egy szocialista számára a társadalmi szempont az első. Ez az esztétika persze nem abszolút esztétika – (hisz szerintünk nincs is ilyen) – s így nem is semmisíti meg a polgári esztétika eredményeit. Csak alárendeli” – foglalta össze koncepciója alapvető kettősségét egy későbbi írásában.⁴⁶⁰

Veres tehát egyfelől felbonthatatlan összefüggést látott szociális helyzet és gondolkodásmód között, másfelől világosan kijelölhetőnek vélte a magasabb szempontból értékes attitűdök területét – ez az elméleti alapszerkezet annak ellenére maradt nagyjából változatlan a hamarosan kifejezetten termékeny publicistává váló Veres későbbi írásaiban, hogy a politikai térben elfoglalt pozíciója idővel egyre problematikusabbnak mutatkozott. A harmincas évekbeli szövegekben egyre gyakrabban tűntek fel ugyanis egy esszencialista társadalomfelfogás nyomai, amelynek szocializmuskonceptiójába való integrációja Veres egyik fő intellektuális törekvéseként emelkedett ki az évtized folyamán – amely mellett annak ellenére is kitartott, hogy számos, ennek lehetetlensége és e kísérletnek a baloldalisággal való összeegyeztethetlensége mellett vehemensen érvelő cikk jelent meg az évek során,⁴⁶¹ ezt

---

460 VERES, *Egy „autodidakta” válasza*, I. m., 318.

461 *Az Alföld parasztsága* kapcsán Molnár Erik két álneves cikkben érvelt annak hibás volta mellett, hogy a „»szolgalelkű« dunántúli parasztot” egységesen szembeállította „a »lázadó« alföldi paraszttal”, belső rétegzettségükkel pedig keveset foglalkozott. JESZENSZKY, I. m., SZENTMIKLÓSY, *Parasztság és értelmiség*, I. m. Ez utóbbit vita is követte: VERES, I. m., SZENTMIKLÓSY, *Válasz Veres Péternek*, I. m. A Számadásban megjelenő fajfogalom kapcsán Fejtő Ferenc jelentetett meg terjedelmes vitát kiváltó bírálatot (FEJTŐ Ferenc, *A „faji” szocializmusról*, *Szocializmus*, 1937/6., 243–258; VERES Péter, *„Faji” szocializmus vagy „tisztta” szocializmus? Válasz Fejtő Ferencnek*, *Szocializmus*, 1937/7–8., 295–302; FEJTŐ Ferenc, *Fajkérdés és szocializmus. Viszonválasz Veres Péternek*, *Szocializmus*, 1937/7–8., 302–313; VERES Péter, *„Vértörzs”, „néparc”, „ideáltípus”*, *Szocializmus*, 1937/9–10., 426–431; FEJTŐ Ferenc, *Ósi és modern kollektívizmus*, *Szocializmus*, 1937/9–10., 431–436. A vitát összefoglalja: AGÁRDI, I. m., 280–287.), és Molnár is úgy vélte, hogy Veres olyan világnézetet tart „határozott marxista világnézetnek”, „amely se nem tisztta, se nem határozott, se nem marxista”, hiszen amikor „a fajok harcát hirdeti, csupán a fasizmust szolgálja ki öntudatlanul” (SZENTMIKLÓSY Lajos, *Veres Péter: Számadás*, *Gondolat*, 1937/5., 271–274. Ennek vitája: VERES Pé-

a szintézist az 1939-ben megjelent *Szocializmus – nacionalizmus*ban azután könyvnyi terjedelemben is megpróbálta megvalósítani. Ezzel az elmozdulással összefüggésben az öntudatosodás elképzelt folyamata is ellentmondásosabbá vált: míg a kezdeti modellben egyértelműen az a kívülről befelé irányuló mozgás állt a középpontban, amellyel a pozitív változások érdekében be kellett juttatni a munkásosztályba és a parasztságba a marxista műveltséget, az évtized során egyre inkább a belsőnek tekintett kiindulópontokat tette meg igazodási ponttá:⁴⁶² azokat a tulajdonságokat kezdte tehát Veres propagálni, amelyekről megállapíthatónak vélte, hogy lényegi módon jellemzik a magyarságot, kiválasztásuk tehát elképzélése szerint mentesnek látszhatott minden ideologikus esetlegességtől.⁴⁶³ Ez a biztosnak tűnő végső alapja it a biológiai szférában megtalálható koncepció lehetővé tette, hogy baloldali

---

ter, *Megint csak visszabeszélek...*, Gondolat, 1937/6., 329–333; SZENTMIKLÓSY Lajos, *Megjegyzések az előbbiekre*, Gondolat, 1937/6., 334–337.); a zsidótörvényt „minket” „se így, se úgy” nem érintő „bagatellkérdés”-ként jellemző Veres-cikk után Révai József adott hangot megbotránkozásának egy névtelenül megjelent szövegben (VERES Péter, *Hát a parasztkérdéssel mi lesz?*, Népszava, 1938. április 24., 9; *Levél Veres Péternek*, Magyar Nap, 1938. május 5., 1.); és gyanakvással figyelték a „zsidókérdés”-sel kapcsolatos állásfoglalásait és az írók etnikum szerinti kategorizálását a moszkvai és a párizsi emigráció lapjai is (*A szellemi egység kérdéséhez*, Üzenet, 1939/3., 153; GÁBOR Andor, *Üzenet az Üzenetnek*, Új Hang, 1939/7., 83–88.) stb.

462 „Én ezt a faji irányvonalat a magyarságban is felismertem és azt hirdetem: vállaljuk!” VERES Péter, *Válasz Szekeres Györgynek*, Korunk, 1939/9., 812–816.

463 Ennek az esszencialista szemléletnek a megalapozását lásd például a *Szocializmus – nacionalizmus*ban: „Minden általánosítás veszedelmes elfogultságra vezethet, de a mai magyar életből világosan látható, hogy a szláv és román beolvadók könnyebben, a német és zsidó beolvadók nehezebben veszik át a magyar vértörzs, ma már magyar fajta, testi-lelki jellegét és nehezebben fogadják el ennek a fajnak a szellemi-erkölcsi és biológiai – tehát faji esztétikai ízlésvonalát. Már pedig enélkül nincsen igazi beolvadás. Minden nemzetnek van vértörzse, amely biológiai irányt, faji ideáltípust adott a sok törzsből és magános beolvadóból alakuló nemzetnek s aztán van szellemi-erkölcsi jellegképlete, sajátos faji közösségi diszciplínája, magatartásrendszere, »stílusa«, amely bizonyos helyzetekben megszabja, hogy hogyan viselkedjék, hogyan lásson és mit cselekedjék az ember. A faji közösség igazi, öntudatos és teljesen asszimilált tagjai ezt a stílust és diszciplínát már az őstörzseikben őrzik. Ahelyett, hogy az ilyen közhelyeket szaporítanám, mint: a magyar »józan«, »bölcse«, »higgadt«, »méltóságteljes«, avagy ellentéteiben: »heves«, »indulatos«, »szalmaláng« nép, jobb, ha minden részletes bizonyíték nélkül csak azt állítom, hogy van magyar jelleg. Ezt a jelleget megláthatja mindenki: utcán, mezőn, munkában, vásárban, szerelemben, házasságban, népköltészetben, népművészetben, népzeneben, egyáltalán, a közösségi élet minden ősi megnyilvánulásában.” VERES Péter, *Szocializmus – nacionalizmus*, MEFHOSZ, Budapest, 1939, 168–169.

kapcsolatainak bizonytalanná válásával párhuzamosan Veres a nemzet etnista felfogására alapozva építsen ki új szövetségeket – saját értékelése szerint legalábbis ezen a talajon jöhetett létre a harmincas évek végén egy egységes népi platform:

[E]gy dologban a jobboldali és baloldali népiesek között mondhatni teljes volt az egység, éspedig az irodalom kérdésében. Azt vallották, hogy, mint minden népnek, úgy a magyarnak is saját magából kell kinevelnie a szellemi és politikai vezetőit. [...] Nos, a magyarságnak, kezdve a legősibb időktől, az írói mindig magyarok voltak. [...] Üldözöttek, szegények és megaláztatottak voltak ezek a magyar írók, visszhangjuk is csekély volt, de legalább nem ágált helyettük senkifia idegen a magyarság nevében. Az ellenforradalom után azonban a felnövé magyar írónemzedék, az Illyés, Erdélyi, Szabó Lőrinc, Kodolányi-nemzedék „nem találta honját a hazában”. Egyik oldalon a keresztény-germán, másik oldalon a zsidó-liberális sajtóhatalom: itt ők csak szolgák lehettek volna.

A cikk folytatásából kiderül, hogy bár „ezt soha le nem írták, nem is írhatták, mert nem volt hol”, a népiek „nem akartak belenyugodni”, hogy „germán-keresztény féltehetségek” és „tehetséges, de idegen lelkiségű, sőt felelőtlen zsidó írók foglalják el a magyar szellemi életet”, ezért azután „harcot indítottak a jelenért”.⁴⁶⁴

Ezek az idézetek nem csupán arra hívják fel a figyelmet, hogy a csoport egyik tagja éppenséggel annak jellegadó tulajdonságai közé sorolta az etnokratikus berendezkedés utáni vágyakozást, de arra is, hogy ez szorosan összefonódni látszott a kulturális szféra működés módjával: Veres a maga részéről érthetőnek vélte, hogy „akik az Athenaeumnál szolgáltak”, azokat felőrölte a tehetetlenség, és „ma már csak antiszemiták és elsősorban a zsidókérdés érdekli őket”. Ezekben az években született írásai tanúsága szerint egyébként is meghatározó tényezőnek gondolta azokat az erőteljesen kapitalizálódott viszonyokat, amelyek között a művészet ekkoriban létezett – amely tényező viszont az ő vagy általában a „népiek” pályafutását feldolgozó későbbi munkákban alig jutott szerephez. Veres úgy látta, hogy „a kapitalista társadalom elgépiesítő iránya miatt folyton szaporodnak” „a társadalmilag tehetetlen szolgálomberek és a természettől eltávolodó polgárok és kispolgárok, s a félintellektuellek”, akik csak „a menekülő, hazug, romantikus irodalmat olvassák” – ezeket a műveket mint „normál árut” termeli számukra „a könyvivar”,⁴⁶⁵ ennek nyomán erősödhetett meg, és válhatott uralkodóvá

464 VERES Péter, *A „szellemi egység” kérdéséhez*, Üzenet, 1939/3., 70.

465 VERES Péter, *A magyar elbeszélő irodalomról*, Kelet Népe, 1938/8., 90.

az a profitközpontú logika, amely csak az értük kapható pénz alapján határozza meg az egyes alkotások értékét: „Az egyik író silányabb áruért tízszer annyi pénzt kap, mint a másik a legjobbjáért, sőt a legjobb esetleg üzleti szempontból nem ér semmit, mert nem értékesíthető, a tőke nem profitálhat belőle.”⁴⁶⁶ „Az irodalom ezzel ismét kettészakadt – állapítja meg Veres. – Most már nemcsak a baloldali és jobboldali irodalom, hanem »igazi« irodalom és »kolportázs«-irodalom is van. S amíg ez utóbbi ma is virul, az igazi irodalom csak kínlódik [...]”⁴⁶⁷ Az „igazi” irodalom mibenlétének keresése Veres írásainak állandóan visszatérő témája, az eléje kerülő szövegekről pedig sorra mutatja ki, hogy nem férnek bele ebbe a kategóriába. Tamási Áron *Ábel*-trilógiáját azért utasítja el például, mert címszereplője „nem »a« székely, hanem csak »egy« székely” – a problémát, mint kifejti, az okozza, hogy történetében nem tükröződik a tény, hogy „a székely parasztok – én tudom – megállják a helyüket úgy az erdélyi erdőkben, mint a bukaresti börtöryarakban, és az amerikai szénbányákban, mint minden elmaradott és kicsi, de öntudatos nép fiai, akiknek mindig a munka legnehezebbje jut”;⁴⁶⁸ ahogy *A boldog embert* is azért kárhoztatja, mert főhőse „nem típus, hanem egyén”, így a regény szerinte „nem társadalmi »tett«, hanem csak »olvasmány«”.⁴⁶⁹ Némely cikkében pedig nem csupán egyes művekkel, de egész műfajokkal szemben is gyanakvását fejezte ki: „Nem igen szeretem a történelmi regényeket” – kezdi egyik írását. Majd meg is indokolja:

Mindig gyanakszom, hogy az írók nem a történelmi valóság megjelenítésére törekednek, hanem írói, művészi sikerekre s ezért nem az igazi történelmi valóságot adják, hanem ebből csak azt válogatják ki, s azt fokozzák nem történelmi, hanem irodalmi jelentőségűre, ami egyéni történeti szemléletüknek s egyéni művészeti programjuknak megfelel. Így akarva-akaratlan meghamisítják a múlt valóságát [...]⁴⁷⁰

Sőt máshol ennél is tágabb halmazzal kapcsolatos szkepszisét fogalmazza meg: „A regény éppen idéltlen műfaj. Valóságot akar egy felemás, hazug (mert se nem történet, se nem mese) keretben adni.”⁴⁷¹

466 VERES Péter, *A miskolci íróbét*, Korunk, 1936/9., 746–749.

467 VERES, *A magyar elbeszélő irodalomról*, I. m.

468 VERES Péter, *Tamási Áron: Ábel Amerikában*, Tiszántúli Figyelő, 1935/6., 27.

469 VERES, *Parasztregények*, I. m., 379.

470 VERES Péter, *Solochow*, Gondolat, 1936/2., 141.

471 VERES Péter, *Falu-regények*, Mi Utunk, 1934. augusztus, 13.

A legfőbb értéket tehát Veres kritikáiban jellemzően „a valóság megírására való törekvés” jelenti – amely szókapcsolatban elvileg mindkét tag súllyal bír, vagyis olyan műveket kívánna, amelyekben a „társadalmi tendencia” és a „megjelenítés” dialektikusan összekapcsolódik: „a hatás éppen a tendencia, a perspektíva, a gondolati világnézeti tartalom, az érzésőszinteség, a valóságérték, a tárgyi megjelenítés (plaszticitás) nyelvi és formabiztonság – szóval az ellentétek azonosulásában van [...]”⁴⁷² Írásai tanúsága szerint azonban ezt az egyensúlyt állandóan felborulni látta, „a magyar regényirodalom” kapcsán általában a következőt állapította meg:

[N]incsenek kifejezett egész művek. Vagy a megalkotás, a megjelenítés gyenge, vagy ha az jó is, de nincs perspektívájuk. A mondanivalóknak nincs szociológiai érvényük és jelentőségük. Holott pedig azok az igazán értékes, befejezett egész művek, amelyekben közérdekű és korszerű társadalmi mondanivaló, szociológiai igazság kap, éppen az írói tehetség, a szépség eszközeivel magasabbrendű, élményszerű, s így ember- és világformáló kifejezést.⁴⁷³

Hiába tételez fel tehát „tisztá jószándékot” egy-egy alkotásban, például az egyébként szimpátiával kezelt *Puszták népe*ben, ezekre is állandó fenyegetést látszik jelenteni a formai oldal eluralkodása: e mű esetében is azt fedezi fel, hogy egyes helyeken „az író a valóság megírásától ellendült a »művészi alkotás«, az »elbeszélés« felé” – ami növeli ugyan „a munka értékét, írói finomságát és érdekességét, de rontja a szociológiai érvényét”, mert – ismét csak – „az egyes gyönyörűen kirajzolt esetekben és emberekben nem az »általánost«, hanem az »esetleget« adja. Illetve úgy adja az esetleget, hogy nem érezzük benne az általánost.”⁴⁷⁴ A kor elvárását, foglalja össze Veres, az olyan műalkotás jelenti, „amely éppen avval irodalom, hogy nem »irodalom«. Nem »olvasmány«, hanem élet.”⁴⁷⁵ – ez a paradoxonig kiélezett megfogalmazás tehát elvileg nem az irodalom mint olyan elvetését jelenti (mondjuk a publicisztika javára), hanem csupán a valóságosan létező szövegek túlnyomó hányadának elutasítását egy tökéletesebbnek tekintett műtípus kedvéért. Ebből a nézőpontból Veres számára voltaképpen nem látszik lényeges különbség elit és ponyvairodalom között: a „neurotikus jelenség”-ként értékelt „érdekesség-hajszolás”, „durva cselekményhalmazás,

472 VERES, *Irodalom és világnézet, I. m.*, 171.

473 VERES Péter, *Traven: Fehér rózsza, Solobov: A csendes Don*, Kelet Népe, 1936/2., 44.

474 VERES Péter, *Illyés Gyula: A puszták népe*, Gondolat, 1936/4–5., 323.

475 VERES, *Tamási Áron: Ábel Amerikában, I. m.*

fokozás, bonyolítás”,⁴⁷⁶ illetve a „Nyugat-gárda minden írójának” igyekezete „»szép«-et, »érdekes«-et írni”⁴⁷⁷ ugyanazon jelenség két alkategóriájának tűnhet számára, hiszen mindkét esetben arról van szó szerinte, hogy a formális meghatározottságra helyezett túlzott hangsúly valamiképpen eltávolít a valóságtól – a számos alkalommal visszatérő, pejoratív „olvasmány”, „olvasmányirodalom” terminus ilyen módon egyszerre fedhette le az egyformán elutasított öncélú és a piacra termelő irodalmat.

Egyetlen valódi célként Veres csak a társadalom átformálását fogadta el írásaiban – ezért tekintett irrelevánsnak minden más típusú kontextusba illeszkedő célzatú művészetet („nekünk az irodalom már nem közönségkeresés csupán, nem érdeklődés hajszolás, nem olvasók után való epekedés, hanem társadalmi értékű cselekvés, társadalomváltoztatás és történelemformálás”),⁴⁷⁸ bár fenntartotta, hogy még ez a fajta irodalom is csak pótlék voltaképpen, amelyet a gyakorlati közbeavatkozás átmeneti lehetetlensége értékel fel csupán („éber lelkiismeretű emberek, ha már nem is cselekedhetnek, de írnak és szövetkeznek s úgy megteremtik maguknak a tényleges cselekvés pótlékát, a harc illúzióját: a szellemi síkon való cselekvést. Írásban és műalkotásokban élik ki cselekvésvágyukat”).⁴⁷⁹ Minden fenntartása ellenére azért gondolta mégis hasznosnak az irodalmat, mert retorikus hatása révén alkalmasnak látta arra, hogy előbb az egyes olvasókban, majd ilyen módon nagyobb csoportokban is átrendezze az elfogadott értékhierarchiákat, így megalapozva a helyes cselekvést: a jó művek ugyanis szerinte „tudatosították a valóság egy részletét és a tudatosítással formálták az emberek akaratát, mert megváltoztatták az emberek képzeleteiben kialakult sorrendifontosságrendszert s ezen keresztül részben az embereket is” – ezt azonban csak abban az ideális esetben látta lehetségesnek, ha egy szerző „irodalmi- vagy még helyesebben, öntudat-reminiscenciáiból, saját élet- és gondolatélményeiből, írói látáskultúrájából olyan asszociációk és képek pattannak ki”, amelyek „nemcsak pontosan megközelítik a valóságot, de éppen a lényeglátásra törő akaratuk következtében szublimálják, a közösség számára értelmessé, áttekinthetővé teszik”.⁴⁸⁰ Kritériumrendszere rögzített igazodási pontját tehát a tények csorbítatlan, a nyelvet is ennek a célnak alárendelő dokumentálása

---

476 VERES, *A magyar elbeszélő irodalomról, I. m.*

477 VERES, *Parasztregények, I. m.*

478 VERES Péter, *Munkásság és irodalom*, Híd, 1937. december, 3.

479 VERES Péter, *Új folyóiratok (Szép Szó, Gondolat)*, Kelet Népe, 1936/3., 46.

480 VERES Péter, *Az írói magatartás értelme és változatai*, Korunk, 1937/6., 515–522.

jelenti: mivel a megfelelő tettek csak a valóságon, és nem annak valamely eltorzított utánezatán alapulhatnak, erre kellene Veres szerint minden műnek törekednie, minden más irány végső soron „antiszociális”. Ez a koncepció tehát kifejezetten nagy felelősséget helyezett a kritikusra, akinek meg kellett ítélnie egy-egy műről, hogy ilyen módon igaznak, vagyis értékesnek tekinthető-e – ráadásul mivel a dialektikus alapelv alapján az ideális alkotás nem lehetett előzetesen megállapítható dogmák egyszerű átültetése, a Veres által tételezett kizárólagos igazságigényű elvárásrendszer sem volt előzetesen tételíthető, csupán esetről esetre elbírállható, hiszen a kritikusnak figyelembe kellett vennie, konstitutív szerepűvé vált-e a nyelv, ám ugyanakkor persze azt is, nem a nyelv konstruálta-e a műbeli világot.

A befogadói intuíción ilyen módon az értékelés kiiktathatatlan elemévé vált: „Hogy mi a jellemző, mi fejezi ki a lényegét, azt szavakkal körülírni lehetetlen, csinálják meg a magyar írók és akkor majd rámutatunk, hogy íme, ez az, ez a magyar valóság, és ez egyúttal a magyar irodalom is”⁴⁸¹ – foglalta össze Veres alapelveit egy cikkében, amelyben megint megállapította, hogy a „magyar irodalom” még mindig nem született meg; írásai tehát újra és újra megismételték azt az állítást, hogy radikális törés van aközött, amire ezt a kifejezést széles körben használni szokás, és tulajdonképpeni jelentése között. Ezen a ponton kapcsolódtak össze Veres kritikai meglátásai és társadalomelmélete: az általa elismert és elutasított művészeti gyakorlatok különbségét ugyanis szerinte végső soron az „úgy társadalmi, mint biológiai síkon” „még egészséges és objektív” „parasztlátás” és az „individuális, karrierista, romantikus, érzelmes, pathétikus”, majd már „csak a formai megújulásba menekülő s azonkívül egyetemes világnézet hiányában szellemiségében is zavaros” „polgári tudattartalom” különbségére lehetett visszavezetni⁴⁸² – a tévképzetek gyökere az volt, hogy a polgárság pénzén épülhetett fel a „sajtókapitalizmus”, amely azután „olcsó és selejtes irodalmával szinte leigazza az irodalmi érdeklődést”, az írókat pedig a „magasrendű, de gyors és könnyű sikert nem ígérő feladattól elcsábítja a »plakátdicsőség« útjára”. A paraszt azonban „a legtárgyilagosabb olvasó”, és „minden szándékos hatáskeresés, beállítás ellenszenves neki”, ráadásul „a parasztok ösztönös objektivitása jelenik meg a legműveltebb – s kollektivistá világnézetű – olvasóban” is, vagyis őket és a „munkásság osztálytudatos rétegét már ma is csak a valóságirodalom érdekli” – a történelmi szempontú hierarchizálás nyomán Veres axiomatikusnak

481 VERES Péter, *Nemzeti irodalom*, Kelet Népe, 1937/8., 26

482 VERES Péter, *A parasztság és az irodalom*, Gondolat, 1935/4., 275.

tekinti, hogy e csoportok preferenciája fejezi ki az emberiség voltaképpeni érdekeit. E konstrukció működtetését az esszencialista társadalomleírás teszi végül zökkenőmentessé. Idézett cikkében Veres maga említi meg, hogy „mégis a paraszt, ha olvas, nem az »igazi« irodalmat, hanem a ponyvát olvassa” – ez a tény azonban nem vezet a gondolati építmény összeomlásához, hiszen siet megjegyezni, hogy a ponyvaolvasók „a parasztságot elhagyó és elhagyni készülő jólműveltek”, „a ráérő, cselédet tartó polgár parasztszonyok” és a nemi ingerektől vezérelt fiatalok közül kerülnek ki, nem pedig az „igazi rideg parasztokhoz tartoznak”. A „rideg parasztság” jelentőségét, mint az *Az Alföld parasztsága* bevezetőjéből kiderül, az adja, hogy ez nem partikuláris jelentőségű halmaz csupán, hanem azon keresztül a nép faji jellege ismerhető meg, aminek nyomán egyértelműen eldönthetővé válnak az arra vonatkozó kérdések, mely tulajdonságokhoz kell mint sajátokhoz ragaszkodni, és melyektől kell mint idegenektől megszabadulni inkább.⁴⁸³ Ennek a rétegnek a véleménye tehát Veres rendszerét elfogadva kellő alátámasztását adhatta az izlésbeli kérdések elbírálásának általában – és minthogy *Az Alföld parasztsága* koncepciójának lényegéhez tartozott, hogy azt Veres nem kívülről állóként, hanem a leírt csoport tagjaként alkotta meg, ez a kötődése legitimációs háttérként volt odaérthető a konkrét művekről szóló ítéletei mögé. Saját értékelése szerint ugyanis pályafutása azt mutatta meg, hogy „van szabadulás, lehet szabadulás az osztálytársadalomban is az »íródeák« sorsból s lehet az író, ha akar, osztály- vagy ha úgy tetszik, faji közösségének az igazi kifejezője. Csak persze erő, akarat s valódi szellemi felszabadultság kell hozzá.” Önéletrajzi művét, a *Számadást* ugyanebben a cikkében az általa másutt számon kért elvek megvalósítójának gondolta, és az eddig látott sémák szerint értelmezte az arra adott reakciókat is: annak szerinte azért nem

---

483 „Azok a tulajdonságok hát, amiket felsorolok, nem az egész parasztság, hanem az igazi parasztságot jelentő kisparasztság és földmunkásság – ahogy én nevezem: »rideg parasztság« tulajdonságai. De mert ebből áll az alföldi parasztság nagy többsége, s ennek a sorsa érdekel ma mindenkit, ezért nem túlzás, ha azt mondom, hogy amit felsorolok, azok nem csak az alföldi parasztság társadalmi, hanem egyben faji jellegét is meghatározzák. És ha így, ezen az úton sikerül az eredeti felszín alatti néparcot megmutatni, akkor nem vesznek kárba még az osztály- vagy faji elfogultság esetleges túlzásai sem, mert igazi értékeik a megismerés útján tudatosulnak. Ez az útja ugyanis annak, hogy önmagunkat megismerjük, s hogy azt, ami bennünket kifejez, ami a miénk, vállaljuk, és kiteljesítsük, ami pedig idegen, rákragadt, helyesebben hamis, nem hozzáánk illő, azt mint kultúr-pelyvát, társadalmi szemetet átengedjük a történelem szelének. Csak így teremthetünk magunknak saját életet és ezt kifejező saját kultúrát.” VERES Péter, *Az Alföld parasztsága*, Magyar Élet, 1939, 7.

volt „»átütő« sikere”, „mert az írók és kritikusok műfajokban és esztétikai kategóriákban, az olvasók meg olvasmány sablonokban gondolkoznak”, ezeket pedig ő nem követte; ez az ilyen módon kiszámíthatónak bizonyuló fogadtatás tehát semmit sem csorbított azon a meggyőződésén, hogy az igazság az ő oldalán van, valamint annak és a társadalmilag progresszív álláspontnak az elfogadása kölcsönösen feltételezi egymást:

Majd ha a kemény valóság rákényszeríti őket a reális, mert cselekvő gondolkozásra, ők is megundorodnak az „olvasmány”-októl s a meddő esztétizálástól s megtérnek hozzánk. Aki nem térnek meg, azokhoz semmi közünk. Aki osztálygátlásait, vagy kultursznobizmusát nem tudja legyőzni, ugyan mit is keresne köztünk?⁴⁸⁴

Veres szövegeiben tehát alaposan kiépített rendszer támogatta alapvető gesztusát, amely mint a legjelentősebb gazdasági, illetve szimbolikus tőkével rendelkező, amúgy antagonisztikus szereplők egy kalap alá vétele és együttes megtagadása is leírható – ahhoz a „kétszeres szakítás”-hoz hasonlóan tehát, amelyet Pierre Bourdieu a *l'art pour l'art* létrejötte kapcsán a művészeti világot potenciálisan felforgatni képes, korábban nem létezett pozíciók megalkotásának alapvető eljárásaként írt le.⁴⁸⁵ Írásai nyomán ez a pozíciófélével nem csupán érthetőnek mutatkozik, de voltaképpen az egyetlen vállalható lehetőségnek; a (sajtó)kapitalizmus fentebb összefoglalt jellemzésétől rövid úton eljut ugyanis az alkalmazkodás és érvényesülés morális értékének megkérdőjelezéséig:

[A]z következett volna, hogy az írók vegyék tudomásul, hogy az irodalomból becsületen úton a mai világban – különösen kezdő és még nem híres (de hogy legyen az ember plakátok, rádió és újságok nélkül híres?) íróknak nem lehet megélni, tehát tegyenek le a karrierista ábrándokról, üljenek be valamiféle hivatalba könyvelőnek vagy menjenek ki a Dunapartra zsákolni. Esetleg kapáljanak, vagy tanítsanak gyerekeket számolni. Így is tettek az erősebbek, s néhány író valóban író is lett, annak ellenére, hogy nem lebzselt a kávéházak sarokasztalánál és nem kuncsorgott a szerkesztőségek folyosóin. De a nagy többségnek nem volt meg ehhez a világnézete és nem volt meg a szükséges egyéni – ereje.⁴⁸⁶

Mindebből Veres számára az irodalom szakmaszerű felfogásának határozott elutasítása következett, vagyis szerinte nem lett volna megengedhető,

484 VERES Péter, *Számadásom mérlege. Önbírálat*, Korunk, 1937/7–8., 704.

485 BOURDIEU, *A művészet szabályai*, I. m., 97 skk.

486 VERES, *A miskolci íróhét*, I. m.

hogy bárki az írásra alapítsa egzisztenciáját – annál is inkább, mivel a főállású és fantáziájukra hagyatkozó alkotók esetében törés keletkezik életformájuk és műveik világa között, ami Veres axiómarendszerében elkerülhetetlenül értéktelenséghez vezet:

[H]ogy a hatás ne csak pillanatnyi emóció, ne csak olvasmányélmény, hanem emberalakító, tettehívó tett legyen, ahhoz az kell, hogy az írás és az író is azonosuljanak. Hogy az író az legyen, amit az írás mutat. Hogy ne mesterkéltnéző pózok, átéltség, beleéltség, vagyis színészi álószinteség alkossák a művet, hanem igaz ember, igaz érzései s tudatos művész tudatos megjelenítései. [...] az író igazi társadalmi értéke, a tartós, életalakító hatás lehetősége végső soron a mű és a művész azonosságától, az osztályors vállalásától függ. Az, aki erre nem képes, az a munkájával együtt objektíve és szubjektíve belehull a történelmi semmibe. Csak irodalomtörténeti példa – negatív példa lesz –, nem történelemalakító tényező s a munkája nem történelmi tett.⁴⁸⁷

Az értékes alkotás létrejöttének tehát, minthogy a művészet Veres szerint semmiképpen sem választható le a művész életéről, és a kettő csak együttesen bírálható el, inherens része a szerző önformálása is:

Hogy önmagát adja, az magától értetődő, enélkül nem lehet író, de az a kérdés, hogy milyen önmagát? Harcos, kemény, tiszta és tárgyilagos emberségét vetíti-e az írásmű vagy anarchisztikus lázongásait, az attól függ, hogy ő maga milyen ember. Ha nem megfelelő: változtassa meg! Égjen, izzon, alakuljon. Ennek van társadalmi értéke és hatása, mert ebből az izzásból remekművek születnek, amelyek más embereket is változásul kényszerítenek. Akarva akaratlan a példa ösztönző, alakító erő lesz így az emberek számára.⁴⁸⁸

A művészet tétjét tehát Veres számára – hasonlóan ahhoz, ahogy Peter Bürger az avantgárd alaptörekvését leírta⁴⁸⁹ – nem a gyakorlati lélettől elválasztott műalkotások létrehozása jelentette, hanem az új életgyakorlat kialakítása; ebből a nézőpontból az „irodalom” is sokkal inkább volt állandósított performansznak tekinthető, mint pusztán szövegek halmazának. Ilyen módon az, hogy nem költözött Budapestre, nem vált főállású íróvá, hanem szántó-vető paraszt maradt, és emellett publikált, Veres saját értelmezése szerint korántsem látszott mellékes körülménynek – a „balmazújvárosi parasztíró” imázsát, ahogy ezt jól mutatja a téma állandó emlegetése a recepcióban, nagy erővel véste be a köztudatba első könyvének fényképes fülszövege, majd

487 VERES, *Irodalom és világnézet*, I. m.

488 VERES Péter, *Ne legyünk méltatlanok bivatásunkhoz!*, Az Író Beleszól, 1937. május, 22.

489 Peter BÜRGER, *Az avantgárd elmélete*, ford. SEREGI Tamás, Universitas Szeged, Szeged, 2010, 66.

kevéssel utána az önéletrajzi *Számadás*; olyan tényező vált tehát írói identitá-
sának középponti elemévé, amellyel kapcsolatban szövegei nagy lendülettel
igyekeztek meggyőzni olvasóikat, hogy az az írói érték elengedhetetlen felté-
tele. Az, hogy ez az ideál ilyenképpen kidolgozója testére szabottnak látszik,
aligha meglepő; Veres írásai azonban azt is megmutatják, hogy érdemes azzal
is számot vetni, hogy ez a kölcsönhatás dinamikus és kétirányú, vagyis hogy
hosszabb távon az ideálok is befolyásolják kidolgozójukat – hiszen rendsze-
rében a társadalmi mobilitás, az életforma bármilyen mélyrehatóbb megvál-
toztatására tett kísérlet, a hatalmi pólusok játékszabályaihoz való alkalmaz-
kodás mind letiltott lehetőséggé vált, vagyis az és addig rendelkezhetett csak
szimbolikus tőkével az azt elfogadók körében, aki ezektől mind tartózkodott.

Veres új szerzői stratégiája élesen elütött tehát a harmincas évek elejének
legexponáltabb „népi” szerepmodelljeitől, a például Sértő Kálmán által kép-
viselt „őstehetség”-paradigmától vagy Erdélyi József törekvéseitől, amelyek-
ben közös volt, hogy az alkotók a fővárosba költözve, a más típusú munkákat
hátrahagyva megpróbálták művészetükből megélni – és publicisztikájában
nyíltan el is utasította ezeket az attitűdöket.⁴⁹⁰ A különbség jól látszik, össze-
vetve például Erdélyi akcióit (1932 novemberében az utcán árusította ver-
sújságját, aminek provokatív voltát a nyomában kibontakozott sajtópolémia
jelezte;⁴⁹¹ az 1935-ös könyvnapon saját sátrat állított, és ott szónokolva

---

490 „Erdélyi az Ahaszérus és a Varázsfurulyás című versében nem veszi észre, hogy a varáz-
furulyás szerep egy kissé undorító, afféle kolduskodás és zsarolás. Igaza van, ez volt eddig,
de miért nem mutat a költő magasabbrendű embersége felé. Vagy továbbra is akként
furulyáljon a költő, hogy pénzt adjanak neki? Nem jobb lenne felrúgni a Tőke-Ahas-
zért?” VERES Péter, *Két új folyóirat*, Kelet Népe, 1935/3., 57. „[A] szegény őstehetség-
ekben fölébresztik a reményt, művészek akarnak lenni és nem lesz belőlük semmi: se
úr, se paraszt. Koldusok lesznek, akiknek, ha elmúlik a parasztművészet divatja, majd
könyörögni kell a különböző hatalmasságoknál, hogy vegyenek meg tőlük valamit, mert
éhen halnak. Visszamenni az osztályba a napszámások, cselédek közé nem tudnak, nem
mernek, szégyellnek és tönkremennek, mint már sokan az ilyenek.” VERES Péter, *Mit ér
bát a parasztrajongság?*, Föld és Szabadság, 1935/9–10., 3.

491 Volt akinek az a kérdés jutott eszébe az esetről, hogy „irodalmi nagy szerelmünk nem
csupán a kölcsönkönyvtáraknak kedvez”-e, és hogy a kiadók miért „csillogó üveggyön-
gyöt” árulnak „igazgyöngy helyett” (CSÁSZÁR, *I. m.*), másnak az, hogy „Románia –
amely pedig kultúrúszínvonal tekintetében össze sem vethető Magyarországgal – tehet-
séges fiatal költői sorsáról úgy gondoskodik, hogy megfelelő állami hivatalokba ülteti
őket” (KÁRPÁTI, *A költő az uccán*, *I. m.*), a *Népszava* publicistája a társadalmi romlás
szimbólumaként írta le, hogy a vásárlók még így is inkább a bulvárlapot vették (*A köl-
tő... I. m.*), a Tolnai Világlapja szerint viszont „gyakran akadnak vevők”, és „Londonban
és Párizsban” az ilyesmi „se nem esemény, se nem furcsaság” (*Aktuális furcsaságok*, *I.*

reklámozta könyveit⁴⁹² stb.) és Veres 1937-es könyvnapi publicisztikáját: míg előbbi azokat a módokat kereste, ahogyan műveit eladhatóvá teheti, utóbbi az irodalom áru voltának abnormalitásáról elmélkedett, és arra biztatott, hogy az írók olyan művészetet alkossanak, „amely harcol az ellen a rend ellen, amelyben pénzért árusítható a szellem, vagyis csinálja meg a »tagadás tagadását« az irodalom síkján”;⁴⁹³ következő könyvnapi glosszájában pedig arról írt, hogy az osztálytársadalomban már egyáltalán nem is érdemes a népszerűsége és a kultúra terjesztésére törekedni, vagyis olvasni elég azon szűk réteg tagjainak, „akikben eleven szellemi érdeklődés, éber közösségi érzés és magasabb kultúrvágy van, akik tehát valahol, valamilyen téren a közösség vezetésére készülnek, vagy már tényleg vezetik is”, hiszen amikor a polgárság széles rétege olvasott, abból is csak „rossz irodalom, szemét irodalom, végtelen papíráradat” született, „amely még ma sem akar megszűnni”.⁴⁹⁴

A közelgő forradalom és a nyomában hamarosan bekövetkező átalakulás Veres koncepciójának központi eleme volt az egész tárgyalt korszakban – az így létrejövendő kollektív társadalom egyéb előnyei mellett azzal is kecsegtetett, hogy abban az irodalom visszatér „természetes” helyzetébe, vagyis feloldódhatnak azok a tiltások is, amelyek a jelen szituációban hozzá kapcsolódtak. Úgy tűnik, ez a hit volt az, ami írásainak nagy részében látszólag kétely nélkül képviselhetővé tette az elvet, amely szerint az erkölcsi tisztaság megőrzése előrébbvaló, mint az irodalmi életben való érvényesülés, és amely alapján felszólíthatta az írókat (és önmagát), hogy „írjanak azt, amit tudnak, ami »fekszik« nekik, keressék a kenyerüket ott és úgy, ahol és ahogy tudják,

---

m.), Szabó Lőrinc szerint pedig nem volt „kortünet” az utcai árusítás, annál is inkább, mivel Erdélyinek máshogyan is lett volna lehetősége megjelenni, hanem a művészetet a tömegek körében propagáló „kultúrcelekedet” (SZABÓ LŐRINC, *Erdélyi József és versujságja*, I. m., 630.).

492 „Erdélyi József áll összehajtható kis székén, és átfűtött hangján, messzehallhatóan kiáltja: – Emberek, itt állunk a magyar szó temploma, a Nemzeti Színház előtt. Ez a magyar költők, elsősorban a magyar lírikusok szavaiból épült föl. Lássátok! A színművészetnek már van hajléka, de a magyar költőnek nincs hajléka. A magyar költő, a magyar könyv sátorosünnepén minden sátorból kitagadva, egyedül, magányosan, egy táborig széken állva árusítja szellemi magzatait!” szp. á, *A költő*, Népszava, 1935. június 5., 10. Önéletírása szerint arról beszélt az összegyűlteknél, hogy „a zsidó kiadó és könyvkereskedővilág bojkottál, mert tisztességes magyar költészetet hirdetek, nem fogadom el az ő politikai és esztétikai diktatúrájukat, és tiltakozok az ő kizsákmányoló üzleti módszerek ellen”.

ERDÉLYI, *Fegyvertelen*, I. m., 163.

493 VERES Péter, *Könyvnap után*, Gondolat, 1937/3–4., 194.

494 VERES Péter, *Irodalom és közönség (Könyv-nap elé)*, Kelet Népe, 1938/6., 333.

körmöljenek aktákat, zsákoljanak a Dunaparton vagy kapálják a más földjét, de a nevükre, becsületükre, tehetségükre nekünk a magyar népnek és a magyar jövőnek van szükségünk”.⁴⁹⁵ Így szövegeiben, bár jelen voltak, alig észrevehető és nagyon ritkán jelentkező szólalmot jelentettek azok a megjegyzések, amelyekből az derülhetett ki, hogy a Veres által választott életterv mégsem magától értetődő, és nem is problémátlan. „Író akartam lenni, már kicsi gyermekkoromtól – iskoláskoromtól – kezdve, de »úr« soha és semmi esetre sem” – ismertette jól ismert programját az *Egyedül Vagyunk* körkérdésére válaszolva; írása folytatása azonban ezt azzal az információval is kiegészítette, hogy elhatározása környezetének közfelfogásából is táplálkozott, amelyben paradoxonnak tűnt, hogy a kultúra szférájában a képviselő szimbolikus tőke forrása lehet, ez pedig azután gazdasági tőkévé konvertálható: „Én csak olyan tisztességes szegénységre vágyakoztam, hogy nyugodt legyen a lelkiismeretem az osztályommal szemben: nem prédikálok vizet és nem iszok bort. Ne mondassák, hogy én »úr« lettem az ő szegénységük és igazságaik hirdetésévé.” Ezután következő megjegyzései viszont már azt mutatták, hogy mintha nem a morális alapelvek, hanem inkább az irodalmi munka és a pénz közötti alacsony átváltási arány lenne az, ami elsődleges módon lehatárolja lehetőségeinek terét:

Annnyit kívántam csak, hogy szabadon élhessek az irodalomnak, a szellemi munkának. Nos, ettől még elég mesze vagyok. [...] Inkább megkettőztettem a munkát, csakhogy legyen a háznál minden élelmiszer, hogy nekem hagyjanak békét. (Az, hogy irodalmi jövedelmeimmel lefőzzem és elhallgattassam őket, mind mostanáig nem sikerült. Nem én tehetek róla. Én igazán sokat írtam, de mit tegyek, ha keveset fizettek érte. Ha a szerkesztők úgy gondolkoztak: igaz, hogy a cikk jó, de a parasztnak nagy pénz ez is, ott minden olcsóbb és felényi tiszteletdíjat küldtek, mint a városi íróknak. Üzleti – hogy ne mondjam – zsidóízű gondolkodás, de sajnós, nemcsak zsidók éltek vele. [...] még egyik író társam is azt a megjegyzést tette egyebek közt egy interjúban, amikor azt kérdezte tőle az újságíró, hogy mi a véleménye Veres Péterről, hogy »nem érti, miért vagyok még mindig paraszt«. Nyilván jogos a gyanúja, hogy pusztán reklámból [...] Hogy lehet hát ilyesmit kérdezni, amikor sem ő, sem más nem utalja ki nekem azt a havi néhány száz pengőt, ami a paraszti életforma felszámolásához szükséges volna. Nem is a középosztályi, csak a kispolgári élethez is sok kellene az én héttagú családomnak. Mert az olyan képtelenséget, hogy én »úr« legyek, a gyerekeim meg a feleségem parasztnak maradjanak, értelmes s hozzá szocialista emberről fel sem lehet tételezni. Így bizony nekem ahhoz az életformához kell tartanom magamat, amelyben élek. Mert itt az semmi, hogy író vagyok, ha nem vagyok rendes paraszt, akkor lenéznek, mint osztálytalan lézengőt, s én ezt már nem szeretem.⁴⁹⁶

495 VERES Péter, *Szint vallani és állást foglalni*, Híd, 1937. november, 1.

496 VERES Péter, *Napszámos és kultúremlék*, *Egyedül Vagyunk*, 1938/3., 53–56.

Egy másik cikkében arról panaszkodott, hogy paraszti identitása megakadályozza, hogy a polgári származásúak igazán komolyan vegyék, és értékeljék művészetét és elképzeléseit – akiknek a meggyőzése és a körükben elérhető tekintély megszerzése tehát e szöveg implikációi szerint mégiscsak kívánatos cél lett volna.⁴⁹⁷

Veres optimista hangoltságú írásainak tucatjaihoz képest azonban alighanem a *Nyugat*-ban megjelent egyik írásának kétségbeesett tónusa tűnhet a legmeglepőbbnek: ennek központi témája éppen az ugyanis, mennyire lehetetlen paraszti munkában elaprózódva-elfáradva, a paraszti közösség minden kihágást megbüntető szeme előtt elmélyült irodalmi munkát folytatni. Munka és irodalom máshol lelkesen propagált együttes vállalásáról ebből a szövegből az derül ki, hogy az az ebben a rétegben uralkodó attitűdök miatt jóformán lehetetlen:

Ha le akarja az ember küzdeni a munkaadó gyanakvását és munkatársai gúnyolódó kedvét, akkor rejtse el irodalmi vágyait, de olyan jól, hogy abból semmi se látszódjon. Aki erre nem képes és mégis munkából akar élni, mert hisz irodalomból nem élhet, annak az Isten irgalmazzon, jobb, ha a kútba ugrik vagy a vonat alá fekszik. Munkatársai, akik felfelé nemigen lázadhatnak, tehát lefele gúnyolódniuk kell, mert másképp nem érzék magukat embernek, megkeserítik a szájában a kenyeret.

A kiutat ebből a szituációból a saját földbérlet megszerzése látszik jelenteni, és a szerző be is számol ennek sikerülte utáni diadalmas (és más írásaiból igencsak ismerős) érzéseiről: „fölnnyel néztem író barátaimra, akik szerkesztőségi, hivatali vagy tanári robotban keresték meg a mindennapi kenyerüket. Mennyivel jobb lesz nekem, testileg és szellemileg szabad vagyok” – de csak hogy azután rögtön kiderüljön, ilyen módon a gond is megszaporodott:

A szabadidőm meg jórészt elpazarlódott. [...] Mire megérkezett az a belső feszültség, ami ahhoz kell, hogy a bennem érelelő gondolat koncentrálódjon és papírhoz kényszerítsen, akkora újabb munkák jöttek és elmaradt az írás. [...] Kaszálás, kapálás közben élvezet a gondolkodás, ha az ember ura a szerszámnak és a munkának. Igen, ám de mit

---

497 „A másik nagy akadály, amit szintén nehezen lehet áttörni, a legelő említett társadalmi értékelés: az osztályszemlélet. A többi osztály zárt, szűk világában a parasztot eleve valami alacsonyabbrendű őslénynek, afféle Göre Gábornak tartják, akinek még az okossága is csak valami naív, gyermekes okoskodás lehet [...] Azok, akik teljesen polgári kultúrára nőttek, elfogadták ennek a kultúrának az értékrendszerét, azok ma sem hiszik és sohasem fogják elhinni, hogy az ember egyben paraszt és kész író lehessen [...]” VERES Péter, *A paraszt útja az irodalomban*, Kelet Népe, 1939/6., 373.

szólnak hozzá, akik körülöttem dolgozgatnak, ha én le-leülök »firkálni«. – Ahá, az »író úrnak« felült »laci-puhi« – gondolják – vagyis lusta vagyok a kitartó munkához. Nem is beszélve arról, hogy ha a gyerekek is nekem dolgoznak, teljes képtelenség és erkölcstelenség, hogy ők dolgozzanak én meg írjak. [...] Mert mit szólnának hozzá, ha az én bűzám gazosabb, az én tengerim kapátlanabb volna, mint a másé.

A publicisztika gondolatmenete ilyen módon a szomorú tanácstalanságba vezetett – miközben ugyanis az utakat, amelyeket a veresi önlegitimáló rendszer lezárt, úgy tűnt, többé nem is lehet megnyitni, azok alternatívájáról is kiderült, hogy járhatatlan:

Innen már persze nincs menekvés tovább a paraszti világba. De viszont én nem is szeretném itt hagyni ezt a világot, mert úgy érzem, ha a valóságos életből a szemlélődésbe, ha a valóságos cselekvésből a gondolkozásba menekülnék, akkor a valóságos élmény helyett mű-élményt, a valóságos „ihlet” helyett „hangulat”-ot kapnék. Mi hát itt a megoldás? Nincs megoldás és nincs menekvés. Így se jó, úgy se jó. A kenyérért küzdő mindennapok és a szellem ünneporái egymásba folynak és kölcsönösen megsemmisítik egymást.⁴⁹⁸

Egy másik, ugyanebben az évben megjelent cikkében a politikai fejleményekről írt:

[P]araszti közóhajra megszületett a magyar parasztpárt [...] Az öntudatos ipari munkáság mellé felsorakozik az öntudatos parasztság és az igazi magyar értelmiség: remélhetünk. A népi írók munkája nem ment hiába. [...] Íróink vannak, tömegeink is vannak s e tömegek majd kinevelik a vezetőiket is. Mi már tudjuk, hogy a miénk lesz a jövő, ők pedig érzik.⁴⁹⁹

A *Nyugat*-beli cikk fényében ez az utópikus jövőkép a Veres helyzetében rejlő kérdésre adható egyetlen plauzibilis válasznak látszhatott.

---

498 VERES Péter, *Az író és a testi munka*, Nyugat, 1939/3., 206.

499 VERES, *A paraszt útja az irodalomban*, I. m.

Kettős kívülállás és pozitív diszkrimináció (Sinka István: *Fekete bojtár vallomásai*)

Igen, mert azokban a napokban tisztán emlékezek rá ma is – megesküdtem, hogy költő leszek még akkor is, úgysis, ha rámegy az egész életem és ha az egész élő világ minden hatalma ellenem jön is. Igen ám, de hogyan és miként? Hiszen tudtam, nagyon jól tudtam, hogy én csak egy sántikáló, mezítlábás kis parasztyyerek, egy kicsi cseléd kölyök vagyok, s ki segít engem, hogy futom meg azt a roppant utat, onnan a leköpöttek világából, ahol kegyetlen és irgalmatlan a harc a falat kenyérért s nem telik az életből és az időből ilyen bolondériára. (I/79–80.)⁵⁰⁰

Hogyan és miként lehet költővé válni? Ez a kérdés, amelyre Sinka István *Fekete bojtár vallomásai* című műve a maga egészében is válaszkísérletnek tekinthető. Az önéletírás legmeghatározóbb gondolati sémáját a fenti idézetben is látható módon az *út* jelenti, amely a paraszti életből a költői életbe vezet, és amely a szöveg más helyein felfelé vezetőként konkretizálódik: „Én előlem elfutott az idő s lenn maradtam olyan mélységben, ahonnan, nincs mód kiemelkedni. Hisz a magyar irodalomban nem volt még rá példa, hogy abból a világból, abból az életformából, olyan utakat járva, kiemelkedett volna költő.” (I/233.) „Bizonyára ő is nagyon jól tudta, hogy óceán az idő, óceán a nép, és óceán a szenvedés és a halál e tájon, s hogy a táj és a nép elmondani és elkiáltani valója nagyobb az óceánnál. Tehát valakinek onnan kell jönnie, a legmélyebbről, sorsban és életformában – aki kiáltani tud.” (II/95.) A *költő* pozícióját tehát már az első alkalomtól fogva, amikor elérendő célként felmerül – és végig –, távol lévőként értelmezi a szöveg, amelynek betöltését a paraszti állapot alapvetően kizárja: olyan szerepről van tehát szó, amely nem része a paraszti közösségben elérhető lehetőségeknek, nem homológ tehát mondjuk a mesemondóéval (I/111.) – és az elbeszélő terveire adott reakciókból az is kiderül, hogy egy más típusú nyilvánosságban meghatározott („hiszen a költő híres ember” [I/80.]).

Alakjához ráadásul elválaszthatatlanul hozzátartozni látszik a társadalmi hierarchiában betöltött helye is: „úrnál kezdődik [...]” (I/80.) A szövegből számos helyen kiderül, hogy ez utóbbi meghatározottság legelső sorban

---

500 A tanulmány zárójeles hivatkozásai mindig az alábbi kiadásra vonatkoznak: SINKA, *Fekete bojtár vallomásai*, I. m.

a szabadidő hiányán keresztül érezteti hatását: „Azok ráírnek ilyesmiket studiózni. Hun tanulnád te meg az olyasmit?” (I/81.) Olyan autonóm tevékenység tehát a költészet ebben a szövegben, amely megtanulandó alapokra épül, és amely történetének az ismerete elengedhetetlen feltétele a gyakorlásának – a „szombatos asszony” tanítása, amely a zseni művészetét az isteni teremtéshez hasonlítja, és szembeállítja a sátánhoz hasonló kontárokkal, akik „lopnak innen is, lopnak onnan is” (I/141.), az eredetiség követelményeként beépül ugyan a szöveg költészetfelfogásába, ám nem írja azt felül, a meghatározó a tanulásnak való kiszolgáltatottság marad, az attól való megfosztottság pedig az elbeszélői identitás alakulásának központi mozzanata lesz. Akik gimnáziumba jártak, „szinte ingyen kapták azt, – csak magolniok kellett! – amit nekem magamra hagyatva magamtól kellett elmémben felépítenem” (I/133.). Az önéletrajz gondolati alapsémája tehát azzal, hogy a művelődést a költészet előfeltételének tekinti, végső soron osztozni látszik azon kritikusok előfeltevéseiben, akik az elbeszélőt műveletlennek bélyegzik (I/31, I/224, II/86.) – a szöveg ideológiai manőverei ennek a központi paradoxonnak a feloldását célozzák.

De mit jelent ez a műveltség? A közösség szemében az olvasás haszon és értelem nélküli tevékenység („a könyv csak betegnek való – jobb volna, ha tanulnám tőle a kosárfonást, mert az életrevaló embernek mindenfajta munkát tudnia kell” [I/116.]), amelynek szerepét a szövegben éppen a költészetre vonatkozó célkitűzések változtatják meg, teszik szórakozás helyett a gimnáziumi tanulás analogonjává és alternatívájává: „úgy gondoltam, hogy Rinaldóval, Kari-Gordonnal, Halil-Bennel, a sok ócska kalendáriummal legyőzhetem a gimnáziumot a magam erejéből” (I/92.), „fegyvert kell szereznem, amivel csatázhassak. Rávetettem magam a bibliára, a Tolsztoj-könyvre, a Petőfi-kötetre és figyeltem a mondatokat, a kettős pont és a pontos vessző használatát.” (I/143.) Az irodalom tehát olyan normarendszerként jelenik meg, amelyet a nyomtatásban terjesztett kultúra határoz meg távoli központjaiból (amelyeknek a metaforája a szövegben legtöbbször Budapest: „Akkor még oly távol volt tőlem Budapest, mintha a Húsvét-szigeteken születtem volna.” [I/35.]; „Kispernyésen is élhet költő, nem csak Budapesten [...]” [II/96.]), az alkotás és a befogadás helye élesen elkülönül egymástól, annál is inkább, mivel az *utca* metaforájával jelölt helyi közösség ellenségesen viseltetik az irodalommal szemben („a primitív utcai lélek nem tartózkodik se a gúnytól, se a ravaszságtól, se a rágalomtól, ha arról van szó, hogy valaki az ő sorsa fogságából s szellemének sötétjéből menekülni akar” [II/69.]; „azt mondták:

– Nem kell annak, csak a könyv meg az írás. Pedig szegény embernek nem lehet ilyen bogara.” [II/76.]). A két hely tehát, amelyet az út képletesen összeköt, egymás komplementereként ábrázolódik a szövegben: az egyik „népi”, ám nem irodalmi, a másik fordítva – az elbeszélő így mindkét közösségben a másik reprezentánsaként jelenik meg, és válik stigmatizálttá: innen nézve „műveletlen, zsírszagú senki”, onnan nézve „az urak kémje” és „nihilista napszámos” (II/86.).

A szöveg ebből a komplementaritásból kiindulva igyekszik a rendszert szimmetrikussá tenni, és ezzel destabilizálni az irodalmi legitimáció jogával bíró oldal pozícióját. Ehhez egyszerű inverziót hajt végre: a gimnáziumot sorsfordító szerepében megtartva olyanként ábrázolja, mint ami ellehetetleníti a néppel való sorsközösséget („ha egyik-másik onnan jött is, már az iskola padjaiban más sors és más életformák felé futott az útjuk” [I/133.]; „ne bánkódjak mindegyre az iskola padjaiért, mert én, így, ahogy vagyok, kaszámmal, kapámmal, pásztorbotommal nagyon erős fundamentumon állok: tagja vagyok egy olyan népnek, aki mindig ad és mindig ajándékozik” [I/152.]). A műveltség így elmozdul abszolút értékelő helyzetéből, hiszen megjelenik tükörképeként a néppel való együtt szenvedés értékdimenziója, amely a szövegben gyakran idézett műveltségre vonatkozó kritikák ellentétpárjaként válik használhatóvá hasonló helyzetekben, olyan elvárásként, amelyet a másik oldalon állók nem teljesítenek: „akik gúnyolták, le kellett volna ereszkedjenek a magyar mélységekbe, ahol sose jártak” (II/41.), „[b]ölcész volt ez a testvér és tanárnak készült. Én kiküldtem volna a zsákai supákhoz pár évre, valami hallgatag, öreg, mord juhász mellé kisbojtárnak. Ott megtanult volna hallgatni és gondolkodni.” (II/117.) Az így létrehozott érték-kategóriának az önmagára vonatkoztatása a kettős kívülállás struktúrájára alapozva valósul azután meg. A könyvekből összeszedett impulzusok („én Jézusnak, Tolsztojnak és Petőfinek a tanítványa vagyok. Ez a hármasság forradalmiság alakított engem, nem a mezőtúri gimnázium.” [I/234.]) a helyi állapotokat relativizálják, és felmutatják a változtatás szükségszerűségét; a másik oldalon pedig a *nép* reprezentánsává és kínjainak felpanaszolójává teszik az elbeszélőt („az elesettek, kismizmizettek jogaiért és szabadságáért én már elindultam s az úton utánam az új élet forradalma zajlik” [I/34.]).

Az esztétikailag reflektált művészet tehát mintegy csak a megszólalás jogának lesz záloga, ami lehetővé teszi, hogy üzenetét olyan formában közölje, amely azt meghallhatóvá teszi a célcsoportban. Ez a kísérlet azonban nagyon világosan azzal az irodalmi ideológiával szemben veszi fel a pozícióját,

amelyet a szövegben Babits *Levelek Írisz koszorújából* című kötete szimbolizál (I/233.), és amely szerint „az irodalom csak akkor irodalom, ha üvegbura alatt megy végbe a növekedése” (II/156.), hiszen a formai-műveltségbeli elvárás az, ami az „urak” és költők közötti kölcsönös megfelelés társadalmi *status quo*-ját fenntartja. A szöveg legfontosabb korrekciós javaslata ezzel kapcsolatban a türelem és a pozitív diszkrimináció: „hogyan legyenek egy kicsi türelemmel irántam, és várják meg, amíg az én eshetőségeim mellett, gigászi birkózásaimat véghezviszem. Hiszen úgyszólván nekem egy szál gyenge szöszmadzagon kellett felmásznom pár év alatt oda, ahonnan a legyintést és hitetlenkedést kaptam [...]” (II/189.) A Sinka által képviselt művészeti ideológia tehát nem a *Nyugat* első nemzedékéhez kapcsolt autonómiaelvű esztétika teljes felszámolására törekszik, hanem olyan kiterjesztésére, amelyben az a művek értékelésének csupán egyik elemét jelenti. A művész értékét ebben a rendszerben mintha a két tényező (a néppel való együtt szenvedés és ennek közvetítése, illetve a műveltség és a formai tudatosság) *összege* határozná meg. Ez az elképzelés persze önigazoló, hiszen míg a szerző irodalomtörténeti tájékozódása csak lassabb, addig ennek tükörképeként a falusi munka világából vett „öt napos ízelítő” (I/96.) sem tűnik reálisnak. Ilyen módon ismerheti fel a szöveg az elbeszélő akadályoztatásának okát a „lateiner” költők irigységében, ennek az irigységnek az okát pedig abban, hogy: „az én mutatófáimat ők szerették volna felállítani. Hát miért nem állították fel ők? Azért, mert kevés volt hozzá a sorsuk, kicsi a szenvedésük, s nem volt elhivatottságuk.” A két érték fokozatosan szabályos komplementerévé válik egymásnak – ahogy a „szenvedés” akadályt jelent a műveltség elsajátításában, a képlet megfordítva ugyanúgy érvényes, és a műveltség is mintha csak frusztrálná a művészeket, akik nem tudnak forradalmiak lenni: „Ők csak lapítanak a lateiner lét kicentiméterezett szabályai mögött és mindenkit agyonlapítanak, aki náluknál bátrabban mer lépni és fütyöl kivénhedt fogalmaikra.” (I/133.)

A szöveg az irodalmi élet működését ugyanis elsősorban hatalmi játszmaként mutatja be, ahol az elsődleges cél annak a fajta irodalmiságnak a működtetése, amely a műveltség esztétikai értéké abszolutizálásával mintegy automatikusan fenntartja a társadalmi *status quo*-t, és ahol az értékelés jórészt kiszolgáltatott ennek az érdekérvényesítésnek: „komédiával és raffiniériával csinálják a legnagyobb költőt [...]” (I/233.) A legvilágosabban ez azokon a helyeken mutatkozik meg, ahol a szöveg a társadalmi problematikát a faji retorika szintjére transzponálja: „Rongyos, elhagyott nép vádoló fia vagyok

én! S ezt mindenkor vallom és hirdetem mindaddig, amíg rongyos magyar lesz, s amíg a zsidó és idegen majorok világa el nem tűnik...” (I/234.) – olvashatjuk, majd néhány oldallal később kiderül, hogy „a Talmudtól kezdve az Új Idők-ig minden tintába cseppent gondolat jóformán az ő érdeküket szolgálta” (I/244.). A szöveg strukturálisan elfogadja ugyan a rendszert, tehát azt az elképzelést, hogy az irodalmi értéket az irodalmi mezőn belülről kell és lehetséges megállapítani (hiszen a beérkezés pillanatát Féja Géza cikke jelenti egy budapesti újságban [II/90.]), de a „néppel való sorsközösség” retorémájával, illetve a társadalmi motivációkra való visszavezetéssel megpróbálja újrarajzolni a különböző szereplők legitimációs erőviszonyait.

A szenvedés értéként tételezése azonban sajátos önellentmondásba vezet a szöveget. A hallgatóság, amelynek a vádként értelmezett költészet szól, amelyhez az üzenetet eljuttatni a szerző által bejárando út végcélja, ugyanis definíció szerint *nem népi*, azaz azon emberek alkotják, akik sosem osztoztak a néppel szenvedésében. Ennek felemlgetése a szöveg visszatérő retorikai stratégiája, amelyet olyan esetekben használ, amikor valakinek a véleményét diszkreditálni kell – ennek a retorikai műveletnek a túlműködéseként értékelhető tehát a következő szöveghely: „minek írjam le újra, hogy nagy volt a por, szúrt a tövis, s hogy bizony kevés bűzát kerestem. Az, aki járt már cséplőgépnél, úgyis tudja, aki sose volt, hiába ordítanám a fülibe, annyit se értene belőle, hogy bakk.” (II/75.) A pusztza szenvedésbeli részvétel okán ugyanis természetesen, ahogy ez az idézet meg is mutatja, elvileg a helyi közösség lenne a legideálisabb befogadó – ez a befogadás azonban olyannyira ideális lenne, hogy voltaképpen szükségtelenné is tenné ezt a fajta vádoló művészetet. A művészetről való elképzelés tehát más irányból tekintve a távoli befogadókkal kapcsolatos kommunikációs szkepszisnek és az irodalom helyiek általi ellehetetlenítésének (vagy túl ismerős, vagy „kótyagos bolondériának” [II/69.] tekintett) fenyegető erőterében működik; vagyis kevésbé megnyugtató módon szorul rá az irodalmi életre.⁵⁰¹

501 Ehhez sokban hasonló paradox érvelésre figyelt fel Prágai Tamás a *Puszták népe* szövegében is: „»Ami emléket feltárok, azért tárom fel, hogy rajtuk át próbáljak leereszkedni abba a mélyben fekvő, forró rétegbe, amely rettegve rejtje gomolygó világát minden idegen tekintettől, még a tárgyilagos napvilágtól is, és amelyet, tapasztalatból tudom, ha megismerni esetleg megismerhet is más, érteni csak az tud, aki belőle származott. Én még védeni is szeretném.« Ha az idézetben megfogalmazottakat az életmű egészére kiterjeszthető ars poeticának tekintem, kiváltképp figyelmet érdemelnek a megfogalmazás rejtett ellentmondásai: Az ábrázolás tárgya (»egy népréteg lelkiületének ábrázolása«) azok számára, akik nem »belőle származtak«, megérthetetlen. Márpedig Illyés olvasói

Hiszen más helyek árulkodó megfogalmazásai („Igaz, hogy ott nem lehet ám álmodozni, szavalni, csokornyakkendő t kötni, kivasalkozni, s több efféle népboldogító cselekedeteket véghez vinni.” [I/96.]) azt a kétséget látszanak közvetíteni, hogy nem komikusan lehetetlen terepe-e a társadalmi változtatásnak az irodalom. A kettős, irodalmiság és társadalmi hatás által egyszerre meghatározott művészetre azonban a szerző saját pozíciójának kialakításához elengedhetetlenül szükség van, hiszen így tud egyaránt távolságot tartani a terepet uralni próbáló mindkét csoporttól, a „pesti” irodalmároktól és a pártpolitikától, és mintegy kijátszani egymás ellen a két értékmegállapító legitimációval bíró instanciát. A szöveg ugyanis komoly retorikai erőfeszítéseket tesz annak érdekében is, hogy a nép felemelésének szólamával operáló másik szereplőtől, a pártoktól (elsősorban a Kisgazdapárttól) is elhatárolódjon, határozottan elveti tehát azt a lehetőséget (amit a párt körül felbukkanó „fűzfaköltők” [II/94.] folyamatos leszólásával demonstrál a szöveg), hogy az irodalmi értékelésbe az írók és kritikusok autonóm rendszerén kívüli szereplőket beengedjen. Ennek az erőfeszítésnek a legfontosabb részét jelenti a párt irodalom iránt való érzéketlenségének bemutatása: „Lassan rájöttem, hogy bizony ezeknek nem író kell, hanem kortes, mint kivétel nélkül minden politikai pártnak, amivel azóta találkoztam [...] mind olyan fitymálva beszélt az irodalomról, mint fölösleges cifráról, s mint idejét múlt játékszerről.” (II/40.) „[A]ddig nem találkoztam olyan emberrel, aki meg tudta volna mondani, hogy az a szó: irodalom, mit jelent. Az emberi érték és magasság ott kezdődött még akkor, hogy a pártot akarja-e vagy se valaki.” (II/80.) Az irodalommal szembeni ellenérzések azonban bizonyos esetekben ugyanolyan rossz lelkiismeretű ellenkezést lepleznek, mint amelyet – nagyjából ennek fordítottjaként – a „mutatófákat” irigylő „lateinerek” esetében láthattunk: a költészetet fitymáló politikusok valójában titkos költők, akik sikertelenségüket palástolják (II/40.). Ennek a kettős játéknak a retorikus leplezése ismét csak abba az irányba hat, hogy a fentebb rekonstruált kettős értékrendet affirmálja, hiszen azt sugallja, hogy mindkét irányból abba a közös metszetbe vágyakozik mindenki, amelyet a szerző képvisel.

---

nem azok, akik a pusztákról származnak (vagy legfeljebb kivételes esetben, mint Illyés is, ha valamiféle családi mobilitás következtében – édesapja uradalmi kovács [gépész] – kiszakadnak az eredeti, inspiráló kulturális közegből). Tény ugyanis, hogy a népi írók, Illyés, Németh vagy Szabó Dezső olvasói – a harmincas években – nagyjából ugyanazok, akik, mondjuk, Máraié vagy Kosztolányié.” PRÁGAI Tamás, *Népi, népies és késő modern Illyés Gyula poétikájában*, Kortárs, 2003/4., 80–89.

A szöveg egy pontján ennek megfelelően a költők pártcéloknak való alárendelődésének miertje válik kérdésessé. „Bántott nagyon, hogy akárki-vel beszélek, mindnek valamilyen párt volt az Istene. Hogy mind mohosan, éhesen érvényesülni akar. Akkor még nem gondoltam arra, hogy – hisz ezeknek az embereknek más útjuk nincs az érvényesüléshez, csak a politika és a párt.” (II/88.) A kérdés visszavezet a kiindulópontunkhoz, a felfelé vezető út képéhez: jelent-e ez az emelkedés valós társadalmi helyzetváltozást? A gimnázium a szegényparaszti sorból való megmenekülés zálogaként tűnt fel a szövegben, majd az önművelés motivációja is ez: „Nem tudtam beenyugodni, hogy ott maradjak, ahol vagyok.” (I/93.) – ez azonban egyre inkább illuzórikusnak tűnik a szöveg alapján. A politika viszont a társadalmi emelkedés könnyű terepeként tűnik fel, ahol az irodalmi motivációknak a propaganda szolgálatába állítása az érvényesülés valódi lehetőségét biztosítja. A szövegben jól látható feszültséget teremt a szerző és a „pesti” irodalmárok életmódja közötti különbség: „rólam, mint a »jövő reménységéről« beszéltek, s én meg itt a tököt görgetem napszámra vasárnap délelőtt. Fönt Pesten meg százan és százan ágálnak és vígan élnek olyanok, kiknek a fejít bátran begörgethetném a tökhalomba.” (II/120.) A művészeti tevékenység és siker, illetve a pénzügyi-reális elismerés közötti összefüggés problémája kapcsán a Sinka-szöveg több megoldási kísérletet is felmutat, amelyek különböző nézőpontokhoz kötődnek. A feleség számára a költészet az élet többi időtöltéséhez hasonló tevékenység, amelynek egyetlen elfogadható célja a megélhetés biztosítása lenne: ehelyett sokáig haszontalan, a valódi munkától elvonó időpocsékolásnak tűnik, amely csak sokára, a versek és főleg a verseskötet megjelenése után válik megnyugvására pénzt hozóvá; az utca számára pedig csak az úrhatnám, dologtalan paraszt képzete mentén tűnik értékelhetőnek, aminek nyomán a napszámosmunka folytatása jelenti a megnyugtató választást. Az alapvető elvi problémát tehát ezúttal is az jelenti, hogy a költői szerep felvállalása az – egyszerre morális és művészi értéként felmutatott – sorsközösség felmondását jelenti. A szöveg stratégiája alapvetően ennek az elválásnak a tompítására épít. A szerző körül megjelenő hangok fogják azt az álláspontot képviselni, hogy a költő olyan társadalmi pozíció, amely nem egyeztethető össze a fizikai munkával: ezek különböző protekciós állások (az elfogadott kaszinószolgái és az elutasított gimnáziumi altiszti munka) által próbálják összhangba hozni a szerző reális és ideális szerepét. Az utóbbi munka el nem fogadása az éllhetetlenség vádját vonja maga után (II/151.). Ezek a hangok tehát a szöveg rendszerében azt az álláspontot

képviselik, amely a költő és az úr pozíciója között megszüntethetetlen kapcsolatot lát, és a megbomlott egyensúlyt szégyenletesnek és korrigálandónak tekinti: „hogya a falu nem szégyelli magát, hát ő szégyelli, ne menjek tehát ínségmunkára [...]” (II/127.) A szerzői szólam azonban olyan megoldásokat látszik inkább helyeselni, amelyek a paraszti szerepen belül maradva jelentenek helyzetjavulást az irodalmi kiválóság honorálásaképpen: „Ha Varga Zsigánál kellett a napszámos, akkor meg mindig túlfizette Zsiga. Pengő volt a napszám, jól tudom, s ő mindig másfelet fizetett.” (II/124.) – és ugyanezt a logikát mutatja annak a birtokosnak az elmarasztalása, aki „tudta, hogy napszámba járok, mégse ajánlotta fel soha, hogy menjek hozzá a fatelepre dolgozni. Inkább elfutkosott Csabára, hogy irodalmi-estet készítsen elő.” (II/132.) Az önéletrajz, a szerzői önkép megalkotása szempontjából jelentőségteljes gesztussal, azon a ponton, ahol a szerző végül mégis feladja a vidéki életet, és Pestre költözik, lezárul.

Az irodalom mint társadalmi gyakorlat (Szabó Pál: *Tíz esztendő*)

Az 1943-ban a Turul kiadásában megjelent Szabó Pál-kötetben, a *Tíz esztendő*ben heterodiegetikus narrátor beszél el egy Ádám János nevű férfi történetét – e formai döntés dacára azonban a regény kritikusai kivétel nélkül meg voltak győződve arról, hogy abban a szerző voltaképpen saját emlékeit igyekezett megörökíteni;⁵⁰² sőt több szöveg kifejezetten az önéletírások elburjánzásának újabb bizonyítékát vélte felfedezni a könyvben.⁵⁰³ Egyaránt a személyes élményeket tekintette viszonyítási pontnak, és azok transzformációjaként értelmezte a regény elbeszélésmódját, aki ezt gond nélkül visszafejthetőnek gondolta,⁵⁰⁴ és aki éppen abban látta a mű kudarcát, hogy ábrázolástechnikája problematikussá tette az effajta visszavonatkoztatást⁵⁰⁵ – ez

502 „Korrajz vagy inkább talán önéletrajz ez a regény [...]” r., *Szabó Pál: Tíz esztendő*, Református Élet, 1944. február 12., 8. „A regény főalakja maga az író, aki tíz esztendő harcait és azok tanulságait itt mondja el [...]” Sz. K., *Szabó Pál: Tíz esztendő*, Összetartás, 1944. január 9., 9. „Ez az Ádám János kicsit Szabó Pál [...]” DANKÓ Imre, *Két könyv*, Pro Christo, 1944/3., 6–7.

503 Volt, aki szűkebben a „népi” szerzőkhöz kapcsolta e tendenciát („Az utóbbi években a nép soraiból kivált írók sorra mondják el életük történetét [... Szabó Pál] most szintén életrajzi emlékezéssel jelentkezik [...]” Kovács Endre, *Szabó Pál: Tíz esztendő*, Magyar Út, 1943. december 23., 4.), és volt, aki általánosabb jelenségnek tekintette („Az önéletrajzok, önvallomások, az önigazoló vagy támadó irodalmi »helyzetjelentések« divatja, úgy látszik, sehogy sem akar véget érni. Már odáig fajult a dolog, hogy minden valamire való író önrézete megköveteli, hogy ő is megírja a maga beszámolóját nyíltan vagy burkoltan életéről vagy élete egyik szakaszáról. [...] A *Tíz esztendő*] saját élete és írói pályája legfontosabb tíz esztendejének regényes formában megírt története.” SEMETKAY József, *Szabó Pál: Tíz esztendő*, Diárium, 1944/4., 61–62.).

504 „Írója teljesen spontán módon, minden különösebb erőltetett cél nélkül leírja, mi történt vele, amíg iparoslegény sorból Pestre ért [...] S ezen az önéletrajzon keresztül bemutatja a körülötte zajló magyar élet problémáit [...]” Szék Lajos, *Szabó Pál: Tíz esztendő*, Új Magyar Múzeum, 1944/8., 318–319. Egy Szabó következő regényéről szóló kritika is a szerzőt és főhősét összemossa utalt vissza a műre: „A *Tíz esztendő*ben önmaga politikusvoltát dolgozta föl, s hogy emlékeztető akart lenni a könyv, az író maga is dokumentum lett [...]” SZENDE Aladár, *Szabó Pál: Politika*, Magyar Út, 1944. augusztus 31., 4.

505 „[C]sak címlapja szerint, formai szempontból regény, valójában vallomás, önigazoló életleírás. Az író a paraszti sorból való felkerülését, íróvá válását és a politikával való balvégzetű kalandját mondja el benne. [...] Az író azonosítja magát hőisével, Ádám Jánossal, és önéletírói vágyai széttörnek a regény kereteit. Viszont a tárgyias ábrázolás igyekezete

az értelmezői attitűd, amelyet alighanem az is megerősített, hogy egy nem sokkal a kötet megjelenése után közölt riportban már az író maga is eltörölte a megkülönböztetést önmaga és regényalakja között,⁵⁰⁶ még Czine Mihály jóval későbbi kisonográfijában is meghatározta a regényhez való viszonyt.⁵⁰⁷ Az olyasféle megállapítás mögött is tehát, amely szerint a *Tíz esztendő* „eseményei és alapjai eleven keresztmetszetet adják annak az időnek, amiben benne élünk valamennyien”,⁵⁰⁸ széles körű konszenzus látszott állni: olyan értelmezői stratégiának, amely kétségbe vonta volna, hogy a szöveg végső soron a szerző és befogadói közös valóságára referált, arról kínált információkat olvasójának, nem is találni nyomát a recepcióban – a művet a kétségeknek hangot adó kritikusok is e világról alkotott reprezentációként bírálták, annak általuk jobban ismerni vélt tényeihez hozzámérve ítélték

---

változatlanul fogságában tartja, s ez az induló vallomás érdekességét, lendületét apasztja. [...] Az, ami egyes szám első személyben elbeszélve, az őszinte kitérőalkozás szándékaival láthatva tiszta irodalmi írás lehetett volna – hiszen egy lélek rejtett útja és szenvedése éledt volna meg –, így átalakult keverékké, mely vallomásnak nem elég nyílt, regénynek nem elég tudatos. Szomorú olvasni, hogyan vetélődik el a legtöbb történeti jellegű dokumentum a regényesítés szándéka miatt [...]” LENGYEL Balázs, *Tíz esztendő*, Magyar Csillag, 1944/6., 367.

506 „Ebben a könyvemben azokat az utakat rajzolom meg, amelyen keresztül ideérkeztem életem ötvenedik esztendejéhez. Kortársak, politikusok, írók portréit elevenednek fel és események, amelyeknek tengelyében a nép van.” DANCs József, *Látogatás Szabó Pál biharugrai otthonában*, Kis Újság, 1943. december 19., 6. Utólag könnyen lehetett a *Tíz esztendő*re vonatkoztatni egy évekkel korábbi publicisztika bejelentését is egy önéletrajzi mű megírásának tervéről: „Ezt a politikai tíz évet megírom majd egy könyvben.” SZABÓ Pál, „*És ne vigy minket a kísértetben*”, Egyedül Vagyunk, 1939/11., 21–22.

507 Czine a regény elemzésének nem szentelt önálló egységet, az a szerző életrajzát ismertető egyik szakaszban bukkant fel csupán mint hasonlat – itt a monográfus szereplője monológjainak parafrázisával rekonstruálta Szabó Pál egykori szándékait, a *Tíz esztendő* végén eltervezett művet Szabó *Lakodalom–Keresztelő–Bölcső* trilógiájával azonosítva: „Úgy érezte magát olykor a hosszú értekezletek után, mint egy másik regényhőse, a *Tíz esztendő* Ádám János: Régi maga nincs már sehol, szétfolyt a politikai értekezleteken, nagyurak előszobáiban, szerkesztőségekben, baráti vitatkozásokban és az új Ádám János még nincs itt. Haza, haza hát innen, kaszálni, méhészkedni, állatokat nevelni és főként írni; az írás erejével szolgálni azt a törvényt, amit az emberek számára kiszabott a születés, a szerelem, a halál. Meg kell mutatni a parasztnak önmagát. Ott kísértett álmaiban egy nagy mű, amelyben megtanulja a paraszt ismerni magát, mint ahogy megtanulta a Hiszekegyet vagy a szorzótáblát.” CZINE Mihály, *Szabó Pál alkotásai és vallomásai tükrében*, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 183.

508 DANCs József, *Szabó Pál: Tíz esztendő*, Kis Újság, 1944. január 16., 8.

részben elhibázottnak;⁵⁰⁹ ilyen módon tehát a regénynek az irodalom mi-
benlétéről, jelentőségéről és egyéb társadalmi tényezőkhöz való viszonyáról
szóló állításai is, amelyek nyilvánvalóan központi témáját adták, ugyanabban
a diszkurzív térben jelenhettek meg az értelmezők számára, ahol ezen kér-
dések valós vitája zajlott. Az efféle vitát a szöveg maga is támogatni látszik,
hiszen abban az irodalom nem eleve adott, transzhistorikus módon létező
ideaként, hanem társadalmi és történelmi esetlegességek kontextusában
formálódó gyakorlatként jelenik meg, amelynek alternatív felfogásai nem
tűnnek függetleníthetőnek kontextusaiktól: a szöveg állandóan emlékeztet
az eltérő irodalomkoncepciók, illetve az eltérő anyagi és társadalmi helyzet,
az eltérő mennyiségű szimbolikus tőke vagy az eltérő politikai célkitűzések
közötti összefüggésekre. A regény során több efféle elképzeléssel is kísérle-
tező főhős számára az íráság ilyen módon nem egyszerűen elsajátítandó,
hanem megalkotandó szerepet jelent, és teleologikus nevelődési története,
amely elvezet a végül érvényesnek tűnő definícióhoz, a folyamatosan alaku-
lásban lévő és idővel változó lehetőségeket kínáló környezettel interakcióban
bomlik ki – a koncepciót, amelyen létrejövő szerzői identitása alapul, nem
az teszi tehát értékessé a szöveg szerint, hogy abszolutizálható érvényű lenne,
hanem hogy minden korábbinál teljesebb mértékben vet számot az aktuális
helyzettel. Ezt és az idáig vezető utat elsősorban azért gondolom érdemes-
nek részletesen áttekinteni, mert éppen e partikularizmusból következően
a regény alapos katalógusát nyújtja az irodalomról való gondolkodás terén
befolyással bírni látszó tényezőknél – világos példáját adva annak, hogy ezek
spektruma jóval szélesebbnek is tűnhet annál, amit a különböző autonomis-
ta elméletek alapján szokás relevánsnak gondolni.

A *Tíz esztendő* története 1929-ben kezdődik, Ádám János ekkor
harminchat éves, életének ezt megelőző időszakára vonatkozóan pedig igen
vázlatos tudás szerezhető csupán a szövegből: annyi derül ki, hogy katonás-
kodott a világháborúban, és hogy alapvetően kisgazda, ám az évek során
igen eladósodott, ezért a regény kezdetén már ácsként dolgozik – így a szö-
veg nemigen igyekszik ábrázolni Ádám szocializációjának folyamatát, annak
eredményét mutatja csak fel, amikor jelzi a férfi több szempontból is elütő
voltát környezetétől. Ennek jele a narrátor által megállapított „megnőtt

---

509 Lengyel Balázs úgy látta, a szerző a parasztival ellentétben a polgári világot részleteiben
nem értette (LENGYEL B., *I. m.*), az Új Magyar Múzeum kritikusja pedig konkrétan
azt sérelmezte, hogy Szabó nem ismerte fel, hogy „a trianoni kényszerhelyzet” nemcsak
a parasztságot, hanem minden más réteget is „lesújtott” (SZÍK, *I. m.*).

szív”, amelybe „a világ minden búja, baja belefér” (14.),⁵¹⁰ azaz a felfokozott szenzuális és morális érzékenység, amelynek nyomán háttorzongást okoz neki a kenyérháj érintése, illetve minden maga körül látott szenvedésért felelősnek érzi magát, sőt még az elhasadó deszka iránt is szánalmat érez. Ezek annyira megviselik, hogy gondolatban amiatt kesereg, nem „olyan ember, mint más” (14.) – vagyis e különlegesség tudata önképének is része. A minden szereplő elmetartalmaihoz hozzáférni képes elbeszélő közlései nyomán világosan kiderül, hogy ebben az értékelésben többen osztoznak környezetében is: egy gazdag családban nevelkedett asszony úgy véli például, „más az az ember, mint a többiek, iparosok vagy parasztok, majdnem olyan, mintha úriember volna” (21.), és ezért szeret beszélgetni vele; a faluba Amerikából visszatért Moldován bácsi úgy jellemzi magában, mint „olvasott ember, járatos ember” (42.); a helyi közösségben betöltött szerepét jelzi, hogy az olvasókör „alapszabályát is ő szerkesztette jobbadán” (42.). Ádám műveltségének mértéke vagy tartalma viszont a szöveg alapján nem állapítható meg: csupán arról értesülünk, ahelyett, hogy komájával vacsorázna, szívesebben olvasná az „Egy spáhi története” című könyvet, „amit a gazdától, Nagy Barna úrtól kapott olvasásra” – ennek kapcsán megtudjuk, hogy az említett könyvet szociológiaiainak nevezhető érdeklődéssel olvassa, elsősorban ugyanis az érdekli, mi az az erő, amely megakadályozza, hogy az abban ábrázolt társadalom emberhez méltó életet élhessen (15.); és kiderül, hogy a csoportnak, amelyből Ádám intellektuálisan kiemelkedni látszik, más tagjai is „hetenként legalább egyszer szinte tobzódnak az újságokban”, minthogy „többféle napilap bejár a körbe, azonkívül gazdasági szaklapok, hetilapok” (42.).

A regényben ábrázolt közösségben magától értetődőnek látszik tehát, hogy a „parasztok” olvasók legyenek, a szerzői pozíciót ugyanakkor távolinak és maguktól tökéletesen idegennek vélik, azt az egymással is szorosan összefüggeni látszó földrajzi és társadalmi helyzet által meghatározottnak hiszik: „az újságok a városok és politikai pártok dolgait formálják, irányítják, tehát az újságírás kizárólag az úri népek dolga” (42.) – az aszimmetrikus viszonyt az írásnak és a sajtónyilvánosságnak ez az instrumentális felfogása teszi egyértelműen hatalmi jellegűvé, hiszen azokat az ábrázolt közösség mindenekelőtt a valóság alakítására alkalmas, ám számára nem hozzáférhető eszköznek tekinti. Az *író* és a *városi úr* figurájának ez a szoros összetartozása olyan interiorizált ideológiaként jelenik meg a szöveg ábrázolásában, amely

---

510 A tanulmány zárójeles hivatkozásai mindig az alábbi kiadásra vonatkoznak: SZABÓ P., *Tíz esztendő, I. m.*

már csak azáltal is képes fenntartani saját érvényességét, hogy annak nyomán a „parasztok” sem érdemesnek, sem helyénvalónak nem gondolják kísérletet tenni a nyilvánosságban való részvételre – ezt a hegemónisztikus berendezkedést töri meg Moldován bácsi közbelépése, aki a valós érdekvédelmi potenciállal rendelkező amerikai munkáslap példájának felemlítésével képes elbizonytalanítani a többieket azzal kapcsolatban, hogy a társadalmi szerepek valóban megváltoztathatatlanul rögzítettek. Ádám János íróvá válását voltaképpen tehát a csoport által érzékelt lehetőségek terének ez a kitágulása és a csoportban elfoglalt pozíciója alapozza meg: az utóbbiból fakad, hogy a *paraszt író* hirtelen plauzibilissé váló figurájának szerepét éppen őrá osztják, és ráveszik, írjon cikket a jegyző botrányosnak érzett írógépvásárlásáról. Az eredeti terv szerint tehát Ádámnak nem autonóm egyéniségként, hanem a közösség képviselőjeként kellene egy olyan szöveg szerzőjévé válnia, amely bemutatja e közösség sorsát az azon kívüliek számára – ő maga pedig e megbízatás tudatára támaszkodva képes csak leküzdeni a fennálló rend változatlanul hagyására ösztönző szégyenérzetét, amely ismét csak tevékenység és státusz látszólagos összeegyeztethetetlenségéből fakad: „nem szentségtörés ez, hogy ő még gondolni mer erre, hogy cikket írjon, munkától meggyötört tenyérrel, gondok között hánytorgó elmével? Na de hát itt vannak ezek az emberek, akik tőle várnak most valamit. Itt elfelejti a maga baját, csak amazokét látja, azokét érzi [...]” (45.)

Egészen más összefüggésbe illeszkedik viszont e gondolat néhány bekezdéssel későbbi visszatérése („– Megírom a cikket – mondja hangosan, mint régen, katona korában, mikor parancsot kapott” [46.]): a parancsnak itt már nem az a tulajdonsága jelentős, hogy irrelevánssá teszi a személy alkalmasságát, hanem hogy értelme nem megkérdőjelezendő. Ádám ugyanis a megfogalmazásra tett kísérletei során azonnal szembetalálja magát a kifogásolt tény lehetséges kontextusainak és implikációinak pluralitásával (hogy az írás gépesítése az általánosságban nem kifogásolható technikai fejlődés velejárója; hogy a konkrét eset ürügy csupán, és az „egyre nehezebb paraszti élet” és a megszokott keretek eltűnése jelenti a valódi problémát; hogy a jegyző is csak „küszködő, szenvedő ember”, ezért nem érdemes személyében támadni; hogy valójában nem a falusiak gondjait kell megoldani, hanem a falusi életmódot kell felszámolni) – a morális alaptétel, amely szerint a legnagyobb „gonosztevés” mást írni, mint az igazságot, ilyenképpen mélyen problematikusává válik számára, hiszen az igazság elveszíti kezdeti evidenciaszerű jellegét. Mindez azt az egyértelmű üzenettel és a cselekvések közvetlen kiváltásával

számoló, retorikai alapú íráskonceptiót is kikezdi, amelynek jegyében dolgozni kezdett („Olyannak kell lenni, hogy markolja össze a szívét annak, aki elolvassa. Érezze meg a falu minden búját, baját és kézzel-lábbal segítsen rajta.” [45.]) – olyannyira, hogy a világot végül úgy kezdi szemlélni, „mintha fent a magosságban ülne”, ami azzal jár, hogy összemosisodik a „rossz jegyző” és a „vert paraszt” az általános emberi gyötrelém képzetében, mindennek írásba foglalásától pedig jókedve támad. Ez a szenvedés nyomán fakadó öröm világosan megmutatja, hogy Ádám itt az eredeti programmal is nyilvánvaló ellentétbe kerül: az alkotás, amelynek feladata a közösség moráljának érvényesítése lett volna, éppen annak hatályon kívül helyezésének, sőt egy esztétikai jellegű attitűddel való helyettesítésének válik az eszközévé, amely meta-szintű reflexiót képes a valósághoz való primer viszony helyére állítani; az így megszerezhető örömet Ádám a maga számára olyasmiként is jellemzi, mint ami kizárólag privát, nem pedig közösségi értékkel rendelkezik – ennél fogva az élet hétköznapi rendjébe sem illeszthető be, és anyagi haszonra sem váltható át: „Mintha igen nagy kincs lenne ez az írás, csakhogy bajos dolog felváltani. Neki kincs, másnak nem ér semmit. [...] Nem született még olyan ember, aki az örömét megissza.” (52.)

Persze, ha csupán negatív is, már ez a gondolatmenet is összefüggést teremt alkotás és javadalmazás között, Ádám egy későbbi, első cikke megjelenése utáni elbeszélte monológjában pedig már egészen explicit módon tűnik fel ez a kapcsolat: „Mit változik a faluban a világ, és kiváltképpen mennyivel fordul jobbra az ő sorsa?” (69.) – a közösségi megbízásban eredetileg benne rejlő elvárásokat tehát ezen a ponton már a közösségtől független, egyéni helyzetváltozás reménye is kiegészíti, vagyis Ádám értelmezésében a szerzőség hozzá már szorosabban mint személyhez, nem pedig mint a csoport esetileg kijelölt tagjához látszik kötődni, és ennek az elképzelésnek a megformálódása látszik annak az előfeltételének, hogy a szerkesztő felkérését, hogy legyen lapja állandó szerzője, Ádám magától értetődően elfogadja. Pozitív (bár a lap szegénysége miatt anyagi vonzattal nem bíró) visszacsatolásként a felkérés – és a feleség erre adott reakciója, aki „öszönösen érzi, hogy ez valami igen nagy dolog, ha nem is fizetnek érte” (70.) – egyszersmind meg is erősíti a koncepció helytállóságának tudatát a kollektivitás képzetének rovására; igaz, a szerkesztő levele ugyanakkor nem egészen tekinti egyéni vonásnak azt, ami Ádám számára szimpatikussá vált, benne egy általánosabbnak hitt tendencia reprezentánsát véli felfedezni: „régii gyanúmat teljesen igazolta. Hogy lent, a falvakban él az igazi magyar humor ugyanis.” (69.)

Különleges helyzetét újabb cikkeinek megjelenése után a közösség is vizsgálolni látszik: az Ádám által betöltött pozíció alapvetően megváltozik, új funkciókra tesz szert, „tanácsokat osztogat”, „kérvényeket szerkeszt” (74.) – mindez kifejezetten a folyamatossá váló publikálás hatására történik, amelyet ilyenképpen a falu is jelentős tényként látszik értékelni, majd önképébe is beépül: „fiatal, teljes erejében lévő ember, dolgos, erős, mi több, cikkeit rendre hozzák a vidéki lapok, és mégis, ezt a szörnyűséget rá kell neki venni” (83.) – gondolja egy alkalommal a narrátor közlése szerint. A szerzővé válást tehát egyértelműen mint magasabb rangfokozatba lépést fogja fel, amellyel kontrasztban az olcsó és csúf nadrág megvásárlása különösen megalázóvá válik – amit ugyanakkor kompenzál, hogy a megaláztatást képes azonnal témává szublimálni: „nagyobb lesz a pennája lendülete [...] legfeljebb cikket ír erről a nadrágról [...]” (83.)

A felkérés elfogadásának hatására ugyanis az alkotáshoz kapcsolódó oksági struktúra is átalakul: innentől nem csupán a probléma az, ami kikényszeríti a megírást, hanem az állandó gyakorlattá váló írás is szükségessé teszi egyre újabb problémák megtalálását: „szaladgált ide, oda, gyűjtögette cikkeihez az anyagot és írta, írta [...]” (73.) Az alkotási folyamatra vonatkozó önértelmezése viszont eddigre élesen elkülönül attól, amit az olvasókörbeliek közvélekedéseként ismertetett korábban a szöveg: míg szerintük „a betű az írók szolgálatában varázsige”, vagyis „amit kifogásolnak, megváltozik nyomban” (42.), Ádám a jegyző kérdésére, hogy azt hiszi-e, „ha az ember ír, akkor megváltozik a világ” (71.), határozottan elhatárolódik ettől az állásponttól, majd hozzáteszi, hogy „azért ember az ember, hogy szóljon bele, próbálja a változást befolyásolni, ahogy szeretné [...] az nem fontos, hogy ez sikerül-e, vagy nem” (70.) – e varázstalanított, a társadalmat komplex rendszernek tekintő képlet alapján tehát a közvetlen hatás már nem kérhető számon egy művön, és értéke sem ebből származik, hanem abból az erkölcsi jellegű kötelességből, amelyet viszont már pusztán megszületésével is beteljesít. Ez az ideológiai szakadás azonban hosszabb távon feszültséghez vezet a közösségen belül, hiszen a közvélemény perspektívájából továbbra sem a dolgok természetes rendjének, hanem magyarázatra szoruló ténynek látszik, hogy „a cikkek nyomán csakugyan nem változott semmi a faluban” (87.) – ezzel a helyzettel pedig az idő múltával egyre kevésbé látszik összeegyeztethetőnek Ádám kiemelt pozíciója, amelyhez utóbb már némi anyagi gyarapodás is társul, hiszen új publikációs fóruma, a „Mi Utunk” tíz pengőt fizet neki egy-egy cikkért (amennyiért, „ha napszámra megyen az ember, tíz

álló nap kell” dolgozni [88.]). A problémát az elbeszélő szerint egyesek azzal magyarázzák, hogy Ádám rosszul végezte a dolgát, más azzal, hogy vele túl csekély hatalmú emberre bízta a sorsukat, egy harmadik vélemény szerint lefizették az urak, végül pedig az is felvetődik, hogy az írás voltaképpen nem azért vált éppen Ádám elfoglaltságává, mert csak ő rendelkezik a megfelelő képességekkel hozzá, hanem mert más, bár szintén alkalmas lenne rá, tisztában van vele, hogy haszontalan időtöltés; ezek az alternatív – bár egyaránt az írást egyedül társadalmi eredménye felől igazolhatónak tekintő koncepcióra visszavezethető – helyzetértelmezések kikezdi azt a berendezkedést, amelyben cikkei szimbolikus tőkét termelhettek Ádám számára, és legitimitásának csökkenése az arra alapított funkció elenyészését okozza: a falubeliek végül leszoknak róla, hogy eljárjanak hozzá.

Ezzel a visszarendeződéssel a falu számára végső soron értelmetlen epizódként látszik lezárulni az írással való kísérletezés – e folyamattal párhuzamosan azonban egy radikálisan új kontextus is kiépül Ádám alkotásai számára. A pesti *Mi Utunk* felkérésének oka ugyanis az elbeszélő értelmezése szerint az, hogy a konszolidációval elégedetlen erők arra jutottak a szellemi élet csődjét megállapítva, hogy „nincs más segítség, csak a parasztság”, és e fordulat nyomán olyan értelmezési keret jött létre, amelynek elfogadói számára Ádám mint „egy paránya annak az elsüllyesztett tömbnek”, mint „öserő” látszik értékesnek (89.). Ebben a nem földrajzi, hanem elvi alapon szerveződő közösségben tehát alapvetően ez a társadalmi-politikai ideológia irányítja a szimbolikus tőke eloszlását: ez teszi szerzőjük paraszti státusza folytán figyelemre méltóvá tagjai számára Ádám János írásait, és ez jelenti annak is a motivációját, hogy „egyesületek alakultak a falu neve alatt, könyvek jelentek meg, cikkek, amik mind, mind a faluért, faluról szóltak” (89.). Ez az új befogadó közeg Ádám íráskoncepcióját is átalakítja némileg: jól mutatja ezt, hogy míg valamivel korábban azért született meg benne a könyvírás gondolata, hogy a cikkekben megírható eseti problémákat abban rendszerbe foglalva „csapjon agyon minden ellenséget” (87.), az őt is közlő lapok tárcáinak elolvasása után már azt érzi fő feladatának, hogy a „papirosparasztok” ellenében olyan könyvet alkosson, „amelybe a paraszt úgy van beleírva, amilyen”, és emellett legyen vád, panasz és követelés (90.) – bár a tőkeletés autenticitás elérését ő maga is problematikusnak gondolja, hiszen „a falu olyan, mint a tenger, tükre minden pillanatban változik” (90.); az irodalom tehát mint egy reprezentációs küzdelem színtere is fontossá válik Ádám számára. A megváltozott szituáció szerepfelfogását is újradefiniálандóvá teszi:

egy belső monológiából kiderül, hogy úgy véli, műveiben lehetősége lenne végleg felfüggeszteni a világ tényeinek morális-politikai értékelését, és a magasból szemlélés már korábban megjelenő képzetével társított esztétikai attitűdöt választani – vagyis arról írni, milyen „csudálatos harmóniába olvad az elhagyott föld temérdek szomorúsága, nevetése, öröme, baja”. Ez a választás lenne az ráadásul, ami szerinte magában hordja azt a lehetőséget is, hogy „nagy ember lesz, akit megbámul a világ”; ezt a magasságot azonban, teszi hozzá, „a lent maradt emberek szenvedése táplálja” (101.) – azért veti el tehát mégis ezt az utat, mert vállalhatatlannak érzi a gondok affirmálását, amely számára azok átesztétizálása óhatatlan velejárájának tűnik.

Ádám tehát saját kiemelkedése helyett a falu felemelése mellett köteleződik el gondolatban – ezen etikai program legjelentősebb gyakorlati következményének az látszik, hogy jóformán minden egyéb típusú tőkét végső soron politikai tőkévé igyekszik konvertálni. Az újabb, számára egyre szélesebb körű ismertséget hozó publikációk által megszerzett szimbolikus tőkét arra használja, hogy „az ország minden részbeli emberekkel” kapcsolatot teremtsen (90.), és egy politikai párt létrehozásán kezdjen dolgozni; a párt létrehozása után aztán, agitátorként járva a falvakat, kulturális tőkét igyekszik felhasználni: bár egy narratori közlés szerint „tudása, ismerete meglehetősen hiányos”, a saját falujában korábban spontán módon létrejött szerepet újrateremtve megpróbál „tanácsokat osztogatni, adóügyben felvilágosítani, vállalni az eljárást banknál”, valamint elmagyarázni „a világteremtést” és „a magyarok történelmét” (99.). A párt elveinek népszerűsítésében látszik megtalálni célját a regényírás is: a pártbeli „szervezkedést” irányító tanító, Nagy Miklós az „ideológia” megalkotásának feladatát bízna az irodalmi művekre, amelyek a gyakorlati munkával párhuzamosan győznék meg igazukról az embereket, akik „a szót hallgatják, az írást olvassák” (109.); és Ádám maga is arról beszél a parasztpárti politikával szimpatizáló reménybeli kiadójának, hogy azért lenne fontos az ő regényét is megjelentetni a valóságúrnak szánt, de kívülről ábrázolt vagy rosszabb esetben kifejezetten karikatúrisztikus parasztfigurákat szerepeltető művekkel szemben, mert „a parasztság politikai szereplése is csak úgy lehet eredményes, ha be tud jutni az irodalomba, a művészetbe” (120.). Ebből a perspektívából tehát a szövegek mint elterjeszteni kívánt valóságértelmezési javaslatok nyerik el jelentőségüket, amelyek ilyenképpen képesek lehetnek átformálni a társadalmi aktorok cselekvését irányító elveket, és minél szélesebb körű konszenzust létrehozva szimbolikus tőkét, vagyis hatalmat biztosíthatnak valamely irányzatnak; a kiadó választát

várva kétségbeeső Ádám azt is megfogalmazza egy monológjában, mit jelent ebben a kontextusban az írói felelősség, és miben állnak a rossz irodalom veszélyei: mint megállapítja, ha „felfogása gyenge a világ dolgairól”, akkor „menten fenékkal fordulna fel a világ, ha más is elfogadná, s ahhoz próbálna igazodni” (122.).

A regény azonban más módon is beépül a politikai célokot előtérbe helyező logikába: amikor Nagy fejőstehene eladásával tervezi finanszírozni a párt-szervezést, a továbbra is eladósodott Ádám jobb híján azt a pénzt ajánlja fel, amelyet reménye szerint könyve kiadása után fog kapni – ez a típusú reakció a későbbiekben is fontos szerephez jut. Ádám alapvetően ugyanis erkölcsi természetű gyanakvással tekint az irodalom áruvá tételére: megbotránkoszik például társa pragmatikus felvetésén, amely szerint a visszautat a városból az ott leadott cikkért kapott pénz fedezhetné – ez ugyanis, a korábban posztán kapott honoráriumokkal ellentétben, amelyeket a szerkesztőségek szociális alapú segítségeként is értelmezhetett a maga számára, nyíltan adásvétel tárgyaként mutatja fel a művet; ezen attitűd végső okának az látszik, hogy a szellemi anyagira váltását egyébként is aggályosnak érzi, hiszen ez szerinte „olyan, mintha az ember saját gondolatát feji, mint a tehenet, és van ebben valami élősdiszzerű” (127.). E belülről fakadó ellenérzéseket a falusi közösség bizalmatlansága is megerősíti: miután regényéért a „nagy” kiadótól „ezeröttszáz pengőt kapott egy összegben”, vagyis „tizenkét tehén árát vagy egy vagon búza árát” (123.), és a „külföldi fordításokból” is „csak úgy dőlt a pénz” (124.), egy látogatója kijelenti, hogy szerinte vele csak egy újabb olyan személy jelent meg, „aki úri módon élősködik a parasztság nyakán” (126.). Ez a vád egyfelől rezonál Ádám világképével, hiszen ő sem képes megszabadulni a benyomástól, hogy „egyetlen könyvért ennyi pénzt kapni erkölcstelen-ség”, másfelől azonban közgazdasági alapon visszautasíthatónak ítéli: a pénz ugyanis szerinte nemhogy nem a parasztságtól származik, de könyvét „éppen azok a társadalmi rétegek veszik meg vagy vették meg, amelyekkel a falu népe szinte ősidők óta szemben áll” (126.). Így – miután elveti azt a szerinte senkin sem segítő lehetőséget, hogy felhagy az írással, és látogatójához hasonlóan gyári munkásnak áll – az oldja fel Ádám morális dilemmáját, hogy ismét elhatározza: „amit mint élősdű összekapar, odaadja azonmódon a falunak” (127.), vagyis a pártra költi – a hivatásos íráság végső soron tehát mint a gazdasági tőke társadalmon belüli újraelosztásának eszköze nyer igazolást ebben az összefüggésrendszerben. Egyúttal megoldást jelent arra a problémára is, amelyet Ádám korábban a parasztság elnyomottságának legfőbb okaként

nevezett meg: hogy a paraszt azért „nem veti soha az élet rendjén kívül kavargó dolgokba egész erejét”, mert közben „félelmes pontossággal végzi az udvar, a jószág, a föld, a család által rárótt kötelességet” (113.) – az írás viszont olyan munkának bizonyul, amely Ádám számára lehetővé teszi a politikai cselekvéshez szükséges idő felszabadítását, és viszonylagos függetlenségét nemcsak a művekért kapott pénz, de az általuk megszerzett szimbolikus tőke is segít megteremteni: könyveinek elárverezése például a hasonló esetek sorából kiemelkedve felháborodott újságcikkeknek és parlamenti interpellációknak válik tárgyává.

A regény megjelenése utáni tapasztalatai mindazonáltal jelentősen árnyalják Ádámnak azt az elképzelését, hogy egy mű sikere egyben a szerzője által képviselt célok elfogadottá válását jelenti – a vele foglalkozó cikkeket áttekintve azt állapítja meg ugyanis, hogy a legkülönbözőbb világnézetek tekintették igazoltnak általa a maguk elveit, ám közben „senki nem látta meg a lényegét” (123.), vagyis az Ádám által intencionált, az alkotásában szerinte objektíve jelen lévő üzenetet; az ideológiai küzdelmekben részt vevő irodalom képzetét az a belátás egészíti ki tehát, hogy egy alkotás értékének meghatározásában különböző magyarázó diskurzusok vesznek részt, amelyek saját legitimitációjukat elősegítendő élnek az interpretációnak kiszolgáltatott szöveg dicséretének vagy elmarasztalásának eszközével. Ilyen módon válik például meghatározó tényezővé Ádám társadalmi státusza: a közegben, amelybe megérkezik, a „hatelemis paraszt” és az *író* imaginárius alakja nem látszik ugyanis összeegyeztethetőnek – ezt a látszólagos diszkrepanciát pedig a különböző csoportok saját ideológiai hátterüknek megfelelően, eltérő módokon igyekeznek feloldani a szöveg szerint. Azok, akik a státusz és a tevékenység közötti kizáró viszonyt megkérdőjelezhetetlen törvényszerűségnek gondolják, hamisítványnak tekintik a könyvet, amelyet valójában kiadója írt, és a parasztságnak a titkos választójogra való érettségét bizonyítandó adott ki Ádám neve alatt; mások, akik azt ugyancsak helytállóan gondolják, ám a szabályt érvényben hagyó kivételek létezését el tudják képzelni, mint „eleven csodát” ünneplik Ádámot; a „nagy ellenzéki szervezkedés” pedig, amely éppen e nézet hiteltelenítését tekinti egyik stratégiai céljának, tarthatatlanságának jeleként értelmezi a regény megjelenését, amely bizonyítja, hogy az „elnyomott nép esze, míveltsége” valójában „bámulatos”, vagyis felemelése az egész ország felemelkedésével járna (124.).

E két utóbbi irányzat tehát, bár egyaránt elismeri Ádám tehetségét, annak egészen eltérő implikációkat tulajdonít: az első szerint az kizárólag őt magát

minősíti, míg a második szerint olyasmit tesz láthatóvá, ami voltaképpen csoportja minden tagjára érvényes – és ez a dilemma nem csak a recepcióban bukkan fel: a narrátor visszatérő esetként írja le, hogy a „parasztok”, akiket Ádám látogatóba érkező rajongói útbaigazításért megállítanak, különlegeségét elvitatva nyilatkoznak róla („széjjelnéztek, és suttogva mondták: mi az? Semmi az, ők is tudnának olyan könyvet írni.” [124.]); és ebbe a polémiaiba ágyazódik be a regény sikere után a falvakban feltűnő művek értékelésének kérdése is. Ádám esete ugyanis radikálisan átértelmezi az irodalom jelentését és jelentőségét a közösség számára: az elbeszélő szerint ugyanis nem önmagában a szövegek létrehozása jelent újdonságot, hiszen unaloműző vagy emlékidéző időtöltésként ez korábban is általánosan elterjedt volt, hanem az, hogy valaki ezt szakmának tekintse, vagyis a művét megőrzendőnek gondolja, „ki is nyomtattassa és ráadásul pénzt is kapjon” érte (132.) – újabb alkotásaikkal már ebben az új paradigmában igyekeznek megtalálni a helyüket a falusiak. Ez a törekvésük a „helyi intelligencia” támogatását is elnyeri, amely a szöveg állítása szerint azért bízik abban, hogy „ezekből is lehet még olyan író, mint Ádám János”, mert „bizonyítani akarja ezekkel, hogy amit Ádám János tett, semmi, megteheti azt akármelyik paraszt” (133.) – az ellenzékiekkel nagyjából egybehangzó véleményük mögött tehát az a törekvés áll voltaképpen, hogy gyengítsék a számukra politikailag ellenszenves Ádám kivételességének látszatát, és így megpróbálják csökkenteni szimbolikus tőkéjének mennyiségét. Ádám viszont, bár egy monológjában kétségeinek ad hangot, hogy helyénvaló-e elszomorítani különféle indíttatásokból magukat kifejezni igyekvő társait, elvetve azt a demokratikus koncepciót, amely ebből fakadhatna, arra az álláspontra helyezkedik, a műveknek muszáj bizonyos minőségi kritériumoknak megfelelniük, az erre való tehetség pedig megmagyarázhatatlan és megváltoztathatatlan alkati tulajdonság („írni nagy dolog, éppen ezért nem lehet tanácsot adni. Vagy tud valaki írni, vagy nem tud.” [134.]) – e hierarchikus irodalomfelfogás alapjáról ismételten és határozottan megtagadja az értéket a próbálkozó műveitől, akikről összességében úgy ítéli, hogy „lehetetlenül rossz versekkel s regényekkel akarják megváltani a világot” (134.).

Az általa megalkotott kétosztatú rendszerben Ádám nyilvánvalóan azok közé sorolja magát, akik *tudnak* írni – és öntudatával párhuzamosan szerzői identitása is megerősödni látszik: mint egy beszédéből kiderül, már egyedül a írást tekinti foglalkozásának, a korábban általa végzettekhez hasonló munkák lehetőségével már nem is számol („a szívem szerint való élet az lenne,

hogy tartsam magamat távol a pártmozgalomtól, éljem én csak az én kicsi, de csendes életemet, írjak szép cikkeket és szép könyveket, szóval megkeressem a kenyeremet” [157.]); ezt intézményes formában is visszaigazolni látszik a döntés, hogy „szellemi foglalkozásából” származó jövedelme után adót vetnek ki rá. Ám, mint az iménti idézet is mutatja, a politikai célzatú írótság szerepmintája idővel ismét válságba kerül: ezúttal Nagy Miklós hivatkozik arra, hogy Ádám műveinek semmilyen szemmel látható hatásuk nincsen – ő a képviselőség megszerzését tekinti az egyetlen politikailag releváns cselekvésnek, az aktuális helyzetben pedig szerinte minden más „csak mellébeszélés” (159.). Nézőpontjából tehát a segítségével felhalmozott jelentős szimbolikus tőke látszik Ádám írói pályafutása egyetlen valódi hasznának: egyrészt ugyanis azt tekinti a mozgalom fennmaradása biztosítékának, hogy egy „paraszt” bekerüljön a parlamentbe, másrészt viszont olyan jelöltet lát szükségesnek, aki az urak és a parasztok számára egyaránt „név”, „tekintély” – ennek a kettős kritériumnak szerinte egyedül Ádám felel meg, akinek tehát változatlanul érvényesnek gondolják paraszti identitását is. Egyszerre belső és külső pozíciójának taktikai felhasználhatóságát világosan meg is mutatja a falugyűlési jelenet: a helyi közösség tagjai kezdetben éppen azért vonakodnak támogatni Ádámot, akivel „egymás mellett ültek az iskolában, együtt jártak napszámra” (157.), mert magukhoz túlságosan hasonlóknak vélik, így kételkednek különlegességében; erről az álláspontjukról a tőlük távol és tőlük függetlenül létrejött, világraszóló hírnév emlegetése mozdítja el őket, amely meggyőzi őket arról, hogy Ádám talán mégis „nagyember”; amikor azonban szónokolni kezd, már azért hatódnak meg, mert „a falu soha nem hallatszott hangját” vélik meghallani, sőt mintegy „saját szavaik hullanak vissza” rájuk (158.).

A választás után viszont – amelyet, bár „ez az első választás volt, ahol titkos választójoggal választott a nép” (181.), elveszít – már feszültségként jelentkezik ez a kettősség: a vereséget ugyanis Ádám annak jeleként kénytelen értelmezni, hogy a parasztság mégsem ismerte fel sajátjaként az általa képviselt elveket. A helyzetet a „kultúra” és a „kulturálatlanság” pólusának radikális szétválasztásával igyekszik értelmezni, amelyek közül az előbbihez az ember társadalmi, az utóbbihoz biológiai aspektusait társítja – ezek között pedig, mint belső monológjai mutatják, valódi, nyílt dilemmát érzékel. A párt jövőbeli sikerének zálogát ugyanis alapvetően a nép felvilágosításában véli felismerni, amelynek tagjai jelenleg „a világ dolgaiban bekötött szemmel tapogatóznak” (172.) – ez a feladat pedig a gyakorlatban egy felülről

lefelé szerveződő intézményrendszer létrehozását tenné szerinte szükségesé a fővárosban, „ahonnan az értelmet széjjel lehet sugározni a parasztság fölé” (184.); ugyanakkor azonban arra hivatkozva, hogy „a teremtés több parancsot nem ad, csak szüless, szeress, egyél s meghaljál” (183.), elfogadhatónak látja azt az alternatívát is, hogy a nép, éppen ellenkezőleg, lemondjon „mindenről, amit eddig a városi kultúrától kapott”, és visszatérjen az „ősi, primitív élethez minden vonalon” (185.) – amelynek természetesen az általa művelt típusú irodalom sem része. Végül a kultúrfölény etnikai sztereotípiái segítenek Ádám számára eldönteni a kérdést az első lehetőség javára: megvilágosodásszerűen ráébred ugyanis, hogy míg „a románnak az igénytelenség megtartás, a magyarnak halál”, hiszen utóbbi ilyen módon „örökre elveszíténé tulajdonjogát az anyyi vérrel, hősiséggel megszerzett haza földjére” (186.). „Az igény fokozása a kultúra fokozása, a kultúra fokozása a nemzeti állameszme delejes vonzása, s így lesz tökéletesen népi s nemzeti a magyar” (186.) – fogalmazza meg a végeredményként kapott programot: a korábbi szocialisztikus törekvések és az irredenta nacionalizmus tehát végső soron összeolvadni látszik Ádám eszmerendszerében, és együtt egyértelműen kijelölik a követendő utat; ezt az ideológiai konvergenciát azután még egyértelműbbé teszi a szöveg a párt főtitkáráról írva, aki ugyancsak „parasztember”, és ugyancsak cikkekkel tűnt fel, „csak Kovács a határokat akarta odább tolni, Ádám meg a cselédtemetőket akarta elnépteleníteni, s megszületett s megmaradt magyarokkal akarta a határokat lerombolni” – e kettő viszont, jegyzi meg a narrátor Ádám gondolatait közvetítve, „végeredményben alig különbözik egymástól” (191.).

Ezek a felismerések alapozzák meg Ádám számára szerepének a választási kudarccal is számot vető újrafogalmazását: legfontosabb feladatánaként egy olyan folyóirat megalapítását véli felismerni, amely miközben a parasztok között terjesztené a kultúrát, egyúttal azt is lehetővé tenné, hogy a különféle felsőbb társadalmi rétegekből rekrutálódott párttagság, és különösen a képviselőcsoport megtanulja segítségével „a paraszti életből nézni a világot” (192.) – rövid távú megoldásként tehát az ott jelen lévők gondolkodásmódjának parasztivá formálásával gondolja pótolni a parasztság parlamenti jelenlétének hiányát; e két irányba is hatást kifejtő rendszer stabil középpontját szerzőként a hozzá hasonló „népi írók” jelentenék, szerkesztőként pedig ő maga, akiket e koncepció szerint az tesz alkalmassá ezekre a feladatokra, hogy a két befolyásolandó csoportból hiányzó tulajdonságokkal *egyszerre* rendelkeznek. Ádám terve ellenállást vált ki ugyan azon párttagokból, akik

e többletényező képlet helyett egyedül a kulturális tőke mennyiségét ítélik az irodalommal való foglalkozásra feljogosító tényezőnek, vagyis úgy vélik „egy folyóirat szerkesztésére nagy míveltségű ember kell” (187.) – a párton belüli politikai súlya azonban elegendőnek bizonyul ahhoz, hogy az ellenállást leküzdve összegyűjtse a lap létrehozásához szükséges pénzt, és Budapesten lakást bérelve hozzákezdjen a munkához. A meginduló folyóirat gazdasági szempontból is kettős arculatot alakít ki: egyfelől „jó sereg” parasztnak ingyenesen eljuttatva propagandakiadványként igyekezik a tömegek politikára nevelésének tervét szolgálni, másfelől a piacon is megpróbál érvényesülni – e két aspektus pedig a narrátor bemutatásában élesen elválni látszik egymástól, mivel a középosztálybeli előfizetőket szerinte nem „meggyőződés, hit, akarat” köti a laphoz, hanem „a vágy valami más után, zavarosan”, és számuk meg is áll négyszáz körül, amennyit „könnyen lehet kapni bármilyen új hangú lapra, könyvre, újságra, akkor is, ha az nem más, mint bolondgomba” (194.). A szöveg tehát számol azzal a nézőponttal, ahonnan az Ádám által sorsdöntő igazságoknak vélt gondolatok csupán újabb termékeknek látszanak a ideologikus termékek zsúfolt piacán, a vásárló pedig pénzéért szórakozást kereső, a lehetőségek közül esetleges módon választó személynek – elvárásként ugyanakkor ennek a viszonynak a meghaladását fogalmazza meg: hogy a lap megvásárlása az általa képviselt szellemiség iránti elköteleződés szimbolikus aktusa legyen, egyben pedig a szellemiségét megtestesítő személyek anyagi támogatása.

A folyóirat szerkesztése azonban távolról sem bizonyul zökkenőmentesnek – Ádámnak kiszárvartatva azt kell megállapítania, hogy a találkozást a párt és az írók között „egyelőre nem lehet” megteremteni (200.). A probléma fő forrását az irodalom intézményeiben véli felismerni, amelyekben szétválaszthatatlanul összefonódnak a közvetítő, érték meghatározó és selekciós funkciók; a szegény és kiszolgáltatott szerzőknek ugyanis diagnózisa szerint „kicsi uralkodók ülnek a fejükön”, akik – miközben saját karrierjüket igyekeznek építeni – az alkotókat szándékaiktól potenciálisan idegen logika mentén értelmezik és értékelik. Ezzel viszont pályájuk alakulását, sőt már eleve megjelenésük lehetőségét is befolyásolják – így a „népi írók” vagy legitimáció nélkül maradnak, és perifériára szorulnak, vagy ha mégis sikerül érvényesülniük, akkor jóformán „csak azért írnak, hogy ezek a Fa Dávidok esztétizálhassanak” (201.). Az említett szereplő e kapuőrök reprezentánsa a regényben, akinek a narrátor által elmesélt pályafutása mintegy illusztrálja az ismertetett modellt: Fa ugyanis azután figyelt fel az ellenzéki mozgalomra,

hogy *Kova* nevű szimbolista lapja megbukott, és népszerűsége csökkenni kezdett – ekkor „mint esztétikus új hangot ütött meg”, és „hogyan ott táplálja hírnevét, ahol tudja”, meghirdette, hogy az irodalom újjászületése „csak a népi hagyományokból s népi kultúrából jöhet” (196.). Ehhez a kampányhoz azonban szerzőkre volt szüksége, akiket tétele bizonyítékaként mutatható fel, és méltatható – így hívta fel a figyelmet, az övékével párhuzamosan növelhetve csak saját szimbolikus tőkáját, Ádám első könyvére, és így harangozta be „egy fővárosi lapban”, majd írt egyre újabb tanulmányokat a Somi Miska nevű költőről, aki „tán iskolába se járt”, kospásztorként és cseléd-kondásként dolgozott, ám akinek „lent, Tiszántúlon jó neve volt már” (202.); viszont akik terhéssé váltak számára, azokat retorikai képességei és befolyása felhasználásával „igyekezett agyonvágni” (196.). Fa tehát ambivalens személyiségnek mutatkozik, és példája nyomán az irodalmi élet individuális érvényesülési kísérletek mentén alakul, erkölcsileg igencsak kétes, ám megkerülhetetlen csataternek látszik a szövegben – ráadásul olyan zárt mezőnek, amely elsősorban saját önfenntartásában érdekelt, és a mezőn kívüli problémákkal csak a mezőn belüli személyek szimbolikus tőkéjének növelése végett foglalkozik: a narrátor gyanúja szerint mindenesetre az érte folyó harcról „a nép, a parasztság egyáltalán nem tud”, a „Fa Dávidok” – nagyjából az Ádám által korábban elutasított „magaslati” esztétikai programot megvalósítva – „úgy harcolnak csak, hogy ne győzzenek valami nagyon”, mert ha valóban megváltozna valami, „életük értelme leszakadna alóluk” (205.). A mező pedig működésmódjából adódóan a mindenkori tágabb társadalmi környezethez látszik idomulni, ahonnan a tekintélygeneráló hatások erednek: Ádám rosszálló megfigyelése szerint legalábbis a történelmi helyzet változtatásával egyszer csak már „leginkább Európáért fáj az írók feje”, a parasztproblematika pedig lekerül a napirendről az irodalomban (215.).

Míg azonban az e folyamatokban meghatározó módon érintett Ádám, ha nem is helyesli a helyzetet, adottságként fogadja el, és úgy véli, hogy a politika feladata éppen az lenne, hogy ne foglalkozzon azzal, egy-egy író „különc, rongy vagy szemét vagy zseni”, hanem tegyen kísérletet arra, hogy mégiscsak megszülető „eszméiket, gondolataikat, alkotásaikat a napi küzdelem eszközeivé tegye, felhasználja”, mintegy kimentve azokat (200.), párttársát, Nagy Miklóst megbotránkoztatja mindez, és azt a következtetést vonja le a rendszer működésmódjából, hogy „az írókkal nincs mit kezdeni”, mert „nem tudnak írni a parasztnak”, és nem képesek „együttes kiállásra” – Nagy attitűdjét Ádám a tagságra általában is jellemzőnek véli, ezért a párt

„akaratos hajlíthatatlansága” és az írók „pózoló, zsenit majmoló, esztétizálásban és kávéházakban megnövekedett nagysága” (199.) végeredményben összeegyeztethetetlennek tűnik számára. Ezt a problémát tetézi, hogy a párt másfelől maga is állítólagos céljaitól elidegenedett és öncélúvá vált struktúráként látszik működni, amelyben a képviselők, bár azért kerülhettek pozícióba, mert „paraszt is van a világon”, „lefelé”, szintén „szánakozva” tekintenek rájuk (216.). Amikor ugyanis Ádám arról igyekszik meggyőzni őket, hogy kudarcaikat a parasztság körében az okozza, hogy a párt sosem „szólott hozzá saját”, vagyis „szokásainak, játékainak, sírásainak” nyelvén, e helyzetet megváltoztatandó pedig olyan kultúrát kellene felkínálni számára, amely „belőle nőtt ki, belé hajlik vissza, kiszélesedve, megnőve”, a jelenlévők aggályoskodni kezdenek: összeegyeztethetetlennek gondolják a demokráciával a „tömegkultúrát”, és úgy vélik, „Beethovent mégse lehet megtagadni Kodályért” vagy „a párisi bulvárokat a debreceni nagyerdőért” (216.). Tapasztalatai ilyenképpen nem csupán megerősítik Ádám korábban is hangoztatott meggyőződését a különböző típusú kultúrák helyhez köthetőségéről, de meggyőzik azok változtathatatlan idegenségéről is: abból ugyanis, hogy a „városi ember” még akkor sem válik a szövetségésévé, „ha képviselő lesz”, arra következtet, hogy az onnan származók többi része még ellenségesebb a parasztokkal szemben.

A párttal való kapcsolatának megromlása idővel szakításhoz vezet, Ádám pedig tőlük függetlenül igyekszik továbbvinni a lap szerkesztését – a szöveg azonban ezen a ponton ismét emlékeztet az irodalommal való foglalkozás anyagi vonzatainak megkerülhetetlenségére: minthogy „pénz nélkül nincs nyomda, nincs papiros, s nincs posta”, sőt honoráriumra is szükség van, mert az írók „abból élnek, amit írásaikkal összekapargatnak” (233.), Ádám megpróbál pótlólagos forrásokat találni a vállalatoknál és a bankoknál, amelyeknek támogatásából „lapok légiói” élnek. A „Nagy írónál és Bankvezérnél” tett látogatása azonban csak a pénzhez való hozzáférés ideológiai korlátaival szembesíti: míg ott szívesen kisegítik a *Vánkost*, a gégerákos Ranics lapját, aki a világháború alatt egy háborúellenes verset írt, azóta pedig „egyebet se csinált”, „mint hogy jóvá akarta tenni azt, amit akkor elrontott” (235.), azt már igen problematikusnak érzik, hogy egy földosztást propagáló lapnak is pénzt adjanak, még ha a körülötte csoportosuló „összes népi írók” megélhetése is a tét. Ádám később véletlenül Ferenczy Ferencsel, a „legnagyobb íróval” is összetalálkozik, aki nemzeti ünnepeken játszott színművek szerzője, nyolcszáz pengőt kap egyetlen cikkéért, „könyvei már tizenhatezertől

húszezerig futnak”, sőt egy jachtot is „összeírt” (242.) – Ádám által kihallgatott beszélgetésében viszont azt a véleményét fejt ki, hogy ők, a svábok adták a magyaroknak minden kultúrát; majd a miniszterelnököt is felkéri, akinek támogatását azonban szintén nem sikerül megnyernie, és akinek álláspontjáról a szövegből mindössze annyit lehet megtudni, hogy szerinte a falut semmilyen módon sem érdemes kivetköztetni „ősi életformájából” (246.). Ezek a tapasztalatok mind újabb bizonyítékokként szolgálnak a tétel mellett, hogy a városban valóban nincs támogatása az általa képviselni kívánt népi és autentikus magyar kultúrának, így ezek hatására úgy dönt, hogy lapját átadja egy „Korlátolt Felelősségű Társaságnak”, és politikai végrendeletképpen a parasztság önszerveződéséről szóló tervezetet megfogalmazva végleg hazaköltözik. Közvetlen motivációját az a felismerés látszik jelenteni, hogy „szövetségest keresni” és „a népet megváltani” egyaránt elhibázott cél volt, mert a népnek magát kell megváltania – ami azonban nem jelenti azt, hogy saját maga számára ne látna szerepet ebben a folyamatban; éppen ellenkezőleg: terve szerint ő lesz az, aki majd „gondoskodik róla, hogy megválthassa” (249.).

Ádám tehát olyan identitást tulajdonít magának, amely sem nem idegen a parasztságtól, sem nem azonos azzal – tulajdonképpen tehát azt a köztes pozíciót őrzi továbbra is, amelyet falu és város között betölteni kívánt, épp csak a város kiiktatásával kétpólusúra redukálva e rendszert. Arra a távolságra, amely a nép és a „népi írók” között kialakult, a szöveg egyébként is visszatérő módon emlékeztet: bár önképük alapját a városi élet megvetése képezi – főként mivel nem akarnak azoknak a korábban a városba került parasztnak a sorsára jutni, akik az „ital, nők, cigány” hatására elzüllöttek (204.) –, ott élve mégis asszimilálódnak annyira, hogy senki ne higgye őket parasztnak („szeretnék én olyan paraszt lenni, mint az urak” – jegyzi meg például egy pincér [207.]), és életformájuk is megváltozik annyira, hogy elköltösz „két mázsa búza, tizennyolc napszám, egy félesztendős süldő” (211.) árát egyetlen éjszaka egy kocsmában. Ádám maga, bár „furcsa nyugtalanságot érez” ilyenkor, időnként otthon is „tovább marad az ágyban, mint illene bárkinek a faluban” (224.), és többszöri meghasonlásai ellenére továbbra is abból él, hogy egy lap munkatársaként riportokat ír a falusiak ügyes-bajos dolgairól; sőt mint kiderül, „kevés híján tíz esztendő óta, tehát amióta az első cikke megjelent”, nem is végzett „inatszakasztó munkát”, bár saját értékelése szerint az ehelyett végzett tevékenységei („száz kilométereket” kerékpározni, „egyre nyitva tartani a szemét”, „a száját jártatni”, „úgy járnikelni, hogy

szégyent ne hozzon a falura”, „résztvenni nagy gyűléseken”, „gyűjteni magába a szót, leszűrni a leszűrnilalókat” [249.] ugyancsak nehezek és fárasztóak voltak. Ezen életmódbeli különbségeken túl pedig magát egyértelműen társai fölé is helyezi: egy panaszra hozzá járuló parasztasszonnyal beszélve például azt fájlalja, hogy „nem tudja az eszét megnyitni, megvilágosítani, hogy az is úgy lássa a világot, amilyen” (224.) – véleménye szerint tehát az ő szemléletét már nem árnyékolja semmiféle téveszme.

E háttér előtt zajlik le az az újabb megvilágosodásszerű jelenet, amelynek során Ádám kialakítja a regény végén érvényesnek tűnő szerepértelmezését. Töprengése kiindulópontját az a tétel jelenti, hogy „valamennyi könyv írója ugyanazt kereste, amit ő: az emberi értelem legtökéletesebb kifejezési formáját, hogy meg tudhassa érteni és értetni a létezés célját”, amelyet szerinte azért lenne fontos megtalálni, mert ha azt mindenki megértené, nem lenne többé „szomorúság, jaj, szenvedés a földön” – ebből a metafizikus-messianisztikus programból előbb azt a következtetést vonja le, hogy ahhoz, hogy „az ember mindent tudjon, legalább is annyi műveltségének kell lenni, mint némely »nagy« írónak”, amikor azonban „felbukkannak benne azok művei” (227.), hirtelen ráébred, hogy a helyzet egészen máshogyan áll. A műveltség ugyanis, állapítja meg, valójában nem segítség, hanem akadály, és éppen az okozza, hogy „a legtöbb író” „nem tudja megírni, amire az életét tette”, ugyanis „addig okoskodik, hogy túlmegyzen azon a ponton, ahol a rendes ember végződik, és beleragad saját gondolataiba” – ezért azután egy írónak nem is „szabad mást csinálni, mint minden erejével szolgálni azt a törvényt, amit az emberek számára előírt a születés, a szeretés s a halál” (228.). A „műveltség” értéke helyére e rendszerben a szeretet és az empátia kerül („nagyon kell tudni szeretni az embereket, s nagyon kell tudni érezni bajaikat, örömeiket, kívánságaikat”), a vertikális, egyre komplexebb tudást létrehozó megismerés helyett a horizontális, egyre több információt elraktározó módszer válik meghatározóvá („Engemet persze elsősorban is a parasztemberek érdekelnék, egyelőre nem fér más belém. Ez is elég nehéz.”) – és ezek, mint az utóbbi idézet mutatja, szintén különleges erőfeszítést igénylő, az arra képeseket a közösségből kiemelő tevékenységek. Az irodalomnak tehát valamiféle *sensus communis* keretein belül maradvá kell ábrázolnia a valóságot – ez az esztétikai program szerzők széles körét delegitimálja, ám Ádámot, aki ekkor meg is esküszik, hogy soha nem lesz „művelt ember”, természetesen nem.

Mindennek célja az, hogy a földdel megváltoztathatatlanul összekapcsolódónak vélt, tehát megszüntethetetlen „paraszti valóságot” „széppé

kell varázsolni” – ennek eszközének egy olyan könyv látszik, „miben megtanulja a paraszt ismerni magát, mint ahogy megtanulta a Hiszekegyet vagy a szorzótáblát” (229.). Ez az utalás Ádám egy korábbi élményét idézi fel: egy iskolába ellátogatva arról értesült, hogy „a legújabb kultuszminiszteri rendelet szerint egységes imádságot kell imádkoztatni a gyermekekkel az elemi iskolákban”, ami mélyen felzaklatta, mivel a gyermekek szocializációjába való beavatkozásnak ítélte, a „néhány soros imádságnak keresztelt verset” olyan ideologikus apparátusnak látta, amely a felnövekvő generációk identitását is képes mélyrehatóan meghatározni („mintha a paraszti gyermeklélek ellen az utolsó roham volna, hogy eddig az voltál, ami, de ezután ennek kell lenned, ha meg is szakadsz bele. Beszélj ugyan a nyelveden, de az értelmet, szemedet, a látható és láthatatlan dolgokról való látásodat én határozom meg, én öltöttem fel férfikorodra lelked burkát, én szabom meg számodra kenyeredet és imádságotat” [107.]) – ezzel kontrasztban válhat érthetővé, és látszhat nem triviálisnak a program, amely szerint „az írónak azt kell cselekedni, hogy megmutassa a parasztnak önnönmagát” (229.). Mintegy az egész művön végighúzódo dilemma megoldásaképpen Ádám úgy látszik tehát érvelni, hogy az alkotás végső célja és lehetősége (és másfelől: veszélye) nem közvetlenül a világ, hanem a világ érzékelését meghatározó mentális struktúrák átformálása – ha pedig a személyiséget megalapozó ideológiák és az azokat hordozó szövegek nem a (homogén halmazként tételezett) parasztsághoz képest idegen vagy ellenérdekelt csoportok művei, hanem endogén termékek lesznek, akkor létrejöhet a jelenleg nem létező harmónia. Ez az utópia feloldani látszik a modernizációval szembeni viszony ambivalenciáját is: Ádám a korábbiakhoz hasonlóan a tradicionalizmus-primitivizmus tarthatatlansága mellett foglal állást („Soha nem áll meg semmi ott, ahol volt. Hogy állna meg hát az ember, a paraszt?”), amit azonban immár kiegészít annak a reménye is, hogy az új korszakban a parasztság ellenállóvá válhat a kulturális gyarmatosítással szemben, amelynek fenyegetése korábban a városhoz kötött haladás elválaszthatatlan részének látszott számára.

A parasztság sorsa Ádám elképzelése szerint tehát valóban az irodalmon fordul meg: ennek az egyetlen komponensnek a beiktatásával egyértelműen a mitikus stílusban leírt felemelkedés eszközévé változhat mindaz (például a gazdálkodás gépesítése), amit már korábban is az „igény fokozásaként” írt le („Az ember szeme nyílik, egyre nyílik, s a nyitott szemben igen gyorsan nő az igény. A paraszti valóság tehát nem megkövesült vagy megrekedt valami, mint a tó vagy a vályoggyödör, hanem inkább áradó, egyre áradó valami, míg

vége is elborítja a földet, mint a tenger. És ez lesz a szép.” [228.]); így kétely és szorongás nélkül követhető úttá válhat annak elfogadása, hogy „az emberi lét fejlődik, komplikálódik, mennél inkább halad belé az időbe, és csak az a nép él, amelyik ki tudja magát ismerni benne” (248.). Ez utóbbi gondolat ahhoz vezet, hogy a megírandó könyvvel kapcsolatos elvárásait kiegészíti még azzal, hogy annak „a valóságos és mesterséges” (vagyis a városi és a falusi) élet között is meg kell tudnia „vonni, írni, rajzolni a kristályosan tiszta párhuzamot” (248.), vagyis hogy a parasztságot tágabb környezetével viszonyba állítva, „az élet egészségét” láttatva kell bemutatni önmaga számára. Ennek nyomán ismét újrakereteződik írói és politikai pályafutása: azok már csupán annyiban látszanak jelentősnek, hogy lehetővé tették Ádám számára, hogy szűk életkörükből bezárt társaival ellentétben a társadalom minden rétegéből származó emberekkel felvehesse a kapcsolatot, és így képet alakíthasson ki róluk a maga számára – ez végképp az ő feladatául jelöli ki a könyv megírását, amelynek sikeréről a *Tíz esztendő*ből már nem értesülhetünk.

Irodalmi érték vagy összeesküvés? (Erdélyi József: *A harmadik fiú, Fegyvertelen*)

Erdélyi József önéletírásának, amelynek két kötete 1942-ben és 1943-ban jelent meg a Turul Szövetség kiadásában,⁵¹¹ egyik kedvelt eljárása versei életrajzi háttérének kijelölése: jelzése annak, hogyan vált alapjává valamely alkotásának az éppen elbeszélte gyermekkori látvány vagy harctéri gondolat. Ez a biográfizáló eljárás, ha némileg leegyszerűsítőnek tűnhet is, a legtöbb esetben nem kifejezetten meglepő – hasonlóképpen jár el azonban a szöveg Erdélyi talán máig legismertebb, de mindenesetre leghírhedtebb alkotása esetében is, amely első ránézésre pedig nem feltétlenül tűnik önéletrajzi ihletettségűnek. Az először a szálásista nemzetiszocializmussal szimpatizáló *Virradat* 1937. augusztus 2-i számában közölt *Solymosi Eszter vére* kapcsán ezt olvashatjuk az önéletírás utolsó oldalainak egyikén:

[N]ekem is szabad volt megemlékezni a világhírű perről, nekem is, akinek műzsáját, költészetét úgy gyilkolják a zsidók a magyar főváros nyílt utcáin, minden zsidó újságban, minden kiadóhivatalban, minden zsidó könyvkiadásban, mint a szerencsétlen kis Solymosi Esztert annak idején a tiszaezslári zsinagógában. [...] csak idéztem a vádat, a vádat, s mint egyetlen, legfőbb, perdöntő tanúbizonyságot az én életemet, megrabolt bérémet és babéromat hoztam fel. (II/194.)

A szöveg ajánlata szerint tehát e vers allegorikus műként is olvasható, amelynek rejtett jelentését – jöhet rá az olvasó – nem csupán az imént idézett mondatok tartalmazzák, hanem tulajdonképpen az önéletírás egésze ennek a képnek a visszabontását végzi el, alaposan kifejtve, miképpen is zajlott a múzsa és a költészet említett gyilkolása, a bér és a babér megrablása.

A harmadik fiú és a *Fegyvertelen* fő témája ugyanis az íróvá válás és az írói lét, amelyeket ezek a könyvek, hasonlóan Sértő Kálmán, Veres Péter, Sinka István és Szabó Pál elemzett műveihez, ugyancsak olyasmikként fognak fel, amik a társadalomban, más emberekkel és intézményekkel interakcióban jönnek létre – tehát hangsúlyosan nem csupán mint absztrakt, mentális vagy pszichikai terekben megvalósuló történetet és állapotot. Ahogy a többi „népi” íróként számontartott szerző önreprezentációs célzatú szövegei, úgy

511 A tanulmány zárójeltes hivatkozásai ezekre a kiadásokra utalnak: I: ERDÉLYI, *A harmadik fiú*, I. m.; II: ERDÉLYI, *Fegyvertelen*, I. m.

Erdélyi önéletírása is a kultúra átvilágítására és átértelmezésére tett kísérletet, kimozdítva azt a műveket keretező transzparens és semleges közeg helyzetéből, egyszersmind megpróbálva érvényteleníteni olvasóik szemében azokat az idealista-autonomista művészetfelfogásokat, amelyek nézőpontjából saját működésük inadekvátnak tűnhetett. És ahogy azok, Erdélyi kötetei esetében is az azonosítható a legfőbb törekvésként, hogy plauzibilis leírást alkosson meg, amelyet elfogadásra kínálhat fel közegének a kortárs és közelmúltbeli valóságra, illetve az irodalom mibenlétére, működésére és mindebben saját szerepére vonatkozóan.

E kép rekonstrukciójához az imént idézett vers keletkezési körülményeitől érdemes talán elindulni: az önéletírások elbeszélő-főhőse, akit a továbbiakban – anélkül, hogy a szerzővel való egyszerű azonosítását elfogadhatónak gondolnám vagy szavahihetőségét esetről esetre mérlegelném – az egyszerűség kedvéért Erdélyinek nevezek, a történet szerint a vers publikálása előtti hetekben üzenetet kap Szabó Lőrincről, hogy *Az Estnél* újakezdik „azt az irodalmi felhajtást, amit 1923-ban csináltak Mikes rovatvezetősége alatt”; Erdélyi el is megy, és megegyezik velük abban, hogy havonta két verset átvesszenek tőle, majd a következőket fűzi a megállapodáshoz: „Nem kívánok önöktől többet, csak annyit, hogy a kisleányom taníttatási költségét megkeressem lapjaiknál [...] Kérem, tekintsek ezt a szóbeli megállapodást írott szerződésnek. Ha megszegik szavukat, lesz rá gondom, hogy megtudják: kivel játszottak tizennégy éven át [...]” (II/193.) Földi Mihály „elsőbb dolga” azonban, olvashatjuk, „a legorcátlanabb szószegés” lesz – ez váltja ki a vérvádperről szóló vers megjelentetésének vágyát „tetemrehívó szó” gyanánt az első kínálózó lapban, annak szerkesztőjétől tanúk előtti nyilatkozatot kérve, hogy a közlésért nem fogadott el honoráriumot. Ez az epizód az irodalmat kettős természetűnek mutatja: lehet egyfelől elidegenedett bérmunkaként végzett termelőtevékenység, amely újabb és újabb művek folyamatos előállítását követeli meg az egzisztenciát megalapozó fizetségért cserében; és lehet másfelől az üzleti logikától érintetlen szimbolikus politikai gesztus megtestesítője – e két aspektus közül, mint a korábbi fejezetekben látható volt, Sértő Kálmán az előbbinek, Veres Péter az utóbbinak viszonylag egyértelmű érvényesülését propagálta (míg mások, elég például Babitsra gondolni, természetesen egyik nézőponttal sem voltak képesek azonosulni). Erdélyi esetében azonban összetettebb a helyzet, műve tanúsága szerint ugyanis egyik pólus mellett sem volt képes magát tartósan elkötelezni, ám függetleníteni sem tudta

magát azoktól – önéletírása ezt az ellentmondásos szituációt igyekszik konzisztens rendszerré fogalmazni.

Erdélyi mint hadiéretségít tett, leszerelt tiszt érkezik Budapestre a világháború befejeztével, míg családja és ismerősei a megszállt és hamarosan Romániához csatolt területeken maradnak – erőforrások és kapcsolatok nélkül kell tehát megpróbálnia boldogulni. Ennek lehetséges terepe azonban habitusából fakadóan igencsak behatárolt: céljának kamaszkorától kezdve a szabadság biztosítását látja egész életére, ezért vágyik a művészi létre, mert a művésznek „senki sem parancsol, csak egy szent, nagy cél: a dicsőség” (I/132.); ezért utasítja el, hogy „valami pályára” menjen, és ennek biztos alapjára építve megnőssüljön (I/197.); ezért nem tolakodik-kínálkozik újságírónak, mert – mint írja – „szabadságra nagyobb szükségem volt, mint kenyérre-ruhára” (II/67.). A polgári karrier lehetőségét maga elől ilyen módon elrekesztve ambíciói az egyetlen nyitva maradt területre összpontosulnak, amit mások kétkedő megjegyzései időről időre megerősítenek:

Nem jobb lenne csakugyan otthon maradni, talán feleségül venni Irmuskát, s élni rendes gazdaéletet. Talán még író is lehetnék amellet. De nagy, pufók felhő jött fel Nyugat felől, Pest felől a kanális felett, hasonlított Raith Tivadar kövér, mosolygó arcára: Mintha mondta volna: úgy-e hogy megmondtam: ismerjük az ilyen kálvinista diákokat, fene legényeket, feljönnek Pestre, kivirtuskodják magukat, aztán szépen hazamennek házasodni, gyökeret vernek, megfeneklenek valahol vidéken... Erre már felpattantam: ezt nem lehet énrólam mondani! Letettem a garast, azt mondtam, énbőlőlem lesz valaki Pesten, nélkülüem és ellenem nem lehet ott gazdálkodni. A becsületem, a magam becsülése függ teljes életemre attól, hogy megyek vagy nem. S elindultam. (II/71.)

E kettős szorításban létrejön, és abszolutizálódik az, amit Pierre Bourdieu *illusiónak*⁵¹² nevezett: a saját mezőben megszerezhető szimbolikus tőkének olyan mértékű fontosságot tulajdonít, hogy ennek nyomán a mező határain kívüli területek értéktelen-érdektelen sivatagnak látszanak; az önéletírásban olvasható megjegyzések szerint Erdélyi ezt a totális és mintegy főállású azonosulást az írói szereppel tekinti az egyedül értékes attitűdnek, Illyést például úgy jellemzi, mint aki „bankhivatalnok és csak melleleg költő, vasárnapi vadász az irodalom erdejében” (II/154.). Bourdieu klasszikus példája az ilyen teljes involválódásra Flaubert – kritikusai azonban jó okkal teheték szavá, hogy a családi vagyomból gond nélkül megélt író példája minden

---

512 Vö. BOURDIEU, *A művészet szabályai, I. m.*, 249–253.

további nélkül aligha általánosítható.⁵¹³ A problémát Erdélyi is világosan jelzi: az ő helyzetében lévő főállású költő, hogy az éhhalál ne tegye lehetetlenné az irodalommal való foglalkozást, kénytelen az irodalom pénzre váltásának minden lehetőségét megragadni – ám ez is szűkös és bizonytalan (szociológiailag fogalmazva: a prekariátusra jellemző) életet alapozhat csupán meg, amelyben a túlélés záloga az időnkénti hajléktalanság vagy koplalás elfogadása, vagy később a feleség örökségének és keresetének felélése. A hasonló helyzetben lévő Sértő Kálmán pályája harmadik évében írta meg optimista hangulatú beszámolóját, amikor az amiatt érzett eufóriája, hogy kemény fizikai munka nélkül is megkeresheti a napi étel és ital árát, láthatóan kitartott még, és így a piaci elvekkel kapcsolatos lelkesedése is (mire *A harmadik fiú* megjelent, halott volt); ha Erdélyi is ebből a nézőpontból tekintett volna végig pályáján, nem láthatott volna mást, mint egy két évtized alatt saját egzisztenciáját megteremteni is képtelen, kudarcos vállalkozó botladozásait.

Az életrajzát író Erdélyi azonban természetesen nem a fiatal Sértő ideológiai keretei között gondolkodott; annak a világnak a működését, amelyben mozognia kellett, és amelyben érvényesülni próbált, az ellenséges kívülálló szemszögéből, az ott uralkodó elvek érvénytelenségét hirdetve veti alá alapos elemzésnek. Legfőbb állítása, hogy ebben a rendszerben relatív, a piacon keletkező, az üzlet és a manipulációk által potenciálisan befolyásolt, semmiféle abszolút érvényességgel nem bíró, semmilyen, a rendszerhez képest transzcendens ponton le nem horgonyzott értékek mozognak csupán. Ezzel összefüggésben az irodalom végeredményben sohasem önmaga célja, az elköteleződéseket és az értéktételezéseket mindig valamiféle heteronóm szándék motiválja: az újságok irodalompártolása „erkölcsileg-anyagilag jó üzlet, nemes reklám” (II/89.), a parasztköltő ideológiai „kirakat” (II/95.) gyanánt szükséges nekik, és általában is az aktuális reklámcélok függvényében hoznak verseket „fűtől-fától” (II/107.); másfelől a poétika mindig politika is egyben, ezért reméli például Osvát Erdélyi szerint, hogy a vele egy platformon látott Kassákék segítségével „lerombolhat minden hagyományt a magyar költészetben, dekomponálhatja a szerkezetet, megölheti örökre a csattanót” (II/108.). Ebből adódóan Erdélyi leírásában a tetszés sosem ártatlan: az, hogy kitől hány verset hoz a *Nyugat* antológiája (II/147.), vagy hogy Babits kiről milyen kritikát ír (II/157.), nem valamiféle tiszta ízléskifejezés, hanem kalkuláció eredménye. Az egyes lapok taktikailag, egymásra ügyelve alakítják

---

513 LAHIRE, *The double life of writers*, I. m., 448.

közlési elveiket: ha a gazdagabb *Az Est*-lapok elvonják a szerzőket a *Nyugattól*, Osvátnak új fiatalokat kell szerepeltetnie (II/108.). Az írók-szerkesztők a saját elképzeléseiknek megfelelő pályakezdőket karolják fel: Móricz a szobaköltéssel szemben az egészséges népi költészetet támogatja (II/38.), Babits a földszagú versek ellenében igyekszik új nemzedéket nevelni (II/66.); az egyes szerzőket bizonyos előzetes megfontolások mentén állítják szembe másokkal, mint például Illyést Erdélyivel (II/108.). Az egyes irányzatok (az elszakított részek irodalma, a népi irodalom, a papköltő, a szociográfia) divathullámokként kerülnek a középpontba, majd ismét a margóra (II/69, 125, 189.). És így tovább.

Ez azonban mind nem látszik ellentétesnek a tágan értett piaci elvekkel, amelyek elfogadása az imént elmondottak értelmében elkerülhetetlenül osztana kedvezőtlen szerepet Erdélyire. Vannak ráadásul jelei annak is a szövegben, hogy ő maga sem tudott egészen érintetlen maradni ettől a működéstől: megemlíti például, hogy a háború alatt szabadverseket írt, amely formánál meg is maradt volna, „ha ki nem sajátította volna a bolsevik-agitáció, Kassák és zsidai” (I/229.) – ezt a terhessé váló politikai-poétikai pozíciófelveletet egy antikváriumban vásárolt népköltési gyűjtés hatása alatt hagyja majd el Budapestre érkezése után (II/9.); ahol *Vörös Május* című antikommunista-antiszemita művének körbemutogatása nyomán azonnal meg is nyílik számára az út a szélsőjobboldali körök pártfogása felé (II/17.) – amely körökből később a megélhetési kényszer okán kell kitörnie a *Nyugat*, majd a liberális sajtó felé. Ezek az utalások megengednék tehát azt a következtetést is, hogy saját sikerei és a róla írt pozitív kritikák maguk is ennek a relacionális rendszernek a függvényei, amelynek tehát nincs alternatívája, vagyis annak, aki ezeket a kontingenciákat nem képes a maga javára fordítani, nincs joga panaszsra.

A szöveg azonban elébe megy ennek a lehetőségnek. Nem csupán elbeszélő-főhősét taszítja minden, aminek a piachoz köze van (olcsó és kapós versfüzetet ad ki, de lehangolja az árusítás, és nem készít többet [II/141.]; standot állít fel a könyvnapon, de kinyilvánítja, hogy nem árusítani, hanem tüntetni jött, és akinek nincs pénze, ingyen is vihet könyvet [II/162.]), de a korábban elmondottakat módszeresen felülinterpretálva kiiktat az általa előadott történet motivációs elvei közül is mindent, ami kalkulatív racionalitásra, a körülményekhez való alkalmazkodásra vagy alternatív ideálokra hasonlítana, vagyis mindazt, amitől a leírt világ liberális-pluralista térnek látszhatna. A történések okát, legyenek azok esztétikai ítéletek, döntés

egy szerződésről, egy folyamodvány elbírálása vagy a publikálható versek számának meghatározása, rendre az emotivitás vagy a hatalomvágy szférájában véli megtalálni: irigység, harc, egy titkos ellenség munkálkodása, illetve a „zsidó” érdekek érvényesülése. Ezek persze egymással is összefüggenek, és az egész struktúra összetartásának feladata végül arra a nagy elbeszélésre hárul, amely szerint a zsidóság célja, hogy „mérgező habarcs” módjára szétbomlaszsa „a keresztény műveltség templomát” (II/198.), és ennek részeként „elbánnasson” a magyarokkal, amint arra 1919-ben már kísérletet tett, aminek előfeltétele a magyarok lelki lefegyverzése – minthogy tudja, hogy „a magyar kultúra kardjának éle és hegye a magyar költészet”, legelső sorban ezt akarja „összetörni” (II/163.); a hivatkozási pontként szolgáló proletárdiktatúrához kapcsolódóan a szöveg korábban egyetlen epizódot írt le részletesebben: egy írói kongresszust, ahol egy „kétes hírvű újságíró” arról beszélt, hogy „ezután nem a regény, a novella, a vers lesz a vezérműfaj, hanem a szociológiai cikk és tanulmány”, mire Erdélyi nyílt színen árulónak nevezte (II/13.). A „zsidók” az önéletrajzi anekdotákban előadott antropológiája szerint, ha akarnak, sem képesek másmilyenek lenni, be vannak zárva „a fajiság sötét zsinagógájába” (II/104.), ahonnan nincs kijárási.

És a szöveg tanúsága szerint valóban mindent el is követnek céljaik elérése érdekében, például slágerekkel és ponyvával butítják a népet, és hogy elzárva tartásuk a valódi kultúrától, megakadályozzák egy nívós irodalmi néplap indítását (II/122, 140.); súlyosabb azonban ennél, hogy ők azok is, akik az értékrelativitást létrehozták. Az önéletrajz egyik csúcspontjában Erdélyi egy *Nyugat*-estre látogat el, ahol Simon Jolán Tristan Tzara verseit adja elő; Erdélyi megzavarja az előadást, majd Nagy Endrét – aki kijelenti, hogy értéküket tekintve nem tudna különbséget tenni a Tzara-vers és Berzsenyi *Fohászok* között – jobb, illetve bal keze felemelésére kéri, majd így szól:

Aki olyan lángész, hogy meg tudja különböztetni a jobb kezét a baltól, az nem mondhat igazat, ha azt mondja, hogy nem tudja: a két említett mű közül melyik a költői remek [...] De ez az ön és az önhöz hasonló módszer: megingatni az értékelést a közönség lelkében, hogy bármikor tehetségtelenség bélyegezhessék a lángészt és lángésznek a tehetségtelen világcsalót. [...] De míg én élek, ez ellen az irodalompolitika ellen küzdeni fogok! (II/148.)

Ez a szerep, amelyre az teszi alkalmassá, hogy nemcsak nem „zsidó”, de a tárgyalt „magyar” írók többségével ellentétben a felesége sem az, világosan kijelöli Erdélyi helyét: ő az, aki őrzik annak tudását, hogy az értékek abszolúta,

és inherens módon hozzátartoznak a vonatkozó tárgyhoz – az ő állításai, többek között saját művészetéről, ezért nem egyetlen véleményt jelentenek a sok közül, ezért kell elfogadnia az olvasónak, hogy a csupa intrikát és értékmanipulációt ábrázoló kép megörökítője érintetlen az ábrázoltaktól. Az így megalapozott elbeszélői retorika pedig az irodalmi mű kettős természetére vonatkozó dilemmát is eldönti: a versek *valójában* nem a szórakoztatást szolgáló fogyasztási cikkek, hanem „a magyar költészet fennmaradásáért, tisztaságáért, fejlődéséért” „az egész világ ellen” (II/156.) vívott egyetlen nagy háború manifesztációi; a publikált szövegek olvasóiról, befogadásáról a két kötetben jóformán szó sem esik. Ez az alap, amelyről azután a magyar társadalom számonkérhetővé válik – ennek a mitikus küzdelemnek a piaci elvet kiiktató egzisztenciális megalapozása és támogatása elemi érdeke és feladata lenne ugyanis. Ennek tudatosodását akarják a „zsidók” az önéletrajz szerint megakadályozni, és ennek tudatosítását kísérli meg az önéletrajz maga, amely a látszat szerint végül boldogan zárul: egy szélsőjobboldali kiadó végre biztos megélhetést, havi száz pengő előleget biztosít Erdélyinek – a könyv, amelyet kezünkben tartunk, egyszerre megörökítője és ellentételezése ennek az előlegnek.

Erdélyi szövege mai értelmezőjét különös helyzetbe állítja: mit gondoljunk az abban olvashatókról? Egyetlen konkrét példa gyanánt: mit gondoljunk Ignotus Pál a *Nyugat*-ban megjelent nagy Erdélyi-ellenes vitacikkéről? Mai szemmel abszurdnak tűnik Erdélyi magyarázatkísérlete (miszerint megírásával az Illyést pártoló Osvát bírta meg Ignotust, aki maga is ferde szemmel nézte a „zsidó” feleség nélküli Erdélyit, és szívesebben látta volna a Baumgarten-díjat Fodor Józsefnél vagy Szabó Lőrincnél [II/111.]), ám cáfolatához biztosan nem elég a tanulmányt egy absztrakt, érdek nélküli álláspont megfogalmazásaként feltüntetni. Hasonlóképpen nem lehet véleményem szerint Erdélyi összeesküvés-elméleteivel egy idealista, az irodalom önmozgását tételező koncepciót szembehelyezni, hiszen az utóbbit nyomban kikezdi az olyan triviális tények is, mint hogy Erdélyi recepciójában is nagy fokú korreláció mutatkozik az esztétikai ítéletek és az ítéletet megfogalmazó személyek vagy orgánumok pozíciója között.⁵¹⁴ Az önéletrajz ideológiakritikai olvasásának kísérlete sem lehetséges a korszakra vonatkozó olyan leírás nélkül, amely az Erdélyi által érintett területeket nem elmellőzi, hanem konzisztens magyarázatokat kínálja; ez az olvasat azonban így is

---

514 Lásd ezzel kapcsolatban az *Erdélyi József és az irodalmi piac* című tanulmányt!

kísérlet kellene hogy maradjon, amely nem ringatja magát a valóság ideológiáfüggetlen megragadásának illúziójába – hiszen éppen a tárgyalt szöveg tudatosíthatja, milyen politikai súlyok kapcsolódnak már a relacionista vagy abszolutizáló nézőpont választásához is. Ennek az ideológiakritikának mindenestre, ahogy Márkus György figyelmeztetett, kultúraelmélettel is ki kell egészülnie, tehát nem elég a reprezentációkat értelmeznie, hanem azt a helyet is értelmeznie kell, ahol a reprezentációk készülnek.⁵¹⁵ Erdélyi önéletírása ezt elengedhetetlenné is teszi, hiszen például a *Solymosi Eszter vére* kapcsán éppen azt tudatosítja, hogy a szimbolikus termelés mezőjében termelt és a társadalom számára viláértelmezési kulcsként felkínált szimbolikus struktúrákra mélyen rányomhatja bélyegét magának a mezőnek a helyzete is. A szöveg folyamatosan emlékeztet arra, hogy ahhoz, hogy megérthessük, milyen hatást gyakorolt a közösségre az irodalom, az irodalom létfeltételeit is meg kell értenünk. Mélyrétegeiből ki is rajzolódik egy kép a magyar költészetéről, amelynek pozíciója az első világháborút követően igencsak megváltozott, miután a figyelmét és erőforrásait egyre inkább a propagandára sokkal alkalmasabb tömegművelésű közlésművelésre koncentrált, szociális lelkiismeret-től nemigen gyötört államhatalom magára hagyta azt a piacon. Milyen írói szerep lehetséges ilyen körülmények között, főleg ha valakinek nincs vagon a háta mögött? A „népi” írók önéletírásai, amelyekben a korszak közgondolkodásában hozzáférhető (mai szemmel nem egyszer visszataszító) diskurzusokból igyekeztek plauzibilis, elfogadásukat-megbecsülésüket elősegítő önportrét és tablót barkácsolni, ezt a ma ismét egyre aktuálisabb kérdést vetették fel – ha megoldani nem is voltak képesek.

---

515 MÁRKUS György, *Az ideológiakritikáról – kritikusan* = Uő., *Kultúra, tudomány, társadalom. A kultúra modern eszméje*, Atlantisz, Budapest, 2017, 571–623.

A „zsidó” és a „paraszt” alakjának szimmetriája (Sásdi Sándor regényei)

„Közvetlenül 1945 után, a felszabadulást követően számos, a háború alatt történetekkel foglalkozó önéletrajzi ihletésű, részben szépirodalmi igényű memoárkötet látott napvilágot, melyek mindössze igen szerény része kano-nizálódott, értelemszerűen elsősorban azok a szövegek, amelyek már neves alkotókhoz voltak köthetőek” – írja György Péter,⁵¹⁶ és állításának igazsá-gát világosan demonstrálhatja, hogy bár *A magyar irodalom története*iben két fejezet is tárgyalja a magyar holokausztirodalom témáját (egyiküknek ez a kizárólagos témája), a kommunista hatalomátvétellel bekövetkező cezúra előttről összesen csupán négy prózai mű címét említik;⁵¹⁷ de más tanulmá-nyok alapján is azt lehet megállapítanunk, hogy igen erős szelektivitás mű-ködi irodalomtörténeti emlékezetünkben e téren is.⁵¹⁸ E fejezet központi tárgya, Sásdi Sándor 1946-ban, a Dante kiadónál megjelent *Fehér kenyér* című regénye is azon művek sorába tartozik, amelyeket egyetlen általam is-mert összefoglaló-áttekintő munka sem regisztrál – pedig az több kiadást is megért,⁵¹⁹ és szerzője sem nevezhető egykönnyves memoáírónak. (Sásdi

516 GYÖRGY Péter, „*A léger sors*”. *Gera György: Terelőút*, Jelenkor, 2010/12., 1352.

517 Peremiczky Szilvia Szép Ernő *Emberszagát*, a *Lágerek népét* Örkény Istvántól és – nem irodalmi dokumentumként – Nyiszli Miklós memoárját (PEREMICZKY Szilvia, „*Árpád és Ábrahám földiek voltak*” (?). *A magyarországi zsidó irodalom vázlatja = A magyar irodalom története*, II, I. m., 297–314.), míg Kálmán C. György szintén az *Emberszagot* és a *Kilenc koffert* Zsolt Bélától (KÁLMÁN C. György, *A túlélés poétikai problémái = A magyar irodalom története*, III, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, Gondolat, Budapest, 2007, 417–427.).

518 „Két jelentős író túlélő, Szép Ernő és Zsolt Béla akadt csak, aki emlékező prózájában nem vállalta el a holokauszt és a zsidó involváltság letagadását (*Emberszag*, 1945, *Kilenc koffert*, 1946) – egyik sem volt vagy lett kommunista” – írja például Hernádi Miklós, némileg eltulózva e művek kivételességét. HERNÁDI Miklós, *Csak diszkrétén! Magyar zsidó kommunisták a holokausztról 1944–1974*, *Kritika*, 2011/11–12., 13. Földes Anna terjedelmes tanulmánya is csupán néhány „önkéntesen kiemelt” mű címével – de nem ismertetésével – gazdagítja a listát. FÖLDES Anna, *A holokauszt a magyar (próza)irodalom tükrében = Tanulmányok a holokausztról*, I, szerk. Randolph L. BRAHAM, Balassi, Budapest, 2001, 73–122.

519 1967-ben és 1980-ban adta ki újra a Szépirodalmi Kiadó, ártírt és bővített szöveggel. Sásdi itt nem elemzett 1946 utáni pályájáról lásd: LENGYEL Imre Zsolt, „*Beleszteroltam a szenvedést*”. *Sásdi Sándor (1898–1992)*, Magyar Narancs, 2013. október 3., VIII–X.

az 1920-as években kezdte pályáját, a *Nyugat* novellapályázatán dicséretben részesült,⁵²⁰ ezután gyors egymásutánban publikálta novelláit és regényeit – ezek a megjelenések kontextusukat tekintve széles spektrumon mozogtak: *Az árnyéknélküli ember* című novelláskötete a *Nyugat* kiadásában jelent meg [1936], *Csillagok alatt* című szerelmesregénye viszont a *Gong* tízfílléres sorozatában [1933]; a *Nyolc hold föld* regényváltozata [1929] pedig vizsgálataink szerint kiemelkedő könyvsiker volt.⁵²¹) A korai holokausztregények utólagos kanonizálhatósága természetesen erősen kérdéses, annál is inkább, mivel a *Sorstalansággal* olyan szöveg vált a mai kánon vitathatatlan sarokkövévé, amelynek értékét értelmezői számára éppen a korábban adott nyelvi-világzemléleti holokauszttepisztémé radikális lebontása biztosítja, így valóban küszöbhelyzetűnek látszik;⁵²² az azonban elháríthatatlan feladatnak látszik, hogy – esztétikai értékelésüket felfüggesztve, de a szövegek esztétikai létmódját tiszteletben tartva – feltérképezzük, milyen alternatív (ön)értelmezési kísérletek jöttek létre, hogy e brutálisan homogenizálásra törekvő esemény tapasztalatát és hatását ne feltétlenül kelljen hasonlóan homogenizáló sémákba kényszerítenünk.

Legalábbis éppen ez az, amire a *Fehér kenyér* olvasása felhív; ez a szöveg ugyanis egészen más arányokkal dolgozik, mint a legelismertebb holokausztregények az *Ember ez?*-től és *Az éjszakától* a *Sorstalanságig*. Míg azokban az „előtörténet”, a holokauszt előtti élet leírása inkább keretszerűnek mondható, addig itt ez a szöveg első mintegy háromnegyedét teszi ki, és e

520 A *Nyolc hold föld* novellaváltozatáért. Vö. *Bírálati jelentés*, *Nyugat*, 1925/23–24., 485–489; ill. SÁSDI Sándor, *Nyolc hold föld*, *Nyugat*, 1926/3., 211–226.

521 Állítólag hatvannégyezer példányban kelt el. Vö. SZABÓ Pál, *Sásdi Sándor*, Irodalmi Ujság, 1954/16., 3; ill. SÁSDI Sándor, *Igazi pártfogóm = Uő., Tél hozta, tavasz vitte*, Szépirodalmi, Budapest, 1983, 443.

522 „A holokauszt tematikájú szépirodalmi alkotások szemléletmódja kialakított egyfajta elvárásrendszert, olvasási konvenciók rendszerét, egyfajta holokausztkánont, olyanféleképp, ahogy mondjuk a szerelmi költészetet nem egyszerűen tartalmi-tematikai okokból lehet elhatárolni, hanem egyfajta »műfajként«, melynek műfaji tradíciói, műfaji kánona, az e műfajhoz tartozó szövegek emlékezete preformálja a műfajhoz tartozó művek olvasását. Ennek a költészetnek van egy erőteljes – javarészt Petrarca szonettjeiből és a trubadúrköltészetből eredő – konvenciórendszere, ahogy a holokauszt tucatirodalmának is, amelyet Borowski és Kertész hasonló radikalitással ír fölül, kialakítva egy új elváráshorizontot, amelyre az ő szövegeiket követő írások belesimulhatnak vagy provokálhatják azt.” VÁRI György, *Cselekményesítés, történelmi tapasztalat és a fenséges művészete = Az értelmezés szükségessége. Tanulmányok Kertész Imréről*, szerk. SCHEIBNER Tamás – SZÜCS Gábor Zoltán, L’Harmattan, Budapest, 2002, 131.

formadöntés implikációi nyilvánvalóan igen jelentősek:⁵²³ a szöveg ilyen módon relevánsnak és rekonstruálандónak mutatja azt a szocializációs folyamatot is, amely a dachauai lágerbe megérkező elbeszélő-főhős személyiségét formálta.⁵²⁴ A *Fehér kenyér* viszont így a holokausztirodalmon kívül a magyar irodalomtörténet egy másik jelentős vonulatához is odatartozónak tekintendő: „azok mellé a »nemzeti művek« mellé, melyekből a XX. század Magyarországa minden szociográfiánál élesebben, örök vonásokkal rajzolódik szívünkbe” – írta róla a kevés megjelent kritika egyikében Bóka László,⁵²⁵ további példaként pedig az *Egy ember életét*, az *Egy polgár vallomásait*, a *Puszták népét*, a *Halálfiait* és a *Büntudatot* említette. Miközben azonban a Horthy-korszakban központi fontosságúvá váló (kvázi) önéletrajzi irodalommal való kapcsolata tagadhatatlan,⁵²⁶ Sásdi művét tartalmi és formai jegyek alapján még kézenfekvőbb lenne talán egy másik alsorozathoz, a „népi” írók szociografikus önéletrajzaihoz kötni inkább, a *Puszták népe* (Illyés Gyula), a *Számadás* (Veres Péter), a *Süllyedő világ* (Kodolányi János), a *Fekete bojtár vallomásai* (Sinka István) és a *Harmadik fiú–Fegyvertelen* (Erdélyi József) rurális-földműves milióból induló nevelődési történetéhez, hiszen a *Fehér kenyér* legmeghatározóbb helyszíne is a falu, az elbeszélő családjának legfontosabb tevékenysége a földművelés és gyerekkori környezetének tagjai földművesek.⁵²⁷

523 Ahogy Kisantal Tamás emlékeztet: „e tanúságtételek nem vagy nem csak a holokauszt valóságát ábrázolják, hanem szerzőjük kulturális háttéréről, történelemkoncepciójáról is tanúszkodnak. Azonban, akárcsak a történetírói szövegeknél, véleményem szerint ezt nem elsősorban konkrét referenciális tartalmuk, hanem formájuk alapján teszik, vagyis azzal, hogy milyen módon, milyen narratív, retorikai eljárásokkal jelenítik meg a holokauszt eseményét.” KISANTAL Tamás, *Túlélő történetek*, Kijárat, Budapest, 2009, 53–54.

524 Kőbányai János egyébként mintha éppen ezt hiányolná a megszokott holokausztnarratívákból, és azt várná, hogy bemutassák a „földet, a hazát, amely később, a narratívájuk első részének zárófejezetében a holokauszt földjévé, hazájává válik a kiszántás mozzanatában”. KŐBÁNYAI JÁNOS, *A magyar-zsidó irodalom története. Kivirágzás és kiszántás*, Múlt és Jövő, Budapest, 2012, 273.

525 BÓKA László, *Budapesttől Odesszáig*, Új Magyarország, 1946. november 16., 10.

526 A regény felkínálja az önéletrajzi azonosíthatóságot, bár Lejeune elmélete felől tekintve megjegyzésre érdemes, hogy a szövegből kiderül ugyan az elbeszélő családneve (Tintner), amely azonos a szerző születési nevével, ám ezek nem azonosak a borítóra nyomtatott magyarosított szerzői névvel; utóbbi nem található meg a szövegben – az „asszimilációs” identitás problematikussága tehát némileg kikezdi ezt az egyszerű azonosítási sémát.

527 Az akadémiai irodalomtörténet a *Népi és népies prózairók* fejezetben foglalkozik Sásdi-val, a Pomogáts Béla által írt fejezet szerint „Sásdi Sándor a népi írók nagy nemzedé-

E két kontextus azonban nyilvánvalóan feszült viszonyban van egymással, ami könnyen magyarázhatóvá teszi azt is, miért nem ezeket a műveket emelte ki Bóka: az azokhoz köthető szimbolikus alakok (a „zsidó” és a „paraszt”)⁵²⁸ viszonya ugyanis meglehetősen antagonisztikusnak tűnhet.

A budapesti zsidók polgárosultsága régóta forgalomban lévő tantétel, amely gyakran a magyarországi zsidók egészéről alkotott képet is elhomályosítja. Hiszen a neológ (és pesti) zsidóság felől tekintve a magyarországi zsidók túlzottan egységes és kompakt társaságnak tűnnek [...] A társadalmi gyakorlat felől tekintve a tényleges tapasztalat nem vág teljesen egybe azzal, amit a „társadalmi imagináció” (Sarah Maza) keretében szokás e gyakorlatról tartani.⁵²⁹

Így ír Gyáni Gábor,⁵³⁰ és a társadalmi imaginációt vizsgálva valóban észrevehetjük, hogy a „zsidó paraszt”⁵³¹ imázsa az első világháború után már alig fordul elő, esetleg csupán múltbeliként, felmenőként,⁵³² és lassan, ahogy a „városi” és a „zsidó” szó jelöltje egymásra másolódik,⁵³³ mintha oximoronná

---

kének kortársa, s nemcsak a születési dátum, hanem pályakezdésének ideje és iránya is e mozgalom legközelebbi útítársai közt jelöli ki helyét.” *A magyar irodalom története 1945–1975*, III, szerk. BÉLÁDI Miklós – RÓNAY László, Akadémiai, Budapest, 1990, 1/448.

528 Az idézőjeles írásmódról lásd: SCHEIN, *A „zsidó”...*, I. m.

529 1910-es adatok szerint a zsidóként nyilvántartott személyek 50,8%-a élt városban (ezen belül 22,4% a fővárosban); 1930-ra, elsősorban a határmódosítások miatt ezek az arányok 73%-ra, illetve 46%-ra változtak. ZEKE Gyula, *A budapesti zsidóság lakóhelyi szegregációja a tőkés modernizáció korszakában (1867–1941) = Hét évtized a bazai zsidóság életében*, I, szerk. LENDVAI L. Ferenc – SOHÁR Anikó – HORVÁTH Pál, Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézet, Budapest, 1990, 163.

530 GYÁNI Gábor, *A zsidó avagy a zsidós Budapest*, Szombat, 2009/7., 10.

531 „Az ideál egészen a[z ezernyolcszáz]nyolcvanas évekig a zsidó paraszt. [...] Ez a kép azonban lassan-lassan eltűnik az emancipáció utáni első nemzedékkel” – írja Peremiczky, majd később még regisztrálja e típus nosztalgikus felbukkanását Nagy Imre és Somlyó Zoltán műveiben (igaz, Somlyó versei csak a közelmúltban jelentek meg kötetben). PEREMICZKY, I. m.

532 „Ez az irodalom több zsidó típust vázol fel. Az első: az öreg generáció még vidéki, nem asszimilálódott zsidósága, melyet a legtöbbször meleg színekkel ábrázolnak mint egyszerű, puritán, családias, a gettófélelmet még emlékülükben őrző embereket.” LACKÓ Miklós, *Zsidók a budapesti irodalomban (1890–1930)*, Budapesti Negyed, 1995/8., 124.

533 Ez az azonosítás már 1917-ben is világosan látható volt: „De kétségtelen, hogy léteznek ilyen átmeneti faji tulajdonságok – évszázados konstans környezeti hatások és történelmi adottságok átöröklött és nevelt szintézisei – s ezek a tradicionális magyarságot annál inkább irritálják, mivel oly országokban, melyeknek túlnyomóan városi kultúrája van, ez az ellentét kevésbé érezhető, mint nálunk, ahol a társadalmi élet még mindig nagyon

válna. E tendencia betetőzőjének természetesen a népi-urbánus vita tekinthető, amelynek zavaros jelentésű utóbbi tagja⁵³⁴ mintegy rögzíti e kapcsolatot, és egyszersmind kijelöli a – „parasztot” nem csupán képviselő, de bizonyos tagjai által az irodalmi nyilvánosság számára meg is testesítő – népiek csoportját mint külön- és szemben álló csoportot. Ha a korszakra irányuló mai szemléletünket erősen meghatározó szembenállással kapcsolatban legtöbben nem is osztják azt az elképzelést, miszerint annak „semmiféle más normális magyar fordítása nincsen, mint az antiszemitizmus”,⁵³⁵ nem igazán lehet olyan elemzést olvasni, amely ne látná szükségesnek a népiek zsidókkal kapcsolatos attitűdjeivel foglalkozni,⁵³⁶ és a vitától függetlenül is több tanulmány dokumentálja a népi írók zsidóellenes megnyilvánulásait (amelyek hol konkrét antiszemitizmusnak, hol gyengébben vagy erősebben xenofób etnonacionalizmusnak ítéelhetők inkább).⁵³⁷ A *Kisebbségben* Németh Lászlójának felfogása, aki Sárközi Györgyről mint afféle szabályt erősítő egyetlen kivétlről beszélt egyfelől,⁵³⁸ Zsolt Béla önéletírásként olvasott regényének

---

erősen falusi összetételű” (Jászi Oszkár); „itt a páratlan és keserves helyzet, hogy az az ellentét, mely a nemesi s a paraszti ideológiát a polgárral, az intellektuálissal s a munkásival egybeült is élesen szembeállítja, nálunk még a fajbéli s az idegen, a keresztény s a zsidó ellentétével is élesedik” (Ignotus). *A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század körkérdése*, Társadalomtudományi Társaság, Budapest, 1917, 98, 94.

534 Az *urbánus* szó jelentésmezéjének változásait Lengyel András kísérte meg rekonstruálni. LENGYEL András, *Az „urbánus” irányzatjelölő elnevezés kialakulása* = *Uő., Utak és csapdák, I. m.*, 103–165.

535 TAMÁS Gáspár Miklós – SZÉCHENYI Ágnes, „...ahogyan az ember forgószélben viselkedik...”, *Valóság*, 1992/10., 88.

536 Ezt az egyensúlyozó álláspontot képviseli szinte mindegyik jelentősebb közelmúltbeli áttekintés, vö. például: LENGYEL, *A népi-urbánus szembenállásról, I. m.*; N. HORVÁTH Béla, „*Sznobok és parasztok*” = *A magyar irodalom története*, III, I. m., 263–277; POSZLER, I. m.

537 A kategóriák közötti distinkció fontosságáról lásd: TRENCSÉNYI, I. m. Csepeli György például a népi önéletírások zsidókkal kapcsolatos megjegyzéseit szemlélte (CSEPELI György, *Narratívák fogságában. A népi írók politikai szocializációja Magyarországon*, Kritika, 1995/10., 20–23.), Ungváry Krisztián a közbeszéd teljes mezejét igyekezett áttekinteni (UNGVÁRY Krisztián, *Értelmiség és antiszemita közbeszéd*, Beszélő, 2001/6., 74–93.).

538 „Sárközi Györgyön kívül nem akadt ember köztük, akit a magyar ügy meghódított. Leginkább még a jobboldal egyetemi tanáraihoz vonzódtak, új katolikusok, konzervatívok [...]” NÉMETH László, *Kisebbségben*, I–IV, Magyar Élet, Budapest, 1942, 77. Sárközi identitását és sorsát természetesen igen csekély mértékben fedi le a reflektálatlanul használt *zsidó* jelölő.

aforisztikus kitételeiről a zsidók eredendő városiasságáról másfelől,⁵³⁹ és például Illyés Gyula sokat idézett mondatai a választás elkerülhetetlenségéről⁵⁴⁰ jól demonstrálják az imaginárius struktúra átjárhatatlanságát.⁵⁴¹

Amikor tehát a *Fehér kenyér* kapcsán az *Új Élet* arról írt, hogy Sásdi „mindig büszkén vallotta magát zsidónak és a magyar zsidó írók egyik főfeladatának tekintette a magyar irodalomnak zsidó motívumokkal és zsidó lélekrajzokkal való gazdagítását, úgy ismeri a magyar falut és magyar parasztot, mint kevesen. Ő is azok közé a zsidók közé tartozik, akik sokáig falun élve, megvalósították magukban Tiborc és Ahasvér találkozását, amit Acsády Ignác és Bródy Sándor oly sokszor követel”⁵⁴² – ez a szimbolikus találkozás kevéssé látszik magától értetődőnek. E kritikában ráadásul távolról visszhangzik egy jóval korábbi:

Azok, akik hangoztatják, hogy a zsidóság csak városi irodalmat csinál, hogy a föld népe és maga a föld nem keltenek visszhangot a zsidó íróban – olvassák el Sásdi Sándor könyvét. [...] megérteti velünk a földnek, az áldott, termő magyar földnek azt az óriási hatalmát [...] Akármilyen sötét antiszemita szemüvegen keresztül nézik: ez tiszta magyar irodalom. Magyar levegő, magyar nap, magyar föld táplálta. Fog-e valaha Sásdi Sándor zsidó regényt írni, kétséges. Mégis sajátos, zsidó szempontból tekintve is nagy értéknek tartjuk könyvét. Segít megdönteni azt a tévhitet, hogy a zsidó írók csak a „romlott” városi miliőt értik meg, nem tudnak odahajolni a föld embereihez és a földhöz, hogy hallgassák szíve dobogását. Szinte chaluc-munkát végzett ezzel a fiatal magyar zsidó író.⁵⁴³

539 „A zsidó azonban a falun is városi emberfajta: a gettó, ez a láncok közé szorított kényszerű autonómia, akkor is városias képződmény volt, ha egy szekértáborhoz kapcsolódott. [...] Csakugyan mindenütt, ahol letelepszik, nyomban dolgozni kezd városcsináló ösztöne: követ köre rakni. [...] Minden falusi zsidó lelke mélyén ott élt a vágy: be a városba, a neki való, testére, értelmére szabott környezetbe.” ZSOLT Béla, *Villámcsapás (Schwarz András önéletrajza)*, Pantheon, Budapest, 1937, 18–19.

540 „Ha egy helyzetet már választottál, a másíkról le kell mondanod. Népek versengésében kétfelé nem nyujthatod ki a kezed sem segítségért, sem haszonért. Élhetsz közösség nélkül, ha elég nagy szellem vagy, de két közösségbe senki sem tartozhat, legkevésbé egy nép.” ILLYÉS Gyula, *Zsidó sebek és bűnök. Pap Károly könyve I.*, Nyugat, 1935/7., 41.

541 A korszakban képviselt ideológiai pozíciókat gazdag idézetanyag segítségével mutatja be: MONOSTORI Imre, *A zsidókérdés változatai a magyar folyóiratokban a húszas évektől a zsidótörvényekig* = Uő., *Helykeresések. Három esettanulmány*, Nap, Budapest, 2004, 9–108.

542 *A dachau-i sírból visszatért magyar zsidó író új könyvéről*, *Új Élet*, 1946/43., 8.

543 P. E., *Nyolc hold föld. Sásdi Sándor regénye*, *Múlt és Jövő*, 1930/3., 123.

Világosan látszik, hogy a *Mult és Jövő* recenzense a fentebb rekonstruálthoz hasonlóan érzekelte a diskurzus szerkezetét, és ebből fakadóan üdvözölte stratégiai fontosságú műnek kijáró lelkesedéssel a regényt mint e szerkezetet a létezésével szubvertálni képes hibridet – de lehetett a *Nyolc hold föld* bármilyen népszerű, e téren változást nem látszott hozni. Néhány évvel később viszont Komor András⁵⁴⁴ ennek a határátlépésnek egészen eltérő interpretációját adta: „Zsidó írók a magyar föld békésen idillikus életét dicsérték, a magyar múlt dicsőséges emlékeit idézték, zsidó írók vidéki kastélyok hangulatát varázsolták színpadra, legkedvesebb hősiük a már nem is szögédiesen, de szögödiesen beszélő paraszt lett. Zsidóságukról még csak mukkanni sem mertek.” Nem állítható ugyan bizonyosan, hogy a nevetek itt nem említő Komor valóban a *Nyolc hold földre* is gondolt (bár annak hősei valóban jellegzetes dialektusban beszéltetett magyar parasztok), ám véleményének hatálya alighanem kiterjed arra is, eszerint pedig elvtelen, önfeladó mimikrinek kell látnunk a regényt, amely inkább letagadja csupán a létező határokat, mint átrajzolni azokat.

A *Mult és Jövő* kritikusa és Komor azonban nyilvánvalóan eltérő társadalmi ideáljai által motivált véleménykülönbségük ellenére mégis osztottnak egy implicit előfeltevésben: hogy a „zsidó író”, akire mindketten hivatkoznak, világosan és egyértelműen megragadható létező („valamelyik érzékük segítségével megérik, hogy zsidó írta-e azt a könyvet vagy sem” – írja ugyanebben a szövegben Komor). Sásdi recepcióját áttekintve azonban feltétlenül érdemesnek látszik lemondani arról a felfogásról, amely egy író zsidóságát a kétállású kapcsoló objektív igazságának mintájára gondolja el, és számot vetni azon elképzelésekkel, amelyek dinamikus, számos tényező összjátékában megvalósuló identitásokról beszélnek.⁵⁴⁵ Az 1928 és 1942

544 KOMOR András, *Zsidó problémák a modern magyar irodalomban* [1935] = Uő., *Fischmann S. utódai*, Múlt és Jövő, Budapest, 1998, 306.

545 E szemléletváltást sürgette Schein Gábor *A határ és a határolt* című kötetéről írott kritikai tanulmányában: „sem a »magyar«, sem a »zsidó« szó útja nem vezethet ki a zárlatos előfeltevések köréből mindaddig, amíg a saját és az idegen kultúra, egyáltalán a birtokolt vagy tulajdonságként meghatározható kultúra képzetével közelítjük meg őket. Mert akármit jelentsenek is e szavak, ha tulajdonságként egy emberhez vagy egy szöveghez rendeljük őket, berekesztjük, kioltjuk a velük jelölt elbeszélésfergeteget.” SCHEIN Gábor, *Egy történet jele*, BUKSZ, 1998/4., 406–418. Az esszencializáló zsidóképet veszik támadás alá Gyáni Gábor írásai is: „az esszencialista gondolkodásmód [...] annak a zsidóképnek a foglya, amely az antiszemita diskurzusban tenyészik. Hiszen egyedül ennek a szemléletmódnak a keretei között létezik az örök zsidó, aki soha egy pillanatra sem veszíti el a zsidóként való nyilvánvaló azonosíthatóságát”; ennek alternatívjaként a posztmodern

között megjelent tizenkét kötetéről írott mintegy hatvan cikkben ugyanis alig fordul elő a „zsidó” szó, a szerzőre vonatkoztatva pedig – a *Mult és Jövő* idézett cikkét leszámítva – egyetlen alkalommal sem. Várkonyi Nándor szövege („A falut szereti Sásdi; az ő színpadának valóban hőse a paraszt. A másik élménye a városi kispolgárhoz fűzi s a kis zsidóhoz, aki a városban is, a faluban is kispolgár. De ez az élmény már kevésbé jelentős számára; a polgár figuráját kissé felülről kezeli s nem is mindig rokonszenvez vele.”)⁵⁴⁶ például elmosza ezen élmény konkrét tartalmát. Olyan írást is alig találni, amelyből arra következtethetnénk, hogy szerzője implicite zsidóként azonosítaná Sásdit; még leginkább Sándor Kálmáné idézhető, már a zsidótörvények utáni időkből: „Bizonyára a nyugtalan kor és egyéni helyzetének tisztázatlan volta torzítja el a különben kiváló író mondanivalóit: enyhítő körülménynek elég ez, de mentségnek vajmi kevés”,⁵⁴⁷ és az elutasító megjegyzések mögött is igen kétséges, hogy kell-e vagy lehet-e valamiféle zsidóellenes attitűdöt látni.⁵⁴⁸ Bárhogyan lehetne is jellemezni tehát Sásdi (származáson, önmegha-

---

identitásfelfogások alkalmazását ajánlja, amelyek szerint „az önazonosság tudata, melyre a (külső) diskurzusok egyidejűsége (párhuzamossága) és időbeni dinamikája is hatással van, az idő függvényében szüntelenül változik; ilyenformán különböző elemek egyvelege és alkalomszerű konglomerátuma.” GYÁNI Gábor, *Nép, nemzet, zsidó*, Kalligram, Pozsony, 2013, 241, 227.

546 VÁRKONYI Nándor, *Az árnyéknélküli ember*, Nyugat, 1936/12., 460.

547 SÁNDOR Kálmán, *Aratástól böhüllésig*, Nyugat, 1940/12., 577. Néhány sorral lejjebb megrovólag említi a regény zsidó mellékszereplőjének szerepeltetését: „Megható a falusi kocsmáros alakja is; sajnálatunkra azonban az író ezúttal úgy vállal az üldözöttekkel közösséget, hogy még társadalmi helyzetükből fakadó, sőt általános emberi hibáikat is korrigálja – a valóság rovására. Pedig az ő ügyüket éppen a legnyersebb valóságra bízhatta volna a legnyugodtabban.”

548 A leggyanúsabb ilyen szempontból a *Magyar Kultúra* cikke. A *Nyolc hold föld*-ről Dénes Gizella írt Sásdi tehetségét elismerő, a konkrét művön azonban kissé fanyalgó kritikát (DÉNES Gizella, *Sásdi Sándor: Nyolc hold föld*, Magyar Kultúra, 1930/7., 331–332.); egy következő számban azonban Szegedi György újabb cikket szentelt a regénynek, mondván kötelességének tartja „a magyarság és a katolicizmus” nézőpontjából is mérlegre tenni a szöveget. Megállapítja, hogy „a népből sarjadt és a nép nyelvét ismerő olvasó előtt valósággal neveléses ennek a könyvnek a tájszólása”, és hogy „szereplői durván káromkodnak”, végül arra a következtetésre jut, hogy „a magyar parasztot a magyar és keresztény szempont ellenére és megbotránkoztatóan ábrázolja”. Ennek nyilván lehetséges antiszemita olvasata, ám ennek jogosságában éppen a kontextus, a más esetekben jóval nyiltabban zsidózó orgánium bizonytalaníthat el. SZEGEDI György, *Sásdi Sándor: Nyolc hold föld*, Magyar Kultúra, 1930/11., 520–521. Megemlíthető még Féja Géza egyébként erősen dicsérő cikkének kifogása: „Én Móricz faluját szebbnek és igazabbnak érzem [...] Azt hiszem, nem ismeri eléggé a magyar temperamentumot. Könyve érdekes és szép,

tározáson, elköteleződéseken, napi gyakorlatokon stb. alapuló) identitását – mindezekről egyébként kevés, utólagos, bizonytalan információk van csupán –, nem feledkezhetünk meg arról, hogy az irodalmi diskurzus nem identifikálta őt a „zsidó” jelölő hatálya alá tartozóként, így azután a vélemezett felforgató hatás egyáltalán nem látszott létrejönni: Sásdit, persze aligha függetlenül attól, hogy kevésbé exponált szerzőnek számított, a kritika egyszerűen asszimilálta a fennálló struktúrába.

Ha ilyen módon nem is jöhetett létre a „parasztnak” és a „zsidónak” sem találkozása, sem termékeny konfliktusa Sásdi körül, ezek feszültsége az életművet magát korántsem látszik érintetlenül hagyni. A *Megtalált út*⁵⁴⁹ című regényben egy ponton ezt a párbeszédet találjuk:

- Kártyás? – Talán nem is ösmeri a kártyát. – Testi hibája van? – Atléta. – Csúnyán eszik? – Bolond vagy. – Zsidó? – Még csak az se.
- Piroska újra a perzsa terítőt kezdte vizsgálni. Simogatta a selymes szálakat.
- Paraszt.
- Ilka leugrott a sezlónról és a húga nyakába esett.
- Te, Pirkó, ez egy regény, valóságos regény. Vagy mozarab. Vagy... ami akarod. Az úrlány és a parasztfiú. (192.)

A regény főhőséről, Ferencről van itt szó, akiről menyasszonya beszélget a testvérelével, és aki valóban parasztszülőktől született, de eddigre már, némi viszontagságok után, ügyvédjelöltté küzdötte fel magát. A szöveg ezt a „parasztságot” újra és újra annak tárgyaként mutatja fel, amit leginkább asszimilációs szorongásnak nevezhetünk:

- Egész testén mint valami bélyeget érezte paraszti származását. Igen, ha előkelő, hírneves ügyvéd volna már, akkor nem kellene szégyellnie a származását. Akkor lenne bátorsága a mellére dobantva, büszkén belekiáltani ebbe a hűvös, elegáns szalonba.
- A cserepes Rab az apám!
- De így, ilyen frissen kimosakodva a parasztságából, úgy hallgatja el, mint valami bűnt. Elhallgatja, de a másik kettő tudja. Lehet, ez a lány úgy néz rá, mint valami exotikus állatra. (104.)

---

mint egy különös eset, de nem hozza olyan széles rétegek vérkeringését, mint Móricz Zsigmond.” Szemléje másik pontján ugyanakkor indulattal nyilatkozik Ignotus Pál Karinthy-kritikája kapcsán a „nyugati kultúrájú, haladó, liberális, mártír» körüti irodalmárok»-ról, és arról, hogy „csak hasonszorú ember képes Karinthyt ilyen leleplezészerűen jellemezni” – e jellemzés antiszemita áthallásossága a kortárs olvasók számára csak valószínűsíthető, az viszont biztos, hogy Sásdit igen távol látta ettől a csoporttól. FÉJA Géza, *Irodalmi szemle*, Előörs, 1930. április 26., 5.

549 SÁSDI Sándor, *Megtalált út*, Singer és Wolfner, Budapest, 1930.

Ezt Ferenc („A régit, azt nem lehet feledni. Az nem emlék. Az a vérünkben, az agyunkban van.” [198.]) és környezete is („Mert mi külön világ vagyunk. A parasztságból nehéz kimosakodni.” [36.]; „El kellene vennie a jegyző Erzsikét. Igaz, kicsit túlkövér, kicsit buta is. Viszont a nagyapja még ködmenes paraszt volt. Egy fajtából valók.” [300.]) a testbe íródó, inkább csak leplezhető, mint megváltoztatható jelnek tekinti, amely világos csoporthatárokat képes kijelölni: mintha tehát a rasszista diskurzus alaplogikáját írná rá erre az életútra, ami a „zsidóságot” és a „parasztságot” analóg helyzetbe hozó párbeszédet önértelmező szöveghelynek mutathatja. A fiú végül, miközben a narráció homályban hagyja, hogy ezt egy törvényszerűség betelésének vagy csak egy rögeszme önbeteljesítésének kell látnunk, otthagyja „asszimilált” életét, és a faluban igyekszik új életet kezdeni. De hasonló analógia épül ki a *Vadludak*ban⁵⁵⁰ is, amelyben idegen mérnök érkezik egy faluba, aki megpróbálja kritika alá vonni és felforgatni a helyi erkölcsi-társadalmi konvenciókat; ez a perspektíva rajzolja ki a falu urak, parasztok és zsidók háromszögébe igazodó rendjét:

– Mérnök úr nem látja tisztán a helyzetet. Nincs itt semmi basáskodás. Mondhatnám hivatalos uraink kivétel nélkül nagy népszerűségnek örvendenek.

– Kétlem – mondta a mérnök, míg együtt megindultak a gyalogjárón. – Igen tisztelt házigazdám téved. Ha nekem nem hiszi, méltóztasson bármelyik parasztot megkérdezni. Vagy a zsidó kocsmárost. Vagy a zsidó boltost. Ők, akik e falu úri légkörén kívül élnek, sok érdekeset mesélhetnek... (15.)

Ebben a szövegben a zsidó fiú asszimilációja mutatkozik befejezhetetlen projektumnak:

– Emlékszel rá, Teréz? Amikor én idekerültem, ez a népség egészen külön társaság volt. Nem is mertek közénk jönni. Etta és Stefcsikné demokratizáló törekvésének köszönhetjük, hogy a Mauthner kocsmáros fia velünk szórakozik...

Valóban nehezen tudták megbocsátani annak a kövér, jókedélyű fiatalembernek, hogy zsidó templomba jár imádkozni, és hogy az apja kocsmáros volt. Szegény, öreg Mauthner bácsi sokat veszkődött életében a parasztokkal. Túrta a komiszkodásaikat, lenyelte a gorombaságukat és alázatosan hordozta eléjük az üveg borokat. De az egyetlen fiát úrnak nevelte. Iskoláztatta, áldozott reája rengeteg pénzt, és elérte, amit akart. (66.)

A *Hanna nagy útja*⁵⁵¹ pedig ennek az attitűdnek a tükörképét rajzolja fel: a falusi zsidó kántor akár erőszakkal is megpróbálja a hagyományok keretein

550 SÁSDI Sándor, *Vadludak*, Dante, Budapest, 1928.

551 SÁSDI Sándor, *Hanna nagy útja*, Dante, Budapest, 1928.

belül megtartani a lányát, aki viszont a modern élet után vágyakozik, „nem énekelni meg imádkozni”, hanem tanulni akar, és végül, miközben apja a házasságot szervezi a zsidó boltosságával, sejtven, hogy ő „soha nem egyezze bele, hogy a leánya keresztény férfi felesége legyen”, megszökik egy orosz hadifogollyal.

Az identitásproblémáknak ezek a történetei mintha a „kívüli”, az „idegen” tágabb kategóriája alá szubszumálhatónak mutatnák a „paraszt” és a „zsidó” figuráját, miközben e kettőt egymástól világosan elkülönülőnek tartja meg a kölcsönös előítéletek és tartózkodások hálózata. Az *Aratástól hóbullásig*⁵⁵² azután ezt a viszonyrendszert kiazmusba rendezi. Jenő és Zoltán gyerekkori barátok (egyikük földműves, másikuk kocsmáros gyereke: „– Paraszt! / – Kis-zsidó! / Sokszor csúfolódtak így, valamikor haragvó indulattal dobálták egymás felé a szavakat, pofon is esett közben, félóra múlva együtt játszottak a szederfa alatt, vagy az Ullmannék üres istállójában. Gyerekek voltak.” [94.]), de amikor Jenő egyetemre kerül, eltávolodnak egymástól, sőt Jenő antiszemitává válik. A megoldást azután identifikációjuk szimbolikus cseréje hozza el: Zoltán, miután megelégedi, hogy zsidóként hiába keres munkát Magyarországon, elmegy „chalucz-nak Palesztinába” (92.); Jenő viszont beleszeret egy zsidó lányba, akit feleségül kér, miáltal családja szemében mintha részben ő is zsidóvá válna („hát tegye kedvét a Jenő, magának házasodik, ha apjának akarja szölongatni a szakállas, kopasz zsidót, csak szölongassa, hosszúnapkor akár böjtölhet is, szölogathatja a szögfüszeges birsalmát, mint az Ullmann bácsi...” [124.]). A Sásdi által e jelölőkön végzett szimbolikus műveletek tehát, ha azok jobbára észlelhetetlenek maradtak is a korban, mai nézőpontunkból mégis az egyre merevebbé váló diskurzusrend fellazítására tett kísérleteknek látszhatnak, amelyek e látszólagos oximoron által kijelölt térben az identitás átírhatóságának esélyeit és rögzítettségének körülményeit kísérlik meg szemügyre venni.

A *Fehér kenyér* így egyszerre tűnhet az addigi életmű szerves folytatásának és éles fordulatnak: az eddig rekonstruált viszonyok és műveletek központi szerepet játszanak ebben a szövegben is, jelentőségük mégis alapvetően változik meg azáltal, hogy az első személyű elbeszélő személyiségét meghatározó mozzanatokká transzponálódnak. A *Fehér kenyér* azonban nem tudhat egyszerűen egy identitást színre vivő történet lenni, hiszen középpontjában radikális szakadás áll. A regény utolsó oldalán olvasható mondatok („A ház

---

552 SÁSDI Sándor, *Aratástól hóbullásig*, Cserépfalvi, Budapest, 1940.

alig különbözik a parasztoktól. Hosszú, cserepes épület, kerítése fagyalkor. Gang fut végig az elején. A padlásfeljáró és szépszoba ablaka között ott állt kövén a konkolyozó...” [224.] a regény kezdőmondatait ismétlik meg, e kétszeri előfordulás között azonban a regény szövege az e mondatok által leírt helyet jelentések sűrű hálózatának hordozójává tette. Egy oldallal korábban pedig ezt olvashatjuk:

Amikor hazaérkeztem és megtudtam, hogy nincs senkim, amikor belémfájdult az otthontalanság, amikor beléragadtam a mérhetetlen fájdalom sűrű mocsarába, biztosan megfúlok, ha eszembe nem jut a föld, ha nem úgy gondolok reá, mint egyetlenre, aki megmaradt régi életemből. Úgy gondoltam a földre, mint segíteni tudó személyre és azt mondtam magamban:

– A Magtárdomb, amelyre apám olyan büszke volt, megmaradt, a Felső-szőlő is, amelynek préháza elé nagyanyám ültette a sárga tulipánt, a jácintot és a Berta-szállás is megmaradt, ahol Szurti kovács lóvontatója csépelte a gabonánkat. A föld felémkínálkozik, azt súgja: – Gyere. – Talán az az igazi élet: szántani a Cserháton, ahol apámat is láttam lépegetni az eke után. (223.)

Az identitás újjáalapítása tehát a regény szerint az otthon megtalálásában alapozódhat meg, ahogy elvesztését is az otthon megszűnteként mutatta be:

Már nem a rendes otthonunk ez, nem az otthon, amelyben mindennek a helyét tudtuk, amelyben Irma seprővel és porronggyal járkált, felvett egy pelyhet a parkettről, eligazította az asztalán a térítőt, virágot helyezett el a vázában; nem, most már nincs otthonunk, hiszen ötven-ötven kilós bugyorba kötöttük a ruhákat, az edényeket ládába raktuk, most csak ülünk, mint egy váróteremben, ahonnan nagyon messzire utazunk. (173.)

Tudom, hogy nem élnek, de néha mégis azt gondolom: „talán”. Megyek megkeresem őket Buchenwaldban, vagy Gunkirchenben, mindegy, hogy hol keresem őket, nélkük úgy sincs otthon, még legjobb a vonaton... (218.)

Ám nem a fizikai környezet, hanem az emberek és a történetek tesznek egy helyet otthonná („A lakásban idegen bútorok állnak, de mégis, ez a petytyesfalú a mi konyhánk, amelynek tűzhelyén főzte mama az ételt, innen nyílik Irma szobája. Csengetnek, a mi csengőnk szavát hallom, elindulok az előszobajátó felé, de akkor szégyenkezve megállok, eszembe jut, hogy nem az én otthonom ez, nincs közöm az ajtónyitáshoz.” [220.]) – a szöveg maga tehát mintha arra lenne kísérlet, hogy az emlékek rekonstruálásával ezt a helyet újra belakja, és otthonná tegye.

Azonban miközben a regény legvégén felhangzó harangszót („A szobában ülök, amikor harangozni kezdenek. / Lajos ráteszi kezét a térdemre. /

– A mamádra, meg az Irmuskára harangoznak. / – Úgy ám – bólogat Pali – akkor is meghúztuk, amikor a Béla bácsi meghalt... / Gingalló, Szent Antó... / Gingalló, Szent Antó... / Ezt mondja, ezt csendíti régi nyelvén a harang.” [224.] az otthonosság szimbólumaként olvashatjuk (korábban a szöveg több pontján e harangszó emléke került elő a falu metonímiájaként), nem lehet nem észrevennünk benne azoknak a megszüntethetetlen megosztottságoknak a nyomát is, amelyek ott munkálnak az otthonosságot megalapozó emlékként felidézett történetben: hiszen olyan hely ez, ahol a vallásos zsidó és zsidóként megölt családért mégiscsak egy eltérő hagyomány jeleként értelmeződő harang szól. A föld maga mintha a tökéletes béke ígérését hordozná („miért teremtett az Isten embert? Milyen szép volna a világ, ha növények, fák borítanák a földet. Esetleg állatok is lehetnének rajta, mert azoknak nincs büntető kezük, beszélni se tudnak, mocskolni, szidni, káromkodni, idéző cédulát írni” [157.]), a társadalomban megteremthető otthon azonban nem ígérheti ezt; a harangszó mintegy kicsinyítő tükörként foglalja magában a helyhez fűződő emlékeket, amely emlékek a személyiséget azonosulások és elkülönbözések hálózatában mutatják létrejönni. E folyamat végeredményeként létrejön ugyan az, amit nevezhetünk az eddigiekhez hasonlóan „zsidónak”, „parasztnak”, „úrnak” – ám ezek nem eleve adott és nem éles határokkal elválasztott típusok. Elsősorban nem absztrakt jelölők, hanem konkrét jelek és gyakorlatok szervezik ugyanis a csoportokat, a gyermekkori jelenetekben például az étkezés, amely elkülöníti az elbeszélőt a falu többi lakójától, majd e „mások” csoportján belül segít elkülöníteni barátot („ha azt mondta a kukoricára: »Megeheted«, akkor biztosan tudtam, igaz, abban a fazékban sohasem volt más, csak víz” [61.]) és ellenséget („Apám, anyám sohasem tudta meg, hogy ha napszámba kellett hívni a Bog-nár-lányokat, azért nem mentem el hozzájuk, mert Ilka egyszer számhoz dörögölte a sonka-darabot: »Egyél kis zsidó...«” [15.]); ezen jelek és gyakorlatok mentén nehézkesnek látszik homogén csoportokat képezni.⁵⁵³ A kötődés

553 „Nézem Jenő bácsit, mintha szeretném megkeresni rajta: mi az, amiben különbözik tőlünk? Abban a faluban született, ahol én, ott volt kisgyerek, tudom, az apja – az én nagyapám – olyan vallásos volt, hogy húsvétra maga sütötte a laskát és biztosan meghagyta a gyerekeinek, kenyeret és vizet szabad csak elfogadni a parasztházaknál. Jenő bácsi már akkor megette Dudás Kati néniéknél a szalonnát [...] Nézem Jenő bácsit, hasonlít apámra, de disznóhúst eszik, eljár a faluban lakodalmakba [...] Hirtelen apámra vetem tekintetemet és eszembe jut, hogy mennyivel jobban hasonlít a velem egykorú falujabeliekhez, mint például a sásdi közjegyzőhöz, vagy akár Brünn bácsihoz. – Derék, szép szál ember, senki se mondaná, hogy zsidó – sokszor »dicsérték« így szemtől-szem-

a családi hagyományokhoz, a falusi gyerekekkel közös élmények, az iskola és a polgári pálya nem egymást felülíró-kioltó, választást kikényszerítő, hanem egymással bonyolult, sokszor ellentmondásos kapcsolatban álló momentumokként jelennek meg az elbeszélői személyiség terében, amelynek tükörképe az a tér, ahol az emberek e konkrét momentumok mentén elrendezhetik magukat – ez látszik a regény ideáljának, és ebbe a térbe törnek be az absztrakt kategóriák mentén nagyvonalúan, majd brutálisan homogenizáló diskurzus képviselői, először pletykák („Tudd meg, az intéző úr is azt kérdezte: zsidó vagy-e és azt is kérdezte, miért játszom veled, mikor a zsidók keresztény vért kevernek a húsvéti laskájukba?” [62.]), majd csendőrök („Ne ilyen hangosan, fiatalember. Vége a zsidówirtschaftnak, a Kohn Béla elmenekült már, magukat meg itt hagyta a zaftban.” [111.]), azután törvények képében. A *Febér kenyér* beszél ugyan a holokausztról, szövegként azonban végső célja az azt lehetővé tévő diskurzus opponálása, az ennek a diskurzusnak ellentmondó korábbi valóság visszaidézése és szimbolikus újraalkotása – ennyiben Szép Ernő *Emberszaga* nem is távoli rokonának láthatjuk.⁵⁵⁴ Semmiképpen sem lehet tehát azt mondanunk, hogy az elbeszélő a regény végére „zsidóból” „paraszttá” változott volna, „Tiborc és Ahasvér találkozása” pedig nem egyszerűen e két mitikus figura élet-halál harcának felfüggesztését jelenti; a közös hely víziója nem egyszerű egymás mellett élest, hanem annak elismerését jelenti, hogy a személyiségben létrejönni képes szétszállhatatlanság szükségszerűen bizonytalanná teszi e nevek használatát, és mivel azok úgysem képesek elmondani senkiről, hogy ki ő, jól tesszük, ha hagyjuk helyükre benyomulni e közös hely emlékeit; ahogyan az történik, amikor az elbeszélő megpróbál számot adni arról, volt-e illetékessége megírni korábbi könyveit:

[N]em dicsekedhetek paraszti ősökkel, apám kocsmáros volt, nagyapám batusz-zsidó, aki nagykeservesen összemunkált annyi pénzt, hogy megvehette a Felső-szőlőt a prés házzal, amelynek szobájában a Páter képe függött, de hát nem ez az örökül hagyott két hold, nem is a harminc holdas, vadgesztenyével körülültetett Magtár-domb kötötte életemet a parasztokéhoz. Azt se mondhatom, hogy „írói minőségben” harcoltam értük,

---

ben, ilyenkor apám hallgatott és tudtam, ha egyszer szólna, nem lenne köszönet benne.” (49–50.)

554 Alapvető fontosságú tanulmányában Turi Tímea fejtette ki, hogyan nézi az *Emberszag* a holokausztot „egy megelőző világrend perspektívájából”, és hogyan válik a naivitás retorikája politikai gesztussá. TURI Tímea, *Esetlegesség, közvetlenség, naivitás*, 2000, 2012/3., 60–66.

inkább csak feltártam, kibogoztam nehéz, furcsa életüket, azzal a néma buzgalommal, ahogy ők maguk munkálják a földet, vagy ahogy festő ül le vásznához, hogy hírt adjon egy tájról, a maga művészi nyelvén. Gondolom, nem a föld, inkább az égbolt, amelyen nappal ugyanazt a kékséget, este ugyanazt a csillagragyogást láttam, mint a fuvaros Balla fia, az, hogy ettem Zsigaantalék fekete kenyeréből, hogy Dudásék udvarán együtt tanultuk a lépegetést Lajossal, Dénessel mezítelenül fürödtünk a gátban, komafát cseréltünk a Töröksűrű-parton, az, hogy az én fűzfásípom, ott Baricsék előtt a Nagyréten, ugyanazt a hangot adta, mint az övéké, ugyanolyan hangsúllyal mondtam ki, hogy »este«, meg hogy »Hamuházi-mező«: igen, ez volt döntő, hiszek benne, hogy ezek határozzák meg egy ember életét és nem a klisirozott nagy szavak, amelyeket a vér- és fajmithosz őrültjei szavalnak. (118.)

Ez a direkt önreflexióként olvasható ideológiai-esztétikai állásfoglalás annak az el nem fogadott ajánlatnak a kifejtéseként is érthető, amelyet Sásdi életművének első szakasza a közgondolkodás számára felajánlott.

Forrásjegyzék

- ács, *Az Alföld parasztsága*, Fial Magyarorság, 1936/8., 167.
- i, *Körbe-körbe*, Pesti Hírlap, 1933. április 28., 4. [Ua., Budapesti Negyed, 2008/62., 219–220.]
- ...yi, *Könyvek*, Pásztortűz, 1933/8., 154.
- A Bartha Miklós-Társaság kiadja Erdélyi József összes költeményeit*, Budapesti Hírlap, 1937. augusztus 12., 8.
- A Baumgarten-díj*, Társadalmunk, 1935. január 25., 7.
- A Baumgarten-díj és a Nyugat-klikk*, Szabadság, 1936. január 26., 7.
- A dachauai sírből visszatért magyar zsidó tró új könyvéről*, Új Élet, 1946/43., 8.
- A Faludi Társaság kulturdélutánja*, Hír, 1934. január 16., 3.
- A Hörcsög című verse miatt 2 hónapra ítélték Erdélyi Józsefet*, Az Est, 1937. április 24., 15.
- A költő...*, Népszava, 1932. november 23., 5.
- A költő és a sorsharag*, Magyarorság, 1923. május 4., 7.
- A lejárószó költő*, Magyarorság, 1943. február 11., 6.
- A leleplezett költő*, Népszava, 1943. január 20., 3.
- A parasztköltő első szerelme. Sértő Kálmán szerelmeslevelei és versei Bojár Lilibe, a pécsi Nemzeti Színház primadonnájához*, Színházi Élet, 1932/47., 22–23.
- A parasztköltő kalandja*, Színházi Élet, 1933/14., 66.
- A parasztköltő, a disznó versek, a Magyar Úriasszonyok Lapja és a rendőrség*, Társadalmunk, 1934. január 13., 4.
- A szegedi rendőrség költőt fogott*, Szózat, 1923. május 1., 5.
- A szellemi egység kérdéséhez*, Üzenet, 1939/3., 153.
- A szerkesztők üzenetei*, Színházi Élet, 1933/12., 96.
- A Turul-szövetség erélyes harcot hirdet a baloldali liberális sajtó ellen*, Új Magyarorság, 1938. február 4., 7.
- A. E., *Gyászjelentés*, Keresztyén Igazság, 1941/1., 69.
- A. Zs., *Sértő Kálmán: Falusi pillanat*, Élet, 1933/7., 112.
- Ady tanítványa*, Hetilap, 1921. március 10., 12.
- Aktuális furcsaságok*, Tolnai Világlapja, 1932. december 7., 23.
- ALSZEGHY Zsolt, *Erdélyi József: Ibolyalevél*, Élet, 1922/16., 390.
- ANDRÁS Károly, *Sértő Kálmán: Gyászjelentés*, Új Élet, 1941, 222–223.

- ÁRKOSSYÉ, *Rongyos költő*, Református Élet, 1940/22., 12.
- B. D., *Negyvenötzörös hasznót vágott zsebre a Dante könyvkiadó?*, Magyar-
ság, 1940. július 19., 5.
- BABITS Mihály, *Könyvről könyvre. Legújabb magyar versek*, Nyugat,
1934/16., 1–4.
- BABITS Mihály, *Könyvről könyvre. Parasztság és irodalom*, Nyugat,
1933/5., 308–309.
- BABITS Mihály, *Könyvről könyvre. Új népiesség*, Nyugat, 1933/4., 239–240.
Babitsnak fáj..., Új Magyarország, 1934. február 6., 5.
- Bajcsy-Zsilinszky Endre Szombathelyen*, Hír, 1934. január 6., 2.
- BAKÓ Ferenc, *A „Tücsök” Irodalmi és Művészeti Szövetkezet megkezdte mű-
ködését. Erdélyi József nyilatkozata*, Sorakozó, 1939. április 1., 7.
- BÁLINT György, *Az „Erdélyi-ügy”*, Pesti Napló, 1937. augusztus 10., 8.
- BÁLINT György, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, A Töll, 1936, 74–75.
- BÁLINT György, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, Gondolat, 1936/2.,
153.
- BARABÁS Gyula, *A költő*, Népszava, 1937. április 24., 5.
- BÁRDOSI NÉMETH János, *Az új magyar irodalom*, Szocializmus, 1935/10.,
477–478.
- BÁRDOSI NÉMETH János, *Erdélyi József: Villám és virág*, Dunántúli Szem-
le, 1942/1–2., 71–72.
- BIBÓ Lajos, *Levél az östebetséghez*, Esti Ujság, 1937. május 2., 4.
Bírálati jelentés, Nyugat, 1925/23–24., 485–489.
- BODOR Aladár, *Ibolyalevél*, Magyarország, 1922. június 25., 13.
- BÓKA László, *Budapesttől Odesszáig*, Új Magyarország, 1946. november
16., 10.
- BÓKA László, *Erdélyi József: Fehér torony*, Az Ország Útja, 1938/5.,
349–350.
- Bonyodalmak Solymosi Eszter vére körül*, Magyar Nemzet, 1939. február
12., 22.
- BOTH Lajos, *A gyökér panasza*, Debreceni Független Újság, 1936. január
5., 8.
- BRAUN Róbert, *Veres Péter: Az alföld parasztsága*, Szabadunk, 1936/3.,
155–156.
- CsÁSZÁR Károly, *Irodalmi napló*, Pásztortűz, 1932/22–24., 378–379.
- CSEHI Ferenc, *Erdélyi József az idők küldöttje. Megható fiatalság-ünnep
a magyar népi irodalom tiszteletére*, Fáklya, 1939/10., 22–24.

- Csodabogár, Széphalom, 1933, 31–32.
- D. M., *Írók az utcán*, Sorakozó, 1940. június 7., 5.
- DANCS József, *Látogatás Szabó Pál biharugrai otthonában*, Kis Újság, 1943. december 19., 6.
- DANCS József, *Szabó Pál: Tíz esztendő*, Kis Újság, 1944. január 16., 8.
- DANKÓ Imre, *Két könyv*, Pro Christo, 1944/3., 6–7.
- DAR Béla Sándor, *Irodalom zsidókézen*, Bajtárs, 1934. május 10., 4.
- DARVAS József, *Az Alföld parasztsága*, Világirodalmi Szemle, 1936/1., 15–16.
- DÉNES Gizella, *Sásdi Sándor: Nyolc hold föld*, Magyar Kultúra, 1930/7., 331–332.
- DÓCZY Jenő, *Sértő Kálmán, költő*, Magyarság, 1933. március 5., 30.
- Dr. V. K. [Vámos Kálmán], *Erdélyi József: Fehér torony*, Hajnalodik, 1938/2., 60.
- E. KOVÁCS Kálmán, *Erdélyi József: Villám és virág*, Magyar Élet, 1942/2., 15.
- E. KOVÁCS Kálmán, *Költők a háborúban. Beszél Erdélyi József, Illyés Gyula és Sinka István*, Magyar Út, 1941. május 29., 4.
- Elkobozták Erdélyi József új verskötetét*, Pesti Napló, 1938. február 9., 9.
- Előadás: A Faludy Társaság...*, Vasvármegye, 1934. január 14., 6.
- Erdélyi József elítéltetéséről*, Magyar Élet, 1939/5., 30.
- ERDÉLYI József, *A harmadik fiú*, Turul, Budapest, [1942].
- ERDÉLYI József, *A Tücsök*, Magyar Élet, 1939/10., 1–2.
- Erdélyi József, az uccai költő rikkancs*, Az Est, 1932. november 23., 9.
- ERDÉLYI József, *Fegyvertelen*, Turul, Budapest, [1943].
- ERDÉLYI József, *Ibolyalevél*, Táltos, Budapest, 1922.
- ERDÉLYI József, *Költő az uccán*, Pesti Napló, 1932. december 4., 35.
- ERDÉLYI József, *Lakásaim*, Új Európa, 1943, 135–137.
- ERDÉLYI József, *Vallomás*, A Hét, 1924/4., 10.
- Erdélyi József: Örök kenyér*, Összetartás, 1938. július 31., 5.
- Erdélyi Józsefet öt verséért két hónapra ítélte a Kúria*, Népszava, 1939. március 18., 9.
- Erős parasztleányok*, Magyarország, 1934. június 8., 3.
- FÁBIÁN Dániel, *Az Alföld parasztsága*, Szabadság, 1936. január 12., 8.
- Faludy Társaság...*, Nyugatmagyarország, 1933. december 27., 4.
- FARKAS Geiza, *Sértő Kálmán: Falusi pillanat*, Kalangya, 1933/4., 286–288.

- FÉJA Géza, *A magyar író sorsa. A csökönyös Baumgarten-homály*, Szabadság, 1934. február 4., 11.
- FÉJA Géza, *A magyar parasztregény*, Előörs, 1931. január 25., 10.
- FÉJA Géza, *Beszélgetés Veres Péter parasztíróval Shawról, Anatole Franceról és a magyar falu nagy kérdéseiről*, Magyarország, 1934. március 8., 5.
- FÉJA Géza, *Erdélyi József*, Előörs, 1929. május 25., 11–12.
- FÉJA Géza, *Erdélyi József: Téli rapszódia és három mese*, Válasz, 1935/10., 614–616.
- FÉJA Géza, *Falusi pillanatok*, Magyar Írás, 1933/5–6., 288.
- FÉJA Géza, *Irodalmi szemle*, Előörs, 1930. április 26., 5.
- FÉJA Géza, *Nyílt levél Szabó Pálhoz, a parasztíróhoz*, Szabadság, 1932. szeptember 11., 3.
- FÉJA Géza, *Parasztírók előretörése*, Erdélyi Helikon, 1932/9., 504.
- FÉJA Géza, *Szabó Pál*, Szabadság, 1932. május 22., 4.
- FÉJA Géza, *Új költőt...*, Szabadság, 1932. május 1., 5.
- FÉJA Géza, *Zuhanunk lefelé...*, Előörs, 1932. december 4., 3.
- FEJTŐ Ferenc, *A „faji” szocializmusról*, Szocializmus, 1937/6., 243–258.
- FEJTŐ Ferenc, *Dialektika, hit, l’art pour l’art*, Gondolat, 1935/3., 250–255.
- FEJTŐ Ferenc, *Fajkérdés és szocializmus. Viszonválasz Veres Péternek*, Szocializmus, 1937/7–8., 302–313.
- FEJTŐ Ferenc, *Ősi és modern kollektivizmus*, Szocializmus, 1937/9–10., 431–436.
- fg, *Egymásután küldi friss tehetéseit a magyar falu*, Szabadság, 1932. május 8., 5.
- FIALA Ferenc, *Sértő Kálmán nagy bűne*, Magyarság Útja, 1941. május 30., 4.
- FIALA Ferenc, *Válasz Németh Lászlónak*, Magyarság Útja, 1941. február 14., 5.
- FODOR József, *A jóakarát jegyében*, Magyar Nemzet, 1942. április 19., 6.
- FODOR József, *Emlékek a bőskorszakból*, Kortárs, 1963/5., 647–656.
- FODOR József, *Erdélyi József: Febér torony*, A Toll, 1938/5., 220–221.
- FODOR József, *Levél egy botrányos versről és egy jó költőről*, Pesti Napló, 1937. augusztus 10., 8.
- FÜSI József, *Erdélyi József: Febér torony*, Vigilia, 1938/2., 78–79.
- G. H. S., *Egy magyar újságíró belgiumi karrierjének története*, Szivárvány, 1946/22., 13.
- GÁBOR Andor, *Üzenet az Üzenetnek*, Új Hang, 1939/7., 83–88.

- GELLÉRT Vilmos, *Sértő Kálmán élete. Regényes életrajz*, Könyv- és Lapkiadó Rt., Budapest, 1941.
- GERGELY Sándor, *Két fiatal magyar író*, Reggeli Hírlap, 1924. november 9., 9.
- GOMBOS Gyula, *A tücsök*, Magyar Út, 1940. december 5., 6.
- GOMBOS Gyula, *Álom az országról*, Bolyai Akadémia, Budapest, 1940.
- GOMBOS Gyula, *Új ország felé IV. Sértő Kálmán*, Magyar Út, 1940/28., 5.
- GÖDÉNY Zoltán, *Amikor az Akadémia főttkára Erdélyi Józseftől megtagadott ezer pengőt. Elégia az Akadémia műpártolásáról*, Egyedül Vagyunk, 1944/17., 9.
- Gyászjelentés, Magyar Kultúrszemle, 1940/12., 292.
- GYULAI Ádám, *Erdélyi József*, Élet, 1925/18., 345–347.
- H. A., *Amíg egy költő eljut odáig... A zsellérlegény Sértő Kálmán első verseskötete*, 8 Órai Ujság, 1933. február 8., 2.
- HARASZTI Sándor, *A paraszt apológiája*, Válasz, 1936/2., 112–115.
- Három verseskötet*, A Cél, 1941/3., hátsó belső borító.
- Harsányi Zsolt megjegyzése*, Színházi Élet, 1933/30., 60.
- HATVANI Lajos, *Felfedeztünk egy új magyar költőt. A költő, aki munkát keres*, Társadalmunk, 1932. július 23., 7.
- HATVANY Lajos, *Kömbü iri ki, kömbü...*, Magyar Hírlap, 1933. február 19., 21.
- HB, *Baloldal – jobboldal*, Dunántúl, 1937. szeptember 28., 1.
- HERMANN Károly, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, Széchenyista Ifjúság, 1936/5–6., 14.
- Hogyan sikerült Sértő Kálmánból „pesti” költőt faragni*, Bajtárs, 1935. június, 7.
- IGNOTUS Pál, *Az Alföld parasztsága*, Cobden, 1936/2–3., 91–92.
- IGNOTUS Pál, *Disputa. A propos: Erdélyi József*, Nyugat, 1928/17., 292–295.
- IJJAS Antal, „...az aszfalton”, Nemzeti Ujság, 1935. augusztus 3., 5.
- ILLYÉS Gyula, *Zsidó sebek és bűnök. Pap Károly könyve I.*, Nyugat, 1935/7., 37–41.
- Inter*, Színházi Élet, 1934/28., 60.
- Irodalmi körökben*, Magyarság, 1922. szeptember 15., 3.
- Istenem, ez a Pest...*, Színházi Élet, 1934/38., 40.
- JANKOVICH Ferenc, *Febér torony*, Válasz, 1938/3., 172–177.
- JESZENSZKY Erik, *Az Alföld parasztsága*, Korunk, 1936/4., 364–366.

- Jól informált körökben beszélnek*, Magyar Közélet, 1932/23–24., 11.
- JUHÁSZ Géza, *Az egyéniség az új magyar lírában*, Debreceni Szemle, 1928/9., 517–530.
- JUHÁSZ M., *Hat verseskönyv*, Napkelet, 1933/6., 449.
- K. A., *Erdélyi József, akit kibuktattak a Baumgarten-díjból, nem ír többé verset, – rajzoló és festő lesz...*, Ujság, 1930. február 9., 7.
- K. I., *Krónika*, Szabadság, 1932. december 4., 5.
- K. G., *Falusi pillanat*, Szocializmus, 1933/5., 167.
- KÁLLAY Miklós, *A magyar költészet új ösvényein*, Magyar Szemle, 1932. november, 241–254.
- KÁLLAY Miklós, *Körutazás könyvorszámban*, Képes Krónika, 1933/29., 25.
- Kaput kell nyitni a népből jövő magyar tehetségeknek*, Esti Ujság, 1938. december 24., 8.
- KÁRÁSZ József, *A nép az új magyar irodalomban I.*, Magyar Út, 1936. november 1., 7–8.
- KÁRÁSZ József, *A nép az új magyar irodalomban III. Veres Péter üzenete*, Magyar Út, 1936. december 1., 6–7.
- KARINTHY Frigyes, *Művészeti tanács (és ami kimaradt belőle)*, Színházi Élet, 1934/40., 30–31.
- KARINTHY Frigyes, *Versék áradása*, Pesti Napló, 1933. február 19., 15–16.
- KARL János, *A magyar paraszt-társadalom rajza*, Katolikus Szemle, 1936/12., 771–774.
- KÁRPÁTI Aurél, *A költő az uccán*, Pesti Napló, 1932. november 26., 8.
- KÁRPÁTI Aurél, *Falusi pillanat*, Pesti Napló, 1933. február 12., 23.
- KATONA Jenő, *Veres Péterék és Szálasiék*, Magyarország, 1937. április 17., 1.
- KEKEL Béla, *Kórus*, Erdélyi Lapok, 1933. március 16., 9.
- Két kiadvállalat harca egy parasztíróért. Révayék vagy Cserépfalvi adjak-e ki Veres Péter önvallomásait*, A Hét, 1936. október 7., 5.
- KILIÁN Zoltán, *Erdélyi József: Az utolsó királyság*, Magyar Kultúra, 1928/19., 296–297.
- KISS Jenő, *Falusi pillanat*, Erdélyi Helikon, 1933/6., 446–447.
- KOCZOGH Ákos, *Aranykenyér*, Magyar Élet, 1940/6., 15.
- KODOLÁNYI János, *Levél Péterhez*, Magyarország, 1936. március 8., 15.
- KODOLÁNYI János, *Tavaszi fagy. Egy foglalkozás nélküli ifjú Pesten*, Grill, Budapest, 1926.
- KOMOR András, *Zsidó problémák a modern magyar irodalomban* [1935] = Uő., *Fischmann S. utódai*, Múlt és Jövő, Budapest, 1998, 299–334.

- KOPRÉ József, *Gyászjelentés*, Szabad Szó, 1941. február 2., 4.
- Korunk. *Tizenkét fiatal költő*, összeáll. DÉNES Béla – RADNÓTI Miklós, bev. FEJTŐ Ferenc, Független Szemle, Budapest, 1935.
- KORVIN Sándor, „*Lehet-e az író demokrata?*”, Brassói Lapok, 1934. március 18., 9.
- KORVIN Sándor, *A „harmadik nemzedék” költői*, Korunk, 1935/7–8., 622–624.
- KOSZTOLÁNYI Dezső *Irodalmi levele*, Színházi Élet, 1933/14., 50–51.
- KOVÁCS Endre, *Szabó Pál: Tíz esztendő*, Magyar Út, 1943. december 23., 4.
- Költő az utcán*, Magyarság, 1932. november 19., 8.
- Könyv az alföldi parasztságról*, Föld és Szabadság, 1936/1., 2.
- Közepes érdeklődés mutatkozott a könyvhét első napján az írók sátrai iránt*, Ujság, 1929. május 15., 4.
- l. e. [LIGETI Ernő?], *Nagyvilág*, Keleti Ujság, 1932. november. 27., 6.
- L. G., *Uj magyar líra*, Pesti Napló, 1934. július 22., 23.
- LÁBOSS Ede, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, Magyar könyvbarátok Diáriuma, 1936/2., 48.
- LAKATOS Péter Pál, *Erdélyi József: Ibolyalevél*, Magyar Írás, 1922/9., 167.
- LÁSZLÓ István, *Könyvespolc*, Magyar Élet, 1923/3., 232–233.
- lb., *A „költő” visszauगत*, Koszorú, 1935/36., 44–45.
- LENGYEL Balázs, *Tíz esztendő*, Magyar Csillag, 1944/6., 367.
- LENGYEL Menyhért, *Versék varázsa*, Pesti Napló, 1933. március 12., 23.
- LENOROVICS, *A kollektívizmus néhány kérdéséhez*, Az Ár Ellen, 1935. május, 7–14.
- Levél Veres Péternek*, Magyar Nap, 1938. május 5., 1.
- LIGETI Ernő, *Keszthelyi Helikon – 1932-ben*, Keleti Ujság, 1932. szeptember 25., 5.
- LINGAUER Albin, *Irodalmi délután a Faludy Ferenc társaságban*, Vasvármegye, 1934. január 16., 1.
- LŐRINCZ Ernő, *Könyvkereskedői és kiadói alapismeretek*, szerzői kiadás, Budapest, 1944.
- LUKÁCS Gáspár, *Sértő Kálmán: Gyászjelentés*, Diárium, 1941/4., 99.
- m. c., *A költő gyalogsétája Szegedig és toloncútja Budapestre*, Az Est, 1923. május 12., 4.
- Maga csak tudja...*, Színházi Élet, 1934/23., 23.

- Magyar világhíradó* 458., 1932. november, <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=413> (Hozzáférés: 2026. 01. 17.)
- MÁRAI Sándor, *Műsoron kívül*, Ujság, 1936. február 8., 5.
- MÁRAI Sándor, *Verseskönyvek*, Ujság, 1933. március 3., 3.
- MARCONNAY Tibor, *Erdélyi József: Az utolsó királyság*, Protestáns Szemle, 1928/9., 667–668.
- MENDÖL Tibor, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, Debreceni Szemle, 1937/7–8., 180–182.
- Merre visz a Magyarság Útja*, Népszava, 1941. február 20., 3.
- Mi készül?*, Magyar Hírlap, 1927. május 15., 14.
- MIKES Lajos, *Van-e új magyar irodalom?*, Az Est, 1924. október 26., 5. mk., *Az Erdélyi József-est margójára*, Sorakozó, 1939. november 3., 6.
- MOLTER Károly, *Erdélyi József*, Ellenzék, 1925. január 19., 9.
- MÓRICZ Zsigmond, *Lehet-e a parasztból író?*, Magyarország, 1934. március 30., 9.
- Most jelent meg...*, Pesti Napló, 1933. február 2., 11.
- n. s., *Sértő Kálmán: Falusi pillanat*, Pesti Futár, 1933/4., 25.
- NAGY Ferenc, *Ejnye, ejnye, öcskös!*, Független Kisgazda, 1932. szeptember 18., 5–6.
- NAGY Tibor, *Veres Péter és faluja*, Szabadság, 1936. július 19., 2.
- NEMES Lajos, *Magyar költő és a világhír*, Korunk, 1933/4., 338–339.
- NÉMETH László, *Ember és szerep*, Tanu-kiadás, Kecskemét, 1934.
- NÉMETH László, *Emberek a nemzet alatt*, Tanu, 1936/1–2., 66–73.
- NÉMETH László, *Erdélyi József*, Protestáns Szemle, 1927/3., 155–159.
- NÉMETH László, *Erdélyi József: Felkelt a nap*, Protestáns Szemle, 1933/1., 41–43.
- NÉMETH László, *Három verskötet*, Erdélyi Helikon, 1929/1., 67–69.
- NÉMETH László, *Kisebbségben*, I–IV, Magyar Élet, Budapest, 1942.
- Nemzeti érdek, hogy a tengelyellenes Sértő Kálmán eltűnjék. Lehet-e sajtókamarai tag, aki a magyarság nagy barátját alpári hangon gyalázta?*, Szózat, 1941. május 26., 5.
- Népi írók Erdélyi József támadásairól*, Magyarország, 1943. április 10., 6.
- Nomád [LENDVAI István], *A zsidó fajvédelem*, Magyarság, 1937. augusztus 12., 4.
- Nomád [LENDVAI István], *Nomád levele „mélymagyarok”-ról*, Magyar Nemzet, 1942. január 11., 4.
- NYIGRI Imre, *Húszévesek dala*, Népszava, 1934. június 24., 17.

- Nyilatkozat*, Új Magyarország, 1935. augusztus 10., 8.
- ó, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, Kelet Népe, 1935/3., 61–62.
- OLÁH György, *Egy el nem csábitott paraszt*, Új Magyarország, 1936. február 23., 3.
- P. E., *Nyolc hold föld. Sásdi Sándor regénye*, Mult és Jövő, 1930/3., 123.
- PÁLFI István, *Két költő*, Fialat Magyarország, 1941. január 9., 7.
- PAP Béla, *Solymosi Eszter vére*, Magyar Út, 1937. augusztus 12., 1.
- Parasztköltőből lokáljampecet...*, Bajtárs, 1935. augusztus 1., 1.
- PÖRJE Sándor, *Sértő Kálmán: Falusi pillanat*, Válasz, 1934/1., 79.
- R. V. [ROZVÁNYI Vilmos?], *Mint a falevél...*, Új Nemzedék, 1921. október 16., 6.
- r., *Szabó Pál: Tíz esztendő*, Református Élet, 1944. február 12., 8.
- RÉDEY Tivadar, *Erdélyi József*, Napkelet, 1925/6., 66–67.
- RÓNAI Mihály András, *Egy költő halálára*, Pesti Napló, 1937. augusztus 8., 36.
- RÓNAY György, *Új magyar verseskönyvek*, Vasárnap, 1933. szeptember 17., 376.
- RÓZSAHEGYI László, *Sértő Kálmán parasztköltő nyomtalanul eltűnt lakásáról*, Magyar Hírlap, 1934. január 12., 5.
- SÁNDOR Kálmán, *Aratástól hóhullásig*, Nyugat, 1940/12., 577.
- SÁSDI Sándor, *Aratástól hóhullásig*, Cserépfalvi, Budapest, 1940.
- SÁSDI Sándor, *Az árnyéknélküli ember*, Nyugat, Budapest, 1936.
- SÁSDI Sándor, *Csillagok alatt*, Gong, Budapest, 1933.
- SÁSDI Sándor, *Fehér kenyér*, Dante, Budapest, 1946.
- SÁSDI Sándor, *Hanna nagy útja*, Dante, Budapest, 1928.
- SÁSDI Sándor, *Megtalált út*, Singer és Wolfner, Budapest, 1930.
- SÁSDI Sándor, *Nyolc hold föld*, Athenaeum, Budapest, [1929].
- SÁSDI Sándor, *Nyolc hold föld*, Nyugat, 1926/3., 211–226.
- SÁSDI Sándor, *Tél hozta, tavasz vitte*, Szépirodalmi, Budapest, 1983.
- SÁSDI Sándor, *Vadludak*, Dante, Budapest, 1928.
- SCHÖPFLIN Aladár, *Két versfüzet*, Szózat, 1922. augusztus 13., 9.
- SEMETKAY József, *Szabó Pál: Tíz esztendő*, Diárium, 1944/4., 61–62.
- Sértő Kálmán a zsidókérdésről*, Társadalmunk, 1934. szeptember 28., 7.
- Sértő Kálmán megkerült. A vasárnapi irodalmi délután*, Hír, 1934. január 14., 2.
- Sértő Kálmán parasztköltő esete a rádióval*, Társadalmunk, 1934. szeptember 21., 6.

- Sértő Kálmán válasza a Bajtárs támadására, Társadalmunk, 1935. június 21., 9.
- Sértő Kálmán versei, s. a. r. GELLÉRT Vilmos, bev. FIALA Ferenc, Centrum, Budapest, 1943.
- Sértő Kálmán versei. Egy baranyai parasztfiú Budapestre gyalogolt szülőfalujából, Bisse községből és verseket hozott, Pesti Napló, 1932. október 9., 35.
- SÉRTŐ Kálmán, *Arisztokraták a lokálban*, Új Magyarország, 1935. augusztus 10., 8.
- SÉRTŐ Kálmán, *Árva lettem*, Társadalmunk, 1935. április 26., 8.
- Sértő Kálmán, *Diarium*. Könyvbarátok közlönye, 1933/5–6., 157.
- SÉRTŐ Kálmán, *Fáklyafény*, Fáklya, 1939/10., 2–3.
- SÉRTŐ Kálmán, *Három év az aszfalton = Uő., Hírért megszenvedtem. Versek, napló és elbeszélések*, szerk. MEDVIGY Endre – TŰSKÉS Tibor, Püski, Budapest, 1996, 181–284.
- SÉRTŐ Kálmán, *Kópjalevél*, Szabadság, 1932. szeptember 11., 6.
- SÉRTŐ Kálmán, *Köpönyegfordítás*, Összetartás, 1938. június 5., 8.
- SÉRTŐ Kálmán, *Levél egy „mégis elismert” írogatóhoz*, Szabadság, 1932. szeptember 25., 4.
- SÉRTŐ Kálmán, *Meddig még öreg Népszava?*, Magyarság Útja, 1941. február 21., 2.
- SÉRTŐ Kálmán, *Meghalt az apám*, Társadalmunk, 1935. április 12., 6.
- SÉRTŐ Kálmán, *Mikor szabad negyvennapos lábvizet inni?!...*, Új Magyarország, 1935. augusztus 17., 5.
- SÉRTŐ Kálmán, *Nem leszek démon szegőbéla!*, Társadalmunk, 1933. október 7., 4.
- Sértő Kálmán, *Népszava*, 1934. június 8., 8.
- Sértő Kálmán, *Összetartás*, 1938. december 25., 15.
- SÉRTŐ Kálmán, *Sértő Kálmán levele a Nemzet Szava szerkesztőségéhez*, Társadalmunk, 1934. november 9., 6.
- SÉRTŐ Kálmán, *Szegénylegény levele*, Társadalmunk, 1935. május 3., 6.
- SÉRTŐ Kálmán, *Tiszta vizet a pohárba!*, Összetartás, 1938. június 19., 3.
- SÉRTŐ Kálmán, *Végre egy helyreigazító nyilatkozat*, Új Magyarország, 1935. szeptember 21., 5–6.
- Sértő Kálmán: *Aranykenyér*, Magyarság, 1940. február 18., 8.
- Sértő Kálmán: *Falusi pillanat*, Literatura, 1933/3., 114.

- SÉRTŐ: *Sértő Kálmán, Sértett: Sóllyom Janka*, Magyarország, 1936. április 18., 9.
- SINKA István, *Egy fővárosi tanácsnok címére*, Összetartás, 1938. október 9., 7.
- SINKA István, *Fekete bojtár vallomásai*, I–II, Magyar Élet, Budapest, 1944.
- SINKA István, *Koporsódeszkára írja verseit Sértő Kálmán. Látogatás a költőnél a kórházban*, Magyar Újság, 1940. május 7., 3.
- SINKA István, *Magam védelmében*, Nemzetőr, 1943. március 26., 5.
- SOLYMOSSY Béla, *Erdélyi József előadóestje*, Magyarság Útja, 1939. október 27., 4.
- SOMLYÓ Zoltán, *Költők sátora*, A Toll, 1929/5., 50–51.
- SUPKA Géza, *A magyar író 1932-ben*, Literatura, 1932/10., 678–682. sz. á., *Faluról jött költő*, Népszava, 1933. március 5., 12.
- Sz. J., *Örök kenyér*, Magyarság, 1938. június 16., 12.
- Sz. K., *Szabó Pál: Tíz esztendő*, Összetartás, 1944. január 9., 9.
- Szabó Dezső, „akit az irodalom nem érdekel”, négykötetes regényen dolgozik*, Magyar Újság, 1934. június 17., 7.
- SZABÓ Lőrinc, *Erdélyi József a ponyván*, Pandora, 1927/2., 107–108.
- SZABÓ Lőrinc, *Erdélyi József és versujságja*, Nyugat, 1932/24., 630–632.
- SZABÓ Lőrinc, *Két fiatal magyar költőről*, Pesti Napló, 1922. szeptember 10., 4.
- SZABÓ Pál, *„És ne vigy minket a kísértetben”*, Egyedül Vagyunk, 1939/11., 21–22.
- SZABÓ Pál, *Grófok és parasztok. Válasz Féja Gézának*, Független Kisgazda, 1932. szeptember 18., 1–2.
- SZABÓ Pál, *Sásdi Sándor*, Irodalmi Újság, 1954/16., 3.
- SZABÓ Pál, *Tíz esztendő*, Turul, Budapest, 1943.
- SZAMOSI József, *Esett a hó*, Magyar Élet, 1939/10., 13.
- SZEGEDI György, *Sásdi Sándor: Nyolc hold föld*, Magyar Kultúra, 1930/11., 520–521.
- SZEGI Pál, *Erdélyi József*, Nyugat, 1938/7., 15–21.
- SZEGŐ Béla, *Most aztán jaj a zsidóknak: Sértő Kálmán nyilas lett!*, Társadalmunk, 1938. június 10., 1.
- SZEGŐ Béla, *Ne légy démon Sértő Kálmán*, Társadalmunk, 1933. augusztus 19., 4.
- SZEGŐ Béla, *szegőbéla válaszol SÉRTŐKÁLMÁNNak*, Társadalmunk, 1933. október 14., 6.

- SZENDE Aladár, *Szabó Pál: Politika*, Magyar Út, 1944. augusztus 31., 4.
- SZENTMIKLÓSY Lajos, *Megjegyzések az előbbiekre*, Gondolat, 1937/6., 334–337.
- SZENTMIKLÓSY Lajos, *Parasztság és értelmiség*, Gondolat, 1936/8., 477–481.
- SZENTMIKLÓSY Lajos, *Válasz Veres Péternek*, Gondolat, 1936/9–10., 547–548.
- SZENTMIKLÓSY Lajos, *Veres Péter: Számadás*, Gondolat, 1937/5., 271–274.
- SZERB Antal, *Korunk – Tizenkét fiatal költő*, Válasz, 1935/7–8., 477–480.
- SZÍJ Gábor, *Gyászjelentés*, Magyar Élet, 1941/6., 17.
- SZÍJ Gábor, *Két költő önéletrajza*, Magyar Út, 1942/30., 5–6.
- szij, *Erdélyi József nagy álma*, Magyar Út, 1941. június 12., 2.
- SZÍK Lajos, *Szabó Pál: Tíz esztendő*, Új Magyar Múzeum, 1944/8., 318–319.
- SZIRÁK Ferenc, *Erdélyi József költeményei*, Katolikus Szemle, 1938/7., 434–436.
- SZÍVÓS Zsigmond, *Erdélyi Józsefről Ibolyalevél című első verseskönyve alkalmából*, Nyugat, 1922/15–16., 1027.
- Szobrot a költőknek*, Színházi Élet, 1935/7., 14–17.
- SZOMBATFALVY György, *Veres Péter: Az Alföld parasztsága*, Társadalomtudomány, 1937/1–2., 118–119.
- SZOMBATI [Sándor], *Erdélyi József: Magyar író dögöljön meg*, Társadalmunk, 1935. október 18., 6.
- SZOMBATI Sándor, *Vérvád*, Társadalmunk, 1937. augusztus 6., 1.
- szp. á, *A költő*, Népszava, 1935. június 5., 10.
- szp. á. [SZÉLPÁL Árpád], *A költő*, Népszava, 1935. június 5., 10.
- szp. á., *A jó vers határain*, Népszava, 1935. június 20., 10.
- T. S. I. [TARTALLYNÉ STIMA Ilona], *Az utolsó királyság*, Nyírvidék, 1928. december 25., 13.
- TAKÁCS József, *Az Alföld parasztsága*, Népszava, 1935. december 21., 5.
- TAMÁSI Áron, *Javított paraszt*, Brassói Lapok, 1934. február 17., 3.
- TAMÁSSI György, *Az alföld parasztsága*, Munka, 1936/47., 1436–1438.
- TANFI László, *Egy költő lázadása*, Magyar Kultúra, 1935/23., 478–479.
- Tollhegygel*, Magyar Kultúra, 1937/17., 128.
- TÖRÖK Sándor, *Pesti levelek. Könyvnap után*, Keleti Ujság, 1933. június 4., 2.

- TURÓCZI-TROSTLER József, *Három lírai bemutató*, Független Szemle, 1922/9., 207–208.
- Új Fáklyát, Fáklya, 1939/10., 1–2.
- Új magyar líra. *Fiatal költők antológiája*, szerk. KÁRPÁTI Aurél, Vajda János Társaság, Budapest, 1934.
- ÚJEGYHÁZY László, *Így él Erdélyi József, Sinka István és Sértő Kálmán*, Nemzetőr, 1941. június 3., 5.
- v–ó, *Három verskötet*, Egyedül Vagyunk, 1941/2., 29.
- v. s., *Veszélyezteteti-e a közrendet Veres Péter könyve?*, Szabadság, 1936. március 1., 3.
- VAJTHÓ László, *Sértő Kálmán: Falusi pillanat*, Protestáns Szemle, 1933/5., 240–241.
- VÁRKONYI Nándor, *Az árnyéknélküli ember*, Nyugat, 1936/12., 460.
- VÁROSI István, *Erdélyi József: Fegyvertelen*, Magyar Kultúra, 1943/11., 176.
- VERES Péter, „Faji” szocializmus vagy „tisztá” szocializmus? *Válasz Fejtő Ferencnek*, Szocializmus, 1937/7–8., 295–302.
- VERES Péter, „Vértörzs”, „néparc”, „ideáltípus”, Szocializmus, 1937/9–10., 426–431.
- VERES Péter, *A „szellemi egység” kérdéséhez*, Üzenet, 1939/3., 70.
- VERES Péter, *A demokrácia „válsága”?*, Századunk, 1928/3., 96–104.
- VERES Péter, *A magyar elbeszélő irodalomról*, Kelet Népe, 1938/8., 90.
- VERES Péter, *A miskolci íróhét*, Korunk, 1936/9., 746–749.
- VERES Péter, *A paraszt útja az irodalomban*, Kelet Népe, 1939/6., 373.
- VERES Péter, *A parasztság és az irodalom*, Gondolat, 1935/4., 275.
- VERES Péter, *Az Alföld parasztsága*, Magyar Élet, Budapest, 1939.
- VERES Péter, *Az író és a testi munka*, Nyugat, 1939/3., 206–208.
- VERES Péter, *Az írói magatartás értelme és változatai*, Korunk, 1937/6., 515–522.
- VERES Péter, *Egy „autodidakta” válasza*, Gondolat, 1935/4., 318–320.
- VERES Péter, *Falu-regények*, Mi Utunk, 1934. augusztus, 13.
- VERES Péter, *Hát a parasztkérdéssel mi lesz?*, Népszava, 1938. április 24., 9.
- VERES Péter, *Illyés Gyula: A puszták népe*, Gondolat, 1936/4–5., 323.
- VERES Péter, *Irodalom és közönség (Könyv-nap elé)*, Kelet Népe, 1938/6., 333.
- VERES Péter, *Irodalom és világnézet*, Gondolat, 1935/2., 171–175.
- VERES Péter, *Két új folyóirat*, Kelet Népe, 1935/3., 57.

- VERES Péter, *Könyvnap után*, Gondolat, 1937/3–4., 194.
- VERES Péter, *Megint csak visszabeszélek...*, Gondolat, 1937/6., 329–333.
- VERES Péter, *Megjegyzések egy megjegyzéshez*, Gondolat, 1936/9–10., 545–547.
- VERES Péter, *Mit ér hát a parasztrajongás?*, Föld és Szabadság, 1935/9–10., 3.
- VERES Péter, *Mit és hogyan olvassunk?*, Föld és Szabadság, 1933/7., 2–3.
- VERES Péter, *Munkásság és irodalom*, Híd, 1937. december, 3.
- VERES Péter, *Művészi értékelés az irodalomban*, Föld és Szabadság, 1934/5., 6–7.
- VERES Péter, *Napszámos és kultúremler*, Egyedül Vagyunk, 1938/3., 53–56.
- VERES Péter, *Ne legyünk méltatlanok hivatásunkhoz!*, Az Író Beleszól, 1937. május, 22.
- VERES Péter, *Nemzeti irodalom*, Kelet Népe, 1937/8., 26
- VERES Péter, *Népi írók és paraszttmozgalom*, Kelet Népe, 1939/8., 3.
- VERES Péter, *Parasztrehányok*, Szocializmus, 1935/8., 379–381.
- VERES Péter, *Solohow*, Gondolat, 1936/2., 141.
- VERES Péter, *Számadás*, Révai, Budapest, 1937.
- VERES Péter, *Számadásom mérlege. Önbírálat*, Korunk, 1937/7–8., 704.
- VERES Péter, *Szint vallani és állást foglalni*, Híd, 1937. november, 1.
- VERES Péter, *Szocializmus – nacionalizmus*, MEFHOSZ, Budapest, 1939.
- VERES Péter, *Tamási Áron: Abel Amerikában*, Tiszántúli Figyelő, 1935/6., 27.
- VERES Péter, *Traven: Fehér rózsá, Solohov: A csendes Don*, Kelet Népe, 1936/2., 44.
- VERES Péter, *Új folyóiratok (Szép Szó, Gondolat)*, Kelet Népe, 1936/3., 46.
- VERES Péter, *Válasz Szekeres Györgynek*, Korunk, 1939/9., 812–816.
- VERES Péter, *Az Alföld parasztsága*, Korunk, 1936/2., 166–168.
- VERES Péter, *Az Alföld parasztsága*, Literatura, 1936. április 1., XXVIII.
- VIDOR Teri, *Ártatlanok*, Színházi Élet, 1935/23., 79.
- VITA Zsigmond, *Erdélyi József válogatott versei*, Erdélyi Helikon, 1938/10., 776–778.
- WALTER Gyula, *A Baumgarten-díj*, Erdélyi Szemle, 1943/2., 14.
- Z. I., *Szeretem a jó szót, szeretem a jó embert, szeretem a tisztességet...! Ilyen vagyok. Beszélgetés Sértő Kálmánnal*, Film Színház Irodalom, 1939/39., 6–7.

- ZEMPLÉNI FODOR József, *Gyászjelentés*, Hajnalodik, 1941/6., 170.
- Zsilinszky: *A vasi magyarság az ország legnagyobb faji értékét képviseli.*
Sértő Kálmán paraszt-poéta bemutatkozása Szombathelyen, Nyugat-magyarország, 1934. január 15., 1.
- ZSOLT Béla, *Ha felfedezném Weisz Fülöpöt...*, Színházi Élet, 1932/45., 36–37.
- ZSOLT Béla, *Villámcsapás (Schwarz András önéletrajza)*, Pantheon, Budapest, 1937.

Bibliográfia

- A Baumgarten Alapítvány. Dokumentumok 1917–1941*, I–III, szerk. TÉGLÁS János, Argumentum, Budapest, 2003.
- A magyar irodalom története 1945–1975*, III, szerk. BÉLÁDI Miklós – RÓNAY László, Akadémiai, Budapest, 1990.
- A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom 1920–1960*, szerk. VARGA Rózsa – PATYI Sándor, Akadémiai, Budapest, 1972.
- A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század körkérdése*, Társadalomtudományi Társaság, Budapest, 1917.
- ÁCS Margit, *Irodalom-e a népi irodalom?* = Uő., *A hely hívása*, Antológia, Lakitelek, 2000, 51–66.
- ACSAY László, *Diákszociális intézményeink*, Magyar Szemle, 1931/9., 69.
- AGÁRDI Péter, *Értékrend és kritika*, Gondolat, Budapest, 1982.
- ANGYALOSI Gergely, *Közléteések a modernséghez. Az új magyar irodalomtörténet harmadik kötetének koncepcionális kiindulópontja*, Literatura, 2009/3., 321–325.
- B. NÁDOR Orsolya, *Eszmék és nézetek a kolozsvári Termésben*, ItK, 1987–1988/5–6., 722–731.
- Babits Mihály Bibliográfia*, összeáll. STAUDER Mária – VARGA Katalin, Argumentum – Magyar Irodalom Háza – Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1998.
- BALÁZS Eszter, *Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugathban és a Nyugatról 1908–1914*, Napvilág, Budapest, 2009.
- BARTHA Ákos, *A népi szociográfia elmélete és gyakorlata: Kovács Imre és A néma forradalom*, Szociológiai Szemle, 2014/2., 116–138.
- BARTHA Ákos, *A Sárospataki Református Főiskola faluszemináriuma (1931–1951) és előzményei*, PhD-értekezés, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen, 2012, <https://dea.lib.unideb.hu/bitstream/2437/129797/6/ertekezes-t.pdf> (Hozzáférés: 2025. 11. 21.)
- BATA Imre, *Veres Péter alkotásai és vallomásai tükrében*, Szépirodalmi, Budapest, 1977.
- BÉKÉS Márton, *Bajcsy-Zsilinszky Endre és Sértő Kálmán Szombathelyen*, Vasi Szemle, 2004/6., 727–744.
- BÉLÁDI Miklós, *A „népi” írók mozgalma* = Uő., *Érintkezési pontok*, Szépirodalmi, Budapest, 1974, 55–92.

- BELINSZKI Eszter, *A kritikai kultúrákutató a médiaelemzés gyakorlásában*, Médiakutató, 2000/1., 61–75.
- BENKŐ Péter, *A magyar népi mozgalom almanachja*, Deák, Budapest, 1996.
- BENNETT, Tony, *Texts in history. The determinations of readings and their texts*, The Journal of the Midwest Modern Language Association, 1985/1., 1–16.
- BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas, *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Penguin, 1991.
- BIBÓ István, *Levél Borbándi Gyulához = Uő., Válogatott tanulmányok*, III, Magvető, Budapest, 1986, 295–373.
- BÍRÓ-BALOGH Tamás, „*Ki a többiek is látja, önmagában és önmaga által*”. *Újabb Kosztolányi-kiadások kérdései*, Jelenkor, 2010/2., 242.
- BODRI Ferenc, *Dénes Béla – 1904–1959. Pályarajz és korrekció*, Múlt és Jövő, 1994/4., 109–112.
- BOGNÁR Bulcsu, *A népi szociográfia nemzeti radikalizmusa. Erdei Ferenc, Féja Géza és Veres Péter társadalomszemléletének kapcsolódásairól*, Szociológiai Szemle, 2009/2., 60–78.
- BOHUNICZKY Szeffi, *Otthonok és vendégek*, Szépirodalmi, Budapest, 1989.
- BORBÁNDI Gyula, *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*, Püski, Budapest, 1989.
- BOURDIEU, Pierre, *A művészet szabályai. Az irodalmi mező genezise és struktúrája*, ford. SEREGI Tamás, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Budapest, 2013.
- BOURDIEU, Pierre, *Language and Symbolic Power*, Polity Press, 1991.
- BOURDIEU, Pierre, *Pascalian Meditations*, ford. Richard NICE, Stanford University Press, Stanford, 2000
- BUZINKAY Géza – KÓKAY György, *A magyar sajtó története*, I, Ráció, Budapest, 2005.
- BÜRGER, Peter, *Az avantgárd elmélete*, ford. SEREGI Tamás, Universitas Szeged, Szeged, 2010.
- CARVER, Terell, *Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”*, Politikatudományi Szemle, 2004/4., 143–148.
- CROSBY, Christina, *A taste for more. Trollope’s addictive realism = The New Economic Criticism. Studies at the Intersection of Literature and Economics*, eds. Martha WOODMANSEE – Mark OSTEN, Routledge, London – New York, 1999, 251–261.

- CZINE Mihály, *Népi irodalom* = Uő., *Nép és irodalom*, I, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 205–216.
- CZINE Mihály, *Szabó Pál alkotásai és vallomásai tükrében*, Szépirodalmi, Budapest, 1971.
- CSEPELI György, *Narratívák fogságában. A népi írók politikai szocializációja Magyarországon*, Kritika, 1995/10., 20–23.
- CSIGÓ Péter, *A gazdasági stabilizációs diskurzus*, Szociológiai Szemle, 1998/3., 121–151.
- DÉNES Béla, *Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai*, szerk. és utószó SCHMIDT Mária, Kossuth, Budapest, 1991.
- DERRIDA, Jacques, *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában*, ford. GYIMESI Tímea, Helikon, 1994/1–2., 21–35.
- DERSI Tamás, *A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és az Est-lapok*, Szépirodalmi, Budapest, 1965.
- DOBOS István, *Az én színrevitele. Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban*, Balassi, Budapest, 2005.
- FARKAS János László, *Az összegyűjtött és a teljes. Olvasónapló Erdélyi Józsefről*, Holmi, 1996/7., 1041–1064.
- FÉJA Géza, *Szabadcsapat. Életregény*, Szépirodalmi, Budapest, 1965.
- FISH, Stanley, *Bizonyítás vagy meggyőzés. A kritikai tevékenység két modellje*, ford. BECK András = *Az irodalom elméletei*, III, szerk. THOMKA Beáta, Jelenkor, Pécs, 1997, 5–26.
- FÖLDES Anna, *A holokauszt a magyar (próza)irodalom tükrében = Tanulmányok a holokausztról*, I, szerk. Randolph L. BRAHAM, Balassi, Budapest, 2001, 73–122.
- FÜLÖP László, *Schöpflin Aladár pályaképe*, Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete, Debrecen, 1993.
- GÁL István, *Radnóti Miklós mint könyvkiadók külső munkatársa*, It, 1969/2., 423–431.
- GENETTE, Gérard, *Az elbeszélő diszkurzus*, ford. SEPEGHY Boldizsár = *Az irodalom elméletei*, I, szerk. THOMKA Beáta, Jelenkor–Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1996, 61–98.
- GÖRÖMBEI András, *Sinka István*, Akadémiai, Budapest, 1977.

- GRIMM, Gunter E., *Einleitung = Metamorphosen des Dichters. Das Selbstverständnis deutscher Schriftsteller von der Aufklärung bis zur Gegenwart*, Hrsg. uő., Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 1992, 7–15.
- GUILLORY, John, *Canon, syllabus, list: A note on the pedagogic imaginary*, Transition, 1991/52., 36–54.
- GYÁNI GÁBOR, *A zsidó avagy a zsidós Budapest*, Szombat, 2009/7., 10–13.
- GYÁNI GÁBOR, *Az alkotó értelmiség társadalmi forrásai = Értelmiségi kariertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások*, szerk. BIRÓ Anna-mária – BOKA László, Partium – reciti, Nagyvárád – Budapest, 2014, 155–166.
- GYÁNI GÁBOR, *Miről vallanak Németh László önéletírásai?*, Tiszatáj, 2008/1., 60–70.
- GYÁNI GÁBOR, *Nép, nemzet, zsidó*, Kalligram, Poszony, 2013.
- GYÖRGY PÉTER, „A láger sors”. *Gera György: Terelőút*, Jelenkor, 2010/12., 1350–1360.
- GYURGYÁK JÁNOS, *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*, Osiris, Budapest, 2001.
- GYURGYÁK JÁNOS, *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány*, Osiris, Budapest, 2012.
- GYURGYÁK JÁNOS, *Szélsőjobbboldaliság a népi mozgalomban = A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*, szerk. ROMSICS Ignác, Osiris, Budapest, 2009, 449–473.
- HARTYÁNYI ISTVÁN, *Egy könyvkiadó emlékei*, Szenci Molnár Társaság, Budapest, 1994.
- HARTYÁNYI ISTVÁN, *Mutató Erdélyi József munkáihoz*, Csornai Városi Tanács, Csorna, 1988.
- HAVAS GÁBOR – KULIFAY ALBERT, *A Soli Deo Gloria szövetség története*, Soli Deo Gloria, Budapest, 1992.
- HERNÁDI MIKLÓS, *Csak diszkréten! Magyar zsidó kommunisták a holokausztról 1944–1974*, Kritika, 2011/11–12., 12–15.
- HERRNSTEIN SMITH, Barbara, *Contingencies of value*, Critical Inquiry, 1983/1., 1–35.
- HITES SÁNDOR, *Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom: a New Economic Criticism*, Helikon, 2011/4., 467–496.
- HORVÁTH GYÖRGYI, *Utazó elméletek. Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban*, Balassi, Budapest, 2014.

- HUGGAN, Graham, *The Postcolonial Exotic. Marketing the Margins*, Routledge, London – New York, 2001.
- JÁNOSI Zoltán, *Jajgató paradigmák. A népi írók és a harmadik világ = Uő., Barbárok hangszerén. Társadalom és antropológia XX. századi irodalmunk életműveiben*, Holnap, Budapest, 2010, 126–148.
- KÁLMÁN C. György, *A túlélés poétikai problémái = A magyar irodalom története*, III, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, Gondolat, Budapest, 2007, 417–427.
- KENYERES Zoltán, *A „harmadik nemzedék” fogadtatása = Uő., Korok, pályák, művek. Válogatott tanulmányok*, Akadémiai, Budapest, 2004, 89–99.
- KEREPESZKI Róbert, *A Turul Szövetség, 1919–1945*, Attraktor, Gödöllő, 2012.
- KEREPESZKI Róbert, *Az egyetemi bajtársi egyesületek sajtója a Hortbykorszakban*, Magyar Könyvszemle, 2009/4., 456–474.
- KESZEG Vilmos, *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008.
- KISANTAL Tamás, *Túlélő történetek*, Kijarat, Budapest, 2009.
- KISS József, *Fajvédelemtől a nemzeti demokráciáig. Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai tervei a trianoni Magyarország megújulására (1918-1932)*, PhD-értekezés, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományok Doktori Iskola, Debrecen, https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79674/ertekezes_magyar.pdf (Hozzáférés: 2025. 11. 21.)
- KLESTENITZ Tibor, *„A rendes mederben javul a miniszterelnök állapota.” A KSV-lapok, az Esti Újság és Gömbös Gyula utódlásának kérdése*, Médiakutató, 2014. nyár, 87–95.
- KLESTENITZ Tibor, *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon*, Complex, Budapest, 2013.
- KOLODNY, Annette, *Dancing through the minefield. Some observations on the theory, practice and politics of a feminist literary criticism*, Feminist Studies, 1980/1., 1–25.
- KOSZTOLÁNCZY Tibor, *„Egy phalanx”? Az 1890-es évek irodalompolitikai küzdelmeiről új megközelítésben*, ItK, 2008/3., 287–305.
- KOZMA Dezső, *Korvin Sándor, a publicista és kritikus*, Korunk, 1963/3., 311–323.
- KŐBÁNYAI János, *A magyar-zsidó irodalom története. Kivirágzás és kiszáradás, Múlt és Jövő*, Budapest, 2012.

- KULIN Ferenc, *A népköltészet fogalmi megragadása = A XIX. század vonzásában. Tanulmányok T. Erdélyi Ilona tiszteletére*, szerk. KICZENKO Judit – THIMÁR Attila, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 2001, 148–156.
- LACKÓ Miklós, *Az Új Szellemi Front történetéhez = Uő., Válságok – válaszok*, Gondolat, Budapest, 1975.
- LACKÓ Miklós, *Harmadik nemzedék = Uő., Korszellem és tudomány*, Gondolat, 1988, 307–365.
- LACKÓ Miklós, *Népiek tegnap és ma = Uő., Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok*, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, Budapest, 1996, 165–191.
- LACKÓ Miklós, *Zsidók a budapesti irodalomban (1890–1930)*, Budapesti Negyed, 1995/8., 107–126.
- LAHIRE, Bernard, *The double life of writers*, New Literary History, 2010/2., 443–465.
- LAKATOS Éva, *Előszó = Magyar Írás 1921–1927. Repertórium*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1973, 5–16.
- LAKNER Lajos, *Irodalmi kultusz, identitás, legitimáció = Az irodalom ünnepei*, szerk. KALLA Zsuzsa, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2000, 148–169.
- LENGYEL András, *A népi-urbánus szembenállásról = Uő., Utak és csapdák. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, Tekintet Alapítvány, Budapest, 1994, 167–192.
- LENGYEL András, *Az „urbánus” irányzatjelölő elnevezés kialakulása = Uő., Utak és csapdák. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, Tekintet Alapítvány, Budapest, 1994, 103–165.
- LENGYEL András, *Az irodalmi történet szociológiájához*, Műhely, 2009/3., 48–56.
- LENGYEL András, *Irodalom, marginalitás, rendszerkritika. Egy paradigmatis eset: Lakatos Péter Pál „története”*, Forrás, 2014/2., 87–116.
- LENGYEL András, *Veres Péter pályakezdéséről*, Alföld, 1971/6., 37–44.
- LENGYEL Imre Zsolt, *„Beleszteroltam a szenvedést”. Sásdi Sándor (1898–1992)*, Magyar Narancs, 2013. október 3., VIII–X.
- M. PÁSZTOR József, *„Az író beleszól...”*. *Baloldali irodalmi folyóiratok az ellenforradalmi Magyarországon*, Kossuth, Budapest, 1980.

- MAGNÚSSON, Sigurður G., „*The singularization of history*”. *Social history and microhistory within the postmodern state of knowledge*, *Journal of Social History*, 2003/3., 701–735.
- MANNHEIM Károly, *Ideológia és utópia*, ford. MEZEI I. György, Atlantisz, Budapest, 1996.
- MARGÓCSY István, *Nép és irodalom. Tézismondatok és alapkérdések = „De mi a népiesség?...”*, szerk. SALLAI Éva, Kölcsey Intézet, Budapest, 2005, 305–318.
- MARGÓCSY István, *Petőfi és az irodalmi gépezet = Uő., Petőfi Sándor. Kísérlet*, Korona, Budapest, 1999, 48–74.
- MARKOVITS Györgyi, *Czakó Ambró elkobzott kiadványai a kurzus idején*, It, 1980/2., 501–513.
- MÁRKUS Béla, „*Író leszek vagy parasztvezér*”. *Veres Péter Számadásának formálódása = A népiségtől a posztmodernig. Tanulmányok korunk magyar irodalmáról*, szerk. BITSKEY István – TAMÁS Attila, Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete, Debrecen, 1997, 5–22.
- MÁRKUS György, *Az ideológiakritikáról – kritikusan = Uő., Kultúra, tudomány, társadalom. A kultúra modern eszméje*, Atlantisz, Budapest, 2017, 571–623.
- MEDVIGY Endre, *Utószó = SÉRTŐ Kálmán, Hírért megszenvedtem. Versek, napló és elbeszélések*, szerk. MEDVIGY Endre – TÜSKÉS Tibor, Püski, Budapest, 1996, 361–375.
- MIKLÓS Tamás, *Hideg démon. Kísérletek a tudás domesztikálására*, Kalligram, Pozsony, 2011.
- MIKOS Éva, *A népiesség fogalma a néprajztudományban*, ItK, 2015/1., 89–107.
- MILBACHER Róbert, „...földben állasz mély gyökökkel...” *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és póriás hagyományának vázlatja*, Osiris, Budapest, 2000.
- MILBACHER Róbert, *A népnemzeti program elméleti alapvetése = A magyar irodalom történetei*, II, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, Gondolat, Budapest, 2007, 220–233.
- MONOSTORI Imre, *A zsidókérdés változatai a magyar folyóiratokban a húszas évektől a zsidótörvényekig = Uő., Helykeresések. Három esettanulmány*, Nap, Budapest, 2004, 9–108.

- N. HORVÁTH Béla, „*Sznobok és parasztok*” = *A magyar irodalom története*, III, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, Gondolat, Budapest, 2007, 263–277.
- N. HORVÁTH Béla, *Népi, nemzeti irodalom? A népiek irodalomszemléletéhez = „De mi a népiesség?...”*, szerk. SALLAI Éva, Kölcsey Intézet, Budapest, 2005, 305–318.
- N. PÁL József, *Önveszélyes felejtéseink történetéből*, Új Forrás, 1998/5., 76–89.
- NAGY István, *A kecskeméti zsidóság 1919 – 1944 között különös tekintettel a Hortby-korszakra*, PhD-értekezés, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola, Szeged, 2014, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/2527/1/nagy_istvan_a%20kecskemeti_zsidóság_1919-1944_ertekezes.pdf (Hozzáférés: 2025. 11. 21.)
- NAGY Péter, *Szabó Dezső*, Akadémiai, Budapest, 1964.
- NÉMEDI Dénes, *A népi szociográfia, 1930–1938*, Gondolat, Budapest, 1985.
- NEMES-NÁGEL Lajos, *A Gondolat alapításáról*, It, 1978/3., 734–748.
- ORMOS Mária, *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*, II, PolgArt, Budapest, 2000.
- PAKSA Rudolf, *Magyar nemzetiszocialisták*, Osiris – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2013.
- PAPP István, „...*Én, aki egész életemben a nép ügyéért harcoltam.*” *Egy középosztálybeli életút a század viharáiban: Fitos Vilmos [1913–2000]*, Hitel, 2006/8., 72–77.
- PAPP István, *A magyar népi mozgalom története, 1920–1990*, Jaffa, Budapest, 2012.
- PEREMICZKY Szilvia, „*Árpád és Ábrahám földiek voltak*” (?). *A magyarországi zsidó irodalom vázlatja = A magyar irodalom története*, II, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, Gondolat, Budapest, 2007, 297–314.
- PETŐVÁRI Ágnes, *Az Exodus Kiadó*, Magyar Könyvszemle, 1989/2., 166–176.
- PETRIK Béla, *Kereszteződések Erdélyi József és Szabó Dezső pályáján*, Életünk, 2009/2., 67–68.
- PETRIK Béla, *Sodrásban*, Hitel, 2005/8., 61–90.

- POMOGÁTS Béla, *A Korunk és a népi irodalom*, Korunk, 2007/8., 99–104.
- POMOGÁTS Béla, *A tárgyias költészettől a mitologizmusig. A népi líra irányzatai a két világháború között*, Akadémiai, Budapest, 1981.
- POMOGÁTS Béla, *Megbékélt lázadó*, Forrás, 1978/11., 42–46.
- POSZLER György, *A jobb, a bal és a „harmadik” – a hamis tudat tragikomédiája* = Uő., *Az eltévedt lovas nyomában*, Balassi, Budapest, 2008, 411–439.
- PRÁGAI Tamás, *Népi, népies és késő modern Illyés Gyula poétikájában*, Kortárs, 2003/4., 80–89.
- PÜSKI Levente, *Két választási kampány és a helyi sajtó a két világháború közötti Debrecenben*, Médiakutató, 2010/4., 65–76.
- Radnóti Miklós bibliográfia*, összeáll. NAGY Mariann, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1989.
- RÁKAI Orsolya, *A teljes zenekar. Schöpflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége*, Editio Princeps, Budapest, 2013.
- RÁKAI Orsolya, *Médiatörténet a kultúratudományok után/között*, Magyar Könyvszemle, 2014/4., 415–430.
- RICOEUR, Paul, *Az interpretációk konfliktusa*, ford. MARTONYI Éva = *A hermeneutika elmélete*, szerk. FABINY Tibor, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 1987, 199–218.
- RÓNAY László, *Az ezüstkor nemzedéke*, Akadémiai, Budapest, 1967.
- RORTY, Richard, *Philosophy and Social Hope*, Penguin, 1999.
- SAID, Edward W., *Orientalism reconsidered*, Cultural Critique, 1985/1., 89–107.
- SÁRI B. László, *A hattyú és a görény. Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*, Kalligram, Pozsony, 2006.
- SCHEIN Gábor, *A „zsidó” Füst Milán Naplójában*, Literatura, 2011/3., 201–215.
- SCHEIN Gábor, *Amikor irodalmárok a szegénységről beszélnek*, Kalligram, 2013/10., 62–67.
- SCHEIN Gábor, *Egy történet jele*, BUKSZ, 1998/4., 406–418.
- SCHMIDT, Siegfried J., *Értelmezés – szent tehen vagy szükségszerűség?*, Helikon, 1989/1., 91–113.
- SEBESTÉNY Sándor, *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja 1930–1936*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

- SINFIELD, Alan, *Literature, Politics, and Culture in Postwar Britain*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 1989.
- STANDEISKY Éva, *Bűnbocsánat*, 2000, 2001/6., 49–62.
- SZALAI Imre, *A Magyar Írás (1921–1927)*, Magyar Könyvszemle, 1968/1., 82–88.
- SZÉCHENYI Ágnes, „*Sznobok és parasztok*”. *Válasz 1934–1938*, Argumentum, Budapest, 1997.
- SZÉCSÉNYI András, *A Turul Szövetség kettészakadása 1943-ban*, Múltunk, 2013/1., 65–100.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A bizony(talan)ság ábrándja. Kánonképződés a posztmodern korában*, Literatura, 1992/2., 119–133.
- SZEKÉR Nóra, *A Magyar Közösség története*, PhD-értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2009, <https://mek.oszk.hu/08400/08480/08480.pdf> (Hozzáférés: 2025. 11. 21.)
- SZENES Lajos, *Az Új Harcos megjelenéséről és a Phönix Könyvkiadóról*, A Könyv, 1963/7., 13–14.
- SZÍJ Rezső, *A Táltos könyvkiadóról*, Magyar Könyvszemle, 1969/1., 37–41.
- SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ráció, Budapest, 2014.
- SZILÁGYI Márton, *Petőfi, a polgár*, Kortárs, 2012/10., 48–55.
- SZOLLÁTH Dávid, *A kommunista aszketizmus esztétikája*, Balassi, Budapest, 2011.
- T. SZABÓ Levente, *A modern irodalmár hivatás kialakulásának társadalomtörténete. Módszertani vázlat a társadalom- és irodalomtörténet kapcsolatának új irányához = Uő., A tér képei: tér, irodalom, társadalom*, Komp-Press – Korunk, Kolozsvár, 2008, 197–227.
- TAKÁTS József, *A használat-történet = Thomka-symposion. Ünnepi kötet Thomka Beáta köszöntésére*, szerk. KISANTAL Tamás – MEKIS D. János – P. MÜLLER Péter – SZOLLÁTH Dávid, Kalligram, Pozsony, 2009, 398–406.
- TAKÁTS József, *Módszertani berek. Írások az irodalomtörténet-írásról*, University of Jyväskylä, 2006.
- TAMÁS Gáspár Miklós – SZÉCHENYI Ágnes, „...*ahogyan az ember forgószélben viselkedik...*”, Valóság, 1992/10., 78–92.
- TRENCSENYI Balázs, *A „harmadik út” és az antiszemitizmus = Uő., A politika nyelvei*, Argumentum, Budapest, 2007, 266–273.

- TURI Tímea, *Esetlegesség, közvetlenség, naivitás*, 2000, 2012/3., 60–66.
- TURNOVSKY, Geoffrey, *The Literary Market. Authorship and Modernity in the Old Regime*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2010.
- TVERDOTA György, *A hagyományörző modernség születése*, *Literatura*, 2014/2., 119–132.
- UNGVÁRY Krisztián, *Értelmiség és antiszemita közbeszéd*, *Beszélő*, 2001/6., 74–93.
- VÁRI György, *Cselekményesítés, történelmi tapasztalat és a fenséges művészet = Az értelmezés szükségessége. Tanulmányok Kertész Imréről*, szerk. SCHEIBNER Tamás – SZŰCS Gábor Zoltán, L'Harmattan, Budapest, 2002, 119–136.
- VERES András, *Irodalomértelmezés és értékorientáció = A strukturalizmus után*, szerk. SZILI József, Akadémiai, Budapest, 1992, 239–310.
- VEZÉR Erzsébet, *A Független Szemle = Független szemle: 1921–1923. Kémadár: 1923. Repertóriumok*, szerk. BOTKA Ferenc, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1979, 5–9.
- VIRÁG Rita, *A Magyar Könyvbarátok folyóirata, a Diárium*, *Magyar Könyvszemle*, 2004/3., 257–270.
- VIRÁGH Ferenc, *A Kisgazdapárt rövid története*, Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt Tudományos Intézete, Budapest, 1996.
- Weöres Sándor*, összeáll. ZIMÁNÉ LENGYEL Vera, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1979.
- WOODMANSEE, Martha, *The Author, Art, and the Market. Rereading the History of Aesthetics*, Columbia University Press, New York, 1994.
- ZÁGONYI Ervin, *A Kosztolányi–Illyés-vita nyomában*, *It*, 2008/3., 410–431.
- ZEKE Gyula, *A budapesti zsidóság lakóhelyi szegregációja a tőkés modernizáció korszakában (1867–1941) = Hét évtized a hazai zsidóság életében*, I, szerk. LENDVAI L. Ferenc – SOHÁR Anikó – HORVÁTH Pál, Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézet, Budapest, 1990, 162–184.

E kötet a két világháború közötti magyar irodalmi mező szerkezetének és működés módjának jobb megismeréséhez igyekszik hozzájárulni. Középpontjában a városi magaskultúrán kívüli világhoz – képletesen szólva: a mezőkhöz – kötődő, ennél fogva a korabeli kulturális közegre provokatívan ható alkotók állnak. A kötetben olvasható (Erdélyi József, Veres Péter és Sértő Kálmán fogadtatásával, illetve Sértő, Veres, Sinka István, Szabó Pál, Erdélyi és Sásdi Sándor önreprezentáló műveivel foglalkozó) esettanulmányok alapvetően használatörténeti szemléletmódot érvényesítenek: azt követik nyomon, miféle – a mai szemlélő számára akár furcsa – összefüggésekbe illesztették az egykori (ön)értelmezések az egyes műveket, illetve általában az irodalmat, miféle szempontok mentén próbálták meghatározni az (élet)művek értékét, hogyan gondolkodtak arról, mit jelent írónak lenni.

Lengyel Imre Zsolt 1986-ban született, jelenleg az ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének oktatója.

ELTE | EÖTVÖS
KIADÓ
Az ELTE hivatalos könyvkiadója

ELTE | BTK
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

ISBN 978-963-489-945-7

9 789634 899457